Leidraad bij het onderwijs in de geschiedenis

VOOR MIDDELBARE SCHOLEN

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DOOR

J. ROLAND EN E. DUCHESNE

Vertaald door E. LOOS

EERSTE DEEL

VOOR HET EERSTE STUDIEJAAR BESTEMD

Al de exemplaren dragen de handteekening der schrijvers.

NAMEN

AD. WESMAEL-CHARLIER, BOEKHANDELAAR EN UITGEVER

IJZERSTRAAT, 53

1910

Officiëel leerplan van den Cursus in de Geschiedenis voor Middelbare Scholen

DIENENDE TEVENS TOT

INHOUDSTAFEL

—

EERSTE STUDIEJAAR

Oude Geschiedenis

Bldz.

A. *De Oostersche volkeren.* — Eenige merkwaardige feiten uit de geschiedenis der Egyptenaren, Assyriërs, Pheniciërs en Perzen, onder dezulke gekozen, die best geschikt zijn om eenig begrip te geven van den toestand der beschaving bij deze volken, in de oudheid 3

B. *De Grieken.* — Een paar woorden over den *heldentijd* 20

De wetgeving van Lycurgus en die van Solon in hunne hoofdtrekken 23

Aanleidende oorzaken, voornaamste feiten en gevolgen :

a) Van de *Perzische oorlogen* 24

b) Van den *Peloponnesischen oorlog* 26

c) Van den *Thebaanschen oorlog* 27

Alexander de Groote verovert het Perzische rijk 29

De *Griekschte beschaving* : hoofdtrekken en invloed 32

C. *De Romeinen.* — De voornaamste *instellingen* van Rome . . . 43

a) Onder de koningen 44

b) Onder de Republiek 46

Aanleidende oorzaken, eenige treffende feiten en gevolgen :

a) Van den *strijd tusschen de patriciërs en plebejers* 47

b) Van de *Punische oorlogen* 49

De *Gracchen* 50

Burgeroorlogen :

a) Tusschen Marius en Sulla 51

b) Tusschen Cæsar en Pompejus 52

c) Tusschen Octavius en Antonius 54

Het Keizerrijk onder Augustus en zijne eerste opvolgers 56

De eeuw der Antonijnen 60

De Romeinsche beschaving : hoofdtrekken en invloed 62

Middeleeuwen

De Christelijke Kerk in het Romeinsche rijk 69

De Volksverhuizing (invallen der Barbaren) : aanleidende oorzaken, hoofdtrekken, gevolgen 71

De Franken zetten zich in *Gallië* neer 75

De Frankische samenleving onder de *Merovingers* 79

Karel de Groote. — Verdeeling van het rijk 81

Hoofdtrekken van het *leenstelsel* in West-Europa 86

Mohammed. — Het rijk en de *beschaving* der Arabieren 94

De *Noormannen* vestigen zich in Frankrijk en Engeland en op Sicilië 98

HOOFDVERDEELING DER GESCHIEDENIS.

De geschiedenis wordt doorgaans in drie groote tijdvakken verdeeld :

1° De *Oude Geschiedenis*, van de oudste tijden tot den val van 't Westromeinsche keizerrijk in 476 n. Chr.;

2° De *Geschiedenis der Middeleeuwen*, van de volksverhuizing (invallen der Barbaren) tot de inneming van Constantinopel door de Turken (476-1453),

3° De *Nieuwe Geschiedenis*, van laatstgenoemd feit tot heden (1453-1910). — Met de Fransche Revolutie van 1789 begint de *Nieuwste Geschiedenis*.

De Oude Geschiedenis beslaat, van de opkomst der eerste rijken gerekend, ongeveer 55 eeuwen; de geschiedenis der Middeleeuwen 10 eeuwen; de Nieuwe Geschiedenis 4 en eene halve eeuw.

EERSTE DEEL.

OUDE GESCHIEDENIS.

—

VLUCHTIG OVERZICHT.

De uitgestrekte zandwoestijn, die zich over de Oude wereld uitbreidt van West naar Oost, van den Atlantischen Oceaan tot in 't hartje van China, wordt op twee plaatsen doorsneden van vruchtbare valleien, namelijk in Egypte en in Chaldea. De eerste van beide valleien is hare vruchtbaarheid verschuldigd aan den Nijl, de tweede aan Tigris en Euphraat. In deze groote oasen ontstonden in overoude tijden de eerste rijken, namelijk die der *Egyptenaren*, der *Assyriers* en der *Babyloniers*, alle drie te recht beroemd om hunne vroege beschaving. — De Pheniciers, een zeevarend en handeldrijvend volk, dat langs de kust van Syrie gevestigd was, beheerschte later al de toenmaals bekende zeeen, door het stichten van kolonien en factorijen. — Al deze volkeren werden vervolgens bij 't onmetelijke rijk der Perzen ingelijfd, en later nog bij dat van Alexander. — Van het Oosten verbreidde zich de beschaving naar de kustlanden der Middellandsche zee. Zij kwam er tot een hoogen trap van ontwikkeling, eerst in Griekenland, waar zij wonderen schiep, en later te Rome, van waar zij zich over gansch West Europa verspreidde.

A. — HET OOSTEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE EGYPTENAREN.

Egypte ligt in den noordoostelijken hoek van Afrika, en paalt ten N. aan de Middellandsche zee, ten O. aan de landengte van Suez en de Roode zee, die het van Arabië scheiden, ten Z. aan Ethiopië en ten W. aan de Libysche zandwoestijn.

Eertijds was dit landschap in drie hoofddeelen verdeeld, namelijk Opper-Egypte of *Thebaïs*, met de stad Thebe; Midden-Egypte of *Heptanomis*, met de stad Memphis, en Beneden-Egypte of de *Delta*. De Delta is eene wijde vlakte aan de monden van den Nijl. Zij is gevormd door aanspoeling van den stroom, en wordt door diens armen in alle richtingen doorkruist. — Deze vlakte is, met het Nijldal, het eenig vruchtbare deel van het gewest. Herodotus noemt te recht Egypte eene gave des Nijls. Dit landschap toch, dat zonder de werking van den stroom eene barre zandwoestijn zou wezen, werd reeds in de vroegste tijden bewoond door eene hoog beschaafde bevolking. — De Nijl ontvloeit aan de groote meren van Midden-Afrika Ten gevolge der stortregens die in dit gewest vallen, treedt hij jaarlijks in de maand Juli buiten zijne oevers, en zet in Egypte het dal drie maanden lang onder water, gedurende het zoogenaamde *waterseizoen* In October treedt de stroom terug in zijne bedding, en laat op den grond een zwart en vettig slijk achter, dat als een uitmuntende meststof werkt. Nu wordt het land bebouwd, en brengt achtereenvolgens drie en soms vier oogsten op. Dit jaargetijde, dat van November tot Maart duurt, en het *groene seizoen* wordt genoemd, is ook in Egypte, wegens de milde temperatuur, de aangenaamste tijd van het jaar. Daarna waait twee maanden lang uit de woestijn een warme wind, de *Chamsin*, die den grond uitdroogt en het zand doet opstuiven. Dit *stofseizoen* houdt aan, totdat de stroom opnieuw begint te wassen. De dorpen zijn op kleine, door menschenhanden aangelegde verhevenheden gebouwd. Tijdens de overstrooming, steken zij boven het water uit als eene rij eilandjes, door dijken en hooge dammen onderling verbonden.

EGYPTISCHE GESCHIEDENIS.

Menes (5000 voor Chr.); de Pyramiden. — De eerste bewoners van Egypte, aangetrokken door de vruchtbaarheid van den bodem, hadden zich neergezet

in het Nijldal. *Menes* vereenigde eenige stammen onder zijn gezag, bouwde omstreeks 5000 jaren voor onze tijdrekening Memphis, zijne hoofdstad, en werd aldus de stichter der Egyptische monarchie. De reeks zijner opvolgers telt dertig *dynastien* van koningen of *pharao's*. — Onder deze dienen gemeld te worden Cheops, Khephrem en Mykerinos, die westwaarts van den Nijl, op de tegenwoordige hoogvlakte van Ghizeh, de vermaarde *Pyramiden* van Egypte bouwden, met het doel er na hun dood te worden in bijgezet. — Een ander koning maakte zich verdienstelijk door het laten graven van het *meer Mœris*, waarin bij hevige overstrooming van den Nijl, water werd opgevangen, om het later, in geval van droogte, door middel van grachten in de landerijen te leiden.

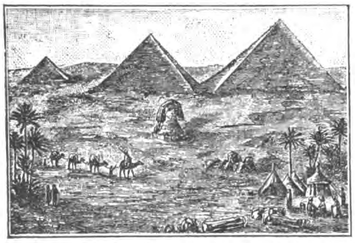

Fig. 1 — De Pyramiden van Egypte

Ramses II of Sesostris. — Met de 14e eeuw voor Chr. brak voor Egypte een tijdperk van grooten voorspoed aan. Koning Ramses II, ook Sesostris geheeten, drong aan de spits zijner zegevierende legerbenden bij alle naburige volkeren binnen. Hij overweldigde Ethiopie, de kusten van Arabie, West-Azie, Mesopotamie, en stichtte een groot Egyptisch rijk, dat

Fig 2 — Half verheven beeldwerk met opschrift, de veroveringen van Sesostris verhalende

zich uitstrekte tot de Iranische hoogvlakte en tot dicht bij den Pontus Euxinus (Zwarte Zee). — Na een negenjarigen veroveringstocht keerde hij terug naar Egypte, en gebruikte het goud en de armen der overwonnelingen tot het uitvoeren van groote publieke werken. — Hij liet nieuwe

grachten graven om de landerijen te bewateren, richtte in zijne hoofdstad Thebe tempels, obelisken en heerlijke gebouwen op, waaronder het *Ramesseion* het schoonste was. Ten slotte deed hij, om de invallen der Aziatische volkeren te weren, een langen muur opbouwen, van Pelusium tot Heliopolis.

Necho; Egypte veroverd (525). — Een der opvolgers van Sesostris, koning *Necho*, uit het vorstenhuis der *Psammeticussen*, had het plan opgevat een groot kanaal te graven, van den Nijl tot de Roode zee, met het doel deze met de Middellandsche zee te verbinden. Daar hij echter in zijne onderneming niet vermocht te slagen, zochten door hem in dienst genomen Phenicische zeelieden hetzelfde doel te bereiken, door langs de Roode zee rondom Afrika te zeilen. Hunne poging werd met goeden uitslag bekroond, en drie jaren na hun vertrek, kwamen zij langs de Middellandsche zee naar Egypte terug. Het verhaal dezer eerste reis rondom Afrika, staat in de geschiedenis onder den naam van *Periplus* geboekt.

Na Necho nam de macht van Egypte snel af. In 525 werd het door Cambyses, zoon van Cyrus, veroverd, en bij het overgroote rijk der Perzen ingelijfd.

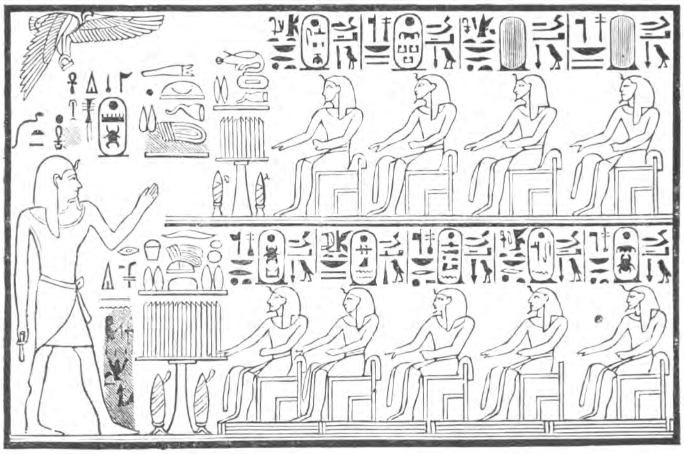

Fig 3 — Hieroglyphen

DE EGYPTISCHE BESCHAVING.

De hiëroglyphen : Champollion, Mariette. — Tot in de eerste jaren der vorige eeuw, bezat men over Oud-Egypte geene andere inlichtingen, dan

die aan den Griekschen geschiedschrijver Herodotus en aan den Egyptischen priester Manethó ontleend. Men was er trouwens nog niet in geslaagd de talrijke opschriften te ontcijferen, waarmee de bouwwerken der Egyptische

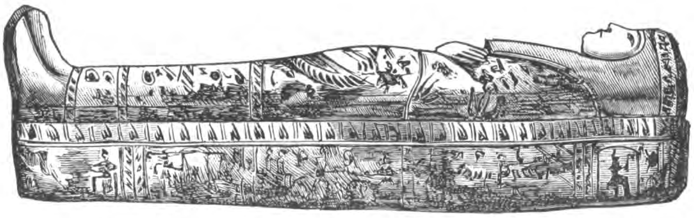

Fig 4 — Sarcophaag eener mummie

Fig. 5.
Deksel eener sarcophaag.

Oudheid bedekt zijn. De letterteekens dier opschriften heeten *hieroglyphen*, en stellen meestal dieren en planten voor. Het gelukte eindelijk den Franschman *Champollion* den sleutel van dit schrift te ontdekken. Hij kwam op het spoor van het geheim door het bestudeeren van een hieroglyphisch opschrift, dat met de Grieksche vertaling er naast, op een gebroken zuil te Rosette gevonden was Van dien stond af leerde men hoe langer hoe beter de Egyptische oudheden kennen, waarvan nog vele andere aan den dag kwamen door 't gestadig doorzoeken van de graven in het Nijldal. Al deze merkwaardige voorwerpen werden door Mariette en later door Maspero verzameld, en zoo ontstond het museum van Cairo, welks schatten een nieuw daglicht hebben geworpen op de geschiedenis en de beschaving van Oud-Egypte.

Regeering. — De Egyptische regeering was eene onbeperkte monarchie, waarvan het hoofd, de koning, naar welbehagen mocht beschikken over de goederen zijner onderdanen. — De bevolking was in drie kasten verdeeld, namelijk die der priesters, welke de eerste in rang en gezag waren, die der krijgslieden, en eindelijk die der ambachtslieden, kooplieden en landbouwers, welke het eigenlijk volk uitmaakten.

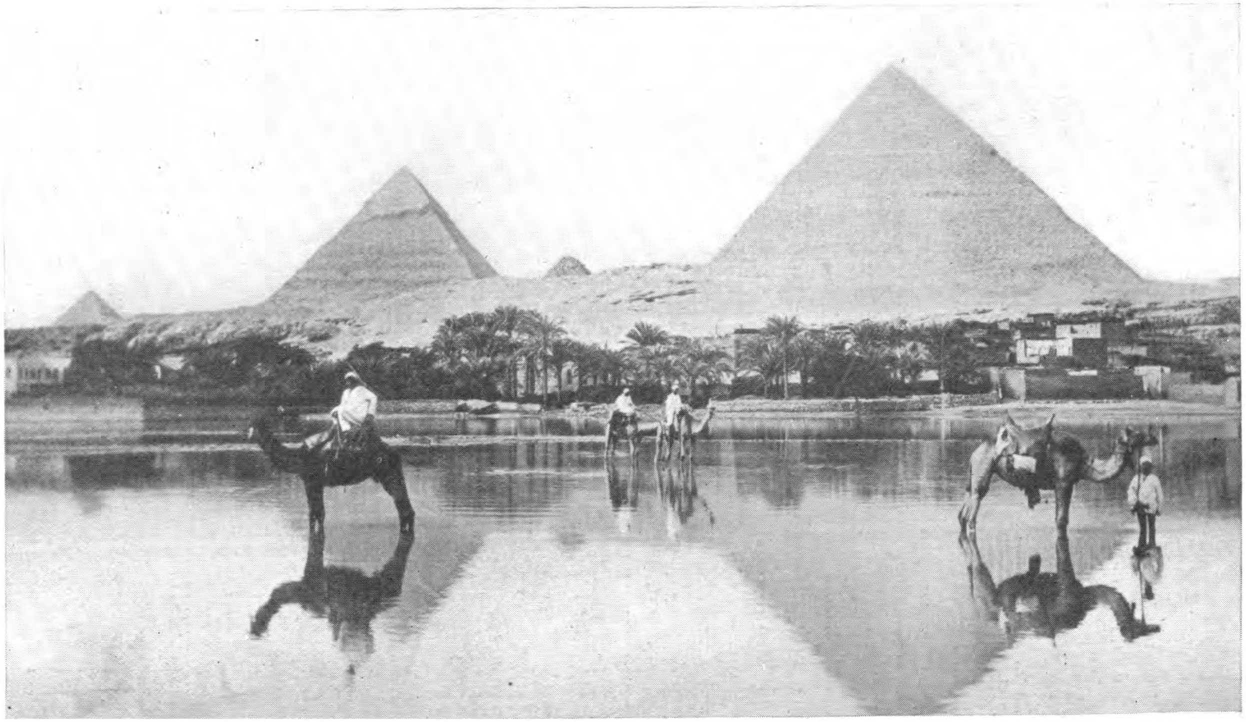

Fig. 1. — De groote pyramiden en de overstrooming

Godsdienst. — De Egyptenaren vereerden talrijke goden, waaronder *Osiris*, zijne gade *Isis* en hun zoon *Horus* de voornaamste waren Bovendien had iedere stad hare eigen goden. Thebe, bijvoorbeeld, vereerde de drievuldigheid *Ammon, Moet* en *Chonsoe*. Evenals alle Oostersche volkeren, aanbaden de Egyptenaren de hemellichamen, inzonderheid de opgaande zon, wanneer deze met hare stralen de pyramiden en obelisken kwam beschijnen. Zij vereerden ook planten en nuttige dieren, zoo als den ajuin en de prei; den lotus, eene soort van waterlelie, die in den Nijl overvloedig voorkomt; den hond en de kat; den Nijlreiger of heiligen ibis, en den ichneumon of Pharaosrat, die beiden op de boorden van den Nijl leefden, en slangen, muizen en krokodilleneieren verslonden. — Doch onder de vergode dieren vereerden zij meest den stier *Apis*, die zwart moest zijn met eene witte vlek midden in 't voorhoofd. Bij zijn afsterven was gansch Egypte in diepen rouw gedompeld, waarop eene algemeene vreugde volgde, zoohaast een nieuwe Apis was ontdekt. — De Egyptenaren geloofden ook aan de zielsverhuizing of *metempsycose*. Zij beeldden zich in, dat na 't lichaam te hebben verlaten, de ziel naar een dier of eene ster overging, en onder verschillende gedaanten in den hemel verbleef, alvorens op aarde een nieuw wezen den levensadem te komen inblazen. Doch, naar hunne meening, begon de ziel slechts te verhuizen, wanneer het lichaam waarmee ze vereenigd was geweest, heelemaal ontbonden was. Derhalve namen zij de grootste voorzorgen om hunne dooden voor ontbinding te bewaren. Zij balsemden hen zorgvuldig in, omwonden hen met linnen windsels, en legden hen in sarcophagen of steenen lijkkisten. Deze werden bijgezet in de *hypogeen*, d. i. in ruime grafkelders, die in de heuvels langs den Nijl uitgehouwen waren. Mettertijd zijn die lijken uitgedroogd en zwart geworden, en thans komen zij als *mummien* voor.

Nijverheid en handel. — De Egyptenaren legden zich vooral toe op den landbouw, een in het Nijldal gemakkelijk en tevens loonend bedrijf. Zij waren ook ervaren in het bouwen van schepen, het weven van zeer fijn linnen, het bontverven der stoffen, het borduren in goud en zilver, en 't vervaardigen van reukwerk en allerkostelijkste vazen. Men heeft o. a. in hunne grafsteden wonderwel afgewerkte juweelen gevonden, die van hun grooten rijkdom en hunne kunstvaardigheid getuigen. — Uit den bast van den *papyrus*, bereidden zij eene soort van papier, waarop zij hunne hieroglyphen teekenden. In Opper-Egypte heeft men volkomen bewaarde handschriften op papyrus opgedolven, die tot de

18de eeuw voor Chr. teruggaan, en dus meer dan 3600 jaren oud zijn. — De Egyptenaren dreven handel met de naburige volkeren; hunne karavanen trokken over land naar Babylon, terwijl booten met een driehoekig wit zeil den Nijl op-en afvoeren, en de Roode en Middellandsche zee allerwege doorkruisten. Zelfs zouden, volgens de overlevering, Egyptische zeelieden de eerste kiemen der beschaving naar Griekenland hebben gebracht.

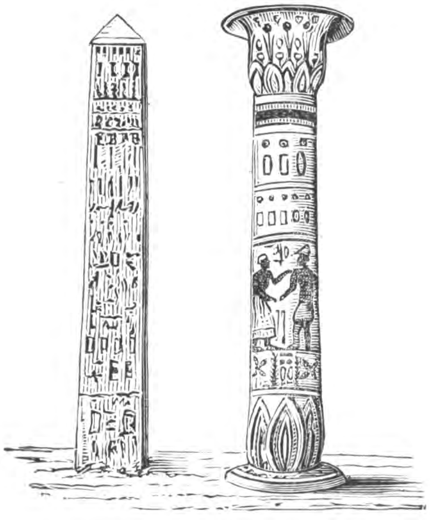

Fig. 6 — Obelisk Egyptische zuil

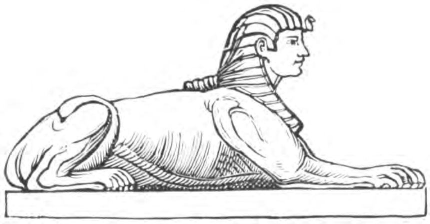

Fig 7 — Sphinx.

Wetenschappen, kunsten en gedenkteekenen. — De Egyptenaren waren bedreven in de sterrenkunde, de meetkunde en het landmeten, alsook in de geneeskunst. De meeste dezer wetenschappen mochten echter alleen beoefend worden door de priesters, die zich onderling van eene bijzondere taal bedienden. — Dit volk was daarenboven zeer geoefend in de decoratieve schilderkunst en in het beeldhouwen. Zijne kunstvaardigheid komt echter nergens beter uit dan in zijne bouwwijze, die door hare vreemde vormen en *reusachtige afmetingen*, alsmede door hare duurzaamheid, een diepen indruk op ons maakt. De Egyptenaren bouwden trouwens voor immer, en tal van merkwaardige bouwwerken, die door de eeuwen zijn gespaard gebleven, getuigen nog heden van de macht hunner beschaving. Tot deze eeuwenoude gedenkteekenen behooren o. a. de *pyramiden*, die ten getale van meer dan zestig, tot grafstede dienden aan de koningen die haar hadden opgebouwd, en waarvan de hoogste, die van Cheops, nog heden hare kruin 137 meter boven

den grond verheft; — de *obelisken* of vierzijdige spits toeloopende zuilen, uit éénen steen (monolith) gehouwen en met hieroglyphen bedekt. Verscheiden dezer obelisken werden naar Rome vervoerd door Augustus, terwijl een ander, 23 meter hoog en uit rooskleurig graniet, zich thans op de Place de la Concorde te Parijs bevindt; — de *Sphinxen,* die een leeuw met menschenhoofd voorstelden, en de lanen of den ingang der steden, groote gebouwen en grafsteden versierden. De merkwaardigste is de sphinx van Ghizeh, aan den voet der groote pyramiden; hij is meer dan 30 meter lang, met een acht meter hoogen kop, — het *labyrinth* of doolhof, een reusachtig en half onderaardsch gebouw, dat nabij 't meer Moeris ligt, en uit twaalf paleizen met meer dan drie duizend zalen bestond; — prachtige *tempels,* waarvan sommige in stand gebleven zijn, zooals die van Abydos, Edfoe, en Denderah, terwijl andere half vervallen zijn, gelijk die van Karnak en het eiland Philae; — ruime in de rots zelve uitgehouwen *grafsteden,* zooals de grafspelonken te Ipsamboel en tal van andere, waarin men vóór eenige jaren, mummien, papyrusrollen en juweelen heeft ontdekt; — eindelijk *pylonen* of portalen, zuilengangen en heerlijke paleizen, die 't beroemde honderdpoortige Thebe

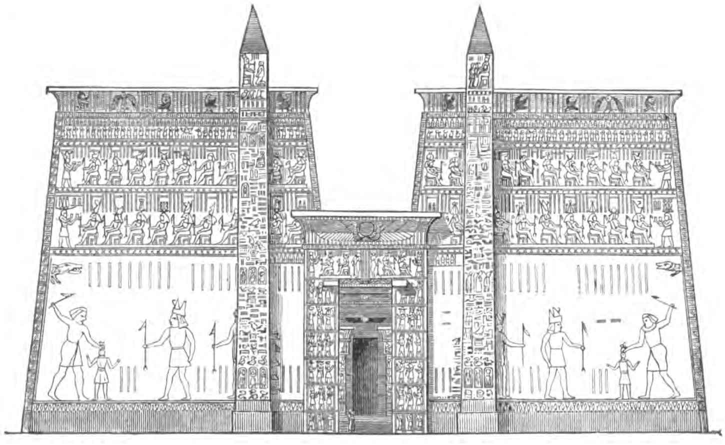

Fig 8 — Egyptische tempel te Karnak.

opluisterden, en waarvan talrijke overblijfselen worden aangetroffen in de dorpen *Luqsor* en *Karnak,* op de plaats waar zich eertijds die wonderbare stad verhief.

Kenmerkende hoedanigheden. — De Egyptenaren waren, gelijk uit het voorafgaande blijkt, een bij uitstek *beschaafd* en *bouwlustig* volk.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE ASSYRIERS.

Assyrië en Babylonië. — Ten Noorden van Arabie en van de Perzische golf, strekt zich tot in 't midden van Azië, eene wijde, grootendeels zandachtige vlakte uit Zonder den Tigris en den Euphraat, die haar doorsnijden, ware zij slechts eene onmetelijke zandwoestijn. Doch, evenals de Nijl Egypte vruchtbaar maakt, zoo hebben ook deze gewesten hunne vruchtbaarheid te danken aan de jaarlijksche overstroomingen van hooger genoemde waterloopen. Op de boorden dezer stroomen vestigden zich de eerste bewoners der streek, en ontstonden de eerste steden en rijken van West-Azie. Het landschap aan den Opper-Tigris, met Ninivé tot hoofdstad, heette *Assyrie*, en dat tusschen Tigris en Euphraat *Mesopotamie*, d. w. z. tusschen de stroomen in. Bezuiden deze streek lag *Babylonie* of *Chaldea*, met Babylon tot hoofdstad; genoemde stroomen komen er dichter bij elkander, loopen daarna samen en werpen zich ten slotte in de Perzische golf

Het Assyrische Rijk. — Reeds in de 14e eeuw voor Chr. strekte dit rijk zich uit over geheel West-Azie, van de Middellandsche zee tot aan den Indus. Lang is de reeks zijner vorsten, waaronder velen *Salmanassar*, en volgens de sage, *Sardanapalus* heetten. Zij voerden Assyrie tot een hoogen trap van luister, begiftigden Ninivé met eene kostbare boekerij, en verwierven groote vermaardheid door hunne ongehoorde pracht. Velen hunner brachten hun regeeringstijd door met het dempen van oproeren in de provincien, waarbij zij ten opzichte der overwonnelingen, met de grootste wreedheid te werk gingen. In de opschriften, waarin hunne wapenfeiten werden geroemd, somden zij op met barbaarschen trots, hoevele oproerige hoofden naar

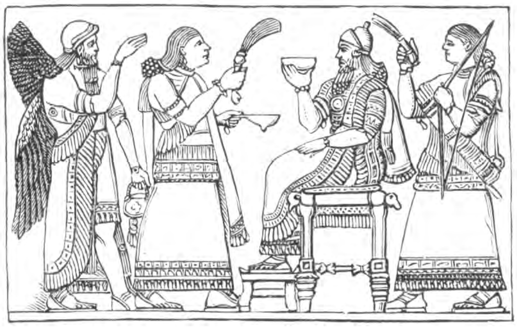

Fig 9 — Half verheven beeldwerk een Assyrischen koning op zijnen troon voorstellende.

Ninivé werden overgebracht, en er werden gekruisigd, het vel afgestroopt, gespietst of levend in de stadsmuren gemetseld. — Na den dood van *Sennacherib,* een der wreedste dezer vorsten, kwam het rijk met snelheid tot verval In 625 viel Ninivé in handen der tot opstand gekomen Babyloniers en Mediers. Zij verdelgden ten eenen male de veroverde stad, en op de puinhoopen van 't Assyrische rijk, verhief zich dat der *Chaldeers of Babyloniers.*

Het Chaldeeuwsche of Babylonische rijk, waarvan Babylon de hoofdstad was, bereikte het toppunt zijner macht onder de regeering van Nebucadnezar (Nabuchodonosor) den Groote. Deze vorst bemachtigde Jeruzalem, vernielde den prachtigen, door Salomo gebouwden tempel, en voerde het Joodsche volk naar de boorden van den Euphraat gevankelijk mee. Daarna rukte hij Phenicie binnen, belegerde de stad Tyrus dertien jaren lang, en keerde vervolgens naar zijne hoofdstad terug. Hij bediende zich van zijne schatten en van de armen zijner krijgsgevangenen tot het graven van kanalen, het bouwen van tempels en het aanleggen der vermaarde *hangende tuinen* van Babylon. Zoo werd deze stad onder zijn bestuur de schoonste der wereld. Weldra echter bracht zedenbederf de verzwakking des rijks te weeg. In 536 maakte Cyrus zich meester van Babylon, en lijfde 't Babylonische rijk bij dat der Perzen in.

DE ASSYRISCHE BESCHAVING.

Godsdienst en Staatsregeling. — De Assyriers en Chaldeers vereerden de hemellichamen, inzonderheid zon en maan. Hun voornaamste god heette *Baal* of *Bel;* zij beschouwden hem als den schepper aller dingen, en droegen hem soms menschenoffers op. Het gezag hunner koningen was onbeperkt, en deze leidden in hunne paleizen, te midden van een talrijk hof, een weelderig en wellustig leven.

Wetenschappen. — In hunne onmetelijke vlakten, onder een altijd helderen en gesternden hemel, viel het den Chaldeeuwschen herders uiterst gemakkelijk, zoo bij dag als bij nacht, den loop der hemellichamen gade te slaan. Ook legden zij zich vrij vroeg toe op de sterrenkunde en werden in deze wetenschap zoo ervaren, dat zij reeds den duur van het jaar op 365 dagen en 6 uren hadden berekend. — Zij beoefenden ook de geneeskunst, al was deze slechts op ervaring gegrond (empirisme). De zieken stelden zij in 't openbaar ten toon, opdat de voorbijgangers, die reeds aan eene soortgelijke ziekte hadden geleden, hun het middel zouden aanwijzen

waardoor zij zelven genezen waren. — Verder waren de Babyloniërs zeer ervaren in de wiskunde, en bedreven in de bouwkunst. Daar er in hun land noch rotsen noch steengroeven waren, trokken zij hunne gebouwen uit platte baksteenen op. Deze bouwmaterialen zijn echter niet zeer hard, en zoo komt het, dat de bouwwerken die men aantreft op de boorden van Tigris en Euphraat, noch zoo sterk noch zoo duurzaan zijn als die der Egyptenaren. De overblijfselen der Babylonische bouwkunst vormen op sommige plaatsen aanzienlijke hoopen. Zij werden aan 't daglicht gebracht ten gevolge van opgravingen, waarover hierna eenige woorden.

Geschrift, gedenkteekenen en groote werken. — Na eeuwen lang te hebben geschitterd, waren Ninive en Babylon achtereenvolgens te gronde gegaan. Het zand der woestijn had hunne eertijds zoo drukke straten en pleinen aangevuld, en ten slotte waren zelfs hunne laatste sporen onder dat beweeglijke doodskleed verdwenen. Nog geene eeuw geleden, wist men zelfs niet meer, waar ergens in de woestijn beide groote steden hadden gestaan. Doch, in 1842 ondernomen en steeds voortgezette opgravingen, hebben tal van Assyrische oudheden aan het licht gebracht, zooals gebouwen, brokken van zuilen en merkwaardig beeldhouwwerk. Onder deze overblijfsels eener schitterende beschaving komen zeer talrijke plaatjes van gebakken leem voor, welker beide zijden met Assyrische inschriften bedekt zijn. Dit geschrift wordt *spijkerschrift* genoemd, daar het uit

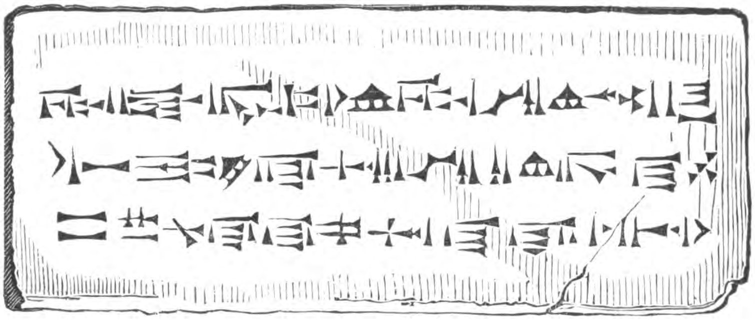

Fig 10 — Tafeltje met inscriptie in spijkerschrift

samengestelde spijkervormige teekens bestaat, d. w. z. uit teekens die den vorm van spijkers of nagels hebben. Men grifte deze letterteekens met een schrijfpriem op de nog weeke leemen tafeltjes, die daarna in de zon werden

gedroogd of in een oven gebakken, en ten slotte in de vakken van ruime boekerijen werden gelegd. In het begin scheen het als moesten deze letterteekens voor immer onleesbaar blijven, maar dank zij de navorschingen van den Engelschman *Rawlinson* en den Franschman *Oppert*, kan men thans genoemde opschriften vertalen. Evenals de Egyptische hieroglyphen, hebben zij ons het middel aan de hand gedaan om de lang door de sage misvormde geschiedenis van Assyrie en Babylonie, overeenkomstig de waarheid op te stellen. — Een der schoonste bouwwerken die de Assyrische beschaving ons achtergelaten heeft, is voorzeker het paleis te *Khorsabad* (Ninivé). Menig brokstuk ervan wordt bewaard in het Louvre-Museum te Parijs, o. a. reusachtige stieren met vleugels en menschenhoofd, die eenieders bewondering wekken. Men roemde echter vooral de wonderwerken van Babylon, namelijk de prachtige kaden langs den Euphraat, de vier en twintig meter dikke en van bronzen poorten voorziene stadsmuren, den tempel van Bel, en de vermaarde hangende tuinen van Nebucadnezar.

Fig 11 — Brokstuk van een paleis te Ninivé.

Karakterschets. — De meest in 't oog vallende karaktertrek der Assyriers en Babyloniers, is hunne *krijgshaftigheid en wreedheid.*

DERDE HOOFDSTUK.

DE PHENICIËRS.

Phenicië strekte zich uit langs de Syrische kust, tusschen de Middellandsche zee en den Libanon. Op deze enge strook gronds, die slechts vijftig mijlen lang en hoogstens acht tot tien kilometer breed is, leefde een der merkwaardigste volkeren der Oudheid. De hellingen van den Libanon waren vroeger met ceder- en pijnwouden bedekt, terwijl zich aan zijne voeten vruchtbare landerijen uitstrekten. Bovendien bevatte dit gebergte tal van marmer- en ertsgroeven. Naar de beeldrijke beschrijving van een Arabischen dichter, « draagt de Libanon den winter op zijne kruin, de lente op zijne schouders, den herfst op zijne knieën, terwijl de zomer sluimerend aan zijne voeten ligt. » Was deze indrukwekkende bergketen

als 't ware een bolwerk, dat Phenicie tegen de aanvallen der naburige volkeren vrijwaarde, toch was zij tevens een onoverkomelijke hinderpaal, die de Pheniciërs belette zich uit te breiden naar 't Oosten. Zij keerden dan ook het land den rug toe, en kozen de Middellandsche zee tot het ruime veld van al hunne ondernemingen Zij hadden aanzienlijke nederzettingen en factorijen op hare kusten en eilanden, en werden in weinig tijds het voornaamste handelsvolk der wereld. Zoo kwam het ook, dat er in Phenicië geene steden van beteekenis waren, buiten de havensteden *Tyrus, Sidon* en *Berytus* (het tegenwoordige Beiroet). Deze steden vormden afzonderlijke Staten, die nooit tot één rijk samensmolten. Phenicie toch was evenals Griekenland doorsneden met valleien, die door de vertakkingen van den Libanon van elkander waren gescheiden, en welker bewoners in vrij afgezonderde dorpen leefden.

Geschiedenis van Tyrus. — Koning *Hiram* regeerde over Tyrus omstreeks het jaar 1000 voor Chr., en was dus een tijdgenoot van David en Salomo. Hij was dezen behulpzaam bij het vervaardigen van schepen en het bouwen van den tempel te Jeruzalem, en zond hun te dien einde bouwstoffen en werklieden. Hij zelf liet te Tyrus prachtige tempels oprichten ter eere der godin Astarté. — In 823, onder de regeering van *Pygmalion,* verliet de vorstin *Elissar* of *Dido* Phenicié, en zette zich met haar gevolg neer in Noord-Afrika, tegenover Sicilie, Zij stichte er de stad *Carthago,* die eens op zee de mededingster van Tyrus, en later van Rome zou worden. — Tyrus voerde sedert 500 jaren heerschappij over de Middellandsche zee, wanneer in 332 Alexander de Groote het beleg voor hare muren kwam slaan. De stad was op een eiland gebouwd nabij de kust, en viel eerst na een beleg van zeven maanden in de handen van den veroveraar. Om haar te bemachtigen, had deze een dam laten aanleggen tusschen de kust en het eiland. Van toen af verlieten zee-en handelslieden de havens van Phenicie, en zetten zich neer in *Alexandrie,* dat door den veroveraar was gesticht aan de monding van den Nijl.

DE PHENICISCHE BESCHAVING.

Godsdienst. — De Pheniciers vereerden de hemellichamen. Hunne voornaamste goden waren de Zonnegod *Baal* of *Bel, Astarté* of de maan, *Melkart,* de god des handels, en *Moloch* de god van 't vuur. Deze werd voorgesteld door een reusachtig holle bronzen beeld. Wanneer men den god een offer wilde brengen, werd dit beeld witgloeiend gemaakt, en dan wierp men er kinderen in, onder het bespelen van muziekinstrumenten en het zingen van gewijde zangen.

Uitvindingen en nijverheid. — Geen ander volk der Oudheid bezat in grooter mate dan de Pheniciers de gave der uitvinding, noch had meer aanleg tot den handel. Hun zijn wij tal van merkwaardige uitvindingen verschuldigd, zooals het glasblazen, het smeden der metalen, het besturen van zeilschepen, het verven der stoffen met *purper* [1]. — De maten en gewichten, alsmede het alphabet, zijn ook van Phenicischen oorsprong. Het alphabet werd door den Phenicier Cadmus in Griekenland ingevoerd, en verspreidde zich van daar, ofschoon verschillend gewijzigd, over de geheele wereld. — De Pheniciers bouwden ook schepen, waarvoor zij de noodige bouwstof vonden in de cederwouden van den Libanon, en weefden scheepzeilen, alsmede rijke stoffen. Zij konden zeer kunstig het goud en het ivoor snijden, en hunne gouden en zilveren sieraden vonden aftrek de geheele wereld door.

Handel en koloniën. — De Pheniciers dreven handel te water en te land, met alle destijds bekende volkeren. Dwars door de gevaren der zandwoestijnen heen, trokken hunne karavanen naar *Gerra*, op de Perzische golf, alwaar zij hunne waren tegen de producten van Indie ruilden; andere reisden over Palmyra en Babylon naar Midden-Azie, van waar zij de schoone zijde van China of *Serica* meebrachten; andere nog gingen in Armenie paarden, muildieren en slaven halen. — Knappe zeelieden als ze waren, en zonder een anderen wegwijzer dan de sterren, doorkruisten zij soms jaren aan één stuk, alle bekende zeeen. Op die lange reizen stichtten zij hier en daar factorijen of handelskantoren, om er hunne waren uit te stallen en te verruilen. Den gevolgden koers echter hielden zij geheim, om geene anderen op 't spoor te brengen van de door hen ontdekte rijkdommen. Hunne schepen vertrokken uit *Eziongeber* (het tegenwoordige Akaba), in den noordelijken hoek der Roode zee, voeren langs de kusten van Arabie, waar zij wierook opdeden, en verder langs die van Ethiopie, waar zij zwarte slaven, struisvederen en leeuwenhuiden laadden. Daarna zeilden zij de *Erythreesche Zee* binnen, en volgden hare kusten tot Indie, van waar zij goud, edelsteenen en reukwerk thuisbrachten. Zij legden zelfs wel eens aan op *Taprobane* (Ceylon), dat reeds in dien tijd om

---

[1] Naar men zegt, werd deze verfstof toevallig ontdekt door een herder. Deze had gezien hoe zijn hond, die eene zeeslak stuk gebeten had, met rooden en als bebloeden muil naar hem teruggeloopen was Zoo kwam men op het spoor der heerlijke kleurstof, die aangewend werd tot het verven van stoffen. Langen tijd hadden koningen alleen, het recht purperkleederen te dragen.

zijne parelvisscherijen beroemd was. — Andere schepen doorkruisten allerwege de Middellandsche Zee, waar de Pheniciers talrijke volkplantingen hadden gesticht, zooals Carthago, Utica en Panorma (Palermo). Uit Egypte brachten zij graan en vlas mee, uit het eiland Cyprus koper, uit het eiland Elba ijzer, en zilver uit Spanje. De « Zuilen van Hercules, » d. i. de straat van Gibraltar, golden destijds voor 't uiteinde der bewoonde wereld Zij voeren haar voorbij, en stichtten wat verder op, de kolonie *Gades* (Cadix). Terwijl eenigen hunner zuidwaarts gingen handel drijven op de *Gelukkige of Kanarische eilanden,* zetten de anderen den koers naar het Noorden. Ondanks mist en stormen, ontdekten de laatsten rijke tinmijnen op de *Kassiterides* of tineilanden (waarschijnlijk de tegenwoordige Scilly-eilanden), en ontgonnen de kopermijnen van Cornwallis, alsmede de lagen barnsteen (gelen amber) op de kusten der Oostzee. Kortom, de bedrijvigheid van dit nijvere volk van 2 millioen zielen, omvatte al de kusten van 't oude vasteland, van de Oostzee tot aan de golf van Bengalen. Zijn uitgestrekt koloniaal gebied kan enkel vergeleken worden bij dat der Spanjaarden en Portugeezen in de 16e eeuw, en bij het huidige Britsche rijk.

Karakterschets. — De Pheniciers waren een bij uitstek *zeevarend* en *handeldrijvend* volk.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE PERZEN.

Perzië. — Aan de overzijde van Tigris en Euphraat, breidt zich tusschen de Kaspische Zee en de Perzische golf eene wijde landstreek uit, de *Iranische hoogvlakte* geheeten. Vroeger bestond zij hoofdzakelijk uit twee deelen : *Medie* ten Noorden, en Perzie ten Zuiden. Op den bergachtigen bodem dezer streek, die slechts door onbeduidende waterloopen wordt bespoeld, en bij lange niet zoo vruchtbaar is als Chaldea, leefde eene zwervende en ruwgeaarde bevolking, die in haar onderhoud voorzag door 't fokken van schapen, ossen en kameelen De heerschappij over dit landschap berustte eerst in de handen der Mediers, maar ging later in die der Perzen over. Een vorst van laatstgenoemden, Cyrus, stichtte in de 6e eeuw een uitgestrekt rijk, dat geheel West-Azië omvatte, en het *Perzische rijk* wordt genoemd.

Cyrus. — 1° *Zijne veroveringen.* — Cyrus beroofde eerst Astyages, den laatsten koning van Medie, van zijne staten, en vereenigde Perzen en Mediers

onder denzelfden schepter. Daarna versloeg hij den om zijne rijkdommen vermaarden koning van Lydie, Croesus, in de vlakte van *Thymbra*. De Perzen waren grootendeels de zege verschuldigd aan hunne met scherpe pieken en zeisen gewapende strijdwagens, waarmee zij als 't ware het vijandelijk leger doorploegden. Door deze overwinning geraakten zij in 't bezit van Klein-Azie, met inbegrip van de Ionische (Grieksche) kolonien. Eenige jaren later ging Cyrus 't beleg om Babylon slaan, waar toen een koning regeerde, die in den Bijbel Belsazar, maar in de opschriften Nabonid genoemd wordt. Deze overgroote en volkrijke stad was door zoo hooge en dikke muren verdedigd, dat Cyrus niet wetende hoe haar te bestormen, eene gracht liet graven om den Euphraat een anderen loop te geven. Toen drong hij op een pikdonkeren nacht de stad binnen, langs de drooggelegde bedding van den stroom Babylon werd verrast te midden van een feest, en viel in de handen der Perzen. Meteen bemachtigden deze het Babylonische rijk, met inbegrip van de onderhoorige landen, namelijk Syrie, Phenicie en Palestina (526). Cyrus zette deze overwinning nog meer luister bij door zijne edelmoedige houding jegens de Joden, die sedert zeventig jaren te Babylon in ballingschap leefden Hij liet hen naar hun vaderland terugkeeren, en Salomo 's tempel heropbouwen. Aldus kwam een einde aan den toestand, die in de Joodsche geschiedenis de *Babylonische gevangenschap* wordt genoemd.

Fig 12 — Strijdwagen.

2° *Cyrus 'rijk.* — Verder onderwierp deze vorst aan zijn gezag, al de volkeren tusschen Perzie en den Indus. Bij zijn dood was zijn rijk zoo groot, dat het begrensd werd door de Middellandsche zee, de Ægeische zee, de Propontis (nu de zee van Marmora), den Pontus Euxinus (Zwarte zee), den

Kaukasus, de Kaspische zee, den Oxus, den Indus, de Erytreesche zee, de Perzische golf en Arabie. — Ten einde met snelheid zijne bevelen te laten geworden tot aan de uiteinden van zijn rijk, had hij een korps van rijdende postboden ingericht, die van afstand tot afstand elkander aflosten. Aldus ontstond de *oudst bekende posterij*.

Cambyses. — Bij 't overgroote rijk, dat hij van zijn vader en voorganger Cyrus had geerfd, lijfde Cambyses in 525 nog Egypte in. Pelusium was aan de oostergrens de sleutel van dit land. Voor genoemde stad gekomen, liet de Perzische vorst een groot aantal katten en andere door de Egyptenaren vereerde dieren, voor het front van zijn leger zetten. Liever dan de gewijde dieren te dooden, weigerden de inboorlingen den strijd. Na deze gemakkelijke overwinning, viel het Cambyses niet moeielijk koning Psammetichus van den troon te stooten. Hij zelf stierf kort daarna, en werd door Darius I opgevolgd.

Darius I : de Perzische oorlogen. — Met het doel zijn rijk nog uit te breiden, ondernam Darius een veroveringsoorlog tegen de *Scythen*, die in het tegenwoordig Rusland gevestigd waren. Aan de spits van een machtig leger trok hij op eene schipbrug den Donau over en Scythie binnen. De dungezaaide bevolking van dit woeste land vluchtte echter met hare kudden bij 't naderen der Perzen, die in deze eenzame streek verdoold geraakten en er grootendeels omkwamen van honger. Er bleef dan ook Darius niets anders over, dan met het overschot van zijn leger naar Azie terug te keeren. — Nu viel hij de Grieken aan, en zoo braken de *Perzische oorlogen* los, waarover wij hierna breedvoerig zullen spreken. — Daarna kwam het rijk der Perzen spoedig in verval In 330 werd het veroverd door Alexander den Groote, koning van Macedonië, na meer dan twee eeuwen te hebben bestaan.

Godsdienst. — Eerst vereerden de Perzen de zoogenaamde hoofdstoffen, d. i. het water, de aarde en vooral het vuur, maar later omhelsden zij de leer van *Zoroaster* of *Zarathustra*. Het voornaamste geloofspunt dezer leer, ook *mazdeisme* geheeten, was het bestaan van twee elkander bestrijdende goddelijke wezens : *Ormuzd*, het beginsel van 't goede en van 't licht, en *Ahriman*, het beginsel van 't kwade en van de duisternis. In haren zuiversten vorm duldde zij noch tempels, noch altaren, noch afbeeldsels der Godheid. De eeredienst bestond toen in gebeden en hymnen, dierenoffers en 't onderhouden van het heilig *Vuur*, dat het zinnebeeld van Ormuzd was. Later echter ontaardde deze leer onder den invloed der *Magiërs*,

die de priesterkaste vormden. Deze voegden er het uitleggen der droomen bij, alsook het voorspellen der toekomst door middel van de *sterrenwichelarij*, en andere tooverkunsten of *magie*.

Bouwwerken. — De Perzen richtten geene andere publieke gebouwen op dan paleizen en grafsteden. Van beide soorten van gebouwen heeft men

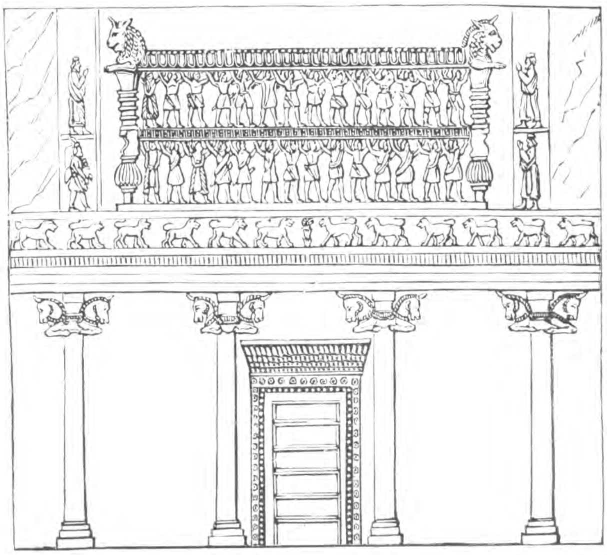

Fig. 13. — Grafstede van Darius.

prachtige overblijfsels ontdekt te Persepolis, o. a. tallooze zuilen met gebeeldhouwde kapiteelen, waarop kolossale platte steenen daken steunen; verder nog trappen, mausoleen, uit marmer gehouwen dierenfiguren, en in spijkerschrift gegrifte inscriptien.

Karakterschets. — De Perzen onderscheidden zich door hunne *veroveringszucht*, en stichten het grootste Oostersche rijk der Oudheid.

De merkwaardige volkeren, wier geschiedenis wij tot hiertoe hebben doorloopen, waren in Afrika of in Azie gevestigd. Nu gaan we zien hoe de beschaving naar Europa overkwam, in Griekenland en te Rome grooten luister verspreidde, en zich voortplantte over 't geheele gebied der Middellandsche zee.

B. — DE GRIEKEN.

—

Oud-Griekenland. — Griekenland is de zuidelijkste streek van Europa, en ligt het dichtst bij Egypte en de cultuurvolkeren van Azie. Geen wonder dus, dat de beschaving in Europa kwam over dat land. — Oud-Griekenland paalde ten N aan Illyrie en Macedonie, ten O. aan de Ægeische zee, ten Z. aan de Middellandsche zee, en ten W aan de Ionische Zee.

Geographische eigenschappen. — Aan de zee, de bergen en zijn hemel, heeft Griekenland drie scherp afgeteekende eigenschappen te danken.

1° *De zee* — Nergens zijn de *kusten* der Middellandsche zee zoo bochtig als in Griekenland. Overal treft men er inhammen en baaien, en op enkele plaatsen golven aan. Al de landschappen van Griekenland, op twee na, paalden aan de zee. Op historisch gebied had dit feit tot gevolg dat de Grieken, evenals de Pheniciërs, natuurlijkerwijs op en van de zee leefden, en van de vroegste tijden af, een zeevarend en handeldrijvend volk waren

2° *Het gebergte.* — Griekenland is eene uiterst bergachtige streek. Evenals Phenicie is het doorsneden van valleien, die als zoovele gesloten en door de bergen van elkander afgezonderde landschappen zijn. Ook dit feit had grooten invloed op den loop der Grieksche geschiedenis. Ieder dal toch vormde een afzonderlijken staat, en evenmin als Phenicië, was Griekenland in de Oudheid een staatkundig geheel.

3° *Het klimaat* — In Griekenland is de lucht bijna altijd helder en zoo doorzichtig, dat zij er spreekwoordelijk om geroemd wordt. Het klimaat is er echter niet overal hetzelfde, maar nergens te koud noch te heet, om 's menschen bedrijvigheid te stremmen. De gevolgen van dit natuurlijk feit laten zich insgelijks in de Grieksche geschiedenis waarnemen, want door het schoone schouwspel der lucht, der zee en der valleien, werd zeer vroeg bij de Grieken de liefde tot de natuur, en de smaak in de dichtkunst en de schoone kunsten aangekweekt.

Geographische indeeling. — Van de vier deelen waaruit Griekenland bestond, behoorden er drie tot het vasteland, namelijk de *Peloponnesus* (het huidige schiereiland Morea), Midden-Griekenland of *Hellas*, en Noord-Griekenland dat Thessalie en Epirus omvatte. Wat het vierde deel betreft, dit bestond uit de talrijke eilanden, langs de kusten en over de Ægeische Zee verspreid.

De **Peloponnesus** was met Hellas verbonden door de landengte van Corinthe. In 't midden van het schiereiland ligt de hoogvlakte *Arcadie*, van waar in alle richtingen bergketens uitstralen, die den Peloponnesus

Fig. 2 — De Tempel van Theseus, te Athene. Ph Alinari.

in talrijke, van elkander afgezonderde landschappen verdeelden. Het beroemdste dezer landschappen was *Laconie*, alwaar de kloekgebouwde en dappere Spartanen langs de oevers van den Eurotas leefden.

Hellas lag nauw ingesloten tusschen de Corinthische golf en de Ægeische zee, en bestond insgelijks uit verscheiden landschappen. Het voornaamste was *Attica*, hoofdstad *Athene* op 7 kilometer afstand van de zee en van de havenstad *Piraeus* Twee andere landschappen van Hellas waren *Beotie* met de vermaarde stad *Thebe*, en *Phocis* met *Delphi*, het godsdienstig middelpunt van Griekenland.

Thessalië en **Epirus** lagen ten N. van Hellas en van den pas der Thermopylae, en waren gescheiden door het *Pindusgebergte*. Door de Thessalische vlakte stroomde de *Peneus*, die insgelijks het lieflijke dal *Tempe* bespoelde.

De Grieksche **eilanden** waren uiterst talrijk. De voornaamste waren *Eubœa* (nu Negroponto), en 't groote en schoone *Creta*, waar een *Labyrinth* of doolhof was, dat de heele Oudheid door vermaard bleef Verder lagen tusschen Griekenland en Klein-Azie twee eilandengroepen, de *Cycladen* en de *Sporaden*, langs welke de eerste Grieksche volkplantingen overstaken naar de Aziatische kust Ten W. breidden zich de volkplantingen over de Ionische eilanden naar Sicilie en Zuid-Italie uit, welk laatste landschap derhalve Groot-Griekenland werd genoemd Weldra deed zich de bedrijvigheid der Grieksche stammen gelden op al de kusten der Middellandsche zee, en zoo ontstond een *grooter Griekenland* (zooals het nu zou heeten) De palen van dit laatste liepen van *Massilia* (Marseille) over Syracuse op Sicilie, Cyrene in Afrika, Ephesus en Miletus in Klein-Azie, tot Byzantium aan den ingang van den Pontus Euxinus (Zwarte zee).

EERSTE HOOFDSTUK.

GESCHIEDENIS DER GRIEKEN.

Beknopt overzicht. — De geschiedenis der Grieken beslaat hoofdzakelijk twee tijdperken, den *heldentijd* en den *historischen* tijd. Het eerste ontleent zijn naam aan de helden of halfgoden, die zich in den voortijd door hunne grootsche daden beroemd maakten, en reikt tot het jaar 1000 voor Chr. Het tweede begint met dit laatste jaartal, en eindigt met de onderwerping van Griekenland aan de Romeinen in 146. In den tusschentijd gaf *Lycurgus* wetten aan Sparta, en *Solon* aan Athene, voerden de Grieken krijg tegen de Perzen (Perzische oorlogen); streden Athene, Sparta, en Thebe om de *hegemonie*, d. i. om de opperheerschappij over Griekenland

(Peloponnesische en *Thebaansche oorlogen).* Ten slotte werd het land in 338 veroverd door de Macedoniërs, en twee eeuwen later door de Romeinen.

I — De Heldentijd.

De *Pelasgen* waren de eerste bewoners van Griekenland. In overoude, niet te bepalen tijden, richtten zij op verschillende punten van 't land zoogenoemde *pelasgische* of *cyclopische* gebouwen op, die uit reusachtige, zonder cement of kalk op elkander gelegde steenen bestonden. De vermaarde *Leeuwenpoort* te Mycenæ wordt als een der merkwaardigste dezer bouwwerken beschouwd.

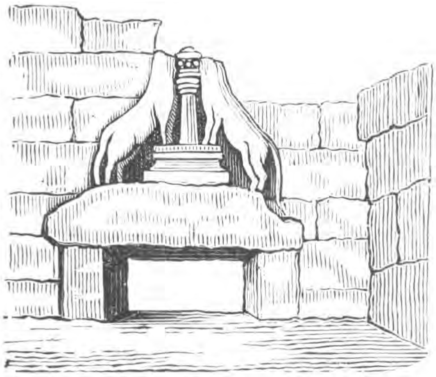

Fig 14. — Leeuwenpoort te Mycenæ

Vreemde volkplantingen. — Meer dan eens kwamen zeevaarders uit het Oosten naar Griekenland over, alwaar zij de eerste kiemen der beschaving verspreidden. Onder hen dienen vermeld te worden : de Egyptenaar *Cecrops*, die Athene stichtte en de naburige heuvels met olijfboomen beplantte; *Cadmus* uit Sidon, die aan de inwoners van Thebe het Phenicische alphabet leerde, en de Phrygiër *Pelops*, die zijn naam aan den Peloponnesus schonk.

De helden of heroën. — In den zoogenaamden heldentijd traden moedige mannen of *helden* op, die door luisterrijke en tevens nuttige daden bij de Grieken bewondering en erkentelijkheid wekten. Het verhaal dezer heldendaden behoort veeleer tot de sage dan tot de geschiedenis. Vele dezer sagen, die door de overlevering van geslacht tot geslacht werden overgebracht, berusten echter op een wezenlijk feit, en derhalve achten wij 't niet ongepast er hier eenige van aan te halen. De beroemdste onder de heroën waren *Heracles* (Hercules), *Theseus* en *Perseus*. — Heracles gebruikte zijne buitengewone kracht tot het verdelgen der roovers en schadelijke dieren, die destijds Griekenland teisterden. Hij velde den Nemeïschen leeuw, het everzwijn in 't woud van Erymanthus, de zevenhoofdige waterslang in de

moerassen van Lerna, en de vogels met koperen snavels van het meer Stymphale. Op Creta slachtte hij een reusachtigen stier, die 't eiland met schrik vervulde; in Afrika gelukte het hem de gouden appels (oranjeappels) uit den *tuin der Hesperiden* te halen, nadat hij eerst den honderdhoofdigen draak had gedood, die er den ingang van bewaakte. De Ouden geloofden ook dat hij Europa van Afrika scheidde, en alzoo de zeestraat van Gibraltar deed ontstaan. Derhalve werden de bergen, die aan beide kanten dezer straat liggen, de *zuilen van Hercules* genoemd. Heracles was bevriend met *Theseus,* die vermaard werd door 't dooden van den *Minotaurus.* Dit gedrocht, half mensch half stier, leefde in het Labyrinth van Creta, en jaarlijks moesten de Atheners het zeven jongelingen en zeven maagden als schatting brengen. Na den Minotaurus te hebben gedood, geraakte Theseus weer uit het Labyrinth door middel van den draad, dien hem *Ariadne,* dochter van den koning van Creta, gegeven had. — Evenals Theseus de heros van Attica was, zoo was *Perseus* de heros van Argos. Deze stad richtte te zijner eere tempels op, omdat hij 't landschap verlost had van Medusa, een vrouwelijk wangedrocht met slangenharen, wier aanblik den beschouwer in steen deed veranderen.

Handelden de eerste heroën alleen, die uit later tijd gingen gemeenschappelijke tochten aan. De eerste dezer ondernemingen was de *Tocht der Argonauten,* die onder leiding van Jason het Gulden Vlies uit het landschap Colchis gingen halen. — Een andere tocht, en wel de vermaardste van alle, is de *oorlog tegen Troje,* eene stad in Klein-Azie. De aanleidende oorzaak van dien strijd was het schaken van Héléna, gade van Menelaus, koning van Sparta, door Paris, zoon van koning Priam van Troje. De Grieken, aangevoerd door *Agamemnon,* belegerden deze stad sedert tien jaren, wanneer eene krijgslist, door *Ulysses* verzonnen, haar eindelijk in hunne handen deed vallen. Zij timmerden een reusachtig houten paard op, in welks holte zich eenige krijgers verborgen, en deden toen alsof zij 't beleg wilden opbreken. De argelooze Trojanen haalden het paard binnen hunne muren; gedurende den nacht echter kropen de Grieken er uit, en openden de stadspoorten voor hunne krijgsmakkers, die Troje tot den grond toe verdelgden.

II. — Lycurgus te Sparta

Lycurgus' wetten. — De stad Sparta aan den Eurotas, in het landschap Laconie, had grootendeels hare macht te danken aan de wetgeving van

Lycurgus. Deze leefde er omstreeks 't jaar 900 voor Chr., en beoogde met zijne wetten een tweevoudig doel : 1° de *Spartanen tot kloekgebouwde en dappere soldaten te vormen*, en 2° *volkomen gelijkheid te handhaven onder de burgers*.

1° Volgens Lycurgus' wetgeving, moesten kinderen die zwak of misvormd ter wereld kwamen, gedood worden. De andere bleven slechts tot hun zevende jaar onder toezicht der ouders. Van dit oogenblik af legde de Staat beslag op hen, en gaf hun eene uitsluitend lichamelijke opvoeding. Zij liepen blootsvoets, droegen hetzelfde kleedsel het geheele jaar door, en sliepen op den harden grond of wel op riet, dat zij zelf aan de oevers van den Eurotas gingen snijden. Daarenboven werden zij van kindsbeen af, voortdurend geoefend in den wapenhandel en in de gymnastiek. Met het doel hunne vlugheid te ontwikkelen, liet men hun zelfs het stelen toe, maar werden zij betrapt, dan ondergingen zij eene uiterst harde straf. Voor het overige werden de kunsten, wetenschappen en letteren, met uitzondering van de muziek en de krijgsliederen, door Lycurgus ten strengste verboden. De gevolgen van zulk eene opvoeding konden niet uitblijven : de volwassene Spartanen waren sterk gespierde soldaten, wier dapperheid gepaard ging met de grootste onwetendheid. Andere bezigheden dan de jacht, den oorlog en de lichaamsoefeningen, kenden zij bijna niet.

2° De bevolking van Laconie was in drie klassen verdeeld : de Spartanen, de Perioiken en de Heloten. De *Spartanen*, afstammelingen der Dorische veroveraars, waren alleen in 't bezit der staatkundige rechten, en konden alleen tot staatsambten geroepen worden. De *Perioiken* waren de nakomelingen der oorspronkelijke bewoners der streek, die door de veroveraars in 't bezit hunne goederen waren gelaten. Zij waren vrij gebleven, en vormden de klasse der handwerkers, nijveraars en handelaars. — De *Heloten* eindelijk, waren tijdens de verovering tot slaven van den Staat gemaakt, en moesten het zwaarste werk, o. a. den veldarbeid verrichten.

Ten einde de gelijkheid *onder de Spartanen* te handhaven, nam Lycurgus doeltreffende maatregelen, om de verdeeling van 't Laconische grondgebied in gelijke perceelen te doen voortduren. Iedere familie moest derhalve het haar beschoren deel behouden, met verbod het te verkoopen of te verdeelen. Lycurgus verbood insgelijks aan de Spartanen met vreemdelingen om te gaan of handel te drijven, en om het koopen en verkoopen moeielijker te maken, liet hij eene zware ijzeren munt slaan. Eindelijk richtte hij

gemeenschappelijke maaltijden in, waarvan de hoofdschotel de vermaarde *zwarte soep* was. Deze bestond uit klein gehakt vleesch, dat in 't bloed met vet en azijn gekookt was. Die maaltijden werden op het marktplein gehouden, en de koningen zelf waren verplicht er aan deel te nemen. — De staatsregeling van Sparta bleef nagenoeg wat ze reeds vóór Lycurgus was. *Twee koningen* van gelijk gezag waren met het uitvoeren der wetten gelast, en voerden 't opperbevel over de legers. De Raad der Ouden of *geroesia*, bestond, buiten de koningen, uit 28 leden die minstens 60 jaar moesten zijn. Dit lichaam beraadslaagde vooraf over de wetsontwerpen. De *volksvergadering*, tot welke alle Spartanen die meer dan 30 jaar waren, toegang hadden, stemde over 't aannemen of 't verwerpen der van de geroesia uitgaande wetsontwerpen, die zij echter niet mocht wijzigen. Later werden nog vijf *ephoren* gekozen, die de uitvoerende macht uitoefenden met de koningen, en deze op den duur heelemaal verdrongen.

Door de werking van Lycurgus' wetgeving werd Sparta eene machtige, door dappere krijgslieden goed verdedigde stad. Die wetten waren echter in menig opzicht zeer gebrekkig. Zij doodden toch de eerste kiemen der ware beschaving bij de Spartanen, van welke zij eerder soldaten dan menschen maakten. Geheel anders was de werking der wetten, die Solon aan Athene gaf, drie eeuwen na Lycurgus.

III. — Solon te Athene.

Solon was uit een adellijk Atheensch geslacht gesproten, maar wijl zijn vader het vermogen der familie had verspild, legde hij zich toe op den handel. Hij reisde in Klein-Azië, en werd een rijk en tevens zeer kundig man. Bij zijne terugkomst in Athene, werd hem door zijne medeburgers de eervolle taak opgedragen, voor zijne vaderstad eene nieuwe staatsregeling op te stellen.

Zijne wetten. — Solon, die onder de zeven wijzen van Griekenland wordt gerekend, was een dichter en een wijsgeer. Hij kende dus de volle waarde der geleerdheid, en nam zich derhalve voor van de Atheners eene natie van verlichte burgers te maken, en niet een volk van krijgslieden zooals de Spartanen. — Hij stichtte talrijke scholen of gymnasien, beschermde den zeehandel, en lokte de vreemdelingen door allerlei voordeelen naar Athene. Hij verzachtte insgelijks het lot der wegens schulden gestrafte burgers, en verbood zelfs dat men iemand voor schulden als slaaf kon

verkoopen.— De burgers werden naar hun vermogen in vier klassen verdeeld. De drie eerste klassen alleen waren bevoegd om staatsambten te bekleeden, maar de vierde was daarentegen van alle belastingen ontslagen. De staatsregeling was de volgende : 1° negen voor een jaar benoemde *archonten* hadden gezamenlijk het oppergezag in handen; 2° een senaat of *raad* van 400 leden, was gelast met het opstellen der wetsontwerpen; 3° het aannemen, verwerpen of wijzigen der van den raad uitgaande wetsontwerpen, was overgelaten aan de *Volksvergadering*, waarop alle Atheners boven de 20 jaar mochten verschijnen; 4° een oppergerechtshof, *Areópagus* genoemd, dat uit de afgetreden archonten bestond, droeg er zorg voor dat de wetten werden uitgevoerd.

Solons wetten wierpen goede vruchten af. Door hare werking werd Athene de bloeiendste stad van Griekenland, en het middelpunt eener schitterende beschaving, die in menig opzicht met de onze kan vergeleken worden.

IV. — De Perzische oorlogen.

Aanleidende oorzaken. — 1° De heerschzucht der Perzische koningen; 2° de persoonlijke wrok van Darius I tegen de Atheners. — Sedert de Perzische koningen West-Azie hadden veroverd, waren zij belust op het bezit van Griekenland, en zochten slechts naar een voorwendsel om dit land binnen te rukken. Nu gebeurde het, dat de Grieksche steden van Ionie in Klein-Azie tegen de Perzen opstonden, en met de hulp van Athene en Eretria, de stad Sardes verwoestten. Darius hiervan onderricht, beval aan zijne veldheeren eerst Ionie te kastijden, en ondernam daarna tegen Griekenland zelf, den eersten der zoogenaamde *Perzische oorlogen*.

Eerste veldtocht der Perzen (493). — Een eerste veldtocht, onder leiding van *Mardonius*, schoonzoon van Darius, mislukte geheel en al. De landmacht der Perzen werd door de bewoners van Thracie onverhoeds aangevallen en verslagen, terwijl hunne schepen door een storm tegen 't voorgebergte Athos verbrijzeld werden. Trots neerlaag en ramp, zond Darius herauten naar Griekenland, om in zijn naam *het water en het vuur*, d. w. z. eene volkomen onderwerping, af te eischen. Tot eenig antwoord wierpen de Spartanen de afgezanten in een put, hun toeroepende dat ze daar zouden vinden waarom ze gekomen waren.

Tweede veldtocht : Slag bij Marathon (490). — Ten einde over deze beleediging wraak te nemen, zond Darius over zee naar Griekenland een

leger van 100.000 man, dat in de vlakte van Marathon, ten N. O. van Athene, kwam post vatten. — Wel is waar hadden de Grieken om 't gevaar af te weren slechts eene legerbende van 10,000 Atheners, waarbij zich 1000 Plateers en Thespiers hadden aangesloten, zij waren echter bezield door de gedachte aan 't bedreigde vaderland, en streden, onder aanvoering van den bekwamen veldoverste *Miltiades*, met zooveel dapperheid, dat de Perzen 't onderspit moesten delven. Deze namen in allerijl de vlucht naar hunne schepen, en lieten in hun kamp overgroote schatten achter. Zij gaven het echter niet op, maar zeilden om Kaap Sunium, hopende langs de haven Phaleron onverhoeds binnen Athene te dringen, waar op dit oogenblik geene soldaten meer waren. Miltiades was hen echter voorgekomen, en zonder zelfs in Attica te landen, wendden zij den steven naar Azie.

Derde veldtocht : Gevecht aan de Thermopylae; Slag bij Salamis (480). — Darius' zoon en opvolger, Xerxes I, zette den oorlog tegen de Grieken voort, en naar het voorbeeld van zijn vader, beproefde hij Griekenland binnen te rukken langs het Noorden. Aan de spits van meer dan een millioen man trok hij op eene schipbrug den Hellespont (Dardanellen) over, en liet de zee, die zijne schepen beschadigd had, met roeden slaan. Verder deed hij de landtong van het voorgebergte Athos doorgraven, met het doel de vaart om dat geduchte punt te vermijden. De Perzen overweldigden eerst Thessalie, en kwamen daarna aan den pas der Thermopylae, waar Koning Leonidas van Sparta, met eene keurbende van 300 man post had gevat. Alle pogingen van Xerxes' troepen om den weerstand der Spartanen te breken, bleven vruchteloos. Edoch een verrader, door de Perzen omgekocht, wees hun een afgelegen pad, waarlangs zij in stilte optrokken. Leonidas en zijne gezellen werden nu van achteren aangevallen, en stierven allen den heldendood. — Terwijl Xerxes Hellas verwoestte, zeilde de Perzische vloot langs de kusten der Ægeische zee, en kwam tegenover 't eiland Salamis voor anker liggen. Hier ontstond een geregeld gevecht tusschen haar en de Grieksche zeemacht, waarover Themistocles het bevel voerde. Xerxes woonde den slag bij, op eenen hoogen troon gezeten, dien hij te dien einde op den zeeoever had laten optimmeren. Hij zag hoe zijne schepen, te talrijk om met goed gevolg in de nauwe zeestraat tusschen Salamis en Attica te kunnen manœuvreeren, in wanorde op de vlucht werden gedreven. De vorst zelf vluchtte op dat gezicht naar Azie, doch liet Mardonius met 300.000 man in Griekenland achter, om er den oorlog voort te zetten. Het volgend jaar, en op denzelfden dag, werd Mardonius door *Aristides* bij *Plateae* in Beotie

geheel verslagen, terwijl de Perzische vloot bij Kaap *Mycale* op de Aziatische kust, totaal vernietigd werd.

Einde der Perzische oorlogen (449). — Nu vielen de Grieken op hunne beurt de Perzen aan, en de strijd duurde 30 jaren lang, met afwisselend voordeel en verlies voor beide volkeren. Eindelijk werd in 449, door den *vrede van Cimon*, een einde gemaakt aan de Perzische oorlogen. Naar luid van het vredesverdrag, zouden de Grieksche steden in Klein-Azie hare vrijheid behouden; de schepen der Perzen mochten in 't vervolg de Ægeische Zee niet binnenvaren, en hunne troepen moesten minstens drie dagreizen verwijderd blijven van de kust.

Zoo zegevierde eene handvol dappere en vaderlandslievende Grieken, over eene tallooze maar door wellust en weelde verzwakte menigte Perzen. Athene, dat met goed gevolg den langen strijd had gevoerd, behield de hegemonie in Griekenland, en bereikte onder 't bestuur van *Pericles* eenen hoogen trap van welvaart en roem. Doch deze bloeiende toestand verwekte nijd bij de overige Grieksche steden, inzonderheid bij Sparta, en zoo brak tusschen de beide voornaamste Staten van Griekenland, de bloedige *Peloponnesische oorlog* uit.

V — De Peloponnesische oorlog.

Aanleidende oorzaken. — 1° Sparta kon het niet verkroppen dat de hegemonie in de handen van Athene was overgegaan, en hierdoor ontstond tusschen beide steden eene scherpe ijverzucht, die zich in wederzijdsch tegenwerken uitte; 2° Ten opzichte van Athene heerschte bij zijne gewezen bondgenooten groot misnoegen, wat volgenderwijs te verklaren is : Ten einde in de noodige kosten van den strijd tegen de Perzen te voorzien, hadden de met Athene verbonden steden eertijds de verbintenis aangegaan, een jaargeld te storten, berekend naar hunne bevolking. Daaruit was een aanzienlijke schat gegroeid, die langen tijd bewaard bleef op het eiland Delos, middelpunt van de Cycladen-groep. Pericles bracht dezen schat over naar Athene, doch werd toen beschuldigd er uit te putten met volle handen, en die gemeenschappelijke rijkdommen uitsluitend te gebruiken ten voordeele zijner vaderstad. — Sparta, dat begeerig was het verloren overwicht te herwinnen, ruide tegen Athene de meeste Grieksche steden op, en zoo brak in 431 de Peloponnesische oorlog uit.

Voornaamste gebeurtenissen. — Deze lange en bloedige strijd wordt in

drie tijdvakken verdeeld. Gedurende 't eerste verwoestten de Spartanen Attica, waardoor de plattelandbewoners zich verplicht zagen eene schuilplaats te zoeken achter de lange muren van Athene. De opeenhooping van volk in een te enge ruimte begunstigde echter het uitbreiden der pest, door welke toenmaals de kusten der Ægeische zee geteisterd werden. Pericles bezweek een der eersten aan de geduchte plaag. Na zijnen dood werden de vijandelijkheden voortgezet, en een neef van hem, de jonge *Alcibiades*, voerde eene Atheensche vloot aan tegen Syracuse op Sicilie. Nauwelijks echter was hij aan wal gestapt, of hij werd beschuldigd heiligschennis te hebben gepleegd voor zijn vertrek uit Athene. Daar hij vreesde voor 't gerecht te verschijnen, nam hij de wijk naar Sparta, en schaamde zich niet te heulen met de vijanden van zijn vaderland. Op zijn raad zeilde eene Spartaansche vloot naar Sicilie, en viel er die der Atheners aan nabij de kust. De meeste schepen der Atheners werden uiteengeslagen of in den grond geboord. De soldaten, die in handen van den vijand vielen, werden te Syracuse opgesloten in de beruchte steengroeven, en kwamen er om van honger en gebrek. — Gedurende het derde tijdvak, behaalde de Spartaansche vlootvoogd Lysander eene nieuwe en beslissende overwinning op de Atheners, aan den mond van den *Ægos Potamos*, een riviertje van den Thracischen Chersonnesus (nu 't schiereiland Gallipoli aan de Dardanellen) Dadelijk daarop ging hij 't beleg slaan om Athene, dat toen zonder schepen en levensmiddelen, en bijna zonder verdedigers was. De stad werd ingenomen, de wallen en de lange muren gesloopt, en de plaats met Spartaansche troepen bezet (494). Zoo kwam een einde aan dezen bloedigen strijd, die 27 jaren lang Griekenland zoo zeer had verdeeld, en het leven had gekost aan zoo vele menschen. De Spartanen kregen de hegemonie weer in handen, maar zouden haar weldra ten gevolge van den *Thebaanschen oorlog*, ten tweede male verliezen.

VI. — De Thebaansche oorlog

Aanleidende oorzaak. — De Spartanen, die nu het hooge woord voerden, werden weldra door al de Grieken gehaat om hunne dwingelandij en onbeperkte heerschzucht. Een spartaansch leger o. a. had den burcht van Thebe, de Cadmea, ingenomen, en deed de stad gebukt gaan onder een hatelijk juk. Tal van Thebanen namen de vlucht naar Athene, en een der uitwijkelingen, *Pelopidas* geheeten, vormde het plan zijne vaderstad van hare vreemde verdrukkers te verlossen.

Epaminondas. — In deze onderneming werd hij gesteund door den armen maar deugdzamen en geleerden Epaminondas, die zijn tijd verdeelde tusschen de studie en de opvoeding van eenige Thebaansche jongelingen. Door zijn eenvoudigen levenswandel misleid, achtten de Spartaansche dwingelanden Epaminondas te onbeduidend om op zijne medeburgers den geringsten invloed uit te oefenen, en lieten hem volkomen met rust. Die nederige man zou echter weldra zijne vaderstad vrijmaken, en haar tevens met roem overladen.

Slag bij Leuctra (**371**) **en bij Mantinea** (**362**). — Volgens afspraak met Epaminondas, keerden Pelopidas en zijne gezellen heimelijk naar Thebe terug, verkleed als jagers en van groote honden vergezeld. Met de hulp der Thebaansche jongelingschap heroverden zij de Cadmea op de Spartanen, en dreven hen buiten de stad. Nu vormde Pelopidas de zoogenaamde *heilige schaar* (deze bestond uit jongelingen die gezworen hadden nimmer dan als overwinnaars uit den slag terug te keeren), terwijl Epaminondas eene nieuwe slagorde, de zoogenaamde *schuinsche stelling,* uitvond. Aan beide maatregelen ontleende het Thebaansche leger eene nieuwe kracht, zooals weldra zou blijken, wanneer koning Cleombrotus van Sparta opnieuw in Beotie binnendrong. In 371 kwam het bij *Leuctra* tot een slag, waarin de Spartanen overwonnen werden, en hun koning om het leven kwam. Op zijne beurt drong Epaminondas in den Peloponnesus door tot Sparta, en sloeg 't beleg om deze stad, die toen voor 't eerst door een vijandelijk leger ingesloten werd. De Thebanen moesten echter bij gebrek aan levensmiddelen het beleg opbreken, en den Peloponnesus verlaten. In 362 wonnen de Thebanen een nieuwen slag bij *Mantinea,* waarin echter Epaminondas door eene werpspies doodelijk getroffen werd. — Zijne vrienden konden niet nalaten luidop te zeggen hoe zeer het hun speet, dat hij geene kinderen achterliet. De held echter troostte hen met deze zijne laatste woorden : « Ik laat twee onsterfelijke dochters achter, Leuctra en Mantinea, en deze zullen mijn naam niet laten verloren gaan. » Reeds vóór hem had Pelopidas den dood gevonden, gedurende een veldtocht in Thessalie.

Met deze helden ging de roem van Thebe onder, en het door burger oorlogen verzwakte Griekenland viel kort daarna in de macht van Philippus, koning van Macedonie.

VII. — Het rijk der Perzen door Alexander den Groote veroverd.

Macedonië. — Dit landschap, ten N. van Griekenland en van de Ægeische zee, is van de omliggende streken door hooge bergen afgezonderd, en allerwegen doorsneden met diepe valleien In de dichte wouden, die het vroeger en nu nog gedeeltelijk bezetten, leefde in de Oudheid een ruw en langen tijd onbekend gebleven, maar kloekgebouwd en dapper volk. Onder aanvoering van een hunner vorsten, Alexander den Groote, bestormden de Macedoniers het rijk der Perzen, en brachten het ten val.

Philippus van Macedonië. — Deze vorst, onder wiens regeering het koninkrijk Macedonië aan zijn nederigen toestand werd ontrokken, wijdde zijne eerste zorgen aan 't herinrichten van zijn leger. Te dien einde vormde hij de zoogenaamde *Macedonische phalanx.* De manschappen dezer beroemde keurbende waren met lange speren gewapend, en stonden in zestien achter elkander gestelde gelederen geschaard. Om de slagen van den vijand af te weren, hielden zij hunne schilden als 't ware tot eene verschansing aaneengesloten, boven welke een bosch van speren uitstak. — Daarna liet Philippus de mijnen van Thracie ontginnen, en gebruikte de rijke inkomsten ervan tot het aanwerven van aanhangers in de verschillende Grieksche steden. Volgens zijne eigen woorden, kan immers alle vesting worden ingenomen, in welke men een muilezel, met goud beladen, kan binnenvoeren. — Door 't aanwenden van zulke middelen, en geholpen door de tweedracht die onder de Grieken heerschte, overwon hij deze in 338 in den slag bij *Cheronéa*, ten gevolge waarvan Griekenland in zijne macht viel. Hij had zelfs het plan opgevat het rijk der Perzen te veroveren, stierf echter middelerwijl, en liet het uitvoeren dezer grootsche onderneming aan zijn zoon Alexander over.

Alexander de Groote werd te Pella geboren, in 356, en opgevoed onder leiding van den beroemden wijsgeer *Aristoteles*, een der grootste geesten der Oudheid. Hij toonde zich dezen grooten meester waardig, en deed zich van jongs af opmerken door zijn veel omvattend verstand en zijne schitterende hoedanigheden. — Nauwelijks was hij, pas 21 jaar oud, zijn vader opgevolgd, of hij maakte zijne onderdanen bekend met zijn voornemen het rijk der Perzen aan te vallen. De Grieken, die de Perzische oorlogen nog indachtig waren, stonden hem in deze aanzienlijke onderneming ter zijde.

Alexanders veroveringsoorlogen. — Alexander stak in 334 den Hellespont over, aan 't hoofd van 35.000 man. Hij versloeg, nauwelijks aan wal gestapt

een leger van 100.000 Perzen, die hem wilden beletten den *Granicus* over te trekken, en geraakte ten gevolge dezer overwinning in 't bezit van Klein-Azie. — Vervolgens kwam hij in de stad *Gordium*, waar aan den wagendissel van koning Gordius een zoo kunstig ineengestrengelde knoop was gelegd, dat niemand hem ooit had kunnen losmaken, al moest volgens een orakel, de heerschappij over Azie te beurt vallen aan wien er in zou slagen. Alexander, na eene vergeefsche poging, hakte den knoop door met zijn zwaard.

Bij zijne aankomst in *Tarsus* beging hij de onvoorzichtigheid, druipende van 't zweet, in 't ijskoude water van den *Cydnus* te baden. Dadelijk werd hij van koude rillingen bevangen, maar toch gelukte het zijn lijfarts Philippus hem te redden. — Nauwelijks was hij hersteld, of hij behaalde op de Perzen eene nieuwe en beslissende overwinning bij *Issus* (333). Koning Darius III liet zijn gezin en overgroote schatten achter in handen des overwinnaars, en sloeg zelf op de vlucht. Alexander veroverde daarna Syrie, en sloeg het beleg voor *Tyrus*. Deze stad was dicht bij de Phenicische kust op een eiland gebouwd, en viel eerst na een beleg van zeven maanden in Alexanders macht, nadat hij een reusachtigen dam had laten aanleggen tusschen de kust en het eiland. — Van hier trok hij naar Egypte, en stichtte er aan den zeeoever de stad *Alexandrie*. Door hare gunstige ligging tusschen Europa, Azie en Afrika, nam deze stad weldra de plaats van Tyrus in, en werd het middelpunt van den handel der drie toenmaals bekende werelddeelen. Alexander vervolgde daarna zijn tocht, dwars door de woestijn, tot de oase *Ammonium*, waar zich een vermaarde tempel van Zeus bevond. Nu keerde hij terug naar Azie, en kwam over den Euphraat en den Tigris in de vlakte van *Arbela* aan, alwaar hij op de Perzen eene

Fig. 15 — Alexander de Groote in den slag bij Arbela

derde en beslissende overwinning behaalde (331). Deze zege stelde hem in 't bezit van 't weelderige Babylon, alsook van Persepolis, waar de Perzische koningen schatten van goud opgestapeld hadden. Vervolgens zette hij zijn zegetocht voort door het Aziatisch binnenland, overweldigde in Bactrie de geheele streek bezuiden den Iaxartes, en stichtte er overal krijgsposten, waarvan sommige nog heden aanzienlijke steden zijn. Intusschen was Darius vermoord, en schoon Alexanders plan (het veroveren van 't Perzische rijk) ten uitvoer was gebracht, vervolgde toch de Macedonische vorst zijn weg tot Indie, door welks alom vermaarde schatten, hij zich onweerstaanbaar voelde aangetrokken. Koning *Porus* bekampte hem echter met zooveel dapperheid en fierheid, dat Alexander, vol bewondering voor zijn moed, den Indischen vorst in 't bezit van zijn rijk liet. Dieper nog ware de veroveraar doorgedrongen in dat onbekende land, hadden zijne uitgeputte soldaten niet geweigerd hem nog verder te volgen. Toen liet Alexander aan den oever van den *Hyphasis*, twaalf altaren of zuilen oprichten, ter aanwijzing van de oostelijke grens van zijn rijk. Daarna zakte hij den Indus af tot aan de monding van dien stroom, en splitste hier zijn leger in twee afdeelingen. De eene, door *Nearchus* aangevoerd, zeilde over den Indischen Oceaan naar de Perzische golf en den Euphraat, terwijl de andere, onder Alexander zelf, den landweg insloeg naar Babylon, de hoofdstad van het rijk (325).

Alexanders rijk; zijn dood (323). — In minder dan tien jaren had Alexander bij Macedonie en Griekenland een onmetelijk grondgebied ingelijfd. Zijn rijk, veel grooter dan dat der Perzen, paalde ten N. aan den Balkan, de Zwarte zee, den Kaukasus, de Kaspische zee en den Iaxartes; ten O. aan den Hyphasis en den Indus; ten Z. aan de Erythreesche zee (nu den Indischen Oceaan), Arabie en Æthiopie; ten W. aan Libye, de Middellandsche en de Ionische zee. — In Babylon teruggekeerd, hield Alexander zich onledig met het inrichten van dit uitgestrekte rijk. Daarbij stelde hij zich ten doel de Macedoniers met de inlandsche bevolking te doen samensmelten, en de Grieksche taal en beschaving te verspreiden over 't geheele Oosten. Handelsbetrekkingen werden aangeknoopt tusschen Grieken en Aziaten, en onbekende producten, o. a. de suiker, uit Indie in Europa ingevoerd. — Alexander regeerde echter te korten tijd om een duurzaam rijk te kunnen stichten, en 't ontworpen beschavingswerk op vasten grond te leggen. Hij had immers de Oostersche levenswijs aangenomen, en door onmatigheid, evenzeer als door afmattende tochten, zijne gezondheid geknakt. Hij stierf in den ouderdom van 33 jaar aan een hevige, wellicht door zijne uitspattingen veroorzaakte koorts (323).

Zijn rijk verdeeld (301). — Bij zijn dood liet Alexander slechts een onmondig zoontje achter, dat kort daarna met al zijne verwanten werd vermoord. Nu voerden Alexanders veldheeren twintig jaren lang onderling krijg, om het bezit van zijn rijk. Ten slotte werd het in 301, ten gevolge van den slag bij *Ipsus*, in vier rijken verdeeld. Macedonie en Griekenland werden aan *Cassander*, Thracie en Klein-Azie aan *Lysimachus* toegekend, terwijl 't koninkrijk Syrie aan *Seleucus*, en Egypte met Palestina en Phenicie aan Ptolemeus werden gegeven. De opvolgers van Ptolemeus, ten getale van twaalf, heerschten met grooten luister over Egypte, gedurende bijna drie eeuwen. Hunne residentie Alexandrie werd de bloeiendste stad der wereld, en wekte aller bewondering door hare prachtige bouwwerken. Onder deze dienen te worden vermeld : het Musaeum, de tempel van Serapis, de beide onder den naam van *Cleopatra-naalden* bekende obelisken, eene prachtige boekerij met meer dan 500,000 boekdeelen, alsmede de op 't eiland *Pharos* gebouwde vuurtoren. Op hunne beurt werden de vier genoemde koninkrijken verdeeld, en de Staten, die er uit ontstonden, achtereenvolgens bij 't Romeinsche rijk ingelijfd.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE GRIEKSCHE BESCHAVING.

—

I. — Kort begrip der Godenleer.

Het Grieksche polytheïsmus en zijn invloed. — De Grieken vereerden eerst de natuur, die zich in hun schoon land zoo glansrijk en dichterlijk aan 't oog vertoont. Zij stelden zich de natuurkrachten voor als levende wezens, die gelijk de menschen handelden en gevoelden, ja zelfs met de hartstochten der gewone stervelingen waren behept. Zoo ontstonden eene *menigte goden* en godinnen, halfgoden en heroen of vergode helden *(polytheismus* of veelgoderij). De *Mythologie* of godenleer is de kennis der gezamenlijke begrippen der Grieken en der Ouden in 't algemeen, omtrent die goddelijke wezens. — De Grieken plantten hunnen godsdienst voort in al hunne kolonien. Hij werd later aangenomen door de Romeinen, wanneer deze Griekenland hadden veroverd, en verspreidde zich over heel hun uitgebreide rijk. Eeuwen lang bleef het heidendom de godsdienst der volkeren

uit den omtrek der Middellandsche zee. Het werd ten slotte door het opkomend Christendom overwonnen, en viel met het Romeinsche rijk onder de aanvallen der Barbaren.

Algemeene geloofsbegrippen. — De Grieken geloofden dat de wereld beheerscht wordt door het *Noodlot,* blinde en onverbiddelijke godheid, naar wier beschikkingen alles op aarde onvermijdelijk gebeuren moet. Uit den echt van Hemel en Aarde was *Saturnus* of de Tijd gesproten. Drie zijner kinderen hadden onder elkander het wereldrijk verdeeld, en wel zoo dat *Jupiter* heerschappij voerde over den hemel, *Neptunus* over de zee, en *Pluto* over de onderwereld. — Jupiter, de koning der goden, zetelde met geheel zijn hof op den top van den berg Olympus in Thessalie. Door de wolken voor 't gezicht der menschen verborgen, voedden de goden zich aldaar met *ambrozijn* of godenspijs, en laafden zich met een allerfijnsten drank, *nectar* genoemd. — De *Onderwereld,* waar de zielen zich ophielden na den dood, lag onder de aarde, en bestond uit de *Elyzeesche velden*, het verblijf der gelukzaligen, en den zwarten *Tartarus,* de strafplaats der boozen. Een hond met drie koppen, *Cerberus* genaamd, bewaakte den ingang der onderwereld. Deze werd bespoeld door vijf stroomen, o. a. door den *Cocytus,* die ontstaan was uit de tranen der boozen, en door den *Acheron.* De grijze veerman Charon voerde over dezen laatste de zielen der afgestorvenen, voor eenen obolus of penning. De Grieken verzuimden dan ook nooit dit veergeld naast hunne dooden te leggen. Aan den overkant zetelden drie rechters, volgens wier oordeel de afgestorvenen in de Elyzeesche velden werden toegelaten of tot den Tartarus gedoemd.

Al namen de Romeinen den godsdienst der Grieken aan, toch werden de goden der laatsten door hen geheel anders geheeten. Derhalve zullen wij naast de Grieksche namen ook de Romeinsche (Latijnsche) aangeven, wijl deze algemeener bekend zijn.

A — De Hemelgoden.

Oppergoden. — *Zeus* of *Jupiter,* koning der goden en meester der menschen, bestuurde de wereld naar de wetten van het Noodlot. Hij wordt afgebeeld, op een troon gezeten, met den schepter in de eene hand en den bliksem in de andere, terwijl aan zijne voeten een arend zit.

Ares of *Mars,* de god des oorlogs, is als een krijgsman van kop tot teen gewapend. Aan zijne voeten staat een haan, als zinnebeeld van de waakzaamheid en den strijdlust.

Apollo, de god der dichtkunst en der muziek, wordt ook, als menner van den zonnewagen, *Phoebus* geheeten. Hij wordt afgebeeld onder de gedaante van een schoonen jongeling, met eene lier of een boog in de hand. Hij hield verblijf op den top van den berg *Parnassus,* in gezelschap der negen Muzen. De Grieken bouwden te Delphi een prachtigen tempel te zijner eere.

Hermes of *Mercurius* was de god van de welsprekendheid, den handel, de reizigers en de dieven, alsook de bode der Olympische goden. Hij wordt afgeschilderd als een jongeling met twee vleugels aan hoofd en hielen, houdende in de hand, als zinnebeeld van handel en vrede, eene roede omvlochten met twee slangen.

Hephaistus of *Vulcanus,* de god van 't vuur en van de bewerking der ertsen, woonde in den vuurberg Etna. Hij wordt afgebeeld met een hamer in de hand, daar hij Jupiters bliksems smeedde met de hulp der Cyclopen. Deze waren reuzen met één oog in 't midden van 't voorhoofd.

Hera of *Juno,* Jupiters gemalin, was de koningin van den Olympus en de beschermvrouw van 't huwelijk. Zij zat op een schitterenden troon, met den schepter in de hand en een pauw aan hare voeten.

Athene (Minerva of *Pallas),* de godin der schoone kunsten, der wijsheid en der krijgskunst, was gewapend uit het brein van Jupiter gesproten. Zij droeg op het hoofd eenen helm, en hield in de eene hand eene speer, en in de andere een schild. De stad Athene ontleende haren naam aan deze godin, ter eere van welke zij het *Parthenon,* den prachtigsten tempel der Oudheid, liet bouwen.

Aphrodite of *Venus,* de godin der schoonheid, was, volgens de Grieken, uit het schuim der zee geboren. Zij werd afgebeeld als een jong meisje, getooid met een wonderbaren sluier, en in een door duiven getrokken luchtwagen gezeten. Deze godin, aan welke de roos was toegewijd, werd vooral op het eiland Cythera vereerd.

Hestia of *Vesta,* de godin van het vuur en beschermvrouw van den huiselijken haard, was in een lang kleed gehuld en hield eene brandende fakkel in de hand.

Artemis of *Diana,* de godin der jacht, was licht en kort gekleed, en droeg een boog en een koker vol pijlen. Haar tempel te Ephesus werd door de Ouden als een der zeven wonderen der wereld beschouwd. — Als maangodin heette zij *Phoebe,* was in een lang kleed gehuld, en droeg op haar gesluierd hoofd de halve maan.

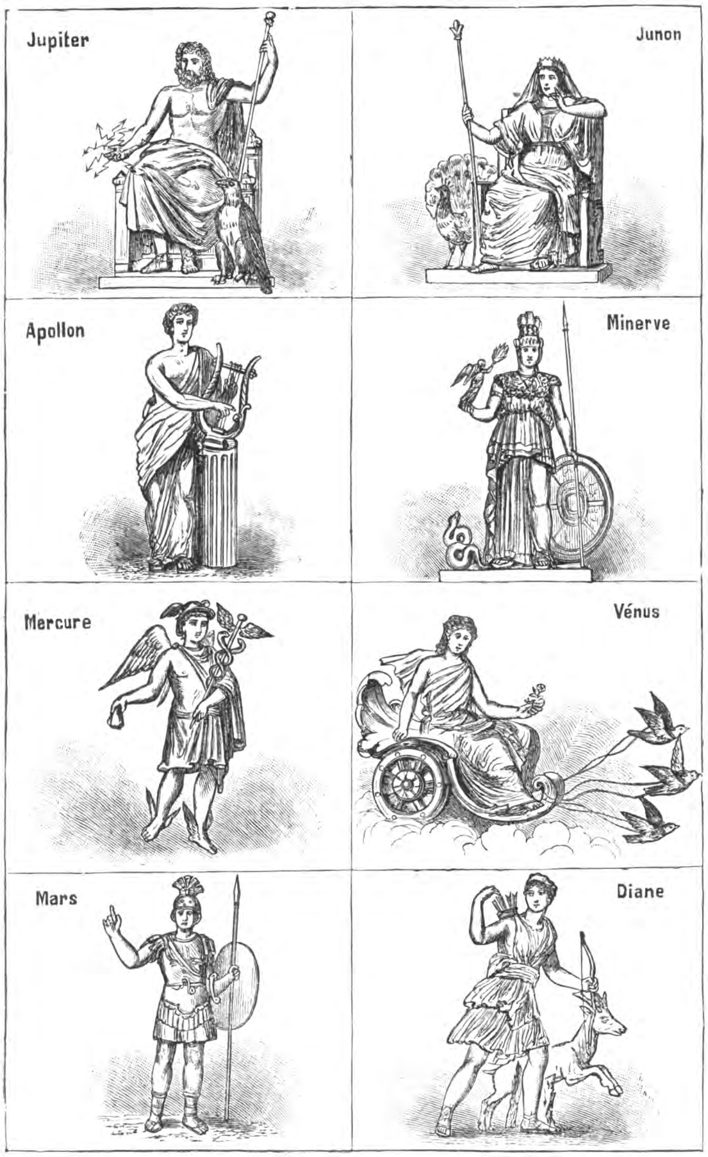

Fig. 16.

B. — De Watergoden

Poseidon of *Neptunus* was de god, en zijne gemalin *Amphitrite*, de godin der zee. Hij wordt voorgesteld met een langen baard, zit in een schelpvormigen, door zeepaarden getrokken wagen, en houdt in de hand den drietand, als teeken zijner heerschappij over de zee.

C. — De goden der Aarde

Hades of *Pluto*, god der Onderwereld, heerschte met zijne gemalin *Proserpina*, over 't sombere doodenrijk. Hij zetelde op een ebbenhouten troon, of zat in een wagen met vier zwarte paarden bespannen.

Dionysos of *Bacchus*, de wijngod, was met druivebladeren omkranst, en hield in de hand den *thyrsus*, een met klimop en wijngaardranken omwonden staf.

Ceres of *Demeter*, de godin van den landbouw, werd afgebeeld als eene met korenaren omkranste jonge vrouw, in de eene hand eene sikkel houdende en in de andere eene korenschoof.

Ondergeschikte godheden. — Onder deze moeten als de voornaamste worden gemeld : *Pan*, de god van de herders, de kudden en het veld; hij speelde landelijke deuntjes op het naar hem geheeten Panfluitje met zeven gaten; *Æolus*, de god van den wind; *Æsculaap*, de god der geneeskunst, en *Morpheus*, de god van den slaap; — *Iris*, de bodin der goden, die den regenboog tot sluier had; — *Themis*, de godin der gerechtigheid; *Bellona*, die van den oorlog; *Flora*, de godin der bloemen, en *Pomona*, die der vruchten. — Andere godinnen vormden allegorische groepen. Tot deze behooren o. a. de *Muzen*, die de kunsten verpersoonlijkten; de drie *Gratien;* de drie *Parcen* of *Schikgodinnen*, die den draad van 's menschen leven sponnen en afsneden; de drie *Furien* of *Erinnyen*, die de boozen in de Onderwereld tuchtigden, slangenhaar op het hoofd hadden, en met fakkel en dolk gewapend waren. Melden wij nog onder de godheden van den laagsten rang : de *Saters*, woudgeesten met geheel behaard lijf, bokspooten en hoornen; de *Tritons*, zeegoden met een visch-staart, die in gezelschap van de *Nereiden* en de *Sirenen* of Zeemeerminnen, in de zee rondzwommen; ten slotte verschillende soorten van *nimfen*, o. a. de *Najaden* of waternimfen, die de bronnen en vlietende waters bewoonden, de *Dryaden* of boschnimfen, en de *Napaeen* of dalnimfen, die zich ophielden in tuinen en weiden.

Neptune
Pluton
Vulcain
Vesta
Flore
Cérès
Pomone
Bacchus
Thémis
Pan

Fig 17.

De orakels. — De Grieken, die zeer bijgeloovig waren, raadpleegden gaarne, aangaande de toekomst, de priesters en priesteressen hunner voornaamste goden. Het doorgaans onduidelijk en dubbelzinnig antwoord werd *orakel* geheeten, en zoo werd ook de plaats genoemd, waar het gegeven werd. Een der vermaardste orakels was dat te *Dodóna* in Epirus. Daar leefde in een somber woud eene priesteres van Jupiter, die de toekomst voorspelde uit de *stem* van een heiligen eik, d. i. uit het ruischen zijner bladeren, den zang der in zijne kruin schuilende vogelen, het gerinkel van bronzen voorwerpen, die aan zijne takken hingen, of het murmelen eener nabij gelegen bron. — Het meest bezochte orakel was echter dat te *Delphi,* waar in den tempel van Apollo, eene priesteres, *Pythia* genoemd, hare godspraken verkondigde. In het heiligdom bevond zich een gouden drievoet, overdekt met de huid der slang *Python.* Wanneer de profetes op dezen drievoet steeg, werd zij plotseling door bedwelming overvallen. Zij beefde over al hare ledematen, heure haren rezen te berge, en van hare lippen vielen afgebroken woorden, die met eerbied opgevangen, als orakels werden beschouwd.

II. — Instellingen : zeden en gebruiken; letteren en kunsten.

Instellingen. — Griekenland, dat allerwege met bergen doorsneden is, bleef steeds verdeeld in tal van kleine afzonderlijke Staten, met eigen bestuur en wetten. — De bevolking bestond uit *vrije burgers* en uit *slaven.* Deze verrichtten uitsluitend het door de Grieken als vernederend beschouwde handenwerk. De slavernij bestond trouwens bij alle volkeren der Oudheid. Zij werd door de slaven zelf als een noodzakelijk iets beschouwd, en stemde volkomen in, met de toenmaals heerschende begrippen en gevoelens.

Nationale eenheid. — Ofschoon in tal van afzonderlijke Staten verdeeld, maakten niettemin de Grieken éene natie uit. Zij hadden toch denzelfden *godsdienst,* en spraken tongvallen van dezelfde *taal.* Daarenboven werden de banden der nationale eenheid nog nauwer toegehaald door *godsdienstige feesten* en *openbare spelen,* die op zekere dagen de verschillende Grieksche stammen naar hetzelfde punt, en met hetzelfde doel deden samenstroomen.

Openbare feesten en spelen. — Deze feesten, die tegelijk een godsdienstig en een nationaal karakter hadden, waren zeer talrijk. Zij bestonden in

allerhande voorstellingen, zangen, lichaamsoefeningen, dansen en optochten, waarin de bijzondere aard van iedere stad duidelijk aan 't licht kwam. De voornaamste godsdienstige feesten waren de *Panatheneen,* die te Athene werden gevierd ter eere van Minerva; de negendaagsche plechtigheden der *Eleusinische mysterien,* en de *Bacchusfeesten,* die echter weldra door de ergste uitspattingen werden onteerd. Op verscheiden punten werden ook *volksspelen* gehouden, waarheen men uit alle oorden van Griekenland, in dichte drommen samenstroomde. Doorgaans hadden deze spelen plaats in langwerpige schouwplaatsen, *hippodromen* (renbanen) of *stadien* geheeten. In het midden van den circus was de *arena,* eene met zand bedekte ruimte, rondom welke zich amphitheatersgewijs marmeren banken voor de toeschouwers verhieven. Onder de spelen waren de beroemdste de *Olympische spelen,* die vijf dagen aan een stuk, te Olympia in den Peloponnesus, ter eere van Jupiter werden gevierd. Zij bestonden in springen, worstelen, vuistgevechten, werpen met de schijf of spies en andere lichaamsoefeningen, in harddraven en wagenrennen, alsook in wedstrijden in de muziek en de dichtkunst. De overwinnaars kregen wel is waar slechts een lauwer- of olijfkrans ten loon, doch hunne namen werden ras door heel Griekenland vermaard. Bij hunne terugkomst in hun geboortestad, werd opzettelijk eene bres in den stadsmuur gemaakt om hen in te laten, en dit bewijst genoeg welken hoogen prijs de Grieken stelden op de overwinning in deze spelen. — De Olympische spelen hadden plaats om de vier jaren, en zoo ontstond bij de Grieken het gebruik bij *Olympiaden* te rekenen,

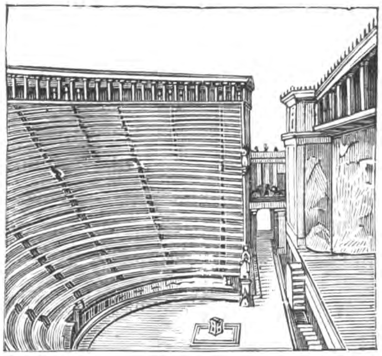

Fig. 18. — Grieksche schouwburg.

Fig. 19 — Wagen voor wedrennen.

sedert het jaar 776 voor Chr. Met dit jaartal begint derhalve de Grieksche tijdrekening of *tijdrekening der Olympiaden.*

Zeden en levenswijs. — Uit hoofde van hun zacht en helder klimaat, brachten de Grieken een groot deel van hun leven door in de opene lucht. Zij vergaderden o. a. op het marktplein om te beraadslagen over hunne zaken, en de Spartanen hielden er zelfs hunne maaltijden. — De Grieksche woningen waren uiterlijk zeer eenvoudig, schoon die der rijken van binnen op weelderige wijze waren ingericht. De Grieken toch schenen al hun prachtvertoon te willen besparen voor de openbare gebouwen, die met schilder-en beeldhouwwerk en allerhande sieraden rijkelijk opgeluisterd waren. — Hunne kleedij bestond uit een lijfrok en een bontkleurigen mantel van wol of fijn linnen, en aan de voeten droegen zij *sandalen.* Zij schreven op wassen

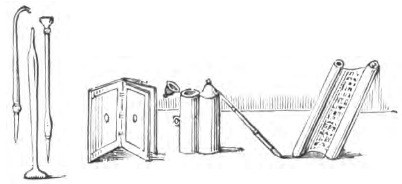

Schrijfbehoeften

Sandalen.

Grieksche lamp.

Harp

Fig 20.

tafeltjes met een metalen priem, die van boven een stomp einde had, om het geschrevene uit te wisschen. — Als muziekinstrumenten kenden zij de fluit, de cimbalen, de lier, de harp en de citer, welke laatste veel overeenkomst heeft met onze gitaar.

Schoone kunsten en bouwwerken. — Geen ander volk bezat ooit in grooter mate dan de Grieken het schoonheidsgevoel, noch had meer voorliefde voor de bouwkunst, de schilder-en beeldhouwkunst, de muziek en de poezie. In de bouwkunst maakten zij groote vorderingen; zij schiepen o. a. de *dorische orde,* welke zich door eenvoudige doch sierlijke zuilen onderscheidt, de *ionische orde,* met de voluten of krullen harer kapiteelen; de *corinthische orde,* welke licht te herkennen is aan de akantbladeren, die de toppen harer zuilen versieren. De meeste Grieksche steden,

inzonderheid Athene en Corinthe, hadden prachtige openbare gebouwen in den Griekschen stijl, d. i. met zuilengang en driehoekingen gevel. Melden wij o. a. het Parthenon, de schouwburgen en de openbare badhuizen te

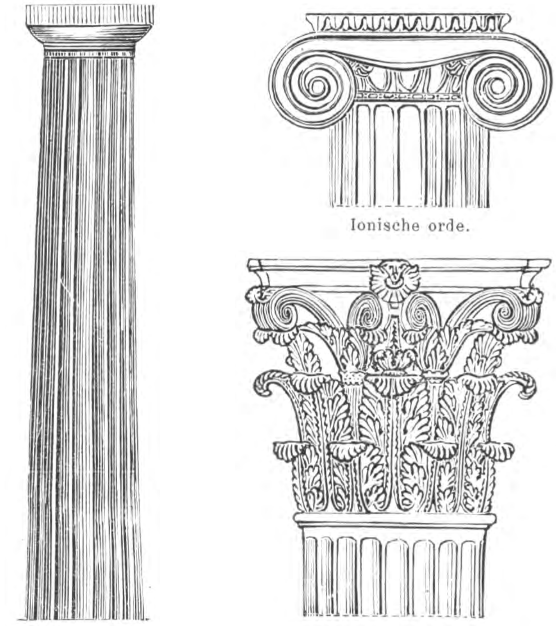

Ionische orde.

Dorische zuil. Corinthische orde.

Fig. 21.

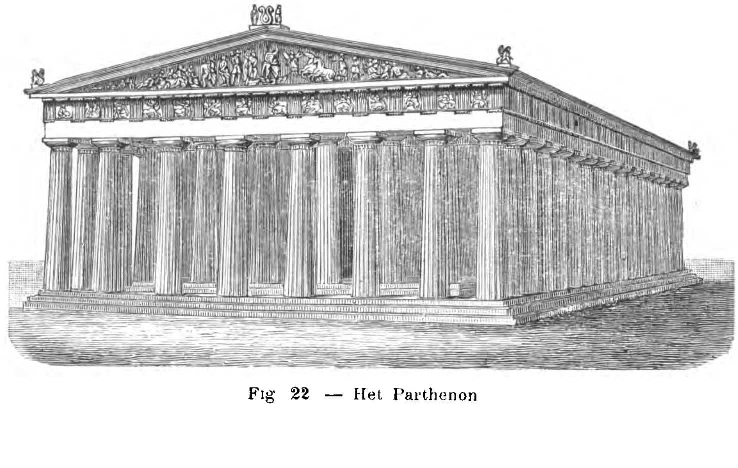

Fig 22 — Het Parthenon

Athene, den tempel van Apollo te Delphi, en die van Jupiter te Olympia. In dezen bevond zich het door Phidias gemaakte beeld van den dondergod, dat als een van de zeven wonderen der wereld werd beschouwd.

Beroemde mannen. — Griekenland telt onder zijne zonen tal van mannen, die zich in alle vakken van 't menschelijk vernuft hebben onderscheiden. Met fierheid mag het wijzen op wijsgeeren als Pythagoras, Socrates, Plato en Aristoteles; op geschiedschrijvers als Herodotus, den verhaler der Perzische oorlogen, Xenophon, den schrijver van den *Terugtocht der Tienduizend*, en Thucydides die ons het verhaal heeft achtergelaten van den Peloponnesischen oorlog, waarvan hij ooggetuige was geweest; op dichters gelijk Homerus, den zanger der *Ilias* en der *Odyssea*, Æschylus, Sophocles en Euripides, schrijvers van onsterfelijke treurspelen, den komischen dichter Aristophanes en den lyrischen dichter Pindarus; op beeldhouwers als Phidias en Praxiteles, en schilders gelijk Apelles, die 't portret van Alexander den Groote maalde; eindelijk op beroemde redenaars, aan wier hoofd Demosthenes uitblinkt. — Al deze genieen hebben ons onsterfelijke gewrochten achtergelaten, die nog na twintig eeuwen getuigenis afleggen van de macht en den luister der Grieksche beschaving.

Invloed der Grieken op de beschaving. — Ondanks zijn geringe uitgestrektheid en zijn rotsachtigen bodem, heeft Griekenland een onberekenbaren invloed uitgeoefend op de beschaving der andere volkeren. De Grieksche geest toch was niet alleen werkend op de bergen van den Peloponnesus en aan de kusten der Ægeïsche zee. Hij breidde zich uit naar al de Grieksche volkplantingen, en van daar naar Rome en al de kustlanden der Middellandsche zee. Later nog, na de invallen der Barbaren en de daarop volgende middeleeuwen, komt de Grieksche beschaving in Europa opnieuw aan 't licht, ten tijde der Renaissance of Wedergeboorte, en sedert heeft ze niet opgehouden er met haren scheppenden adem, tal van geniale kunstgewrochten voort te brengen. Twee duizend jaren zijn verloopen sedert deze beschaving te gronde ging, en nog steeds wordt de Grieksche taal in onze scholen aangeleerd. Onze Westersche talen hebben tal van Grieksche woorden opgenomen, zooals *bibliotheek*, *geographie*, *polygoon*, enz. De Grieksche stijl is toonaangevend in onze openbare gebouwen, en de beeldhouwers vinden hunne schoonste modellen in de Grieksche standbeelden. Men mag dus gerust zeggen, dat *onze beschaving gedeeltelijk uit het land van Plato, Homerus en Phidias afstamt.*

C. — DE ROMEINEN.

Italië is een groot schiereiland ten Z. van Europa. Het grenst ten N. aan de Alpen, ten O. aan de Adriatische zee, ten Z. aan de Ionische en ten W. aan de Tyrrheensche zee. — Evenals Griekenland bestond het in de Oudheid uit vier groote deelen : Noord-Italië, Midden-Italie, Beneden-Italië en de eilanden.

Noord-Italië werd ook door de Romeinen *Gallia cisalpina,* d. w. z. Gallië aan deze zijde van de Alpen, genoemd. Dit landschap is eene rijke en vruchtbare vlakte, die door de Po en tal van andere rivieren, overvloedig bewaterd wordt

Midden-Italie, dat door den Tiber wordt bespoeld, bestond hoofdzakelijk uit *Etrurie,* de streek tusschen den Tiber en de zee, en uit *Latium,* het land der Latijnen. In Midden-Italie verheft zich de Vesuvius, die in 't jaar 79 Pompeji begroef, onder een lavastroom en een regen van asch.

Beneden- of Zuid-Italië werd ook *Groot-Griekenland* genoemd, uit hoofde der talrijke Grieksche volkplantingen, die aldaar gevestigd waren. Het binnenland was bergachtig, dor en met woeste wouden bezet.

De eilanden. — Ten W. van Italië liggen drie groote eilanden : Corsica, Sardinie en Sicilië. Op dit laatste, dat door de Ouden uit hoofde van zijn driehoekigen vorm *Trinacria* werd genoemd, verhief zich de *Etna,* de woonstede van Vulcanus en de Cyclopen.

EERSTE HOOFDSTUK.

GESCHIEDENIS DER ROMEINEN.

Beknopt overzicht. — Rome kende achtereenvolgens drie regeeringsvormen, namelijk het *koningschap,* de *republiek* en het *keizerrijk,* en derhalve wordt de Romeinsche geschiedenis in drie tijdperken verdeeld. — Gedurende het eerste, onderwierpen de koningen het grootste deel van Latium aan hun gezag. — Onder de republiek werd geheel Italië veroverd, de macht van Carthago te gronde gericht, en de heerschappij van Rome uitgebreid over al de kusten der Middellandsche zee. Doch de republiek zelve ging onder, ten gevolge der burgeroorlogen. Het keizerrijk verspreidde de Romeinsche beschaving tot in de verste landen. Het werd

echter ontzenuwd door zedenbederf, en in 395 in twee deelen gesplitst : het Westromeinsche rijk, dat in 476 door de Barbaren vernietigd werd, en het Oostromeinsche rijk, dat eerst duizend jaar later bezweek onder de slagen der Turken (1453). *Met het Westromeinsche rijk eindigt de Oude geschiedenis, en met het Oostromeinsche rijk, de geschiedenis der Middeleeuwen.*

I. — Het koningschap (753-509 v. Chr.)

Romulus sticht Rome (753). — De geschiedenis der eerste tijden van Rome is zeer duister. Alles wat ons desaangaande door de oude geschiedschrijvers verhaald wordt, is een samenweefsel van sagen en fabelachtige volksoverleveringen. Zoo wordt o. a. verteld dat Romulus en Remus, in eene wieg op den Tiberoever te vondeling gelegd, door eene wolvin werden gezoogd. Door dit wonder getroffen, zou een herder, Faustulus geheeten, beide kinderen meegenomen hebben naar huis, en ze met zijn eigen gezin hebben grootgebracht. — Naar allen schijn kwam Romulus zich wezenlijk met eene kleine volkplanting uit Alba, in 753 op de Tiberoevers neerzetten, en legde aldaar de grondslagen der stad Rome. — Ten einde dit kleine vlek, uit hutten samengesteld, spoedig te bevolken, maakte hij het tot eene vrije schuilplaats voor alle kwaaddoeners. Weldra zag men er voortvluchtige slaven en allerhande gelukzoekers, van wijd en zijd heensnellen. Aan dusdanige lieden is het volk, dat eens de wereld zou veroveren, zijnen oorsprong verschuldigd. — Nu hadden Romulus en zijne onderdanen zich gaarne door 't huwelijk verbonden, met dochters uit de naburige stammen. Hunne voorstellen werden echter met verachting van de hand gewezen. Toen liet Romulus aankondigen dat er te Rome plechtige feesten zouden plaats hebben, en de Sabijnen uit de buurt, kwamen er zonder achterdocht met vrouwen en dochters naar toe. Doch te midden van de spelen wierpen de Romeinen zich plotseling op de Sabijnsche maagden, en hielden haar gevangen bij zich achter. Hierop barstte de oorlog los, maar ten slotte werd tusschen beide volken de vrede, en zelfs een verbond van vereeniging gesloten. Vele Sabijnen vestigden zich diensvolgens te Rome.

Numa. — Romulus' opvolger, de Sabijn *Numa*, was een vredelievende vorst, die zich vooral toelegde op het regelen der godsdienstplechtigheden. Hij voerde o. a. de vereering in van den god *Terminus*, onder wiens hoede de grenssteenen der landelijke goederen stonden, en stichtte den tempel

van *Janus,* die gedurende den oorlog open, en in vredestijd gesloten moest blijven. Numa hervormde insgelijks het college, d. i. de vereeniging, der *Vestaalsche maagden,* die met het onderhouden van het altijddurende

De god Terminus

Janus

Fig. 22

vuur in den tempel van Vesta waren gelast; hij stichtte verder dat der *pontifices,* die 't oppertoezicht hadden over den eeredienst, alsook dat der *augures,* die uit de vlucht of 't geschreeuw der vogelen de toekomst voorspelden. — Zeggen wij ten slotte dat door Numa de eerste Romeinsche kalender tot stand werd gebracht, in welken het jaar reeds uit twaalf maanden bestond.

Het koningschap afgeschaft (509). — De zevende koning van Rome, *Tarquinius Superbus,* werd verjaagd, en dientengevolge het koningschap vervangen door de republiek.

Staatsinstellingen. — In den koningstijd was het gezag verdeeld onder den *koning,* den *senaat* en de *volksvergadering.* De *koning* was tegelijk het hoofd van de regeering, van het leger en, als *pontifex maximus,* van den godsdienst en de priesters. — De Romeinsche *senaat* bezat veel invloed; hij bestond uit driehonderd leden, hoofden der aanzienlijkste Romeinsche geslachten, en was met het opstellen der wetsontwerpen gelast. — *De volksvergadering* kwam bijeen om deze wetsvoorstellen aan te nemen of te verwerpen, en om de magistraten te kiezen. Hare bijeenkomsten werden *comitien* genoemd.

De bevolking bestond uit twee klassen van vrijen, de *patriciers* en de *plebejers,* en uit *slaven.* — De patriciers (uit het latijn *pater,* vader) vormden den adel, en konden alleen, aanspraak maken op openbare waardigheden en ambten, zooals die van senator, priester of magistraat. —

De *plebejers* (van *plebs* d. i. volk afgeleid), waren vrij, maar mochten geene staatsambten bekleeden, noch zelfs met leden van een patricisch geslacht huwen. — Wat de slaven betreft, deze werden niet als personen maar als *zaken* beschouwd, en waren het eigendom hunner meesters, die over hen het recht van leven en dood hadden. Zij moesten zwaren arbeid verrichten, en werden voor het minste vergrijp met roeden gegeeseld. Soms ook werden zij in het amphitheater aan de wilde dieren prijsgegeven, of strekten tot voedsel aan de visschen, in de vijvers der Romeinsche landhuizen. Edelmoedige meesters schonken ook wel eens de vrijheid aan eenigen hunner slaven, en deze gingen dan tot de klasse der *vrijgelatenen* over.

II. — De Republiek (509-29 v. Chr.)

§ 1 — De eerste tijden der Republiek.

Staatsregeling der Republiek. — In de plaats van een voor zijn leven benoemden koning, kwamen *twee consuls,* die voor één jaar werden gekozen. Evenals de koningen, hadden zij 't uitvoerend gezag in handen, voerden bevel over de legers, en traden op als voorzitters in de vergaderingen van den senaat. Andere waardigheden werden naderhand en achtereenvolgens in het leven geroepen. De *praetoren* oefenden het rechtersambt uit, in het *praetorium* of gerechtshof; — de *aedilen* zorgden voor het onderhouden en versieren der openbare gebouwen, voor de openbare spelen en den genoegzamen aanvoer van waren op de markten, en zagen toe op de veiligheid en tucht op straat en in de schouwburgen; — de *censoren* waren gelast met het houden van den *census,* d. i. het opstellen der burgerlijsten, hadden het toezicht op de zeden en op de opvoeding der jeugd, en pasten de *censuur* toe, op degenen die zich door slecht gedrag onteerden; — de *quaestoren* of schatbewaarders moesten de staatsgelden beheeren; — de *dictator* werd slechts voor zes maanden benoemd, en alleen in hachelijke toestanden; zijn gezag was onbeperkt en begreep het recht van leven en dood over al de burgers; — de *volkstribunen* werden uitsluitend onder de plebejers gekozen, en waren gelast de rechten van 't volk tegen de willekeur der patriciërs te verdedigen; zij waren onschendbaar, en konden door 't enkel woordje *veto* (ik verbied het), de uitvoering beletten van al de maatregelen, die zij als tegenstrijdig achtten met de belangen der plebs.

Strijd tusschen de patriciërs en de plebejers. — In den beginne bekleedden, zooals hooger gezegd is, de patriciers alleen alle staatsambten. Zij maakten echter misbruik van hun gezag, en deden het hatelijkst juk op de plebejers drukken. Het kwam zoo ver, dat zij in schulden geraakte plebejers, als slaven verkochten. Tot het uiterste gedreven, en niet wetende hoe hunne zware schulden te betalen, namen de plebejers de wijk naar den zoogenaamden *heiligen berg*, op eene mijl ten N. O. van Rome gelegen. Zij keerden eerst naar de stad terug, wanneer de senaat hun voordeelige voorwaarden had toegestaan, namelijk het instellen van het tribunaat (492). — De plebejers waren echter met deze toegevingen niet tevreden, maar streden nog twee eeuwen lang, om met de patriciers op gelijken voet te worden gesteld. Nieuwe ambten werden in 't leven geroepen ter verdediging van hunne belangen, en verscheiden wetten te hunnen voordeele gestemd. Door een dezer wetten werd het verbod geheven een wettig huwelijk aan te gaan tusschen beide standen, terwijl in 366, door eene andere, de zoogenaamde *Licinische wet*, het aandeel van iederen burger in het *staatsdomein*, tot 500 *jugera* (ongeveer 126 hectaren) verminderd werd. Bovendien zou voortaan een van beide consuls, onder de plebejers worden gekozen. Eindelijk, omstreeks het jaar 300, konden door deze alle staatsambten worden bekleed, en *zoo kwam tusschen de patriciërs en plebejers, de gelijkstelling in rechten tot stand.* — Nu breidden de met elkander verzoende Romeinen hunne heerschappij over geheel Italië uit, en weldra landden hunne legers op Sicilië. Hier stieten zij echter op de Carthagers, en zoo ontstonden de *Punische oorlogen*.

§ 2 — De Punische oorlogen.

Carthago. — Deze stad werd in 823 op de noordkust van Afrika gesticht, door de Tyrische vorstin Dido. Hare inwoners legden zich evenals de Pheniciers toe op den handel, en bereikten weldra een hoogen trap van voorspoed en rijkdom. Zij konden diensvolgens huurtroepen op de been brengen, en veroverden achteinenvolgens de noordkust van Afrika, Corsica, Sardinië, de Balearen en gedeeltelijk Spanje, waar zij de stad *Carthagena* stichtten. Carthago telde toenmaals 500.000 inwoners, en naar allen schijn zou deze stad weldra den schepter zwaaien over de geheele Middellandsche zee. Eene machtige mededingster, de Romeinsche republiek, kwam echter voor haar opdagen. Door gelijke heerschzucht aangedreven, streefden Rome

en Carthago beiden naar de wereldheerschappij. Zij werden als van zelf handgemeen, en de losgebarsten strijd duurde meer dan een volle eeuw, en eindigde eerst met den val van Carthago.

Eerste Punische oorlog (**264-240**). — Naijver en nijd tusschen Rome en Carthago, gaven dus aanleiding tot de *Punische oorlogen*. Deze werden alzoo geheeten naar den naam *Poeni*, waardoor bij de Romeinen de *Phoeniciers* en bijgevolg de Carthagers werden aangeduid. De eerste dezer oorlogen werd gevoerd op Sicilie, dat onder de heerschappij der Carthagers stond. Deze behielden eerst, met de hulp hunner vloot, de overhand ter zee. Een hunner galeien echter kwam op de kust van Italie te stranden, en de Romeinen bouwden in weinig tijds, naar dit model, 120 dergelijke schepen. Deze waren alle voorzien van ijzeren *enterhaken*, om de vijandelijke galeien aan boord te klampen en te beklimmen. Nu behaalden de Romeinen verscheiden overwinningen ter zee, ten gevolge waarvan de Carthagers genoodzaakt waren den vrede te sluiten. Zij moesten Sicilie ontruimen, dat een Romeinsch wingewest of provincie werd, en een aanzienlijke oorlogsschatting betalen.

Tweede Punische oorlog (**219-201**). — Met het doel het verlies van Sicilie te vergoeden, breidden de Carthagers hunne bezittingen in Spanje uit. De opperbevelhebber hunner troepen, *Hannibal*, verwoestte Saguntum, eene met Rome verbonden stad, en hierop brak de oorlog tusschen beide volkeren andermaal los. Nu ving Hannibal den heldhaftigen tocht aan, om welken hij te recht door 't nageslacht, als een der grootste veldheeren wordt beschouwd. Hij verliet Saguntum met een leger van 16.000 man, en trok achtereenvolgens over den Ebro, de Pyreneën, de Rhône en de Alpen, trots duizenden hinderpalen en de gevaren van allerlei aard, waaraan hij blootstond te midden van talrijke barbaarsche stammen. Van op de Alpentoppen wees hij aan zijn vermoeide soldaten de Po-vlakte, waar hij weldra tweemaal achtereenvolgens de zege behaalde, aan den *Ticinus* en op den oever der *Trebia*. Daarna rukte hij 't schiereiland binnen, trok door de moerassen van Clusium, waar hij zijn rechteroog verloor, en versloeg ten derden male de Romeinen, bij het *Trasimeensche meer*. Ten slotte won hij tegen hen den beroemden slag bij *Cannæ*, in 216, en leidde vervolgens zijne troepen naar *Capua* om er te overwinteren. Naar men zegt, zou 't verblijf in deze stad noodlottig gewerkt hebben op zijne soldaten, die er in de wellust en weelde verzwakten. — Op Sicilie, want men voerde ook krijg buiten Italie, sloegen de Romeinen het beleg voor Syracuse,

dat de zijde van Hannibal gekozen had. Te vergeefs verdedigde de geleerde *Archimedes* zijne vaderstad met werptuigen, die zware steenen tegen de vijandelijke schepen slingerden, en met brandspiegels die hen door 't vuur vernielden. Syracuse werd ingenomen, en de doorluchtige geleerde door een onbekenden Romeinschen soldaat gedood. — Nu stelde de consul *Scipio* aan den senaat voor, den oorlog naar Afrika over te brengen. Hannibal, die sedert 16 jaar in Italië was en vruchteloos om steun had gevraagd, zag zich genoodzaakt deze landstreek te verlaten om zijne vaderstad te gaan verdedigen. Hij verloor echter in 202 den beslissenden slag bij *Zama,* waardoor een einde werd gemaakt aan den tweeden Punischen oorlog. Scipio kreeg na deze overwinning den bijnaam *Africanus*. De Carthagers moesten hun oorlogsvloot uitleveren, de verbintenis aangaan zonder de toelating van Rome geen krijg te voeren, en een nog aanzienlijker oorlogsschatting betalen dan na hun eerste nederlaag. — Hannibal nam de wijk naar Azie, en om niet levend in de handen der Romeinen te vallen, doodde hij zich zelven door middel van een hevig vergif, dat hij steeds bij zich had in een ring.

Derde Punische oorlog; val van Carthago (146). — De Carthagers werden voortdurend aangevallen door *Massinissa,* koning van 't naburige Numidie en een bondgenoot der Romeinen. Hunne herhaalde klachten vonden bij den Romeinschen Senaat geen gehoor, en ten slotte vatten zij de wapens om zich te verdedigen. Rome, dat heimelijk de hand in dit alles had, nam de gelegenheid te baat om hun den oorlog te verklaren. Zij werden gedwongen hun wapens en oorlogstuigen uit te leveren, en driehonderd gijzelaars te geven tot onderpand. Doch wanneer men hun liet weten dat zij bovendien hunne stad moesten verlaten en zich drie mijlen ver van de zee vestigen, besloten zij liever tot het uiterste te strijden. Door wanhoop aangevuurd, verweerden zij zich met heldenmoed en op wonderbare wijze. Schepen werden gebouwd uit het timmerwerk hunner huizen, het haar der vrouwen werd afgesneden en tot pezen gedraaid voor de catapulten en andere werptuigen, hunne kostbaarste juweelen dienden om er wapens van te maken. Zelfs werd in de rots een kanaal uitgehouwen, om langs dien weg tot de zee te geraken. — *Scipio Æmilianus*, pleegzoon van den overwinnaar bij Zama, maakte zich echter meester van Carthago na een tweejarig beleg, en keerde de stad 't onderst boven. Haar grondgebied werd een wingewest onder den naam *Africa* (146).

Na den val van hare machtige mededingster had Rome de handen vrij

tot nieuwe veroveringen, en op den duur breidde de trotsche stad hare heerschappij uit, over 't geheele gebied der Middellandsche zee.

§ 3 — De burgeroorlogen

Terwijl de Romeinen de grenzen van hun rijk al verder en verder uitbreidden, werd de hoofdstad zelf door tweedracht tusschen hare burgers erg geteisterd. Eerst herleefde ten tijde der Gracchen de oude strijd tusschen rijken en armen; daarna brak de burgeroorlog, door eerzucht ontstoken, achtereenvolgens los tusschen *Marius* en *Sulla*, *Caesar* en *Pompejus*, *Octavius* en *Antonius*.

A — *De Gracchen.*

De Gracchen. — Na een langdurigen strijd was, zooals hooger is gezegd, de *staatsburgerlijke gelijkheid* tusschen de patriciers en plebejers tot stand gekomen. Doch later geraakten de Licinische wetten in onbruik. Het grootste deel van het staatsdomein kwam in 't bezit van eenige aanzienlijke familien, terwijl een menigte plebejers en vrijgelatenen in de ellende gedompeld waren. De middelstand was ten gevolge der voortdurende oorlogen te gronde gegaàn, het getal der slaven groeide met den dag aan, en een man uit de lagere volksklasse zou in gansch Italie geen plekje grond gevonden hebben, om er zijn hoofd op neer te leggen. Twee gebroeders, onder den naam van *Gracchen* bekend, beproefden het dezen betreurenswaardigen toestand te verhelpen. Beiden onderscheidden zich door een hoogeren, edelen geest, aangekweekt door de uitmuntende opvoeding die zij ontvangen hadden van hunne moeder *Cornelia*, dochter van Scipio Africanus.

Tiberius Gracchus. — De oudste van beide broeders, Tiberius Gracchus, werd tot volkstribuun gekozen in 133. Ten einde het lot van 't volk te verzachten en den middelstand terug in 't leven te roepen, trad hij op met een wetsvoorstel, dat de in onbruik geraakte Licinische wetten tot grondslag had. Krachtens dit wetsvoorstel mocht geen burger meer dan 500 jugera van 't staatsdomein bezitten. Het overschietende land zou onder de arme burgers worden verdeeld in stukken van 30 jugera (ongeveer 7 hectaren), die de bezitter gehouden was te bebouwen en niet mocht verkoopen. — Tiberius haalde zich door zijn wetsvoorstel den haat der rijken op den hals, en werd door hunne handlangers gedood op de vergadering der comitien, waar over zijne herkiezing moest worden gestemd (133).

Caius Gracchus. — Zijn broeder Caius, die tien jaar later tot volkstribuun gekozen werd, behartigde insgelijks de belangen der lagere volksklasse. Hij deed o. a een *korenwet* stemmen, krachtens welke het voor de armen bestemde koren tegen halven prijs moest worden verkocht, alsook openbare graanzolders te Rome werden ingericht, met het oog op tijden van duurte. Door zijn bemiddeling werden *akkerkolonien* gesticht voor de arme burgers, en aan dezen de noodige gereedschappen kosteloos bezorgd. Verder deed hij bruggen en wegen aanleggen om de handelsbetrekkingen te vergemakkelijken, en aan de arbeiders werk te verschaffen. — Hij zelf bracht eene volkplanting over naar het ontvolkte grondgebied van Carthago, doch de rijken maakten zich zijne afwezigheid ten nutte om de plebs tegen hem op te ruien. Bij zijn terugkomst brak een oproer los, en Caius, vreezende in de handen zijner vijanden te vallen, liet zich dooden door een slaaf (121). En wijl men beloofd had zijn hoofd tegen goud op te wegen, sneed een soldaat het af en liet er lood in gieten.

B — *Marius en Sulla*

Marius was de zoon van een armen boer uit Latium. Op zeventienjarigen leeftijd nam hij dienst in 't leger, en werd er weldra bekend om zijne dapperheid evenzeer als om zijn ruwe zeden. Een onbeschaafd. man was hij, ja, maar als veldheer een genie. Tot consul benoemd, vernietigde hij in de beroemde veldslagen bij Aix (in Provence) en bij Vercellae, twee Germaansche stammen, de Teutonen en de Cimbren, die het Romeinsche gebied waren binnengedrongen met het doel het uit te plunderen. Hij verklaarde zich voor de volkspartij, meenende alzoo beter zijne onverzaadbare eerzucht te dienen, terwijl een jong patricier met verfijnde manieren, *Sulla* genaamd, de zijde der *optimaten* of edelen koos. Beide mededingers betwistten elkander het opperbevel over de troepen, die tegen Mithradates, koning van Pontus, moesten te velde trekken. Die eer viel echter Sulla te beurt. Terwijl deze zich in Griekenland met roem overlaadde, gelukte het Marius, die uit Rome gebannen was, in deze stad als meester terug te keeren. Tal van senatoren en burgers, die om hunne gehechtheid aan zijn tegenstander waren bekend, werden door zijne handlangers om het leven gebracht. Hij zelf stierf te midden dezer gewelddaden, in 't jaar 86.

Sulla. — Bij zijne terugkomst in Rome, nam Sulla op bloedige wijze

wraak op de aanhangers van Marius. Ten einde beter zijn doel te bereiken, liet hij *proscriptie-lijsten* afkondigen, waarop de namen der burgers stonden, die door eenieder straffeloos konden worden gedood. Geen van allen wier goederen hij begeerde, bleef gespaard. Daarenboven liet hij op éen dag 10,000 slaven in 't amphitheater slachten. Kortom, zijn bloeddorst kostte het leven aan meer dan 200,000 Romeinen. Door zijne afhangelingen werd hij tot *levenslang dictator* uitgeroepen, terwijl door eene wet werd goedgekeurd al wat hij vroeger had gedaan en *in 't vervolg* zou komen te doen! Eindelijk werd hij 't moede over die verachtelijke menigte te heerschen. Hij legde zijn dictatorsambt neder, en ging met schatten overladen stil leven op zijn buitengoed te *Cumae* in Campanie, waar hij in 790 overleed. Naar men zegt, werd op zijn graf het volgend opschrift gebeiteld : « Niemand deed aan zijne vrienden meer goed, noch aan zijne vijanden meer kwaad. »

C — *Caesar en Pompejus*

Het eerste driemanschap. — Sulla 's politieke nalatenschap werd ijverig nagejaagd door den Romeinschen veldheer *Pompejus*, die de kleindochter van den beruchten dictator had gehuwd, en door zijn eigen overwinningen grooten roem verworven had. Bij zijn streven naar de opperheerschappij zag hij zich echter den pas afsnijden door een jongen maar machtigen mededinger, *Julius Caesar*. Deze was in 't jaar 100 v. Chr. uit een aloud patricisch geslacht geboren, en bezat alle noodige begaafdheden om te heerschen. Hij paarde trouwens met een scherp verstand, een edel karakter en een onverzaadbare eerzucht, de gaven van een groot schrijver, een welsprekend redenaar en een doorluchtig veldheer. Als neef van Marius, stelde hij zich aan 't hoofd der volkspartij, terwijl Pompejus de zijde koos van den adel en den senaat. Een toenadering greep echter tusschen beide mannen plaats, en nu sloten zij met den rijken *Crassus* het eerste *triumviraat* of driemanschap. Overigens maakten alle drie van den gemeenschappelijken invloed gebruik, om hun eigen belangen te bevorderen. Crassus, hopende in het Oosten nieuwe rijkdommen te verzamelen, deed zich het stadhouderschap over Syrie toekennen, Pompejus verkreeg dat over Spanje en Afrika, terwijl Caesar consul werd en aan het hoofd der beide Gallia 's werd geplaatst.

Slag bij Pharsalus (48). — Crassus voerde in het Oosten oorlog tegen de Parthen, en kwam er in een veldslag om. Pompejus, die intusschen uit

Spanje teruggekeerd was, verwierf weldra te Rome een bijna onbeperkt gezag. Nauwelijks had Caesar dit vernomen, of hij verliet Gallië en trok den Rubico over met zijne troepen, die door een langdurigen oorlog volkomen waren afgericht. Daarna stak hij over naar Spanje, waar hij de legaten van Pompejus versloeg, en dadelijk daarop naar Thessalie, waar hij met zijn mededinger zelf in botsing kwam. De aanhangers van Pompejus waren meestal jonge patriciers, die vooral prijs stelden op hunne schoone gelaatstrekken. Caesar desbewust, gebood aan zijne veteranen hen in 't gezicht te treffen. Reeds bij den eersten aanval sloegen de ruiters van Pompejus op de vlucht, weldra daarin gevolgd door den bevelhebber zelf. Deze zocht eene schuilplaats in Egypte, doch werd er op last van koning Ptolemaeus XIII om het leven gebracht (48).

Caesar zegeviert. — Caesar, die zijn tegenstander tot in Egypte achtervolgd had, strafte de moordenaars van Pompejus, en plaatste op den troon van dat land de beruchte Cleopatra. Vervolgens begaf hij zich naar Klein-Azie om er tegen *Pharnaces*, zoon van den grooten Mithradates en beschermeling van Pompejus, te velde te trekken. Pharnaces werd bij *Zela* geslagen, en deze overwinning kostte aan Caesar zoo weinig moeite, dat hij er den senaat bericht kon van geven met de drie woordjes : *Veni, vidi, vici* (ik kwam, zag, overwon). Nu stak hij over naar Afrika, en versloeg er bij *Thapsus* de laatste hoofden der Pompejaansche partij. Pompejus' zonen brachten echter in Spanje een nieuw leger op de been, doch Caesar overwon hen te *Munda* in 45, en bleef dientengevolge alleen meester van het opperste gezag.

Caesar als hoofd van den staat; zijn dood (44). — Na zijn terugkomst in Rome, waar hij als een overwinnaar werd onthaald, legde Caesar zich ijverig toe op het bevestigen van zijn gezag. Hij voerde tal van nuttige hervormingen in, begunstigde de letteren en kunsten; en stelde in de plaats van den in de war geraakten kalender van Numa, de naar hem genoemde *Juliaansche* tijdrekening. In deze zou, om alle verdere verwarring te voorkomen, ieder vierde jaar een schrikkeljaar van 366 dagen zijn. Met de driehonderd millioen in goud, die hij van zijn veroveringsoorlogen had meegebracht, gaf Caesar aan 't Romeinsche volk prachtige feesten. Hierdoor won hij de genegenheid der menigte, en kon ongestoord de hoogste waardigheden der republiek in zijn persoon vereenigen, den senaat met zijne gunstelingen aanvullen, en zich de titels van *imperator, dictator voor 't leven* en *vader des vaderlands* laten toekennen. Van toen

af was zijn gezag onbeperkt, en bestond de republiek niet meer dan in naam. Caesar miste nog slechts de kroon, doch zou deze zonder twijfel hebben opgezet, hadden niet eenige senatoren, onder leiding van Brutus en Cassius, een samenzwering tegen zijn leven gesmeed, met het doel de republikeinsche instellingen te redden. Hij werd door hen aangevallen in de senaatzitting van 15 Maart 44, en met drie en twintig dolksteken doorboord. Zoo viel die groote man, wanneer hij op het punt was van de koningskroon, het doel van al zijn streven, te bereiken. De samenzweerders hadden in den waan verkeerd, dat bij Caesars dood de republiek hare oude vrijheden zou terugkrijgen, doch weldra brak een nieuwe burgerkrijg tusschen *Antonius* en *Octavius* los. De strijd viel uit ten voordeele van den laatste, en de republiek moest de plaats ruimen voor het keizerrijk.

D — *Octavius en Antonius*

Tweede driemanschap (43). — Caesars' vriend en legaat, Antonius, die heimelijk hoopte hem te zullen opvolgen, liet ter eere van den vermoorden dictator grootsche lijkplechtigheden verordenen. De moordenaars werden uit Rome verbannen. Doch de groote redenaar *Cicero,* die Antonius' plannen had doorzien, nam zich voor hem den pas te doen afsnijden door den jongen *Octavius,* achterneef en pleegzoon van Caesar. Octavius, die een geslepen staatsman was, achtte het echter geraadzaam zich eerst met zijn mededinger te verbinden, ten einde hem later des te lichter te kunnen overwinnen. Zoo werd het *tweede driemanschap* gesloten tusschen hem, Antonius en Lepidus, een veldheer van het leger in Gallie. De driemannen verdeelden onder elkander het opperste gezag, en lieten al de verdachte personen ombrengen, na hen eerst vogelvrij te hebben verklaard. De burgers, wier goederen zij zich wilden toeeigenen, ondervonden hetzelfde lot. Driehonderd senatoren en meer dan twee duizend ridders, de kern van den Romeinschen adel, werden op last van de driemannen gedood. De ondankbare Octavius dorst niet eens het hoofd van zijn weldoener Cicero aan de wraak van Antonius betwisten. De doorluchtige redenaar werd door een onbekenden krijgstribuun om het leven gebracht, en zijn hoofd tentoongesteld op het spreekgestoelte, dat zijne welsprekende stem zoo dikwijls had doen dreunen. De wraaklust van Fulvia, echtgenoote van Antonius, was echter daarmede nog niet gekoeld. Zij liet het hoofd te harent brengen, rukte er de tong uit, die zoo menige prachtige rede had gesproken, en doorstak ze met eene gouden speld.

Slag bij Philippi (42). — De laatste verdedigers der republiek hadden de wijk naar Macedonië genomen, en Brutus en Cassius, de moordenaars van Caesar, aan hun hoofd geplaatst. De driemannen gingen hen aldaar opzoeken, en versloegen hen bij *Philippi* in 't jaar 42. Brutus, ziende dat de republiek voor goed verloren was, wilde haar niet overleven. Hij doorstak zich met zijn eigen zwaard, tevens uitroepende : « Deugd, gij zijt maar een ijdel woord! » Daad en woord strooken echter niet met wat men van een kloek gemoed en een groot karakter mag verwachten, maar zijn dezer veeleer onwaardig. Brutus en Cassius, alsmede Cicero, werden *de laatsten der Romeinen* genoemd.

Slag bij Actium (31). — De driemannen, die nu alleen meester waren in het Romeinsche rijk, verdeelden onder elkander het beheer van zijn uitgestrekt gebied. Antonius verkreeg het Oosten, Octavius het Westen, terwijl Afrika aan Lepidus te beurt viel. Deze werd echter kort daarna door zijne collega 's afgesteld, en zoo bleven nog slechts beide laatsten over, om naar de wereldheerschappij te dingen. Antonius, die na den dood zijner eerste vrouw, met *Octavia*, zuster van Octavius, was gehuwd, verstiet deze na korten tijd en begaf zich daarop naar Egypte aan het hof van Cleopatra. Hij onteerde er zich door een losbandig leven, en Cleopatra dorst er zelfs op roemen, dat zij weldra op het Kapitool hare wetten aan de wereld zou voorschrijven. Octavius echter deed haar door den senaat den oorlog verklaren, en werd zelf met het opperbevel over de troepen gelast. Hij kreeg zijn tegenstander in 't gezicht bij kaap *Actium* aan de westkust van Griekenland, en maakte zich tot den aanval gereed. Doch nauwelijks was de strijd begonnen, of de schepen van Cleopatra zeilden in aller ijl weg. Antonius, zijne troepen op de lafste wijs in den steek latende, volgde de Egyptische koningin in hare vlucht. Octavius, die door deze overwinning het oppergezag onverdeeld in handen kreeg, achtervolgde de vluchtelingen tot in Egypte, waar Antonius zich vrijwillig het leven ontnam. De koningin, liever dan achter den zegewagen des overwinnaars te moeten loopen, doodde zich eveneens. Zij bezweek aan den beet eener aspisslang, die men haar in een mandje met vruchten gebracht had. Octavius onderwierp vervolgens geheel Egypte, dat een Romeinsch wingewest werd (30). Bij zijn terugkomst in Rome vereenigde hij in zijn persoon alle gezag, en werd alzoo de stichter van het keizerrijk. De senaat schonk hem als hoofd van het rijk den eerenaam van Augustus.

III. — Het Keizerrijk (29 v. Chr.-476 na Chr.)

§ 1 — Het Romeinsche rijk

Uitgestrektheid, macht en duur. — Het Romeinsche rijk is een der grootste en machtigste staten, die ooit hebben bestaan. Bij den dood van Augustus grensde het in Europa aan den Atlantischen Oceaan, de Noordzee, den Rijn, den Donau en de Zwarte zee; in Azie, aan den Euphraat en de Arabische zandwoestijn; in Afrika, aan Æthiopie, Libye en het Atlasgebergte. — Latere veroveringsoorlogen kwamen er het grootste deel van 't eiland Britannie bijvoegen, alsmede Dacie, dat noordelijk van den Donau lag. Toen strekte het rijk zich uit op eene lengte van ongeveer duizend mijlen van West tot Oost, en van zevenhonderd mijlen van Noord tot Zuid. Het besloeg nagenoeg de geheele in de Oudheid bekende wereld, en zijne bevolking wordt op ongeveer honderd twintig millioen menschen geschat. Zijn wijd grondgebied omvatte o. a. de gezamenlijke kusten der Middellandsche zee, die alzoo wezenlijk een *Romeinsche zee* was. Sommige groote Staten van den tegenwoordigen tijd, zooals Frankrijk, Engeland, Spanje en Italie, waren slechts provincien van dit onmetelijk rijk, dat van zijn stichting door Augustus tot zijn verdeeling in 395, meer dan vier eeuwen heeft bestaan.

Legioensoldaat — Praetoriaan.

Fig 24

Inrichting. — In den beginne werd de naam van *Romeinsche provincie* enkel toegepast op de buiten Italie veroverde landstreken. Later echter werd het keizerrijk verdeeld in vier *praefecturen*, die in den naam des keizers door praefecten werden bestuurd, namelijk Gallie, Italie, Illyrie en het Oosten. Iedere praefectuur bestond uit een zeker getal *diocesen*, door vicarii of pro-consuls bestuurd, en op hunne beurt waren

de diocesen verdeeld in *provinciën*, die elk onder 't gezag van een gouverneur of stadhouder stonden. — Het Romeinsche leger was 400.000 man sterk, en bestond uit *legioenen*, waarvan elk ongeveer 6000 soldaten bevatte. Het legioen was in *cohorten*, en deze in *centuriën* verdeeld. Eene keurbende van 10.000 man, die dubbele soldij trokken, maakte de lijfwacht van den keizer uit, en werd de *praetoriaansche garde* genoemd. De meeste legioenen lagen langs de grenzen van 't rijk, voornamelijk langs de boorden van Donau en Rijn, en legerden in verschanste kampen, Romeinsche *grensposten* genoemd. Romeinsche koopvaardijschepen doorkruisten in alle richtingen de Middellandsche zee. Oorlogsschepen lagen ten anker langs de kusten om deze te beschermen, terwijl een vloot van lichte oorlogsvaartuigen Rijn en Donau op- en afvoer, van den eenen grenspost tot den anderen. De verst afgelegen provinciën des rijks waren met de hoofdstad verbonden door middel van prachtige heerbanen, de zoogenaamde *Romeinsche banen*, tot het aanleggen derwelke groote sommen werden besteed. — Zeggen wij ten slotte dat *landbouwkoloniën* gevestigd werden in streken, die door den oorlog waren ontvolkt, of tot dusverre woest en onbebouwd gebleven waren. De leden dezer volkplantingen behielden in hun nieuwe woonplaats hun vroegere zeden en gebruiken, en zoo droegen zij er met de heerbanen en bezettingen niet weinig toe bij, om de taal, de gevoelens en de beschaving der Romeinen tot in de verste landen te verspreiden.

§ 2 — Regeering en eeuw van Augustus

Augustus' gezag. — Augustus, wiens behendigheid niet minder groot was dan zijne eerzucht, bestuurde wel is waar het rijk met onbeperkte macht, doch liet de republiek naar 't uiterlijke bestaan. De waardigheden van consul, tribuun enz. werden behouden, doch Augustus genoot er al de voorrechten van. Als *imperator* toch had hij 't opperbevel over het leger; als *consul* en *proconsul* bestuurde hij de provinciën; als *princeps van den senaat* leidde hij dit lichaam naar welbehagen; als *volkstribuun* had hij het recht van veto, en was zijn persoon onschendbaar; als *censor* had hij 't toezicht op de zeden; als *pontifex maximus* was hij 't opperhoofd van den godsdienst en van de priesters.

Zijn bestuur. — Dit onbeperkt gezag gebruikte hij overigens uitsluitend tot het welzijn van het rijk. Oorlog, verwoesting en moord hadden jarenlang gewoed, en 't volk haakte vurig naar vrede en rust. Augustus liet dan ook

den tempel van Janus sluiten, beschermde landbouw en handel, en nam afdoende maatregelen tot het beteugelen der straatrooverij. Hij richtte het openbare geldwezen in op een nieuwen voet, en wist door zijn wijs beheer 's rijks inkomsten op meer dan negenhonderd millioen te brengen. — Voor nieuwe verkeerswegen werd ook gezorgd, namelijk in Belgie, waar de stadhouder Agrippa een aanvang maakte met het aanleggen van heerbanen. Een dezer straatwegen liep van Bavai over Maastricht naar Keulen, en wordt nog steeds de *Romeinsche baan* genoemd. Te Rome liet Augustus den *gulden mijlpaal* oprichten, van welk punt uit, de afstand langs de heerbanen werd berekend. Verder deed hij er talrijke publieke werken uitvoeren, alsmede zooveel prachtige gebouwen verrijzen, dat men bij zijn dood kon zeggen « dat hij een stad van marmer achterliet, waar hij een stad van baksteenen had gevonden. »

Kunsten en letteren. — Niets echter heeft meer tot Augustus' roem bijgedragen, dan de bescherming die hij zoo mild verleende aan letteren en kunsten. Op raad van *Maecenas*, zijn minister en vriend, schaarde hij rondom zich een keurbende van beroemde schrijvers, en de tijd waarin hij leefde, wordt nog heden *de eeuw van Augustus* geheeten. Onder deze beroemde mannen moeten genoemd worden: Titus Livius, de schrijver eener uitgebreide Romeinsche geschiedenis; Virgilius, de vorst der Latijnsche dichters, en zanger der *Æneis* en der *Georgica* of velddichten; Horatius, de schrijver der *Ars poetica* (eene theorie der dichtkunst); Ovidius, de dichter der *Metamorphoses* of gedaanteverwisselingen; Propertius en Tibullus, die de Latijnsche letterkunde met hun keurige lyrische gedichten verrijkten. Vele van genoemde werken worden als classiek beschouwd, d. w. z. voorbeeldig in hun soort.

Augustus' dood (14 n. Chr.). — Augustus' laatste levensjaren werden door verdriet en smart verbitterd. Meer dan eens toch werden samenzweringen tegen zijn leven gesmeed, o. a. door *Cinna*, wien hij grootmoedig vergiffenis schonk. De meeste leden zijner familie onteerden zich door hun slecht gedrag en stierven jong, zoodat hij den troon moest achterlaten aan zijn stiefzoon *Tiberius*. Het hart vol kommer en verdriet, ging hij te *Nola* in Campanie zijne laatste dagen in eenzaamheid slijten. Naar men zegt, liet hij bij 't voelen naderen van den dood zijne vrienden ontbieden, en vraagde hun: « Heb ik mijn rol goed gespeeld? » En daar hun antwoord bevestigend luidde, hernam hij: « Welnu, het stuk is uit, klapt in de handen! » Daarop blies hij den laatsten adem uit, na meer dan veertig jaar te hebben geregeerd.

Mus Vat te Rome Fig. 3 — Het standbeeld van Augustus Ph Alinari.

Jezus Christus : de christelijke tijdrekening. — Veertien jaar voor Augustus' dood was aan het oostelijk uiteinde van 't rijk, in een klein en onbeduidend vlek van Judaea, *Bethlehem* genaamd, *Jezus Christus,* de stichter van het *Christendom,* geboren. Met dit hoogst merkwaardig feit neemt de *christelijke tijdrekening* een aanvang. Het Christendom, dat eerst in Judaea en daarna in geheel het keizerrijk gepredikt werd, zou in weinig tijds eene nieuwe wereld doen rijzen op de puinen der Romeinsche samenleving.

§ 3 — De Romeinsche keizers

Het Julische huis. — Onder de talrijke opvolgers van Augustus behooren de vier eersten alleen tot zijn geslacht, namelijk *Tiberius, Caligula, Claudius* en *Nero,* alle vier berucht om hunne wreedheid en uitspattingen van allen aard. Nero vooral was zulk een onmensch, dat zijn naam in later tijd als een soortnaam werd voor de wreedste tyrannen. Zijne moeder liet hij vermoorden, na eerst beproefd te hebben haar op eene wandeling in zee te verdrinken; zijne vrouw schopte hij dood, zijnen leeraar Seneca ontnam hij insgelijks het leven. Rome werd door een vreeselijken brand grootendeels in asch gelegd. Nero wierp de schuld van de ramp op de Christenen, en vervolgde hen op de gruwelijkste wijze (eerste vervolging). Velen hunner werden met pek bestreken, en dienden 's nachts als levende toortsen tot verlichting zijner tuinen. Hij liet op den Palatijnschen berg een prachtig paleis, het zoogenaamde *Gulden Huis* bouwen, en gaf zich aan de afschuwelijkste uitspattingen over. Ten slotte kwamen de legioenen tegen hem in opstand, en hij werd op eigen verzoek door een vrijgelatene gedood.

De Flaviërs. — Tot het huis der Flaviers behooren de keizers *Vespasianus, Titus* en *Domitianus.* Titus ijverde voor het welzijn zijner onderdanen. « Ik heb mijn dag verloren », placht hij te zeggen, wanneer hij aan niemand een dienst had kunnen bewijzen. — Hij voltooide den bouw van het *Coliseum,* waarmee door zijn vader Vespasianus een aanvang was gemaakt. Dit reusachtig amphitheater, waarvan de ruinen nog altijd stand houden, kon meer dan 80,000 toeschouwers bevatten. Onder Titus' regeering, in 't jaar 79, werden de steden *Pompeji* en *Herculanum* door een vreeselijke uitbarsting van den Vesuvius, onder lavastroomen en een aschregen bedolven. Na deze verschrikkelijke ramp, geraakte zelfs de ligging van beide steden in vergetelheid, en eerst in 1748 werd door een

boer, die een waterput boorde, Pompeji weder ontdekt. Sinds is deze stad, en gedeeltelijk ook Herculanum, door opgravingen weer aan 't licht gekomen, en hierdoor hebben wij veel leeren kennen omtrent de levenswijs der Romeinen.

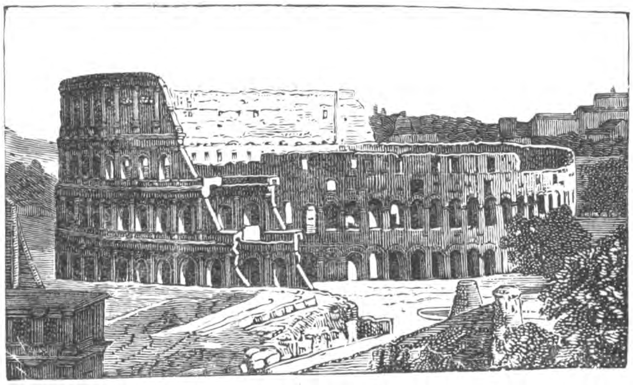

Fig. 25 — Het Coliseum

De eeuw der Antonijnen. — De tweede eeuw onzer tijdrekening was een tijdperk van voorspoed en geluk, de zoogenaamde *gouden eeuw* van het keizerrijk. Onder de toenmaals regeerende keizers (zij woorden de *Antonijnen* genoemd), zijn de voornaamste *Trajanus, Hadrianus, Antoninus* en *Marcus Aurelius.* — *Trajanus*, die een ervaren veldheer was, ondernam met goed gevolg eene reeks oorlogen tegen de Daciers, een volk ten N. van den Beneden-Donau. Hij sloeg over dien stroom eene merkwaardige brug, en rukte langs dezen weg Dacie binnen, dat bij 't Romeinsche rijk werd ingelijfd. Tot aandenken van zijne overwinningen, richtte hij te Rome de *Trajanuszuil* op. Verder liet hij openbare graanzolders en scholen bouwen, alsook straatwegen en waterleidingen aanleggen. — *Hadrianus* drukte de voetstappen van zijn voorganger. Te Rome liet hij zich een reusachtig praalgraf of mausoleum bouwen, dat nu de *Engelenburcht* geheeten wordt; in Gallie richtte hij het ruime amphitheater en 't *Vierkante Huis* te Nimes op; ten N. van Britannie werd op eene lengte van vijf en twintig mijlen een muur opgetrokken, ten einde dit land tegen de invallen der Caledoniers te beschermen. — De regeering van *Antoninus Pius* was een tijd van vrede en geluk voor de volken van 't Romeinsche rijk, die dan ook den keizer een diepe genegenheid toedroegen.

« Het is beter één burger te redden dan duizend vijanden te dooden » zei deze vorst, wiens goedheid en vergevingsgezindheid bij 't nageslacht in aandenken zijn gebleven — *Marcus Aurelius* was een wijsgeer en een verlicht vorst. Hij bestuurde zeer wijselijk het rijk, dat echter door allerlei rampen geteisterd werd, zooals groote branden, overstroomingen, besmettelijke ziekten en hongersnood.

Fig 26
De Trajanuszuil

Constantijn de Groote. — Tal van keizers, die meestendeels eerzuchtig en wreedaardig waren, volgden nu elkander op, totdat *Constantijn de Groote* alleen het oppergezag in handen kreeg. — Na er lang en rijpelijk over nagedacht te hebben, kondigde hij in 313 bij 't edict van Milaan de godsdienstvrijheid af. Hierdoor werd de overwinning van het Christendom over het heidendom grootelijks bevorderd. Constantijn zelf ging weldra over tot het nieuw geloof, dat nu de godsdienst van den staat werd. — Toen schafte hij den kruisdood af, alsmede de gladiatorenspelen, waaraan de Romeinen zich zoo lang hadden vergast. Niet langer gevoelde hij zich op zijn gemak in eene stad, welker oude gedenkteekens, gevoelens en heidensche plechtigheden hem nu tot aanstoot waren. Hij verliet Rome en vestigde zich te *Byzantium*, dat naar hem den naam van *Constantinopel* kreeg, en de hoofdstad van het rijk werd. De ijverzucht, die daarop tusschen beide steden ontstond, werd hoe langer hoe grooter, en veroorzaakte na de regeering van *Theodosius den Groote* de verdeeling van het rijk.

Verdeeling van 't rijk (395). — Na den dood van Theodosius den Groote, in 395, werd het rijk onder zijne zonen verdeeld. *Arcadius* kreeg het Oosten, d. i. Griekenland, Thracie, Klein-Azie, Syrie en Egypte, met Constantinopel tot hoofdstad; *Honorius* het Westen, dat Italie, Spanje, Gallie en Britannie omvatte. Rome, Milaan en Ravenna waren achtereenvolgens de hoofdsteden van 't Westromeinsche rijk, dat door tweedracht en zedenbederf ondermijnd, na minder dan eene eeuw onder de aanvallen der Barbaren bezweek. Deze onttroonden in 476 den laatsten Romeinschen

keizer, *Romulus Augustulus*, die als uit bitteren spot in zich de namen vereenigde van den stichter van Rome en van den grondlegger van 't keizerrijk. — Met deze gebeurtenis en hooger genoemd jaartal, eindigt te gelijker tijd de geschiedenis der Oudheid en die der Romeinen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE ROMEINSCHE BESCHAVING.

Godsdienst. — De oudste bewoners van Rome vereerden dezelfde goden als hunne Latijnsche naburen. Numa richtte den eeredienst in, bracht de vereering van de goden Janus en Terminus in zwang, en stichtte verscheidene collegien van priesters en priesteressen. Later, wanneer de Romeinen de Grieksche kolonien en Griekenland zelf hadden veroverd, werden de Grieksche goden in den Romeinschen eeredienst opgenomen, doch kregen daarbij een anderen naam.

De godsdienstige feesten der Romeinen, zooals de *Bacchanalien* of Bacchusfeesten, de *Saturnalien* of Saturnusfeesten en de *Lupercalien* of wolvenfeesten, hebben een ongunstig aandenken achtergelaten uit hoofde der schandelijke tooneelen, waartoe zij aanleiding gaven. In den keizerstijd echter bracht het Christendom den Romeinen een godsdienst van zuiverder en strenger gehalte. Het nieuwe geloof, dat zich eerst in 't Oosten verbreidde, won trots wreede vervolgingen hoe langer hoe meer veld, en verdrong ten slotte het heidendom geheel en al

Taal. — De Romeinen spraken *Latijn*, welke taal uit Latium oorspronkelijk was. Van Rome uit verspreidde het Latijn zich over geheel het rijk, voortgeplant door de Romeinsche legers en bezettingen, de landbouwkoloniën en het gestadig verkeer op de heerbanen. Het schoot vasten wortel in het Westromeinsche rijk, en gaf er het aanzijn aan het *Fransch*, het *Italiaansch* en het *Spaansch*, alsmede aan de verschillende tongvallen dezer talen. Het *Waalsch* o. a., de volkstaal van Zuid-Belgie, is gedeeltelijk afgeleid uit het Latijn.

Woningen. — Onder de keizers waren de huizen der Romeinen allerprachtigst ingericht, en geleken die der rijken echte paleizen. De opgravingen te Pompeji hebben vele dezer weelderige woningen ongeschonden terug aan 't licht gebracht, nadat zij zeventien eeuwen lang onder de asch van

den Vesuvius hadden bedolven gelegen. Onder de aldaar ontdekte huizen is een der schoonste dat van Pansa, naar welks plan de andere meestal

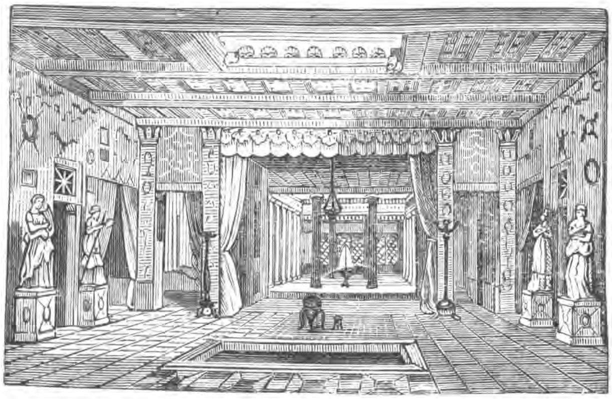

Fig 27 — Huis van Pansa te Pompeji

gebouwd zijn. Men kwam er binnen door het *vestibulum* of voorpoortaal, dat toegang gaf tot een ruim vierkant vertrek, *atrium* genoemd. In 't midden der zoldering van dit vertrek was eene opening, en daaronder een marmeren waterbekken, met bloemen en zeldzame planten omgeven. Rondom het atrium liep eene open galerij of *portiek,* door lichte zuiltjes gesteund en versierd met standbeelden en schilderingen. Hier bevond zich de huiselijke haard met de beelden der voorouders en der huisgoden, de *Penaten* en *Laren.* Achter het atrium, dat een gemeenschappelijke zaal was, lag het *tablinum,* de spreek- en werkkamer van den heer des huizes, en daarachter het *peristylium,* een binnenvertrek voor het huiselijk leven en den vriendenkring. Om dit peristylium, waar men allerkostelijkste gouden, zilveren, ebbenhouten en ivoren meubels vond, lagen de kamers der leden van 't gezin. Zooals uit het voorafgaande blijkt, bevonden zich al de vertrekken gelijkvloers, en

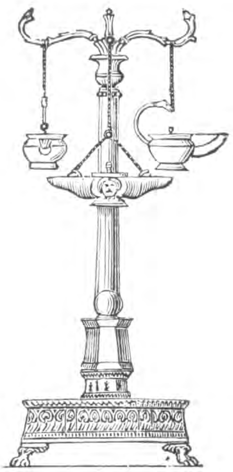

Fig 28
Romeinsche lampen

derhalve hadden de Romeinsche huizen geene bovenverdieping of hadden er slechts eene. — De Romeinen hielden veel van baden en zwemmen; ook waren hunne huizen van weelderig ingerichte badkamers voorzien. Daarenboven bestonden in de steden openbare badhuizen, *thermen* genoemd, die met veel pracht waren gebouwd en versierd. — De thermen werden evenals de heerenhuizen verwarmd door onderaardsche vuurhaarden, *hypocausten* genoemd, van waar de warmte door aarden buizen in al de boven liggende kamers werd geleid. Om hunne ruime vertrekken te verlichten hadden de Romeinen aarden of metalen lampen, met hengsels om ze te dragen of met kettinkjes om ze aan bronzen standers te hangen. — Behalve hun huis in de stad hadden de rijken een buitengoed of *villa*, met boschjes, vijvers en heerlijke tuinen omgeven. De Romeinsche ambtenaren in de provinciën bewoonden insgelijks weelderige landhuizen, en onlangs werden hier te lande merkwaardige overblijfsels van zulke buitenverblijven ontdekt.

Zeden en levenswijs. — Evenals te Athene werd te Rome alle handenwerk, ook de tuin- en veldarbeid, door slaven verricht, terwijl het krijgsmansberoep alleen toegankelijk was voor de vrijen. Ook brachten in vredestijd tal van rijke burgers hun leven in werkeloosheid door. Zij gebruikten hunne maaltijden, half uitgestrekt op kussenbanken, die rondom de tafel waren geplaatst. Bij feestelijke maaltijden werden vaak tusschen de gerechten dansen en zangen uitgevoerd. — Het voornaamste kleedingstuk der Romeinen was een wijde mantel, *toga* genoemd; aan de voeten droegen zij *sandalen*. De soldaten droegen eenen helm op het hoofd, en hun schoeisel was een soort van halflaars met slobkous, *caliga* genoemd. Als wapens hadden zij een schild en een kort zwaard. De keizers alleen hadden het recht purper te dragen. — Evenals de Grieken schreven de Romeinen met een stift op wassen tafeltjes; de belangrijkste stukken echter werden overgeschreven op perkament, en de vellen opgerold om een stok. De dooden werden noch gebalsemd, zooals bij de Egyptenaren, noch begraven gelijk bij ons. Men verbrandde het lijk, en bewaarde de asch ervan in een lijkbus of urn, die in 't familiegraf werd bijgezet.

Openbare spelen. — De Romeinen hielden machtig veel van tooneelvertooningen en andere openbare schouwspelen, zooals wedrennen, worstelen, zwaardvechten enz. — Tot hunne geliefkoosde uitspanningen behoorden de *naumachien* of spiegelgevechten te water. Deze hadden plaats op te dien einde langs den Tiber uitgegraven vijvers, of in amphi-

theaters, waarin door onderaardsche buizen het noodige water werd aangebracht om de vaartuigen te doen drijven. Niets echter ging voor de Romeinen boven de gladiatoren-gevechten. De gladiatoren streden tegen elkander met het zwaard (gladium) in 't midden van 't amphitheater, onder de oogen eener tallooze menigte. Was een zwaardvechter overwonnen, zoo kon hij nog slechts zijne genade afwachten van den keizer of van eenig hoogen ambtenaar, die op het feest tegenwoordig was. Soms ook werden slaven of gevangenen in 't amphitheater aan de wilde dieren prijsgegeven. Alvorens met de tijgers en leeuwen om het leven te strijden, kwamen zij voor de tribune des keizers buigend groeten en riepen : « Zij, die sterven gaan, groeten U, o Caesar! » Rondom de arena, eene ovale met zand bedekte ruimte midden in 't amphitheater, verhieven zich trapsgewijs marmeren zitplaatsen voor de toeschouwers. Deze waren tegen regen en zon beschut door een reusachtig zeil, *velarium* genoemd, dat desnoods over 't amphitheater gespannen werd.

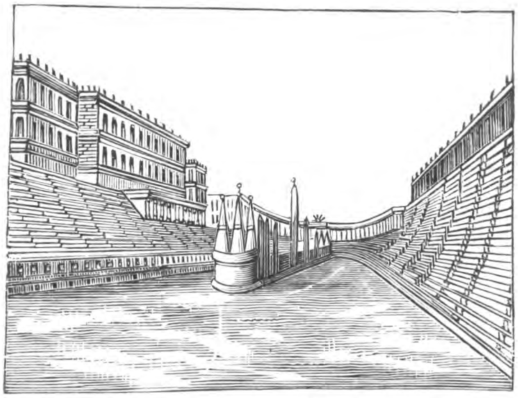

Fig. 29. — Inwendige van den Circus maximus

Bouwgewrochten en openbare werken. — Voor die druk bezochte volksspelen bouwden de Romeinen overgroote schouwplaatsen, waaronder sommige tot 80.000 toeschouwers konden bevatten. De grootste van alle was de *Circus maximus* of groote circus, en onder de amphitheaters was het Coliseum het merkwaardigste. De geest der Romeinen openbaart zich trouwens voornamelijk in hunne bouwwerken, die even schoon als duurzaam, na achttien eeuwen nog onze bewondering afdwingen. — Bij de bouworden, die zij aan de Grieken hadden ontleend, voegden zij de *Toskaansche* en de *samengestelde orde*. De hoofdstad bezat tal van heerlijke tempels, paleizen en andere bouwwerken, zooals het *Kapitool*, den *Mijlpaal*, het *Mausoleum* van Hadrianus, de *thermen* van Titus,

Antoninus, Diocletianus en Constantijn.) Bouwlustig als ze waren, legden de Romeinen overal waterleidingen, riolen en heerbanen aan, en sloegen grootsche bruggen over stroomen en rivieren, zooals de vermaarde brug over de *Gard,* nabij de Rhône. In Gallie bouwden zij ook het amphitheater en het *Vierkante huis* te Nimes. Allerwege verrezen in dit gewest heerlijke villa's, en in ons land en den omtrek werden prachtige steden gesticht, zooals Bavai, Tongeren en Trier.

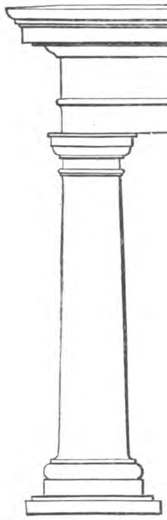

Fig 30. — Toskaansche orde

Fig 31 — Samengestelde orde

Nog steeds wijzen sommige dezer steden met fierheid op de grootsche ruinen van Romeinsche bouwwerken, die door de Barbaren werden vernield.

Groote mannen op het gebied der wetenschappen, kunsten en letteren. — De Romeinen hadden maar weinig voor de wetenschappen over, en zoo men Plinius uitzondert, waren het uitsluitend *Grieksche* geleerden, die zich in dit tijdperk der geschiedenis verdienstelijk maakten. De Syracusaan *Archimedes,* een der grootste geesten der Oudheid, verdedigde zijne vaderstad door allerlei kunstige middelen, zooals brandspiegels en catapulten. Hij ontdekte den grondregel der physica, die nog heden de *wet van Archimedes* wordt genoemd. — *Plinius de Oudere,* ook *de Natuurkundige* geheeten, was geboortig van Como in Noord-Italië; hij schreef een werk over de natuurlijke historie, in 't welk alle natuurverschijnselen werden nagevorscht. Door zijn ijver voor de wetenschap gedreven, wilde hij de uitbarsting van den Vesuvius in 't jaar 79 n. Chr., van naderbij waarnemen, en vond daarbij den dood. — De Griek *Galenus* van Pergamum was een geneeskundige van beteekenis; de aardrijkskundige *Strabo,*

eveneens een Griek, gaf de kaart van de toenmaals bekende wereld in 't licht, *Ptolemaeus*, een sterrenkundige uit Alexandrie, dacht het naar hem genoemde planetenstelsel uit, volgens hetwelk de zon en de andere hemellichamen zouden draaien om de aarde, onbeweeglijk in 't midden van 't hemelruim. Ook op 't gebied der letteren zagen vele voortreffelijke gewrochten het licht, vooral in de eeuw van Augustus. Buiten de schrijvers van dit tijdperk, van welke we reeds vroeger hebben gewaagd, moeten nog genoemd worden : *Tacitus*, de schrijver van de *Annales* en van een boek « Over de zeden der Germanen; » *Suetonius*, die 't leven der *Twaalf Caesars* verhaalde, en de Griek *Plutarchus*, die de *Levens der beroemde mannen* van Griekenland en Rome beschreef; de wijsgeer *Seneca*, de groote redenaar *Cicero*, de fabelschrijver *Phaedra*, en ten slotte de dichter *Juvenalis*, die in vlijmende verzen de ondeugden hekelde, waarmee de Romeinsche samenleving behept was. — De kunsten werden niet minder dan de letteren te Rome in eere gehouden. De Romeinen brachten echter geene oorspronkelijke kunstgewrochten voort, maar bepaalden zich meestal tot het nabootsen der schilderijen, standbeelden en andere kunstwerken, die zij uit het veroverde Griekenland hadden thuisgebracht.

Rome 's invloed op de beschaving. — Evenals de Grieken hebben de Romeinen diepe sporen achtergelaten in de zeden en gebruiken der beschaafde volkeren. Hunne taal, die pas eene eeuw geleden bij de geleerden aller landen in gebruik was, wordt nu nog overal, en ook hier te lande, in de scholen aangeleerd, terwijl het Fransch, dat van het Latijn is afgeleid, in alle gewesten door velen wordt geschreven en gesproken. De Romeinsche schrijvers en redenaars worden bij elke gelegenheid aangehaald, en de Romeinsche wetten nog steeds in onze hoogescholen beoefend. De schilders, beeldhouwers en dichters uit later tijd, lieten in hunne gewrochten de mythologische wezens van 't oude Rome handelend optreden, en in onze museen bevinden zich tal van kunstschatten, die door den geest der Romeinen in het leven geroepen zijn. Ondanks de invallen der Barbaren heeft dus de Romeinsche beschaving grooten invloed uitgeoefend, voornamelijk op de ontwikkeling der Latijnsche volkeren.

TWEEDE DEEL.

DE MIDDELEEUWEN.

VLUCHTIG OVERZICHT.

De middeleeuwen, d. i. het tijdsverloop tusschen de oudheid en de nieuwere tijden, omvatten ongeveer duizend jaren. De kruistochten vormen als 't ware het keerpunt van de middeleeuwen, en verdeelen haar in twee scherp onderscheiden tijdvakken. — Ten gevolge van de invallen der Barbaren en den vooruitgang van het Christendom, kwam in 't Westen, gedurende het eerste van beide tijdvakken, eene nieuwe staatkundige en godsdienstige samenleving tot stand. Hetzelfde verschijnsel deed zich voor in 't Oosten, waar een nieuwe godsdienst, de *Islam*, werd gesticht. Deze verspreidde zich over 't onmetelijke rijk der Arabieren, en met hem de beschaving van dit volk. Het tweede tijdvak neemt een aanvang met den grooten strijd tusschen de Christenheid en den Islam. Het wordt grootendeels ingenomen door oorlogen tusschen de Europeesche volken, en wel door oorlogen van denzelfden aard als die der nieuwere tijden. De vermaardste dezer bloedige twisten is de *honderdjarige oorlog*, die eerst met het einde der middeleeuwen afloopt.

EERSTE TIJDVAK.

VAN DE VOLKSVERHUIZING (INVALLEN DER BARBAREN) TOT DE KRUISTOCHTEN.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE CHRISTELIJKE KERK IN 'T ROMEINSCHE RIJK.

Jezus Christus : zijne leer. — *Jezus Christus,* de Godmensch, werd te Bethlehem geboren in het eerste jaar der christelijke tijdrekening, onder de regeering van keizer Augustus. Tot op dertigjarigen ouderdom, leidde hij een verborgen en arbeidzaam leven. Toen begon hij overal in Judaea zijne leer te verkondigen, daarbij het voorbeeld gevende van de edelste deugden. Hij werd echter door de Joden beschuldigd den ondergang der Mozaische wet te beramen, ter dood veroordeeld en gekruisigd, in 't jaar 33, onder de regeering van Tiberius. Het *Kruis* werd het kenteeken van den nieuwen godsdienst, die den naam van *Christendom* kreeg, terwijl zijne aanhangers dien van *Christenen* aannamen. — Onder alle toenmaals bestaande godsdiensten, het Jodendom uitgezonderd, beleed het Christendom alleen de *eenheid van God,* schepper en heer van 't heelal. Verder bevat het verscheiden dogma 's, zooals 't geloof aan de Driecenheid, de zeven sacramenten, de eeuwige belooning of straf in 't toekomend leven, en stelt het als hoogste wet de liefde tot God en tot den evennaaste. — Jezus Christus had zijne leer mondeling verkondigd. Zijne apostelen beschreven zijn leven en vatten zijne geboden samen in de Evangelien en andere geschriften, die gezamenlijk het *Nieuwe Testament* heeten De boeken van Mozes en de geschiedenis der Joden tot aan Jezus Christus maken het *Oude Testament* uit, en 't Oude en 't Nieuwe Testament te zamen worden de Heilige Schrift of *Bijbel* genoemd.

De apostelen; de vervolgingen. — Wanneer Jezus Christus predikend Judaea doorliep, was hij vergezeld van zijne apostelen, die aan de nieuw bekeerden het doopsel toedienden. Na zijnen dood verspreidden zij zich over Klein-Azie en Griekenland om er het Evangelie te verkondigen. Zij stichtten in 't Oosten verscheiden *kerken* d. w. z. vergaderingen van

Christenen, en bekeerden tal van Joden en heidenen tot het nieuwe geloof. Weldra echter werden hunne volgelingen op last van verscheiden Romeinsche keizers op vreeselijke wijze vervolgd. De heiligen Petrus en Paulus stierven den marteldood te Rome onder Nero; anderen werden gevierendeeld, aan de wilde dieren in 't amphitheater prijsgegeven, of in ziedende olie, met heete ijzers of gesmolten lood verbrand. Deze vervolgingen duurden meer dan drie eeuwen lang. De hevigste was de tiende onder Diocletianus, doch kort daar na voltooide Constantijn de zegepraal van 't Christendom, door het te erkennen als den godsdienst van den Staat.

Fig. 32 — De Christenen in 't amphitheater

Vooruitgang van het Christendom. — Constantijn verleende groote voorrechten aan de Christenen, en allengskens ging overal de bevolking van 't rijk, van het heidendom over tot het nieuwe geloof. Te vergeefs beproefde keizer Julianus, bijgenaamd de *Afvallige*, den eeredienst der afgoden te doen herleven, en de door Constantijn vernielde altaren te Rome weder op te richten. — De dagen van heidendom en keizerrijk waren geteld, en niets was bij machte hun aanstaanden ondergang te voorkomen. Na de invallen der Barbaren, gingen ijverige zendelingen het nieuwe geloof in Gallie en in Germanie prediken. Velen hunner vonden den dood te midden der heidensche stammen, die zij tot het Christendom zochten te bekeeren. Doch op den duur zegevierde 't Evangelie over 't oude geloof der Barbaren,

zooals het reeds vroeger 't heidendom overwonnen had, en ten slotte kreeg het Christendom vasten voet in gansch Europa.

Het Pausdom. — De heilige Petrus, het hoofd der apostelen, had zich te Rome, het middelpunt van 't heidendom, gevestigd en stierf er den marteldood. Zijne opvolgers op den bisschoppelijken stoel van Rome namen den titel van *paus* aan, en zagen hunne oppermacht door de overige bisschoppen der Christenheid erkend. Als opperherders der Katholieke kerk, stonden zij in nauwe betrekking tot al wat in Italie, op 't gebied der staatkunde, tot de 8^e^ eeuw voorviel. In 725, onder de regeering van den Longobardischen koning Luitprand, onttrok zich paus Gregorius III geheel en al aan de opperheerschappij der Oostromeinsche keizers, die nog een deel van Italie in hun bezit hadden. Zoo werd hij souvereine vorst van het *hertogdom Rome*, de kern van de wereldlijke macht der pausen. Kort daarna werd de Kerkelijke staat met twee nieuwe provincien verrijkt door Pepijn den Korte, het hoofd der *Franken*, een machtig volk, dat reeds over geheel Gallie heerschte.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE BARBAREN.

—

I. — De Barbaarsche volkeren.

Hunne woonstreek. — De Grieken en Romeinen gaven den naam van *Barbaren* aan al de volkeren die buiten hunne grenzen leefden, en zich in aard en leefwijze van hen onderscheidden.

De Barbaren woonden in de landen aan gene zijde van Rijn en Donau, en besloegen het grootste deel van Europa. Zij bestonden hoofdzakelijk uit drie groepen, namelijk de *Germanen* of bewoners van Germanie, de Barbaren uit het Noorden, en de Aziatische Barbaren.

a) **De Germanen.** — Ten N. van den Donau en ten O. van den Rijn strekte zich eene wijde streek uit, die nagenoeg overeenkomt met het tegenwoordige Duitschland. Zij heette destijds *Germanie*, en was doorsneden van breede stroomen en met groote wouden bezet. — De woeste natuur dezer streek had ingewerkt op den aard der bewoners, die ruw en onbeschaafd waren. De Germanen waren immers oorlogzuchtig, hielden veel van vechten en

jagen, gaven zich over aan spel en drank, en hadden maar weinig zin in den landbouw. Hunne voornaamste stammen waren de *Saksen*, de *Franken*, de *Alemannen*, de *Longobarden*, de *Bourgondiers* en de *Vandalen*.

b) **De Noordsche Barbaren** bewoonden de noordelijke gewesten van Europa, en laten zich naar hunne woonstreek verdeelen als volgt: in Scandinavie de *Goten*, en later de *Noormannen*; in de wijde vlakte aan de Oostzee, de volkerengroep der *Slaven* en *Sarmaten*. — De Scandinaviers waren stoute zeelieden, die zich zonder kompas in vollen Atlantischen Oceaan waagden, in weerwil van stormen en mist. In oude tijden landdden zij op IJsland, waarheen zij door eene natuurlijke vuurbaak, de Hecla, werden geleid. Van daar staken zij naar Groenland over, en later naar Labrador. *Zij waren bijgevolg de eerste Europeanen die in Amerika landden.*

c) **De Aziatische Barbaren.** — Ten Oosten van Europa leefden herdersvolkeren, die afkomstig waren van 't Aziatische hoogland ten N.-W. van China. Zij leidden een zwervend leven in de Wolgasteppen, waar zij voor hun overgroote kudden schapen en paarden den noodigen weigrond vonden. Hunne voornaamste stammen waren de *Avaren* en de *Hunnen*.

II. — De invallen der Barbaren in 't Romeinsche rijk

Aanleidende oorzaken en algemeen karakter. — Sedert lang gevoelden de Barbaren zich aangetrokken door de overgroote rijkdommen van 't Romeinsche

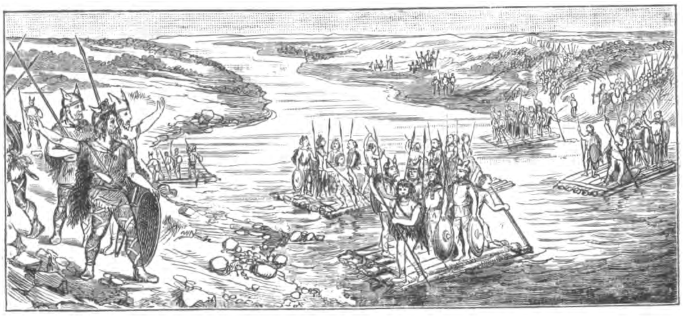

Fig. 33. — De Barbaren steken den Rijn over.

rijk. Meer dan eens hadden zij beproefd over den Rijn of den Donau te trekken, maar telkens waren ze door de Romeinsche bezettingen teruggeslagen. Daar echter het rijk hoe langs zoo meer verzwakte, slaagden zij

er eindelijk in over de grens te rukken, en vielen de eenen na de anderen op Gallië aan als op een weerlooze prooi. Hun inval geleek op een vreeselijk orkaan, dat alom de steden deed instorten, en langs den weg dien zij waren ingeslagen, rezen ontzaglijke puinhoopen ten hemel. Het land, dat aan plundering, moord en brand was prijsgegeven, scheen een onmetelijke doodenakker, met de overblijfsels der weelderige landhuizen en der groote Romeinsche steden doorzaaid. Onder deze invallen, die elkander bijna eene eeuw lang opvolgden, waren de vreeselijkste die der *West-Goten*, der *Vandalen* en der *Hunnen*.

De West-Goten : Alarik. — Kort na de deeling van 't Romeinsche rijk verwoestte *Alarik*, koning der West-Goten, Thracië, Macedonië en Illyrië. In 410 nam hij Rome in, en liet deze stad zes dagen lang door zijne benden uitplunderen. Met een rijken buit beladen, sloeg hij den weg naar Zuid-Italië in, doch stierf onverwachts te *Cosenza* in Calabrië. Hij werd begraven in de bedding van den *Busento*, waarvan men eerst den loop had afgeleid. De slaven, die hem ter aarde hadden besteld, werden door zijne krijgsgezellen gedood; zoo hadden deze niet te vreezen, dat de bewoners der streek omtrent zijne begraafplaats zouden ingelicht worden. Daarna vingen de West-Goten den terugtocht naar Gallië aan. Doch tallooze scharen andere Barbaren waren ondertusschen over den Rijn en zelfs over de Pyreneeën getrokken. De West-Goten slaagden er in hen terug te drijven, en stichten tusschen de Loire en de Pyreneeën een rijk met Toulouse tot hoofdstad, dat zich later over Spanje uitbreidde. Hunne heerschappij werd in Gallië vernietigd door den Frankischen koning Clovis, en in Spanje door de Arabieren (711).

De Vandalen : Genserik. — De Vandalen trokken door Gallië en over de Pyreneeën, en zetten zich eenigen tijd in Betica neer, dat naar hen *Andalusië*, d. w. z. land der Vandalen, genoemd werd. Daarna staken zij naar Afrika over, onder leiding van hun koning *Genserik*. — Deze vestigde zich te Carthago, van waar hij in 455 naar Italië overstak. Hij maakte zich meester van Rome, dat ten tweede male geplunderd werd. De Vandalen hielden hier zoo gruwelijk huis, dat alle vernielingswerk uit loutere vernielzucht, den naam van *vandalisme* kreeg. — Den rijken buit, dien zij te Rome gemaakt hadden, brachten zij naar Carthago over. Hun rijk werd echter op zijne beurt in 534 te gronde gericht.

De Hunnen : Atilla. — De Hunnen, die als hooger gezegd van het Aziatische hoogland kwamen, waren een uiterst leelijk en bloedgierig

volk. Na lang ten N. van de Zwarte zee met hunne kudden rondgezworven te hebben, vernietigden zij in 376 het rijk der Goten, en zetten zich daarna op den linkeroever van den Donau neer. Toen plaatsten zij aan hun hoofd een afzichtelijken en woesten krijgsman, den vreeselijken *Atilla*, bijgenaamd den *geesel Gods*. « Ik ben de hamer der wereld, zei hij, sprekende van zich zelf; waar eens mijn paard voorbijkwam, groeit geen gras meer. » — Onder leiding van dien geduchten aanvoerder verwoestten de Hunnen Thracie en Illyrie, sloegen daarna westwaarts het Donaudal in, trokken te Mainz over den Rijn, en plunderden Straatsburg, Metz, Reims en Tongeren. Atilla was zelfs op het punt van Parijs in te nemen, doch zag op de bede van Genoveva van Nanterre, van zijn voornemen af. Nu ging hij 't beleg om Orleans slaan. Een verbond kwam echter tot stand tusschen Meroveus, koning der Franken, Alarik, koning der West-Goten, en den Romein Aetius. Atilla werd door hunne vereenigde troepen in 451 bij *Mauriac* volkomen verslagen. Groot is de beteekenis dezer overwinning, want daardoor bleven Europa en de beschaving van een totalen ondergang bevrijd. — Brandende van verlangen om deze neerlaag te vergoeden, rukte Atilla naar Italie op met het doel dit land aan de plundering prijs te geven. Bij 't naderen zijner woeste benden, vluchtten de inwoners van Aquileja en Verona naar de laguneneilanden, aan de kust der Adriatische zee. Zij bouwden er een dorp van rieten hutten, waaruit in later tijd de groote handelsstad *Venetie* ontstond. — Het volgend jaar trok Atilla naar Pannonie terug, en stierf er kort daarna. Met hem ging de macht der Hunnen te gronde, en de meesten dezer Barbaren, die nu zonder leidsman waren, vestigden zich metterwoon in Pannonie, dat van toen af *Hongarije* werd genoemd.

Fig 34 — De Hunnen

De Longobarden. — De Longobarden of *Lombarden*, d. w. z. de lange lansen, trokken in 568 over de Alpen, maakten zich van Italie meester, en stichtten er een koninkrijk met Pavia tot hoofdstad. Een hunner koningen

Raphael — Fig 4. — Attila, voor de poorten van Rome, door den heiligen Leo tegengehouden — Ph. Alinari.

kreeg van den paus een nagel, die volgens de overlevering tot het kruis van Christus had behoord. Hij liet er zich een dunnen hoofdband van maken, die binnen in de zoogenaamde *ijzeren kroon* werd aangebracht. Deze vermaarde kroon werd bewaard te Monza bij Milaan, en diende om er de Longobardische vorsten, en later de koningen van Italie mee te kronen. De Longobardische monarchie bestond nagenoeg twee eeuwen, en werd door Karel den Groote te gronde gericht.

Gevolgen van de invallen der Barbaren. — Gedurende de gansche 5e eeuw waren de Barbaren als een alvernielende vloed over Europa heengegaan. De bevolking van gansche gewesten werd uitgeroeid, en onberekenbare rijkdommen gingen daarbij verloren. Doch *nieuwe Staten, waarop de moderne natien om zoo te zeggen gegrondvest zijn, waren op de puinen van 't Romeinsche rijk ontstaan.* Andere beschavingsfactoren zouden de taal, de zeden en de levenswijs van 't volk veranderen, en te midden dezer verjongde samenleving zou weldra het Christendom tot bloei komen, en overal de plaats innemen van 't Romeinsche heidendom.

De Barbaren speelden niet allen dezelfde rol. Sommige, zooals de Hunnen, lieten niets anders dan dood en verwoesting achter; andere, gelijk de Sueven, stichtten slechts rijken van korten duur; andere weer, bij voorbeeld de West-Goten, slaagden er in aanzienlijke Staten te vestigen. Het beste lot was echter den *Franken* beschoren. Dit volk toch, dat van de Rijnoevers afkomstig was, breidde allengs zijn gebied uit, onderwierp zich geheel Gallie, en heerschtte ten slotte onder Karel den Groote over geheel West-Europa. De Franken werden achtereenvolgens door twee beroemde koningsgeslachten bestuurd, de *Merovingers* en de *Karolingers.*

DERDE HOOFDSTUK.

DE MEROVINGERS.

I — De Franken zetten zich in Gallië neer.

De Franken : oorsprong en vorderingen. — De naam *Franken,* die *trotsch en koen* beteekent, was niet aan een enkel volk eigen, maar duidde de gezamenlijke Germaansche stammen aan, die oorspronkelijk langs den rechteroever van den Middel- en Neder- Rijn gevestigd waren. Deze

stammen verdeelden zich in twee groepen, de *Salische* Franken en de *Ripuarische* Franken. De eersten woonden aan den *Isala* (IJsel), aan welken stroom zij, naar men zegt, hun naam ontleenden, de laatsten aan de oevers *(ripae)* van den Middel-Rijn. — De Salische Franken trokken naar het Zuiden en kwamen in de groote Kempische zandvlakte aan, destijds *Taxandrie* geheeten. Zij vonden echter de streek niet vruchtbaar genoeg en zetten zich weer op weg, doch werden weldra tegengehouden door het Kolenwoud, dat zich toenmaals over Midden-België uitstrekte. Nu sloegen zij het Schelde-dal in, en vervolgden hunnen tocht tot Doornik, waar hun koning *Clodio* zijn zetel vestigde. Deze vorst breidde later zijn gebied uit tot Kamerijk en de Somme. — Zijn zoon Meroveus behaalde in 451, met de Romeinen en West-Goten verbonden, eene groote overwinning bij Mauriac, op Atilla, koning der Hunnen. — Meroveus' opvolgers werden naar hem de *Merovingers* geheeten. *Clovis* was de merkwaardigste vorst van dit koninklijk huis.

CLOVIS.

Zijne plannen. — Clovis werd in 466 geboren, en tot koning uitgeroepen in 481. Buiten de Franken, die 't land tusschen Rijn en Somme bewoonden, waren destijds verscheiden andere volken in Gallie gevestigd. De *Gallo-Romeinen* heerschten tusschen Somme en Loire, de *Armoricanen* of Britten woonden in 't Armoricaansche schiereiland of Klein-Britannie (nu Bretagne), terwijl het rijk der Bourgondiers het Saône- en Rhône- dal omvatte, en dat der West-Goten het land bezuiden de Loire tot aan de Pyreneen. Clovis besloot al deze volkeren aan zich te onderwerpen, en alzoo zijne heerschappij over geheel Gallie uit te breiden.

1° **De Gallo-Romeinen : Soissons (486).** — Eerst verklaarde hij den oorlog aan zijne naburen, de Gallo-Romeinen, over welke *Syagrius* als opperhoofd stond. Deze werd in 486 nabij zijne hoofdstad Soissons verslagen, en vluchtte daarop naar 't hof van Alarik. Hij werd echter aan Clovis uitgeleverd, en op last van dezen gedood. Na zijne overwinning bij Soissons verlegde Clovis zijn verblijf naar deze stad, maakte zich daarna meester van Parijs, en breidde zijn rijk ten Zuiden tot de Loire uit. — De Britten zelf, die zoo lang in hunne woeste streek vrij waren gebleven, werden door Clovis schatplichtig gemaakt en aan zijn gezag onderworpen.

Het voorval met de schaal te Soissons. — Op hunne veldtochten hadden de Franken tal van kerken geplunderd, en er de sieraden en gewijde vaten

van geroofd. Onder den buit, die te verdeelen viel, bevond zich eene kostbare en kunstig gedreven schaal, die naar men zegt, aan de kerk te Laon ontstolen was. De bisschop liet haar terugvragen, en Clovis die dit verzoek graag ingewilligd had, drukte het verlangen uit, dat het kunststuk in het deel van den koning zou worden gezet. Niemand teekende hiertegen verzet aan, uitgenomen een Frankische krijgsman, die de driestheid zoover dreef, dat hij de schaal met zijne bijl aan stukken hieuw. Doch wanneer het volgend jaar de koning eene wapenschouwing over zijne troepen hield, bemerkte hij dat het wapen van den moedwilligen krijgsman verroest was, en wierp het op den grond. De soldaat bukte zich om het op te rapen, maar Clovis hieuw hem met zijne strijdbijl het hoofd af, hem tevens toeroepende : « Zoo handeldet gij ook met de schaal te Soissons. »

2° **De Alemannen** (**496**). — Kort daarna trad Clovis in den echt met de deugdzame *Clotilde,* nicht van een koning der Bourgondiers. Deze vorstin beleed het christelijk geloof, en zette vaak haar gemaal aan om zich ook te laten doopen. Doch Clovis gaf eerst aan hare bede gehoor, na zijne overwinning op de *Alemannen.* Deze, evenals de Franken uit Germanië afkomstig, waren den Rijn overgekomen om op hunne beurt Gallie uit te plunderen. Eerst werden zij te Zulpich bij Keulen door de Ripuarische Franken verslagen, en daarna door Clovis zelf. Te midden van den strijd, ziende dat zijne troepen op het punt waren van te deinzen, riep deze uit « God van Clotilde, sta mij bij in mijnen nood : verleent gij mij de zege, zoo geloof ik in U en zal mij laten doopen. » Terstond vatten zijne krijgslieden weder moed en wierpen zich met zulke verwoedheid op de Alemannen, dat deze het onderspit moesten delven.

Clovis gedoopt. — Clovis keerde zegevierend naar Reims terug, en liet er zich, naar zijne belofte, het doopsel toedienen door den H. Remigius, aartsbisschop dezer stad. Den 25 December 496 werd deze indrukwekkende plechtigheid voltrokken in 't bijzijn van talrijke bisschoppen, abten en Frankische hoofden, alsmede van een ontzaglijke menigte landlieden, die naar de groote stad waren toegestroomd. De straten waren met bloemkransen versierd, en de huizen behangen met bontkleurige stoffen. De hoofdkerk van Reims, een der schoonste van Gallie, was met duizenden kaarsen verlicht; hare muren en pilaren waren met witte draperieën gestoffeerd, en wierook en ander reukwerk vervulden den tempel met hun balsemgeur. Kortom, alles droeg er toe bij om de bekeering van den machtigen koning der Franken luisterrijk te vieren. Clovis vroeg om

gedoopt te worden, en wanneer de H Remigius over het hoofd des konings het doopwater liet vloeien, zei hij tot hem : « Buig het hoofd, trotsche Sicamber, aanbid wat gij verbrand hebt, en verbrand wat gij aanbeden hebt. » — Meer dan 3000 Frankische krijgslieden lieten zich naar het voorbeeld van hun opperhoofd doopen, en van toen af maakte het Christendom snelle vorderingen onder het nog onbeschaafde Frankische volk. Clovis, die het eenige katholieke hoofd in Gallie was, werd van stonden aan door de geestelijkheid bijgestaan, en verwierf daardoor de genegenheid der rechtgeloovige bevolking dezer landstreek.

3° **De Bourgondiers : Dijon (500).** — Clotilde 's beide oomen, *Gondebald* en *Godegisel*, voerden tegen elkander oorlog. Clovis koos de partij van den laatste, en Gondebald werd verslagen bij Dijon in 't jaar 500. — Na Godegisel 's dood kwam Gondebald echter terug in 't bezit van de kroon. Hij verzoende zich met Clovis en sloot met dezen een verbond, ten gevolge waarvan de Franken door de Bourgondiers werden ter zijde gestaan, in den oorlog tegen de West-Goten.

4° **De West-Goten : Vouillé (507).** — Alarik II, koning der West-Goten, beleed evenals zijne onderdanen het Arianisme. Meermalen werden de katholieke bisschoppen van Zuid-Gallie door hem vervolgd, weshalve zij de hulp van Clovis inriepen. De Frankische vorst koesterde sedert lang het voornemen het rijk der West-Goten bij het zijne in te lijven, en nam dan ook de gelegenheid te baat om genoemd volk aan te vallen. Het kwam tot een treffen te *Vouillé* bij Poitiers, in 507. In 't hevigst van den strijd schoot Clovis op Alarik toe, en beide tegenstanders bekampten elkander met gelijken moed. Ten slotte werd Alarik gedood, en op dit gezicht nam zijn leger de vlucht. Clovis maakte zich zijne overwinning ten nutte : hij bemachtigde Toulouse en bracht het geheele land tot de Pyreneeën onder zijn gezag. — Bij zijne terugkomst ontving hij in de stad Tours een gezantschap van den Byzantijnschen keizer Anastasius, die hem onder andere geschenken een gouden diadeem liet aanbieden. Treffender bewijs kon niet geleverd worden, hoe zeer de macht en de krijgsfaam van den koning der Franken tot in het Oosten werden geschat.

Clovis' laatste levensjaren. — Clovis keerde vervolgens terug naar Parijs, dat hij tot de hoofdstad van zijn rijk gekozen had. Hij vaardigde er een edict uit, waarbij de vrijheid werd teruggegeven aan de personen, die tijdens den oorlog tegen de West-Goten onrechtvaardig waren gevangen gezet of in slavernij gebracht. — Onmiddelijk na zijne bekeering tot het

Christendom had hij opnieuw de *Salische wet*, d. i. de wet der Salische Franken, laten afkondigen, met eene Latijnsche vertaling er bij ten behoeve der Romaansche bevolking van zijn rijk. — Door zijne milde giften, die als een machtig voorbeeld werkten, droeg hij veel bij tot het stichten van talrijke kloosters, en door zijn toedoen werd in 511 door de bisschoppen van Gallie, te Orleans eene kerkvergadering gehouden. Dit concilie bekrachtigde onder andere het *recht van asyl*, ten voordeele der kerken met aanhoorigheden.

Clovis' dood : 511. — Clovis stierf hetzelfde jaar te Parijs in den ouderdom van 45 jaar. Hij werd aldaar begraven in de hoofdkerk, die hij onlangs had laten bouwen. — Van dien tijd af bleef Parijs de hoofdstad der Frankische monarchie, waarvan Clovis wezenlijk de stichter was geweest.

Clovis' opvolgers. — Na zijn dood werd het rijk onder zijne vier zonen verdeeld, en zoo ontstonden vier rijken met even veel hoofdsteden, namelijk Parijs, Soissons, Metz en Orleans. Later bestond het Frankische rijk uit twee groote deelen, te weten : *Austrasie*, ten O. van de Schelde en de Opper-Maas, en *Neustrie*, ten W. van beide stroomen. Clovis' opvolgers bestreden elkander gedurende eene lange reeks van jaren, en lieten, in het botvieren van hun onderlingen haat, geen enkel misdadig middel ongebruikt. De strijd tusschen Fredegonde en Brunehilde, door ijverzucht veroorzaakt, was vooral rijk aan gruwelen van allen aard. — De laatste Merovingers werden wegens hun weelderig en werkeloos leven, de *nietsdoende koningen* (rois fainéants) geheeten. Onder deze zwakke vorsten, die alles aan hun vermaken opofferden en tot regeeren onbekwaam waren, ging allengs het bestuur van 't rijk in de handen van de *hofmeiers* over. Deze waren aanvankelijk eenvoudige opzichters over de hofhouding van den vorst, maar werden mettertijd machtiger dan de koningen zelven. Ten slotte liet een hunner, *Pepijn de Korte*, den laatsten Merovinger in een klooster zetten, en zich zelven tot koning der Franken uitroepen (751). Met hem begint het huis der *Karolingers*, dat onder *Karel den Groote*, naar wien het zijn naam kreeg, het toppunt van macht en luister bereiken zou.

II — De Frankische samenleving onder de Merovingers

Godsdienst. — Het Romeinsche heidendom was evenals de overblijfsels van den Druidendienst, met den val van 't Romeinsche rijk in Gallie uitgestorven. Tal van ijvervolle zendelingen kwamen er het Evangelie

prediken, dat zich snel over het Frankische rijk verspreidde, vooral na Clovis' bekeering. Alom verrezen eenvoudige kapellen, om welke de bekeerlingen weldra hunne hutten kwamen bouwen. Vele onzer tegenwoordige dorpen hebben aan deze bedehuizen hun ontstaan te danken. Elders werden door Frankische heeren rijkelijk begiftigde kloosters gesticht, die meestal in een eenzaam, schilderachtig en houtrijk dal gelegen waren De monniken legden zich ijverig toe op 't ontginnen der heiden en 't bebouwen der omliggende landerijen. Hierdoor ontstonden hoeven rondom de abdijen, en deze werden in menig geval de kern van aanzienlijke steden.

Taal. — Bij hunne aankomst in Gallië spraken de Franken Germaansche tongvallen, die nog hedendaags voortleven in sommige Hoogduitsche dialecten en in 't Nederlandsch (Vlaamsch). In hun nieuw vaderland echter was overal het Latijn verspreid, ten gevolge der vijfhonderdjarige Romeinsche overheersching. Deze taal vervormde zich allengs in den mond der Frankische veroveraars, die er Germaansche bestanddeelen bijvoegden, en zoo ontstond eene volkstaal, het *Romaansch* of oud-Fransch. In den loop der eeuwen kreeg deze volkstaal een letterkundig karakter, en ging geleidelijk in het tegenwoordige Fransch over

Bevolking. — Onder de Merovingers bestond de bevolking van Gallië uit twee scherp gescheiden standen . de *veroveraars*, die den grond bezaten, en de *overwonnenen*, die tot lijfeigenen werden gemaakt en den grond ten bate der Frankische heeren moesten bebouwen. Bij hunne aankomst in Gallië hadden deze beslag gelegd op uitgestrekte goederen, die zij sedert dien tijd in *eigendom* hadden, en welke *allodia*, d. i. eigen goederen, werden genoemd. De Frankische heeren hielden verblijf op hun landgoed, en legden er zich op toe het een rijken oogst te doen opbrengen, en het met talrijke kudden en knechts te bevolken [1]. — De lijfeigenen woonden in arme hutten rondom de heerenwoning, die met muren en paalwerk omringd was, en er uitzag als eene versterkte hoeve. De

[1] Zij waren vol vurig verlangen op die rijke landgoederen aangevallen, en hadden ze onder elkander met evenveel gretigheid verdeeld, als eertijds de buitgemaakte paarden, wapens en schatten .. Elk hunner vestigde zich metterwoon op het deel dat hem beschoren was, en vereenzelvigde zich om zoo te zeggen met den geliefden grond, die zijn erf *(allodium)* en dat zijner kinderen geworden was In 't midden van zijn landgoed, op zijnen akker, op zijn eigen grond, bouwde hij voor goed zijn haard, en leerde er de geneugten smaken van 't huiselijk leven — G. KURTH, *Les origines de la civilisation moderne*, t I, p 50

koninklijke woningen leken meer op aanzienlijke hofsteden dan op paleizen : rondom bevonden zich tuinen, bosschen en weiden, van poelen en vischrijke vijvers voorzien en doorsneden met vlietende waters. Deze landgoederen strekten beurtelings tot verblijf aan de Frankische koningen, die er hun tijd doorbrachten met visschen en jagen.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE KAROLINGERS.

I. — De eerste Karolingers.

Pepijn van Landen, aldus geheeten naar de plaats waar zich zijn slot bevond, bezat aanzienlijke goederen in Haspengouw, en was een der voornaamste Frankische heeren van ons land. Hij onderscheidde zich door zijne dapperheid, en werd tot het ambt van hofmeier benoemd. — Na zijn dood ging deze waardigheid over op zijn kleinzoon, *Pepijn van Herstal*, die op zijne beurt door zijn zoon *Karel Martel* werd opgevolgd.

Karel Martel heeft vooral zijn roem te danken aan de groote overwinning, die hij bij *Poitiers* op de Arabieren behaalde. In 711 hadden de volgelingen van Mohammed, die reeds meester waren van uitgestrekte landstreken in Azie en Afrika, ook nog Spanje veroverd. Daarna waren zij over de Pyreneen getrokken, en hadden zich over Zuid-Gallie verspreid. Doch nu rukte het dapper hoofd der Franken tegen hen op, en kwam in 732, nabij Poitiers, met een overgroot leger Sarracenen in botsing. De slag duurde van 's morgens tot 's avonds. Meer dan 300.000 man sneuvelden in den strijd, en de overwonnen Arabieren sloegen in allerijl den terugweg naar Spanje in. Deze veldslag is een der gewichtigste feiten der geschiedenis, want *door de neerlaag der Sarracenen bleef de Christenheid van den Islam bevrijd*, en *Europa van 't juk der Arabieren*. Karel Martel beloonde zijne dappere strijdgenooten, en verdeelde onder hen aanzienlijke landgoederen, die meerendeels aan de Kerk ontnomen waren. Deze goederen werden echter afgestaan *onder voorwaarde* eenen grondcijns aan de Kerk te betalen, en zich bij eede jegens den vorst tot getrouwheid en den krijgsplicht te

verbinden. Het onder voorwaarde geschonken land heette *beneficium* of *leen*, en uit die wijze van schenken ontstond later het leenstelsel.

Pepijn de Korte. — Na den dood van Karel Martel volgde zijn zoon Pepijn hem als hofmeier op, en liet Childerik III, nog een kind, tot koning uitroepen. Deze maakte zich echter hoe langer hoe meer verachtelijk in de oogen der Franken, en Pepijn besloot zelf de koningskroon op te zetten, die voor dien zwakken vorst een al te zware last was. Hij liet Childerik de kruin scheren, en zette hem in een klooster. Daarna riep hij te Soissons de aanzienlijkste edelen, bisschoppen en abten des rijks bijeen. Op deze plechtige vergadering werd hij door den H. Bonifacius, aartsbisschop van Mainz, tot koning der Franken gezalfd, en door de grooten op 't schild verheven, naar 't aloude gebruik van het Frankische volk (751).

Niet lang daarna riep paus Stephanus II, toen Rome door den Longobardischen koning Astof bedreigd werd, Pepijns hulp in. Deze trok over de Alpen en overweldigde *Ravenna* en de *Pentapolis*, waarmede Stephanus II begiftigd werd. Dit is het begin van den Kerkelijken Staat, die later door Pepijns opvolger zou worden vergroot. Pepijn stierf in 768. Hij liet twee zonen achter : Carloman en Karel, bijgenaamd den Groote.

II. — Karel de Groote

Jaar en plaats zijner geboorte. — Karel werd in 742 geboren te Luik of in een der nabijliggende plaatsen Herstal of Jupille, volgens anderen echter te Aken. Op zijn sterfbed had Pepijn de Korte zijn rijk onder zijne beide zonen verdeeld. Neustrie was aan Carloman ten deele gevallen, Austrasie aan Karel. Toen echter Carloman in 771 uit het leven scheidde, bleef Karel alleen meester van 't Frankische rijk. Door de veroveringen van dezen vorst werd het de machtigste monarchie van het Westen.

§ 1 — Karels veroveringen.

De Saksen (772-804). — Te midden der uitgestrekte moerassen en wouden van Noord-Germanië, leefden de krijgzuchtige en heidensche *Saksen*. Met het doel hen tot het Christendom te bekeeren en perk en paal te stellen aan hunne voortdurende invallen, ging Karel ze in hun woeste landstreek bestrijden. Doch de Saksen, door hun hoofdman *Wittekind* aangevoerd, boden zulk een hardnekkigen wederstand, dat hij drie en

dertig jaren lang oorlog moest voeren, vooraleer hen tot onderwerping te brengen. Hij kon trouwens eerst daarin volkomen slagen, nadat hij een aanzienlijk getal Saksische gezinnen naar Gallie en Helvetië (Zwitserland) had overgebracht, waar zij met de inlandsche bevolking samensmolten.

De Longobarden (774). — *Desiderius*, koning der Longobarden, zette de plannen van zijn vader Astolf door, en maakte zich van Rome meester. Karel, hiervan onderricht, trok over de Alpen, bemachtigde Milaan en zette er de ijzeren kroon der Longobardische koningen op. Vervolgens liet hij Desiderius de kruin scheren, en lijfde 't Longobardische rijk bij dat der Franken in.

De Arabieren in Spanje (778). — Na hunne neerlaag bij Poitiers waren de Arabieren over de Pyreneeën teruggetrokken. Karel de Groote ging hen in Spanje aantasten, en veroverde dit land tot den Ebro. Doch bij het terugkeeren, werd zijne achterhoede onverwachts door de Baskiers in de bergengte van Roncevalles aangevallen. Van op de omliggende bergen rolde de vijand op de Franken reusachtige rotsblokken, waaronder tal van mannen en paarden werden verpletterd. De paladijn Roeland, neef van Karel den Groote, vond er insgelijks den dood. De neerlaag bij Roncevalles werd in de kronieken van dien tijd als een der beroemdste slagen voorgesteld, waarvan de geschiedenis gewaagt.

De Beieren en de Avaren (788). — Karel de Groote veroverde verder Beieren, en voerde daarna oorlog tegen de Avaren. — Deze waren evenals de Hunnen uit Midden-Azie gekomen, en hadden tusschen Donau en Theiss een verschanst kamp opgeslagen.

Deze zoogenaamde *ring* was met negen concentrische muren of hagen omgeven, en strekte tot bergplaats voor de aan de naburige volken ontroofde schatten. Karel kon deze legerplaats niet bemachtigen, doordien zijne ruiterij in de moerassen zonk, die zich rondom uitstrekten. Doch acht jaren later gelukte het zijn zoon Pepijn den *ring* binnen te dringen, en aan de Avaren een groot deel der bijeengeroofde schatten te ontnemen. — Kort daarna werden de *Slaven* over de bergen van Boheme teruggeslagen, en de *Denen* gedwongen de geheele streek bezuiden den Eider af te staan.

Karels rijk, dat door al deze veroveringen merkelijk vergroot was, paalde ten W. en ten N. aan de zee, van de Pyreneeën tot den Eider (Jutland); ten O. aan den Oder, de Theiss en den Donau; ten Z. aan de Save, de Drina en de Narenta, den Garigliano (Zuid-Italie) en den Ebro. Het scheen alsof met dit rijk, dat zulke wijde streken omvatte, het Westromeinsche rijk opnieuw in 't leven geroepen was. — In 't jaar 800 begaf Karel zich naar Rome, en

werd er, onder 't blijde gejuich van 't volk, door paus Leo III tot *Keizer van het Westen gekroond.* Karels faam en roem nam met den dag toe, en van wege de machtigste vorsten van 't Oosten werden hem, als blijken hunner hulde, kostbare en wondere geschenken toegezonden.

§ 2 — Karel als bestuurder

De Capitulariën. — Na zijne kroning besteedde Karel al zijne zorgen aan het nauwkeurig regelen van het staatsbestuur. Daar de volkeren, die onder zijn schepter leefden, tot verschillende rassen behoorden en in leefwijze zeer verschilden, liet hij aan elk hunner zijne eigen *wetten* of gebruiken. Hij vaardigde echter op verschillende tijdstippen zijner regeering verordeningen uit, die op al zijne onderdanen zonder onderscheid toepasselijk waren. Deze verordeningen werden *Capitularien* genoemd, omdat zij kapittelsgewijs opgesteld waren, en hadden betrekking op alle toestanden, zoowel van 't openbare als van 't ambtelooze leven der Franken. Zij handelden o. a. over 't leger, het rechtswezen, de zedenleer, en den eigendom, en bevatten voorschriften omtrent de belastingen en tolgelden, de kerkelijke en burgerlijke feesten, den vasten, de jacht, het beheeren der hoeven, en de huishouding. Uit de meeste dezer bepalingen spreekt groote wijsheid, doch enkele getuigen van de onwetendheid en het bijgeloof, die toen vrij algemeen waren.

Een treffend voorbeeld hiervan zijn de zoogenaamde *ordaliën* of godsoordeelen. Deze waren gerechtelijke proeven, volgens welke de onschuld van den aangeklaagde erkend werd, indien hij er in slaagde zijnen aanklager in een kampgevecht te overwinnen, of indien zijne handen of voeten geene sporen van brandwonden vertoonden, drie dagen nadat hij blootsvoets op heet gemaakte ijzers had geloopen, ofwel een ring uit eene kom vol kokend water had gehaald. Deze godsoordeelen waren uit de wetgeving der Barbaren overgenomen, en bleven in eere, gedurende het gansche tijdperk der middeleeuwen. Later werden zij vervangen door het bewijs door getuigen, dat nog hedendaags in gerechtelijke onderzoeken aangewend wordt. — Karel de Groote hervormde overigens de rechtspleging door 't oprichten der *schepenbanken.* De schepenen waren aanblijvende rechters, die onder de aanzienlijkste inwoners werden benoemd.

Bestuur. — De meeste dezer wetten, door Karel en zijne raadslieden ontworpen, werden aan de hoofden van geestelijkheid en adel ter goed

Stadhuis van Aken Fig 5 — Karel de Groote wordt tot Keizer gekroond.

Stadhuis van Aken Fig. 6 — Wittekinds doopsel.

keuring voorgelegd. Te dien einde vergaderden deze tweemaal 's jaars, in de lente en in den herfst. Deze rijksdagen werden vroeger Maartvelden, en ten tijde van Karel den Groote *Meivelden* genoemd.

Het rijk was in gouwen of provinciën verdeeld. Deze werden in naam des keizers door *hertogen*, *graven* en *honderdmannen* bestuurd, die insgelijks met het uitvoeren der wetten waren gelast.

Het verdedigen der grenzen of *marken* was aan *markgraven* opgedragen. — Met het doel toezicht te houden over het uitvoeren der wetten, reisden viermaal 's jaars *missi dominici*, d. w. z. koningsboden, de verschillende gouwen af. Zij waren gelast een getrouw verslag op te maken over den toestand van iedere streek, en desnoods aan den keizer de klachten der ingezetenen over te brengen.

Scholen en geleerden. — De roem van Karel de Groote berust echter vooral op de bescherming, die hij aan de letteren verleende, en op de zorg die hij droeg voor 't onderwijs van 't volk. Zulks toch was geene lichte taak in eene tijd van algemeene onwetendheid. Op vele plaatsen werden, op last van den keizer, scholen geopend bij kerken en kloosters, en in zijn eigen paleis te Aken werd eene instelling van hooger onderwijs gesticht, onder leiding van den Engelschen monnik *Alcuin*. Niet zelden zag men Karel, bij het thuis komen van verre krijgstochten, de lessen der meesters bijwonen, en aan de beste leerlingen belooningen uitdeelen. De vreemde geleerden gevoelden zich aangetrokken door een vorst, die zoo mild hunne diensten wist te vergelden. Alcuin stierf te midden der grootste eerbetuigingen, en een andere geleerde, *Eginhard*, werd de geheim- en geschiedschrijver van den machtigen keizer.

Karels dood (814). — Karel de Groote, die veel van de warme baden van Aken hield, bracht gewoonlijk zijn ledigen tijd in deze plaats door, die te recht als zijne hoofdstad mag worden beschouwd.

Hij was daar trouwens niet ver van 't Ardennenwoud, in 't welk hij zich vaak met de jacht op de wilde ossen en everzwijnen verlustigde. Hij overleed in zijne residentie den 28 Januari 814, en werd opgevolgd door zijn zoon *Lodewijk*, bijgenaamd *den Vrome*.

III — Ontbinding van het rijk.

Verdrag van Verdun (843). — Lodewijk de Vrome kon noch de zoo zeer verschillende volkeren des rijks, noch zijne eigen zonen in bedwang

houden. Deze schaamden zich niet tegen hun vader op te staan, die ge dwongen werd, openlijk en in boetgewaad, zijne schuld te bekennen in de kerk van Soissons. De rampzalige vorst begaf zich daarop naar Mainz, waar hij in 840 overleed.

Drie jaren lang betwistten zijne zonen elkaar zijne nalatenschap. Eindelijk, in 843, sloten zij het verdrag van Verdun, waardoor het rijk van Karel den Groote in drieen verdeeld werd, als volgt : 1° *Frankrijk*, d. i. het land ten W. van de Schelde, de Opper-Maas, de Saône en Rhône, viel Karel den Kale ten deel; — 2° *Germanie*, d. i. de streek ten O. van den Rijn, kwam onder de heerschappij van Lodewijk den Duitscher; — 3° de landstreek, die zich tusschen genoemde Staten, van de Noordzee tot Italie uitstrekt, werd aan Lotharius gegeven. Zij werd echter na den dood van dezen vorst opnieuw verdeeld, en het noordelijk gedeelte, dat Lotharius II ten deel viel, kreeg naar dezen den naam van *Lotharingen*.Zoo werd het nieuwe Westersche rijk ontbonden, na slechts een vijftigjarig bestaan, en meteen ging het beschavingswerk van Karel den Groote te niet.

VIJFDE HOOFDSTUK.

HET LEENSTELSEL.

Het leen; de leenheer; de leenman. — Naar het voorbeeld van Karel Martel werden vaak door de opvolgers van Karel den Groote, enkele deelen van 't grondgebied onder *zekere voorwaarden* aan aanzienlijken afgestaan, tot vergelding van bewezen diensten. Het onder voorwaarde geschonken land werd *leen* of *beneficium* genoemd, en het leen heette *hertogdom, markgraafschap, graafschap, heerlijkheid*, enz., naar grootte en belang. — De gever van een leen werd de *leenheer* van hem die het ontving, en deze was de *leenman* of *vazal* van den leenheer. Ieder vazal had het recht zijn leen naar goedvinden te verdeelen, en kon zoo, op zijne beurt, de leenheer van anderen worden. Mettertijd kwam het zoover, dat allerlei *ambten* of *officien* in leen werden gegeven, zooals het heffen der tolgelden, der rechten op jacht en vischvangst, enz. — In den beginne werden de leenen voor een bepaalden tijd afgestaan, doch reeds in de 10e eeuw waren de meeste *erfelijk* geworden. Van dien tijd af stonden zij als zoovele onafhankelijke staten tegenover elkander, en het *staatsgezag was evenals het*

grondgebied tot in 't oneindige verbrokkeld. Met dezen nieuwen staatkundigen toestand begint een nieuw tijdperk der geschiedenis, het leenstelsel of *feudale stelsel* geheeten.

De huldigingseed en de beleening (investituur). — Alvorens zijn leen in bezit te nemen, moest de vazal zijnen heer *hulde* doen. Te dien einde verscheen hij voor dezen blootshoofds en zonder wapenen, knielde neer en beloofde bij eede *(leeneed)* hem steeds getrouw en eerlijk te zullen dienen. In ruil werd hij door den leenheer met het land beleend, d. w. z. begiftigd (investituur of *beleening).* Deze plechtigheid ging gepaard met het overhandigen van een geschenk, zooals een wapen of een strijdpaard, of van een voorwerp waardoor het afgestane land zinnebeeldig werd voorgesteld, zooals een boomtak, eene graszode of een steen.

Rechten en plichten des vazals. — Na deze plechtige inbezitstelling mocht de vazal zich als de souvereine vorst van zijn leen beschouwen. Hij had immers het recht van belastingheffing en rechtspraak, somtijds zelfs van munt te slaan; hem alleen hoorde *jacht* en *vischrecht* toe (iets waarop de heeren zeer ijverzuchtig waren), en in sommige gevallen mocht hij zich, krachtens het recht van de *doode hand,* de goederen der ingezetenen van 't leen toeeigenen. — Tot vergelding dezer rechten was de vazal gehouden zijn leenheer in den oorlog met een zeker getal manschappen te vergezellen, en tot diens vrijkooping bij te dragen, wanneer hij in de handen des vijands kwam te vallen. Huwde de leenheer zijne dochters uit of werd zijn oudste zoon tot ridder geslagen, zoo moest de leenman hem insgelijks eene som geld betalen. Deze verplichtingen golden voor heilig, en de vazal, die er aan te kort bleef, werd aan *felonie* of trouwbreuk jegens zijnen heer schuldig verklaard.

De leenbezitter had overigens nog andere rechten dan de bovengemelde. Ieder heer had op zijn leen een molen en een oven (ban- of *dwangmolen* en ban- of *dwangoven),* waarvan het gebruik, tegen betaling van een recht, voor de ingezetenen verplichtend was. Andere heerenrechten waren : de *korentiende,* d. i. het recht op den vijfden of zevenden schoof van den oogst der leenbewoners; — het *vreemdelingsrecht,* volgens hetwelk de nalatenschap van den op het leen gestorven vreemdeling aan den heer toekwam; — het recht eene *warande* voor konijnen en een *duiventoren* te bezitten zonder de schade aan den oogst berokkend te moeten vergoeden, enz.

Groote leenen. — In Europa kreeg het leenstelsel slechts vasten voet in de Staten, die uit het rijk van Karel den Groote waren onstaan, namelijk in

Frankrijk, Duitschland en Italie, alsook in Engeland, waar het door Willem den Veroveraar werd ingevoerd. De voornaamste leenen van Frankrijk waren de hertogdommen Francie, Normandie, Bourgondie, Guyenne, en de graafschappen Vlaanderen, Champagne, Orleans en Toulouse. — Die van Duitschland waren de hertogdommen Lotharingen, Frankenland, Saksen, Zwaben en Beieren. — In Italie lagen het hertogdom Toskane, de markgraafschappen Ivrea, Montferrat, enz. Meermaals werden de bezitters dezer groote leenen machtiger dan hun eigen leenheer. Dientengevolge legden de hoofden der Staten, vooral de Fransche koningen, er zich vlijtig op toe om de macht der groote leenmannen in te korten, en het koninklijk gezag te versterken.

De burchten. — Met het doel zich beter tegen de aanvallen van eerzuchtige naburen te vrijwaren, lieten de heeren hunne woningen versterken. Toen verrezen die trotsche burchten, welker overblijfselen nog heden zulken diepen indruk op ons maken. De meeste waren als arendsnesten op eene steile rots gebouwd, terwijl andere in een dal lagen, en door een gordel van vijvers en grachten tot ongenaakbare schuilplaatsen werden gemaakt. Daarbij waren hunne muren zoo dik, dat het bijna onmogelijk was deze vestingen in te nemen, want buskruit en kanonnen bestonden nog niet. — De burcht was op de hoeken van gekanteelde torens voorzien. Op den hoogsten stond een man op den uitkijk, en deze wachter moest op den horen blazen bij 't naderen van reiziger of vijand. Toegang tot den burcht had men slechts aan ééne zijde, waar eene ophaalbrug was, over welke men in het binnenhof kwam. Rondom dit laatste lagen de vertrekken des heeren, onder welke het voornaamste de wapenzaal was. Deze was versierd met wapenschilden, blazoenen en tropeeen. — In de burchten waren er ook onderaardsche kerkers, *oubliettes* geheeten. Deze ontleenen hun naam aan 't Fransche woord *oubli* (vergetelheid), wijl de ongelukkigen, die er door de wraak van den burchtheer in opgesloten waren, om zoo te zeggen aan de vergetelheid werden prijsgegeven. De gevangenen waren er van licht en lucht beroofd, en kregen slechts een weinig water en brood om van te leven. Door 't aanraken van 't gebeente dergenen, die er vóór hen gestorven waren, werden zij er aan herinnerd, dat dit akelig hol ook eens hun graf zou worden.

Hoe de heeren in de middeleeuwen leefden. — Achter de hooge muren van zijn slot leefde de burchtheer met zijn gezin in volle veiligheid, te midden

zijner dienstboden, krijgslieden, edelknapen en schildknechten. Des winters, wanneer de wind in de hooge torens loeide, en het land alom onder de sneeuw bedolven lag, vergaderden de burchtbewoners in de wapenzaal rondom de wijde schouw, waarin heele boomstammen werden gebrand. Soms kwam een dolende ridder, een pelgrim of een verdwaalde reiziger om huisvesting vragen. Dan schaarden zich allen om hem heen, en luisterden gretig naar 't verhaal zijner avonturen, of naar zijne zangen en wondere vertellingen. Meesttijds echter gingen de heeren jagen in de groote wouden, waarmede toenmaals het land bezet was. Zij alleen hadden het recht het wild te vellen, en terwijl de burchtvrouw en hare *jonkvrouwen* zich met de valkenjacht verlustigden, zetten de edellieden het grof wild na, tot in het diepste van 't kreupelhout. Met het aanbreken van het schoone jaargetijde gaven de vorsten en rijke heeren dikwerf groote feesten, *tornooien* of steekspelen genoemd. Deze werden te midden van een ruim strijdperk gehouden, waaromheen zitbanken trapsgewijs opgetimmerd waren. De kampvechters, met eene lans gewapend en door helm, pantser en schild beschut, zaten op geharnaste paarden, en bestreden elkander onder de oogen eener talrijke menigte. Elk hunner had zijn *wapenschild*, zijne *kleur* en zijne *wapenspreuk* of *leus;* den overwinnaar vielen buitengewone eerbewijzen ten deel. Deze schitterende feesten, die meestal ter gelegenheid van een vorstelijk huwelijk werden gevierd, gingen vergezeld van prachtige feestmalen. Zij werden bijgewoond door den geheelen adel van de streek, en droegen niet weinig bij tot het opluisteren van den ridderstand.

Fig 35 — Een ridder

De Ridderstand. — Deze instelling, wellicht de merkwaardigste der

middeleeuwen, dagteekent van de 10e eeuw, en speelde eene schitterende rol gedurende 't gansche tijdvak van 't leenroerig stelsel. Zij verspreidde onder den adel dier tijden gevoelens van eer en waardigheid, alsook de zucht naar roem en heldendaden, en zoo komt het dat wij nog heden van *ridderlijke* gevoelens en neigingen spreken. De jonge edelman, die in den ridderstand wilde opgenomen worden, leefde eerst als *edelknaap* en daarna als *schildknaap,* aan 't hof van een aanzienlijken vorst. Na verschillende proeven te hebben doorstaan, en 's nachts te voren in eene bidplaats de *wapenwacht* te hebben gehouden, werd hij plechtig tot ridder geslagen. Van toen af had hij het recht eene vergulde wapenrusting te dragen, aan de steekspelen deel te nemen, en op zijne woning een weerhaan te plaatsen. — In ruil voor deze voorrechten was hij gehouden het onrecht te bestrijden, het geloof te verdedigen, en de zwakken, weduwen en weezen te beschermen. Toen zag men tal van *dolende ridders* land in land uit trekken, met het doel de aangebrachte misdaden te bestraffen. Deze strijdzuchtige mannen brachten hun leven door met het najagen van heldendaden en avonturen, en vonden een onderkomen in de kasteelen, die zij op hunne tochten aantroffen.

Ingezetenen van het leen : de lijfeigenen. — Buiten de bewoners van den burcht, bestond de bevolking van het leen uit *vrijen* en uit *lijfeigenen.* Het getal der vrijen, die meestal kleine grondbezitters waren, nam echter hoe langer hoe meer af. Zij waren toch te zwak om zich tegen de voortdurende aanvallen der krijgsbenden te verdedigen, en plaatsten zich vrijwillig in de bescherming van den heer, wien zij in ruil een jaarlijkschen cijns verschuldigd waren. — De *lijfeigenen* leefden in ellendige hutten rondom den burcht. Deze ongelukkigen waren het *eigendom,* het *goed* des heeren, juist als zijne hoeven en dieren. Zij behoorden tot den *grond,* en werden gekocht, verkocht of veroverd, met den bodem waarop zij leefden, net als de boomen der wouden en de struiken van 't veld. Zij mochten bijgevolg hun dorp niet verlaten zonder de toelating van den heer, en waren zij gevlucht, zoo kon deze hen opeischen en tot terugkeeren dwingen *(recht van vervolging).* Verder mochten zij niet trouwen zonder de toestemming van den heer, en zonder aan dezen eene schatting te betalen, en woonde hunne toekomstige vrouw buiten het leen, zoo waren zij tot het betalen van een ander recht verplicht *(huwelijksdwang).* Bovendien waren de lijfeigenen *onvoorwaardelijk aan schatting en vroondienst (heerendienst) onderworpen,* d. w. z. dat de heer hun naar goeddunken, allerlei

belastingen en boventallig zwaar werk of *corvee* (vgl karwei) opleggen kon. — Het lot der lijfeigenen verschilde overigens zeer van dorp tot dorp, en hing eigenlijk van de willekeur hunner meesters af.

Het platteland. — De last van den veldarbeid drukte uitsluitend op de schouders der ongelukkige lijfeigenen, want de landbouw, evenals het studeeren, werd door de edelen als eene vernederende bezigheid beschouwd. Ook leverde het platteland een droevigen aanblik op. De grond werd slechts bebouwd in de nabijheid der huizen, en de arme oogst, die er op groeide, werd daarenboven meestal door de jagers vertrapt of door de krijgsbenden geplunderd of verbrand. In de bergachtige streken waren uitgestrekte wouden, welker ondoordringbaar struikgewas tot schuilplaats diende aan allerlei wilde dieren, zooals wolven, everzwijnen en herten. Te midden dezer groote wouden lagen onafzienbare heiden, door de zon verzengde heuvels en braakliggende velden, waarop braam, brem en heikruid welig groeiden. — In de vlakten, vormden de onbedijkte rivieren en beken van afstand tot afstand verpestende en gevaarlijke moerassen. Bruggen trof men uiterst zelden aan, en goed onderhouden steenwegen, zooals de onze, bestonden hoegenaamd niet. Tusschen de armzalige dorpen ware geene andere middelen van verkeer, dan hobbelige en slijkerige wegen en ternauwernood afgeteekende paden. Daarenboven werden velden en bosschen door rooversbenden onveilig gemaakt, zoodat de kortste reizen toen zeer lastig en gevaarlijk waren.

De steden. — In de zeldzame steden was de toestand niet veel bloeiender dan in de dorpen. Lage en van kleine vensters voorziene huizen waren er ordeloos langs donkere, smalle en bochtige straten gebouwd. Te midden der straten, die meestal ongeplaveid waren, lag eene kleine open gracht, tot den afvoer van water en vuilnis bestemd. Het spreekt van zelf dat deze steden uiterst ongezond waren, vooral daar ze evenals de burchten omringd waren met hooge muren, waardoor de vrije toevoer van zuivere lucht verhinderd werd. Deze muren waren van eenige poorten en van afstand tot afstand van torens voorzien, terwijl met water gevulde grachten hen aan de buitenzijde omsingelden en ontoegankelijk maakten. Des avonds werden de zware poorten gesloten en de valbruggen opgehaald, en kort daarna gaf de avondklok het sein, dat het licht moest uitgedaan worden. Niettegenstaande deze voorzorg barstten dikwijls vreeselijke branden uit, daar de meeste huizen van hout getimmerd waren. De straten werden niet verlicht, en de dieven maakten zich de duisternis ten nutte om

's nachts huizen en voorbijgangers te plunderen. Bij gebrek aan politiemacht en rechtbanken, bleven deze misdaden meestal ongestraft.

Bijzondere veeten : het vuistrecht. — In dien tijd van ruwe zeden voerden de heeren bijna voortdurend oorlog tegen elkander, daar elk hunner zijne bezittingen en macht zocht uit te breiden ten koste zijner naburen. Bovendien waren zij gewoon hunne geschillen gewapenderhand uit te maken. De geringste beleediging gaf dikwijls aanleiding tot bloedige twisten, waarin de verwanten van beide tegenstanders zich weldra mengden. Wat erger is, meer dan eens ontaardden deze bijzondere veeten in een algemeenen en langdurigen oorlog. Zulk een krijg ging gepaard met de ijselijkste wreedheden, en het land werd te vuur en te zwaard verwoest door de krijgsbenden van beide partijen. Bij de belegering der steden gebruikte men toenmaals *catapulten*, waarmede zware steenen in de belegerde vesting werden ge-

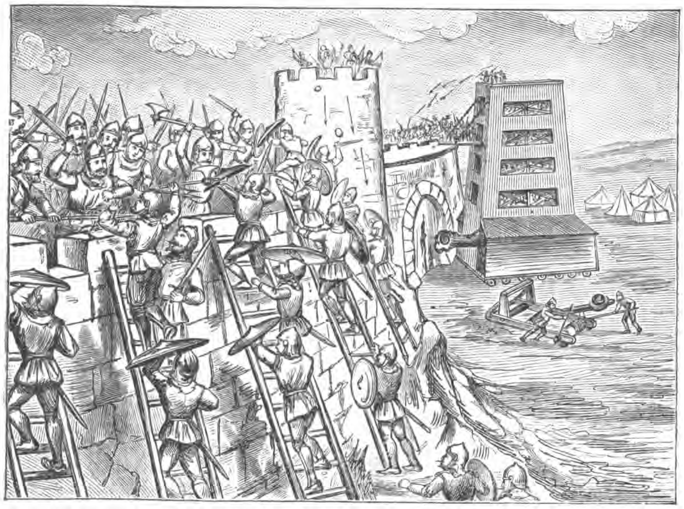

Fig — 36 — Belegering eener vesting

slingerd, *stormrammen*, waarmede men de zware poorten openliep, en *stormtorens*, op rollen voortgeschoven gevaarten met een valbrug, die op den stadsmuur neergelaten kon worden. Om zich te verdedigen, wierpen de belegerden zware steenen en ziedend water of olie op de aanvallers. — Verder waren er vele kleine heeren, die niet genoeg inkomsten hadden om

op breeden voet te leven, en in roof en diefstal het middel vonden om in tornooien en andere feesten schitterend op te treden. Meer dan rooverhoofdmannen waren zij eigenlijk niet, daar zij toch uitsluitend van strooperij en plundering leefden. Zij legden zich langs de wegen met hunne manschappen in hinderlaag, en plunderden reizigers en kooplieden uit, waarna zij als roofvogels met den buit naar hun hol terugtrokken.

Algemeene rampen. — Onheilen van een anderen aard, namelijk *hongersnood* en afgrijselijke ziekten, zooals de *pest* en de *melaatschheid*, kwamen vaak in de middeleeuwen de gruwelen des oorlogs nog vergrooten. Het vernielen der veldvruchten sleepte schier alle jaren schaarschheid en duurte na zich. Wanneer echter het koren ten gevolge van aanhoudenden regen of langdurige droogte volkomen kwam te ontbreken, dan werd het land door hongersnood vreeselijk geteisterd. De aardappels toch waren toen nog onbekend, en bij gebrek aan verkeerswegen kon men niet eens koren uit het buitenland laten komen Alsdan stierven vele menschen van honger, na zich eenigen tijd met wortels en wilde vruchten, ratten, muizen en bedorven vleesch te hebben gevoed. — In tijd van hongersnood en oorlog bleven talrijke lijken onbegraven. Hierdoor verpestte de lucht en ontstonden besmettelijke ziekten. De meest geduchte was de *pest*, waaraan men in eenige uren bezweek, en door welke de bevolking van gansche streken weggemaaid werd. — De *melaatschheid* ook heerschte toen bijna overal. Zij, die van deze ziekte waren aangetast, leefden afgezonderd van de overige menschen en droegen een ratel bij zich, waarmee zij de voorbijgangers van hun aankomst moesten verwittigen. Doorgaans woonden de melaatschen buiten de steden en dorpen in afgelegen gasthuizen, *leprozen-* of *lazarushuizen* genoemd. Van zulke gestichten treft men nog in menige plaats de overblijfselen aan. — Al deze ijselijke plagen, waardoor onze voorouders zoo zeer werden geteisterd, zijn met den toenemenden vooruitgang der beschaving gelukkigerwijs uit onze streken verdwenen.

Fig. 37 — Een melaatsche

ZESDE HOOFDSTUK.

DE ARABIEREN.

Arabië is een uitgestrekt schiereiland ten Zuid-Westen van Azie, tusschen de Roode zee en de Perzische golf Het binnenland bestaat uit woestijnen en steppen, en wordt door de *zwervende* Arabieren of Beduinen bewoond, terwijl het kustland, dat vruchtbaarder en beter bebouwd is, de woonstreek is van de *gezetene* Arabieren. In het westelijk kustland liggen de vermaarde steden *Mekka* en *Medina*. — Deze door de zon verzengde landstreek had het aan hare eenzame ligging te danken, dat ze nooit onder de heerschappij van vreemde veroveraars kwam. Toen echter in de 7e eeuw de Arabieren de leer van *Mohammed* hadden omhelsd, veroverden zij in korten tijd het grootste deel van 't Oosten, en legden er de grondslagen eener nieuwe, op den *Islam* gevestigde samenleving.

I. — Mohammed.

Mohammed : de Hegira (622). — *Mohammed*, de stichter van den Islam, werd omstreeks het jaar 570 te Mekka geboren. Reeds op veertienjarigen leeftijd trok hij met de karavanen mee, die handel op het Oosten dreven. Later keerde hij naar Mekka terug, en leidde er een stil en nederig leven tot den ouderdom van veertig jaar. Toen vatte hij het plan op om de talrijke, van elkander onafhankelijke Arabische stammen, *in één geloof* en *onder éénen schepter te vereenigen*. — In 610 nam zijne zending een aanvang. Hij gaf zich uit voor een Godsgezant, en predikte openlijk zijne leer, die hem, naar hij beweerde, door den engel Gabriel werd ingegeven. Eerst vond zijn woord bij velen ingang. Doch weldra werd hij door de aanhangers van den ouden godsdienst vervolgd, en zag zich verplicht, den 16 Juli 622, van Mekka naar *Jathreb* te vluchten. Met deze vlucht (hegira) begint de Mohammedaansche tijdrekening. Te Jathreb viel Mohammed een geestdriftig onthaal ten deel, en sedert dien tijd werd deze stad *Medina* geheeten (eigenlijk Medinet-en-Nabi, d. w. z. de stad van den profeet). Met de hulp van de inwoners dezer plaats bemachtigde hij Mekka, en onderwierp in korten tijd geheel Arabie aan zijn gezag. Hij stierf te Medina in 632, en door zijn landgenooten werd hem te Mekka een prachtig graf gebouwd.

De Koran. — De leerstellingen van den Islam (zoo heet Mohammeds

godsdienst) zijn evenals de burgerlijke wetgeving der Mohammedanen, in den *Koran* vervat. De *Muzelmannen* (zoo worden ook nog de Mohammedanen genoemd), vatten hunne geloofsleer saam in 't volgend vers van den Koran : « Allah alleen is God (d. w. z. er is maar één God) en Mohammed is zijn profeet. » Mohammeds leerstellingen zijn grootendeels aan het Christendom ontleend, doch de Muzelmannen zijn *fatalisten*, d. w. z. aanhangers van 't geloof aan een onvermijdelijk noodlot. Daarenboven gelooven zij aan een toekomend leven vol zinnelijke genietingen. Verder moeten zij verscheiden keeren daags bidden, met het gelaat naar Mekka gewend, gedurende de maand *Ramadan* vasten, aalmoezen geven, en minstens eenmaal in hun leven ter bedevaart gaan naar 't graf van den profeet te Mekka. Het gebruik van gegiste dranken, zooals de wijn, is hun totaal ontzegd, evenals het voorstellen van 't menschelijk wezen, hetzij met de teekenstift, het penseel of den beitel. De veelwijverij wordt door den Koran toegelaten. — Het zinnebeeld van den Islam is de halve maan (☪); de muzelmansche priesters worden *Ulema 's*, en de bedehuizen moskeeën genoemd.

De Islam verspreidde zich snel ten gevolge van de veroveringen der Arabieren, en werd zoo niet de eenige, dan toch de heerschende godsdienst in hun onmetelijk rijk.

II. — Het Arabische rijk.

Veroveringen der Arabieren. — Mohammed had zijnen aanhangers opgelegd zijne leer te verbreiden *met den Koran in de eene hand, en het zwaard in de andere*. Zijn bevel werd stipt nageleefd, want nog geen tien jaren waren sedert zijn dood verloopen, of de Arabieren, die in grooten getale ten *heiligen oorlog* waren getrokken, hadden Egypte, Palestina, Syrie en Perzie veroverd. Vervolgens overweldigden zij het eiland *Cyprus* en de kusten van Klein-Azie. Hunne zeemacht beproefde herhaaldelijk Constantinopel te bemachtigen, doch telkens werd deze stad door het *Grieksche vuur* [1] gered. — Toen trokken zij langs de noordkust van Afrika, namen Tripoli en Carthago in, en veroverden de geheele streek

---

[1] Het *Grieksche vuur* was een mengsel van brandbare stoffen, dat feller in het water brandde, dan in de open lucht. De Byzantijnen, die het alleen konden bereiden, wendden het meermaals aan om de vijandelijke schepen te verbranden. Het geheim ervan zijn wij kwijt, doch, naar men meent, zou 't Grieksche vuur een mengsel zijn van denzelfden aard als het buskruit, met naphta, pek of aardhars er bij.

tot den Atlantischen Oceaan. Mohammed was nog geen zeventig jaar dood, en reeds stonden zijne volgelingen voor de zeestraat van Gades!

De Arabieren in Europa : Poitiers (732). — Aan gene zijde van de zeeengte, lag het koninkrijk der West-Goten. Tarik, de aanvoerder der Arabieren, stapte met zijn leger aan wal nabij den berg Calpe, die sedert dien tijd *Djebel-el-Tarik,* d. i. de berg van Tarik, werd genoemd, en bij verkorting *Gibraltar*. In 't jaar 711 versloeg hij den koning der Westgoten bij Xeres, en maakte zich van 't gansche schiereiland meester. — Later trokken de *Sarracenen* (zoo heetten ook de Arabieren) de Pyreneen over, en drongen in Gallie door. Doch *Karel Martel,* die toenmaals hofmeier was, rukte tegen hen op, en kwam met hen in botsing nabij *Poitiers* (732). Deze slag is voorzeker een der merkwaardigste, waarvan de geschiedenis gewaagt. Meer dan 300,000 man vonden er den dood, en de overwonnen Arabieren zagen zich gedwongen naar 't Zuiden terug te trekken. Te recht wordt Karel Martel de eer toegekend het Christendom van den Islam, en Europa van de Arabische overheersching te hebben bevrijd.

Het Arabische rijk. — De slag bij Poitiers, die juist eene eeuw na Mohammeds dood geleverd werd, stelde perk en paal aan de uitbreiding van de macht der Arabieren. Het Arabische rijk, een der grootste die ooit bestaan hebben, strekte zich uit tusschen den Atlantischen Oceaan en den Indus, op eene lengte van ongeveer 1500 mijlen. Ten Noorden paalde het aan de Pyreneen, de Middellandsche zee, den Kaukasus, de Kaspische zee en den Iaxartes; ten Zuiden aan den Indischen Oceaan en de groote zandwoestijnen van Africa. Bij dit onmetelijk rijk, dat als 't ware met het Perzische rijk een deel van dat der Romeinen vereenigde, waren het Oostersche rijk en dat van Karel den Groote slechts monarchieën van kleineren omvang. — De *Khalifen* (zoo heetten de opvolgers van Mohammed) hielden eerst verblijf te *Damascus* in Syrie, en later te Bagdad aan den Tigris. Laatstgenoemde stad bleef langen tijd de hoofdzetel der Muzelmansche macht. — Dit reusachtig rijk bestond echter niet lang, maar loste zich ten gevolge van innerlijke twisten om het gezag, in verscheiden Staten op. De voornaamste dezer rijken waren het Khalifaat van *Córdova*, dat van *Egypte* en dat van Bagdad.

III. — De Arabische beschaving.

Merkwaardige bouwwerken en beroemde mannen. — Terwijl het grootste deel van Europa nog in de duisternissen der barbaarscheid en onwetendheid gedompeld was, ontstond in Spanje en in 't Oosten een schitterende beschaving, onder de heerschappij der Arabieren. Alom werden braakliggende landerijen ontgonnen, of moerassen drooggelegd en in bouwland herschapen. De Khalifen lieten wegen aanleggen en kanalen graven, en richtten talrijke fabrieken op. Onder hunne regeering verrezen in de steden prachtige moskeeën, rijke bibliotheken en weelderige paleizen met heerlijke tuinen. De merkwaardigste dezer bouwwerken zijn het *Alhambra* te

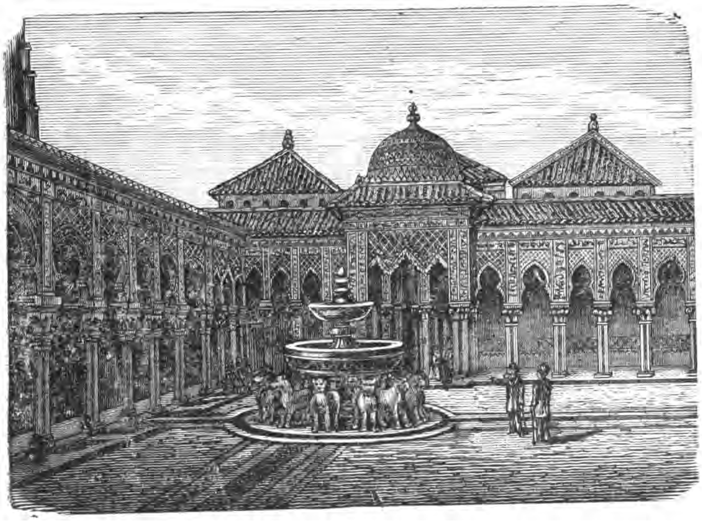

Fig 38. — Het Alhambra van Granada binnenhof met Leeuwenfontein

Granada, en de moskee te Cordova. Deze rustte op meer dan duizend marmeren zuilen, en werd door vier duizend zevenhonderd lampen verlicht. Al deze gebouwen waren in den zoogenaamden *Moorschen stijl*, die gekenmerkt wordt door talrijke, op slanke zuiltjes rustende bogen. De versiering bestond in *arabesken*, d. i. in sierlijk aaneengestrengelde lijnen, wijl door Mohammeds leer het afbeelden van menschen en dierengedaanten ten strengste verboden wordt. — De Arabieren hadden het ook zeer ver gebracht in de wetenschappen en letteren, en konden met

fierheid wijzen op geleerden en beroemde geneeskundigen, zooals *Avicenna* en *Averrhoes*, op dichters, wijsgeeren en aardrijkskundigen, gelijk *Edrisi*. Deze schreef in de 11e eeuw eene verhandeling, waarin hij alles samenvatte wat men in zijn tijd omtrent de aardrijkskunde kende, en liet een planisfeer, d. i. een voorstelling van den aardbol op een plat vlak, in eene plaat van massief zilver snijden. Laten wij nog zeggen, dat door de khalifen talrijke scholen voor geneeskunde, sterrenkunde en wijsbegeerte werden gesticht, namelijk te Bagdad, Caïro, Granada en Cordova.

Uitvindingen en ontdekkingen. — Aan de Arabieren zijn wij ook tal van ontdekkingen en verbeteringen verschuldigd. Melden wij terloops het uitvinden of ontwikkelen der algebra; het vervangen der *Romeinsche cijfers* door de zoogenaamde *Arabische cijfers*, die oorspronkelijk aan de Hindoes werden ontleend, het ontdekken der grondbeginselen van schei- en sterrenkunde, het verspreiden van allerlei Oostersche planten en producten, zooals het suikerriet, de indigo, 't katoenpapier, enz. Verder voerden de Arabieren het gebruik van 't buskruit in, alsmede van vroeger in Europa onbekende geneesmiddelen, zooals de rabarber. In Europa richtten zij de eersten de *posterij* in, en wanneer later Lodewijk XI deze instelling in Frankrijk wilde invoeren, liet hij te Cordova inlichtingen nemen omtrent de regeling van den postdienst. Kunstvolle bouwgewrochten en werken tot openbaar nut, herinneren nog heden in Spanje aan de heerschappij der Arabieren. Deze hebben overigens in de zeden en de taal van dit land diepe sporen achtergelaten. Vele aardrijkskundige namen o. a., zooals *Guadalquivir*, *Alcazar*, *Trafalgar*, enz., zijn aan 't Arabisch ontleend.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE NOORMANNEN.

De Noormannen, d. i. de mannen uit het Noorden, waren uit Scandinavie herkomstige zeeschuimers, wier roof- en oorlogszucht alle gedacht te boven gaat. Hunne vloot bestond uit groote zeil- en roeibooten, alsmede uit kleinere booten, die gemakkelijk van den eenen stroom tot den anderen werden overgebracht. Aan dit dubbel slag van vaartuigen hadden zij het te danken, dat zij tegen alle stroomingen waren bestand, en in alle wateren konden

varen. De zee noemden zij den *zwanenweg*, en in de zangen hunner dichters werd volgenderwijs hunne heerschappij over de golven geroemd : « De storm komt den arm onzer roeiers te hulp; de orkaan staat ons ten dienst, en drijft ons waarheen wij willen. » Met hunne lichte vaartuigen voeren zij stroomen en rivieren op tot in 't hartje van 't binnenland, plunderden en vernielden er hoeven, abdijen en sloten, en keerden met rijken buit beladen naar zee terug. Zoo groot was de ontzetting die zij alom verspreidden, dat langen tijd bij de gewone kerkelijke zangen het smeekgebed werd gevoegd : « Van de woede der Noormannen, verlos ons, Heer! »

De Noormannen in Frankrijk. — De geheele 9e eeuw door verwoestten de Noormannen, op de gruwelijkste wijze, de streken aan den Rijn, de Maas en de Schelde. Daarna zeilden zij het Kanaal in, voeren de Seine op en sloegen het beleg om Parijs. *Karel de Eenvoudige* was toenmaals koning van Frankrijk. Met het doel aan de verwoestingen der Noormannen een einde te maken, stond hij in 911 aan hun aanvoerder *Rollo* het land aan de Beneden-Seine af (sedert heette het Normandie), en schonk hem tevens den hertogstitel. Van toen af, lieten deze Noormannen hun zwervend leven varen; zij hielpen zelfs de invallen van andere zeeschuimers terugslaan, en zoo werd ten slotte de rust in Frankrijk hersteld. Anderhalve eeuw later stak hun hertog Willem naar Engeland over, en onderwierp dit land aan zijn gezag.

De Noormannen in Engeland (1066). — De opvolgers van Rollo, hertog van Normandie, bestuurden dit leen als vazallen van den koning van Frankrijk. Een hunner, *Willem de Veroveraar*, stak met een leger van 60.000 man naar Engeland over, versloeg koning Harold bij *Hastings* of *Senlac* (1066), en nam ten gevolge dezer overwinning Londen en de Engelsche kroon in bezit. Hij splitste het land in tal van baronieën, en verdeelde deze onder de Normandische edellieden, tot vergelding hunner diensten. Al deze goederen werden afgemeten, en op de *groote rol*, d. i. het kadaster, ingeschreven. Willem voerde ook het gebruik in te acht uren 's avonds de klok te luiden, als waarschuwing dat het licht moest uitgedaan worden. Verder verbande hij 't Angelsaksisch uit scholen, rechtbanken en openbare akten, en stelde het Fransch in de plaats. Beide talen smolten samen, en hierdoor ontstond eene nieuwe taal, het *Engelsch*, dat met vele Fransche woorden vermengd is.

Door de verovering van Engeland werden de hertogen van Normandie

machtiger dan hunne leenheeren, de koningen van Frankrijk. Later groeiden hunne bezittingen nog aan, en de steeds toenemende macht der Engelsche kroon wekte den nijd der Fransche koningen. Hieruit ontstonden voortdurende twisten, en ten slotte de *honderdjarige oorlog*.

De Noormannen op Sicilië. — In 't jaar 1016 landden veertig Normandische pelgrims, bij het terugkeeren uit het Heilig Land, in de haven van Salerno (Zuid-Italie). Kort daarna werd deze stad door de Sarracenen ingesloten. De veertig Normandiers hielpen de inwoners den vijand verdrijven, en werden voor hun dapper gedrag rijkelijk beloond. Bij hun terugkomst in Normandie hingen zij van den rijkdom van Zuid-Italie een zoo wonderlijk tafereel op, dat velen hunner landgenooten het besluit namen aldaar fortuin te gaan zoeken. De dapperste dezer gelukzoekers waren de twaalf zonen van een armen ridder van Coutances, Tancredo van Hauteville. — Een hunner, Robert, bijgenaamd *Guiscard*, d. w. z. de *Listige*, was een echt avonturier, bij welken schoonheid en dapperheid met eerzucht gepaard gingen. Hij veroverde *Apulie* en *Calabrie* met de hulp zijner kleine bende, en maakte zich door zijne wapenfeiten vermaard. — Tegelijkertijd landde zijn broeder *Rogier* in Sicilie, dat destijds in de macht der Sarracenen was. Hij maakte zich van dit eiland na acht en twintig jaren strijdens meester, en herstelde er overal het Christendom. — Zijn zoon, *Rogier II*, voegde de bezittingen van zijn oom bij die van zijn vader, en werd zoo de stichter van het *Koninkrijk der beide Sicilien*. Hij voerde er de zijdeteelt in, alsmede den moerbezieboom en het suikerriet. Verder beschermde hij landbouw en handel, en stichtte talrijke en vermaarde scholen. Die voor geneeskunde te Salerno werd wereldberoemd, en verspreidde alom de faam van 't jonge koninkrijk, dat een der bloeiendste Staten van Italie werd.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

Leidraad bij het onderwijs in de geschiedenis

VOOR MIDDELBARE SCHOLEN

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DOOR

J. ROLAND EN E. DUCHESNE

Vertaald door E. LOOS

TWEEDE DEEL

VOOR HET TWEEDE STUDIEJAAR BESTEMD

Alle exemplaren dragen de handteekening der schrijvers.

NAMEN

AD. WESMAEL-CHARLIER, UITGEVER

IJZERSTRAAT, 53

1910

Officieel leerplan van den Cursus in de Geschiedenis voor Middelbare Scholen

DIENENDE TEVENS TOT

INHOUDSTAFEL

TWEEDE STUDIEJAAR

Middeleeuwen (vervolg).

Bldz.

De Kruistochten : aanleidende oorzaken, voornaamste feiten en gevolgen 3
De Investituurstrijd : voorwerp ; eenige der treffendste feiten . . 8
Oorsprong, vooruitgang en *macht der gemeenten* 9
Honderdjarige oorlog : aanleidende oorzaken, voornaamste feiten en gevolgen 15
Constantinopel door Mohammed II ingenomen 20

Nieuwe Geschiedenis.

Groote *uitvindingen en ontdekkingen* : gevolgen 23
Staatkundige rol van *Karel V* en van *Frans I*. 34
De *Renaissance* 39
Het *Protestantisme* : oorzaken en vooruitgang. De Katholieke Kerkhervorming. Het Concilie van Trente. 43
De *Godsdienstoorlogen* onder Philips II, Elizabeth van Engeland en Hendrik IV 47
Dertigjarige oorlog : oorzaken ; eenige zeer belangrijke feiten ; — verdrag van Munster 51
De beide Engelsche revoluties (1648 en 1688) ; de eerste grondwettelijke regeering komt tot stand 52
Lodewijk XIV en zijne eeuw (voornaamste gebeurtenissen en hoofdtrekken) 55
Rusland onder *Peter den Groote* 62
Voornaamste feiten van den *Oostenrijkschen Successieoorlog* en van *den Zevenjarigen oorlog* ; — Polen verdeeld 67
Opkomst der *Vereenigde Staten van Amerika* 68
De *Fransche Revolutie* : aanleidende oorzaken ; kenmerkende trek der voornaamste gebeurtenissen 74
Het *Keizerrijk* : eenige zeer merkwaardige feiten uit dit tijdvak . 79

Nieuwste Geschiedenis.

De Revoluties van *1830* en van *1848* : oorzaken en gevolgen . . . 88
Italië wordt *een koninkrijk* 91
Het *Duitsche keizerrijk* komt tot stand 92
Vluchtig overzicht der *Oostersche quæstie* 93
De *Noord-Amerikaansche Burgeroorlog* : oorzaken en gevolgen. . 95
Wetenschappen, letteren en kunsten in de 19e eeuw 97

DE MIDDELEEUWEN.

(Vervolg.)

TWEEDE TIJDVAK.

VAN DE KRUISTOCHTEN TOT DEN VAL VAN HET OOSTROMEINSCHE RIJK.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE KRUISTOCHTEN.

Aanleidende oorzaken der kruistochten. — De geest van geloof, alsmede de zucht tot avontuur en krijg, die in de dagen van 't leenroerig stelsel vrij algemeen was, zijn de voornaamste oorzaken der kruistochten. Sedert de Turken Jeruzalem in bezit hadden, werden de Christenen, die naar Palestina

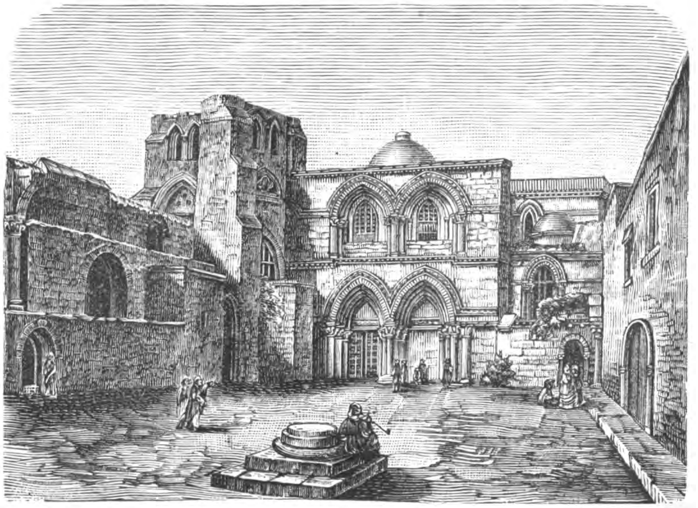

Fig. 1 — De kerk van 't Heilige Graf te Jeruzalem.

ter bedevaart gingen, op allerhande wijze door hen mishandeld. Het graf des Heilands te bevrijden, was derhalve de vrome wensch, die vele strijders naar het Oosten trok. — Bovendien zette de zucht tot avontuur de edelen

aan om uit hunne afzondering te komen, en op de verovering van nieuwe leengoederen uit te gaan. Overigens was het hoog tijd om aan de vorderingen der Muzelmannen paal en perk te stellen. De Turken immers, die reeds meester van Klein-Azie waren, bedreigden aan den eenen kant Constantinopel, de hoofdstad van het Grieksche rijk, terwijl de Arabieren, aan den anderen kant, hunne aanvallen hernemende, in den slag bij Zalaca in Spanje de zege hadden behaald. — Paus *Urbanus II* gaf den stoot aan den kruistocht. Hij belegde in 1096 een concilie te Clermont in Auvergne, en bij de kerkvoogden die de oproeping van den paus hadden beantwoord, sloten zich talrijke geloovigen, adellijke en niet-adellijke, aan. Voor deze aanzienlijke vergadering predikte Urbanus II den heiligen oorlog. Aan de ridders zegde hij gevechten en avonturen toe, aan de armen, de vruchtbare landerijen en de schatten van 't Oosten; aan de schuldenaren, de kwijtschelding hunner schulden; aan de gevangenen en lijfeigenen, de vrijheid; aan allen, roem en vergiffenis hunner zonden. De aanspraak van den paus verwekte een onbeschrijfelijken geestdrift onder de menigte, en onder het herhaald geroep van « God wil het! », hechtten allen zich een kruis van roode stof op schouder of borst, en schaarden zich onder de banier van den Heiland.

Urbanus II spaarde geene moeite om den geloofsijver en de oorlogszucht op te wekken in 't geheele Westen. De menigte werd door tal van volkspredikers in geestdrift ontstoken, voornamelijk door een Picardischen monnik, den beroemden *Peter den Kluizenaar*. Deze ging van dorp tot dorp, op een muilezel gezeten, barrevoets en met ongedekten hoofde. Eene talrijke schaar van toehoorders drong om hem saam, en lieden uit alle standen gevoelden zich door zijn beeldrijk en gloedvol woord zoodanig getroffen, dat zij terstond het kruis namen ter bevrijding van Christus'graf. — Tal van kruisvaarders konden hun ongeduld niet langer bedwingen, en zetten zich, eenige maanden voor 't eigenlijke kruisleger, zonder mondvoorraad noch tucht op weg. Deze ordelooze benden vermoordden de Joden, en plunderden de landen door welke zij heentrokken In Hongarije en Bulgarije kwamen zij in botsing met de inlandsche bevolking, en werden door haar geheel en al verslagen. Velen hunner konden de vermoeienissen van dien langen tocht niet verduren. Onwetend als zij waren, meenden zij iederen dag het eindpunt hunner reis te hebben bereikt, en telkens als zij in 't verschiet eene nieuwe stad zagen opdagen, vroegen zij in hun eenvoud, of dat nu eindelijk Jeruzalem was. Ten slotte verloren

zij den moed, en vielen op den weg van vermoeienis neer. De sterksten alleen, kwamen na ontberingen zonder tal geleden te hebben, behouden te Constantinopel aan. — Twee van die benden werden aangevoerd, de eene door Peter den Kluizenaar, de andere door een armen Duitschen ridder, *Walter Sans-Avoir of Habenichts* genoemd, d. w. z. zonder have en goed. Zij staken den Bosporus over, en werden aan den overkant door de Turken over de kling gejaagd. — Zoo eindigde de *volkskruistocht*, terwijl voor den eigenlijken *kruistocht*, dien der edelen, nog altijd toebereidselen werden gemaakt.

Eerste kruistocht (1096-1099). — In 1096 trokken de kruisvaarders naar Constantinopel, dat als de algemeene vergaderplaats aangeduid was. De Vlaamsche, Fransche en Italiaansche krijgslieden kozen de reis over zee, terwijl de Lotharingsche en Duitsche kruisvaarders het Donaudal afzakten, en verder door de wijde vlakten van Hongarije trokken. In de lente van 1097 stak het kruisleger den Bosporus over, en drong Klein-Azië binnen. Eerst sloegen de kruisvaarders het beleg om Nicaea, en overwonnen daarna bij Dorylaeum eene aanzienlijke Turksche legermacht. Vervolgens trokken zij over het steile Taurusgebergte, drongen in Syrië door, en bemachtigden er de vermaarde stad Antiochië, ondanks hare hooge muren, van driehonderd zestig torens voorzien. Doch nauwelijks hadden zij deze stad overmeesterd, of zij werden op hunne beurt door de Muzelmannen ingesloten. Zoo hevig was de hongersnood dien zij te verduren hadden, dat zij om hun leven te behouden, zich voeden moesten met het leder hunner schoeisels Het gelukte hun echter na eene laatste en heldhaftige poging den vijand terug te drijven, en hierop zetten zij hunnen tocht naar Jeruzalem voort.

Jeruzalem ingenomen (1099). — Tal van kruisvaarders waren door ziekten, de vermoeienissen of het zwaard der Muzelmannen om het leven gekomen. Andere, in grooten getale, gevoelden zich aangetrokken door den schoonen Oosterschen hemel, en zetten zich in de lieflijkste streken van Klein-Azië neer Zoo kwam het, dat van de 600 000 man die Europa hadden verlaten, er nauwelijks 50.000 voor Jeruzalem verschenen. Hier stonden deze laatsten nieuwe beproevingen te wachten, want de stad had eene sterke Muzelmansche bezetting, die al hunne aanvallen zegevierend terugsloeg. Bovendien deed zich weldra op de smartelijkste wijze het gebrek aan drinkwater gevoelen. Men was toen immers in't hartje van den zomer, en de Turken hadden de niet uitgedroogde bronnen gedempt of vergiftigd. Herhaaldelijk, doch te vergeefs, beproefden de kruisvaarders de stad stormenderhand in te

nemen. Zij werden telkens met groot verlies door de inwoners teruggeslagen, die van op hunne muren de aanvallers met ziedende olie begoten. Toen bouwden de Christenen hooge, op rollen voortgeschoven torens, bovenaan van eene valbrug voorzien, die op den muur neergelaten kon worden. Den 15 Juli 1099 brachten zij die gevaarten tot tegen den muur, en bemachtigden alzoo de stad, onder wier inwoners een vreeselijk bloedbad aangericht werd.

Het koninkrijk Jeruzalem (1099-1187). — Eerst en vooral moest gezorgd worden voor de staatsregeling van het veroverde land. Onder de hoofden van het kruisleger, was *Godfried van Bouillon* de wijste en tevens een der dappersten. Met eenparige stemmen werd hij tot koning van Jeruzalem uitgeroepen. Hij richtte zijn rijk in naar het leenroerig stelsel, en splitste het in groote leenen, die onder de voornaamste ridders werden verdeeld. Godfried regeerde slechts één jaar, en werd, naar men beweert, door den emir van Caesarea vergiftigd (1100). — Zijn broeder *Boudewijn I* en zijn neef *Boudewijn II* volgden hem achtereenvolgens op, en vergrootten aanmerkelijk door hunne veroveringen het koninkrijk Jeruzalem, waarvan zij eigenlijk de stichters waren. De macht van dit rijk nam evenwel na laatstgenoemde vorsten spoedig af. Palestina werd in't jaar 1187 door sultan *Saladijn* veroverd, en opnieuw onder de heerschappij der Muzelmannen gebracht. Het koninkrijk Jeruzalem had te nauwernood 88 jaren bestaan.

Derde kruistocht (1189). — Een tweede kruistocht, ondernomen in 1147, was op niets uitgeloopen Wanneer men evenwel in Europa vernam dat Jeruzalem door Saladijn heroverd was, besloot men zich tot eene nieuwe kruisvaart toe te rusten. Eene buitengewone schatting, de *Saladijnsche tiende* geheeten, werd van alle standen geheven, en de drie machtigste vorsten der Christenheid, keizer *Frederik Barbarossa*, *Richard Leeuwenhart*, koning van Engeland, en *Philips August*, koning van Frankrijk, namen de leiding van den kruistocht op zich. Met hen nam ook het kruis de graaf van Vlaanderen, *Philips van den Elzas*. — Frederik volgde den landweg en trok door Klein-Azie, doch verdronk er in den *Cydnus* (Selef), in welks wateren Alexander de Groote bijna den dood gevonden had. Richard en Philips August staken over zee, en gingen het beleg om *Ptolemaïs* (St-Jean d'Acre) slaan, welke stad na eene langdurige belegering, met het verlies van vele manschappen ingenomen werd (1189). Er ontstond echter tusschen beide vorsten twist, en zij keerden naar Europa terug zonder Jeruzalem op de Muzelmannen heroverd te hebben. Op zijne terugreis, werd

Richard door een storm op de Dalmatische kust geworpen. Hertog Leopold van Oostenrijk, dien hij bij 't beleg van St-Jean d'Acre erg beleedigd had, deed hem gevangennemen en in een kerker van het slot Dierstein opsluiten. Een troubadour (minnezanger), Blondel geheeten, die vroeger in Richards dienst was geweest, kwam op het spoor van diens gevangenschap, en de Engelsche vorst werd door zijne onderdanen voor een aanzienlijken losprijs vrijgekocht.

Vierde kruistocht (1204). — In 't begin der 13e eeuw, werd op aandrang van Paus Innocentius III, een vierde kruistocht ondernomen. Graaf *Boudewijn* van Vlaanderen en Henegouwen, en *Bonifacius, markgraaf van Montferrat*, waren de aanvoerders. Men wist nu bij ondervinding, dat het verkieslijkst was over zee naar 't Oosten te trekken. De Venetianen verbonden zich de noodige transportschepen te bezorgen, doch eischten voor dezen dienst eene aanzienlijke som, die de te Venetie vergaderde kruisvaarders niet konden betalen. De doge van Venetie stelde toen aan de hoofden van 't kruisleger voor, hen met hunne manschappen over te voeren, onder voorwaarde dat zij de Venetianen in het bemachtigen der stad Zara, aan de Dalmatische kust, behulpzaam zouden wezen. Het voorstel werd aanvaard en de stad overmeesterd. Doch, in plaats van nu naar Palestina te zeilen, wendden de kruisvaarders den steven naar Constantinopel, de hoofdstad van het Grieksche rijk. Keizer Izaak was door een overweldiger onttroond, en zijn zoon Alexius had de hulp der kruisvaarders ingeroepen, onder toezegging eener aanzienlijke belooning Hij beloofde hun daarenboven de Grieksche Kerk met de Roomsche te zullen vereenigen De onttroonde keizer en zijn zoon werden door de kruisvaarders in hunne rechten hersteld, doch de Grieken weigerden aan vorsten te gehoorzamen, die door de Westerlingen opnieuw op den troon geholpen waren. Toen sloeg het kruisleger andermaal het beleg voor Constantinopel, ditmaal echter voor eigen rekening. De stad werd na acht dagen ingenomen, en met hare kerken en prachtige paleizen den soldaten prijsgegeven. Vervolgens riepen de

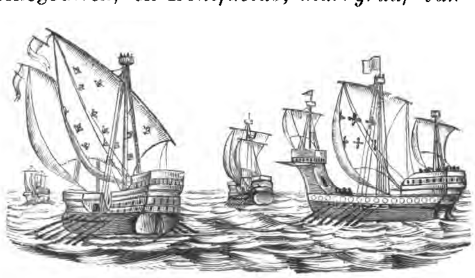

Fig. 2. — Schepen der kruisvaarders

hoofden van het leger Boudewijn tot keizer van Constantinopel uit, terwijl de Grieksche vorsten de wijk naar Klein-Azie namen. Het Latijnsche keizerrijk was evenwel kort van duur. Boudewijn kwam om in 1205, in een oorlog tegen de Bulgaren. Zijn broeder *Hendrik* regeerde tien jaren lang met roem, maar *Boudewijn II*, de laatste zijner opvolgers, werd in 1261 door *Michael Paleólogus* onttroond. Met dezen kreeg het Grieksche vorstenhuis het oppergezag opnieuw in handen.

Zevende kruistocht (1248). — De vijfde en de zesde kruistocht waren van geen belang. De zevende werd aangevoerd door *Lodewijk IX, den Heilige*, koning van Frankrijk. Deze ging scheep te *Aigues-Mortes*, en zette den koers naar het Oosten. Hij landde eerst op 't eiland Cyprus, en zeilde vervolgens met zijne vloot naar Egypte, bij welk land Palestina toenmaals ingelijfd was De H. Lodewijk stapte te Damiate aan wal, en bemachtigde deze stad. Daarna drong hij in de Delta door, en kwam er met de Muzelmannen in botsing bij *Mansoerah* (1250). Hij werd evenwel overwonnen en met 20.000 zijner manschappen gevangengenomen. De sultan van Egypte verleende hem de vrijheid tegen een aanzienlijken losprijs, en de Fransche vorst ging nu naar Palestina, waar hij zich vier jaren lang bezig hield met het versterken der plaatsen, die nog in de macht der Christenen waren. Ondertusschen knoopte hij ook onderhandelingen aan met de vijanden der Turken, en keerde ten slotte naar Europa terug, bij den dood zijner moeder.

Achtste kruistocht (1270). — Lodewijk IX ondernam een nieuwen kruistocht in 1270, en wel ditmaal tegen Tunis, op verzoek van zijn broeder Karel van Anjou, koning van Sicilie. Nauwelijks echter was hij nabij de ruinen van Carthago geland, of zijn leger werd door de pest vreeselijk geteisterd. Hij zelf bezweek een der eersten aan den geesel. Zijne manschappen keerden naar Frankrijk terug, en hiermede nam de achtste en laatste kruistocht een einde.

Gevolgen der kruistochten. — De kruistochten mislukten geheel en al ten opzichte van het tweevoudig doel, dat men daarmee wilde bereiken. Jeruzalem en Palestina bleven immers in de handen der Muzelmannen, die er nog heden ten dage meester zijn. Verder werd de vooruitgang der Turken slechts gestremd voor eenigen tijd, daar zij toch reeds in 1359 Europa binnendrongen. Evenwel wordt te recht beweerd, dat Europa zijne redding verschuldigd is aan de kruistochten. Anders toch hadden de Turken Constantinopel bemachtigd, en van daar uit, het Westen voortdurend en ernstig bedreigd. De pas gevormde Staten van Europa waren door het

Musée du Louvre te Parijs — Fig. 1 — Constantinopel door de kruisvaarders ingenomen. — Delacroix.

leenroerig stelsel ten zeerste verdeeld en bijgevolg zoo zwak, dat geen hunner aan een vijandelijken aanval der Turken het hoofd had kunnen bieden. Geheel anders was de toestand in 1453, wanneer Constantinopel onder de slagen der Ottomannen bezweek. Machtige monarchieen waren alsdan in het Westen tot stand gekomen, en Karel V kon de aanvallen van Soliman zegevierend terugslaan. — Doch in menig ander opzicht, hadden de kruistochten talrijke en groote gevolgen. Tal van machtige en woelige ridders bleven lang uit hunne leenen afwezig, of kwamen in het Oosten om, en hierdoor werd het koninklijk gezag niet weinig versterkt. De eerste gemeenten waren ook grootendeels hare opkomst aan de kruistochten verschuldigd De verarmde heeren zagen zich immers verplicht, rechten en vrijheden te verleenen aan de door handel en nijverheid verrijkte ambachtslieden. — Verder leerden de Westersche volken, die voor dezelfde zaak en onder dezelfde banier hadden gestreden, elkander beter kennen, en hierdoor werden voor eenigen tijd de geschillen tusschen die volken bijgelegd. Geregelde handelsbetrekkingen bestonden van toen af tusschen Westen en Oosten, met het doel de zoo zeer verschillende producten van Europa en Azie onderling te ruilen. Het handelsverkeer nam toe met den dag, vooral tusschen de kustlanden der Middellandsche zee en de handelsplaatsen in de Levant. Venetie, Genua, Pisa, Marseille en Barcelona werden havensteden van den eersten rang. — Tal van lijfeigenen waren naar Palestina getrokken, en dientengevolge was in menige streek het platteland ontvolkt, zoodat de landerijen er braak bleven liggen. Daarentegen leerden de kruisvaarders in 't Oosten menige nuttige uitvinding kennen, zoowel op 't gebied van den landbouw als op dat van de nijverheid. Melden wij o. a. het bouwen van windmolens, het aankweeken van den moerbezieboom, het fijner bewerken van 't glas, van de metalen en de kostbare stoffen, de spiegelmakerij, die later tot een hoogen trap van bloei te Venetie zou komen, en voor deze stad eene bron van welvaart zou worden, de kunst om het staal te harden, en de zijde te spinnen en te weven. — Ten gevolge der kruistochten kwamen ook de *geslachtswapens*, de *banieren* en de *familienamen* in gebruik In de kruislegers bevonden zich immers duizenden en duizenden menschen uit alle natien, en om elkander gemakkelijk te herkennen, kwamen zij er van zelf toe, verschillende kleuren, blazoenen en wapenspreuken aan te nemen. Bovendien voegden de meesten bij den naam huns vaders (Hendriks, Janssens, Peeters enz) een anderen naam, aan hunne gestalte, beroepsbezigheid,

afkomst of haarkleur ontleend (De Cort, Debacker, Van Gent, Dewit enz), en dit was de oorsprong van hun *familienaam.* — Ten slotte riepen de kruistochten geestelijke ridderorden in het leven (hunne leden waren tegelijk monnik en soldaat), namelijk de *Hospitaalridders*, de *Tempeliers* en de *Duitsche orde.* — De *Hospitaalridders*, ook *ridders van St.-Jan* en Johanniters geheeten, wijdden zich oorspronkelijk toe aan de verpleging der zieke pelgrims. — De *Tempeliers* waren eerst te Jeruzalem gevestigd, nabij de plaats waar vroeger Salomo 's *tempel* stond. Later verspreidden zij zich over 't geheele Christenrijk, en verwierven groote rijkdommen. — De Duitsche orde werd zoo genoemd naar de afkomst harer leden, die allen *Duitsche* ridders waren.

TWEEDE HOOFDSTUK.

DE INVESTITUURSTRIJD.

Aanleidende oorzaak en voorwerp. — Sedert Otto de Groote, keizer van Duitschland, Italie had overweldigd en het heilige Duitsche rijk gesticht, stonden de pausen onmiddelijk onder de heerschappij van den Duitschen keizer, en werd hunne verkiezing aan diens goedkeuring onderworpen. In Duitschland bestonden toenmaals rijke abdijen, die met uitgestrekte landgoederen beleend, en diensvolgens aan de keizers leenplichtig waren. Deze nu hadden zich het recht aangematigd bisschoppen en abten aan te stellen, en bevestigden de nieuwe kerkvoogden in hunne geestelijke waardigheid door het toereiken van den *ring* en den *staf*, en in hun wereldrijk gezag door het uitreiken van den *schepter* en het *zwaard.* — *Gregorius VII*, die in 1073 den pauselijken stoel beklom, verzette zich met kracht tegen die gewoonte. Keizer *Hendrik IV* hield evenwel met dit verbod geene rekening, en werd door den paus in den ban gedaan. Hiermede brak de *investituurstrijd* los.

Voornaamste feiten. — Hendrik IV, op wien de banvloek rustte, werd door zijne machtigste leenmannen alsook door zijne onderdanen verlaten, en zag zich ten slotte verplicht den paus om vergiffenis te smeeken. In Januari 1077 ging hij naar het slot *Canossa*, waar Gregorius VII zich toenmaals bevond. De keizer werd eerst na drie dagen wachtens, barrevoets en in een grof

wollen kleed gehuld, bij den paus toegelaten. Deze schonk den boeteling vergiffenis en ontsloeg hem van den ban. — Bij zijne terugkomst in Duitschland moest echter Hendrik IV te velde trekken tegen *Rudolf van Zwaben*, een mededinger dien de paus vroeger tegen hem had verwekt. Rudolf werd bij *Grona* aan de Elster verslagen, en door Godfried van Bouillon eigenhandig gedood. — Vervolgens trok de keizer over de Alpen, en maakte zich meester van Rome. Gregorius werd evenwel verlost door Robert Guiscard, en vergezelde dezen naar Salerno, waar hij kort daarna overleed. — Weldra kwam Hendriks zoon tegen zijn vader in opstand, en stootte hem van den troon. Hendrik beproefde te vergeefs het gezag opnieuw in handen te krijgen, en kwam ten slotte over naar Luik, waar hij arm en verlaten uit het leven scheidde.

Wormser concordaat : 1122. — In 1122 werd te Worms een concordaat gesloten, en hiermee nam de Investituurstrijd een eind. Voortaan zou de paus alleen het recht hebben de bisschoppen en abten in hunne *geestelijke waardigheid* te bevestigen *(geestelijke investituur)*, terwijl de keizer het recht behield hen met het *wereldrijk gezag* te bekleeden.

DERDE HOOFDSTUK.

DE GEMEENTEN.

Oorsprong. — Reeds ten tijde van Karel den Groote, bestonden in ons land genootschappen van vrijen, *gilden* genoemd. De naam is ontleend aan 't woord *geld*, dat vroeger « betaling, geldelijke bijdrage » beteekende, en wijst op het doel der vereeniging, te weten onderlingen bijstand in arbeid of nood. Het getal der gilden nam in de beroerde dagen van het leenstelsel spoedig toe. Tal van handwerkslieden verlieten het platteland en vestigden zich in de steden, of zochten eene schuilplaats in de nabijheid van den *burg* van een machtigen en edelmoedigen heer. Zij vormden er een gild ter verdediging hunner belangen, en konden er onder de bescherming van hun weldoener hun ambacht in volle veiligheid uitoefenen. Mettertijd traden al de gilden derzelfde plaats in een verbond, en trachtten zich aan 't gezag des heeren te onttrekken. Waar zulks met goed gevolg geschiedde, ontstond eene gemeente.

Inrichting der gemeenten. — De *burgers* of *poorters* d. i de inwoners eener gemeente, waren in bezit van talrijke privilegiën of voorrechten, en diensvolgens was hun lot veel beter dan dat der lijfeigenen op het platteland.

De aan de gemeenten geschonken *vrijheden* waren beschreven op perkamenten oorkonden, *keuren* of *charters* genoemd, welke in later tijd de verkregen rechten moesten staven. De keuren waren voorzien van het zegel des heeren, en werden bewaard onder toezicht der schepenen, als een allerkostbaarsten schat. Als uiterlijke kenteekens harer onafhankelijkheid, hadden de gemeenten een *zegel*, om hare openbare akten te wettigen, eene *banier*, die voor de poorters een herkenningsteeken was op feesten en in den krijg, een *stad*-of *raadhuis*, waar de magistraat zijn zetel had, eene *hal*, waar markt gehouden werd, en een hoogen wachttoren, *belfort* genoemd, waarvan de klok geluid werd bij brand of watersnood, alsook bij nadering des vijands, om de poorters in de wapenen te roepen. — In de meeste gemeenten ontstonden *schuttersgilden*, waarvan de leden zich tot den krijg africhtten, alsmede vereenigingen van handwerkslieden, *ambachten* of *ambachtsgilden* genoemd. De eerste stelden zich ten doel de vrijheden der gemeente te verdedigen, en zich gezamenlijk te oefenen in 't hanteeren van de toen gekende wapens, o. a. van den boog, den kruisboog en den geduchten *goedendag* — De *ambachten* (ambachtsgilden) bestonden uit al de handwerkslieden, die hetzelfde of een soortgelijk vak uitoefenden. Deze woonden doorgaans in dezelfde wijk.

Voornaamste gemeenten. — Door de noeste vlijt der poorters, die onder bescherming hunner keuren, ongestoord hun handel of nijverheid konden uitoefenen, namen de gemeenten snel toe in rijkdom, bevolking en macht. Eene drukke menigte liep er op straat, in de hal of op het marktplein heen en weer, vooral op de kermisdagen, of wanneer eene vrije *jaarmarkt* de vreemde kooplieden van heinde en verre binnen de muren der stad deed samenstroomen. — Van de 12de tot de 13de eeuw kwamen overal in West-Europa bloeiende gemeenten tot stand. In Noord-Frankrijk werden keuren verleend aan de steden Amiens, Kamerijk, Saint-Quentin, Soissons en Beauvais, terwijl in Zuid-Frankrijk, Avignon, Nîmes, Montpellier, Narbonne en Toulouse sedert lang in 't bezit waren van de door die oorkonden verleende rechten. — In Spanje verkregen de noordelijke steden *fueros* genoemde voorrechten, die tot in onze dagen in de Baskische provinciën in stand gebleven zijn. — In 1127 werd door den koning van Engeland aan de gemeente Londen haar eerste charter verleend. — In Noord-Italië werden

de steden Milaan, Genua, Venetie al spoedig zelfstandig, en bereikten een hoogen trap van welvaart en macht. Nergens echter verkeerden de gemeenten in zoo bloeienden toestand als hier te lande. Leuven, Gent en Ieperen waren door de lakenweverij tot rijkdom gekomen, en de bevolking dier steden beliep meer dan honderd duizend zielen. Door het ontdekken van steenkolen in het Luikerland, ontstonden in het Maasdal verscheidene takken van nijverheid, namelijk het smelten en bewerken der metalen, het vervaardigen van wapens, en, te Dinant, het gieten van geelkoperen voorwerpen. Brugge, bijgenaamd het *Venetie van 't Noorden*, was toenmaals, zooals sedert kort opnieuw, rechtstreeks verbonden met de zee, en zag binnen zijne muren zee-en kooplieden uit alle streken samenstroomen. — Genoemde stad, evenals Antwerpen en andere havensteden aan de Noord-en de Oostzee, o. a. Amsterdam, Bremen, Hamburg, Dantzig, enz, traden in een verbond, de *Hansa* of 't Hanzeverbond genoemd, ter verdediging harer belangen en handelsvoorrechten. De Hansa kwam spoedig tot een hoogen trap van rijkdom en macht, doch geraakte na de ontdekking van Amerika, even snel tot verval.

Landsvergaderingen. — Zoo ontwikkelde zich allengs in de gemeenten de burgerlijke vrijheid, gedurende het tweede tijdvak der middeleeuwen. Het staatsleven bleef echter niet binnen de enge palen van enkele steden besloten, maar breidde zich over de geheele natie uit. Het openbaarde zich vooral door het optreden van *beraadslagende landsvergaderingen*, in de voornaamste landen van West-Europa. — In Frankrijk hielden voor 't eerst in 1302 de drie standen, te weten de geestelijkheid, de adel en de burgerstand, eene algemeene vergadering, om die reden de vergadering der *Algemeene Staten* genoemd — In Spanje, waar verscheiden christelijke rijken tot stand gekomen waren, bestonden reeds in 1130, *Cortes* genoemde landdagen In Arragon zwoeren de afgevaardigden volgenderwijs getrouwheid aan den koning : « Wij, die ieder in 't bizonder zoo veel waard zijn als gij, en gezamenlijk machtiger zijn dan gij, beloven u gehoorzaamheid, zoo lang gij onze vrijheden zult handhaven; anders, niet. » — Jan zonder Land, koning van Engeland, verleende in 1215 de *Magna Charta*, welke oorkonde aan de vrije instellingen van dat land tot grondslag en tevens tot waarborg diende. Van dien tijd af deelde de koning 's lands bestuur met den *Gemeenen raad* der baronnen en kerkvoogden. Uit dezen raad ontstond later het *Parlement*, de oudste en beroemdste aller landsvergaderingen. Het splitste zich in 't vervolg in twee kamers, het *Huis der Lords* of Hoogerhuis, en het *Huis der Gemeenten* of Lagerhuis.

Vooruitgang op 't gebied van wetenschappen en kunsten. — Terwijl overal vrije instellingen ontstonden en handel en nijverheid tot bloei kwamen, maakten de volken ook groote vorderingen op 't gebied der letteren en kunsten. Europa scheen uit een langen slaap te ontwaken, en zich allengs van de banden der onwetendheid en barbaarschheid los te maken, die het gedurende 't eerste tijdvak der middeleeuwen hadden bekneld. Geleerden en schrijvers, die zich bij voorkeur toelegden op de godgeleerdheid, het lievelingsvak van dien tijd, traden overal op. Er ontstonden talrijke scholen en beroemde universiteiten, o. a. te Bologna in Italie in 1100, te Oxford en te Cambridge in Engeland, te Parijs, te Salamanca in Spanje, en in 1426 te Leuven in Brabant. Het onderwijs werd in 't Latijn gegeven, en de geschriften der dichters en geleerden waren insgelijks in die taal samengesteld. In de 13e eeuw begonnen evenwel kroniekschrijvers zich van het Romaansch of oud-Fransch te bedienen. Zij verhaalden in lange *romans* de schitterende wapenfeiten der ridders en kruisvaarders. Rondtrekkende dichters of minnezangers reisden Frankrijk af, en zongen hunne verzen en *romances* in de steden en kasteelen. De eenen bedienden zich van de taal van Noord-Frankrijk (langue d'*oïl)* en heetten *trouvères*, de anderen, *troubadours* genoemd, van de taal van Zuid-Frankrijk (langue d'*oc* of provençaalsch). Beide talen ontleenden haar naam aan de wijze op welke daarin het woordje *oui* werd uitgesproken. De « langue d'oïl » was de landstaal ten N. van de Loire, en de « langue d'oc, » die ten Z. van dien stroom, voornamelijk in Provence en in de naar haar genoemde *Languedoc*. — In de Nederlanden heetten de minnezangers *sprekers* of *vinders*, terwijl hunne romantische verhalen *sproken* werden genoemd. — Onder de gedichten der troubadours en trouvères waren er stoute en en bijtende,

Fig 3. — Voorstelling van een Passiespel.

zooals de *sirventes*, en bevallige en eenvoudige, zooals de *fabliaux* en *pastourelles* (pastoralen of herdersliederen). Die gedichten vonden aan de hoven en op de kasteelen gretige toehoorders, evenals de liederen der minstreelen en de door de « jongleurs » gezongen heldendichten. De « jongleurs, » die zangers, vedelaars en tevens goochelaars waren, reisden ook de steden af, en voerden er het leven van Christus op, voornamelijk de *Passie*, alsmede de wapenfeiten der ridders. — In de 13e eeuw verscheen in het Nederlandsch 't beroemde dierenepos *Reinaert de Vos*, een hekeldicht zooals weinige letterkunden er een bezitten. Omstreeks denzelfden

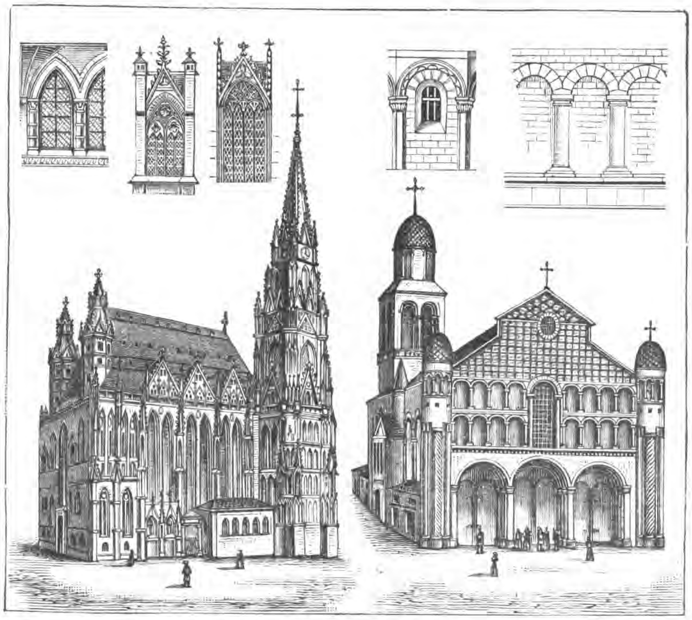

Gothische bouwstijl (Spitsboogstijl) — Romaansche bouwstijl.

Fig 4

tijd leefde *Jacob van Maerlant*, de « vader der dietsce dichter algader, » en honderd jaar later *Jan van Ruusbroec*, de grondlegger van 't Nederlansch proza. — Uit de behoefte aan letterkundig genot ontstonden ook letterlievende genootschappen en wedstrijden in de dichtkunst, namelijk de *Rederijkerskamers* in 't Noorden van Frankrijk en in de Nederlanden, en

de *Bloemspelen* (Jeux floraux) te Toulouse. Deze werden in 1322 gesticht en later door Clemence Isaure weder in eere gebracht, en bestaan nog op den dag van heden. Aan de schrijvers der beste gedichten worden gouden of zilveren *bloemen*, rozen, viooltjes en egelantierrozen toegekend.

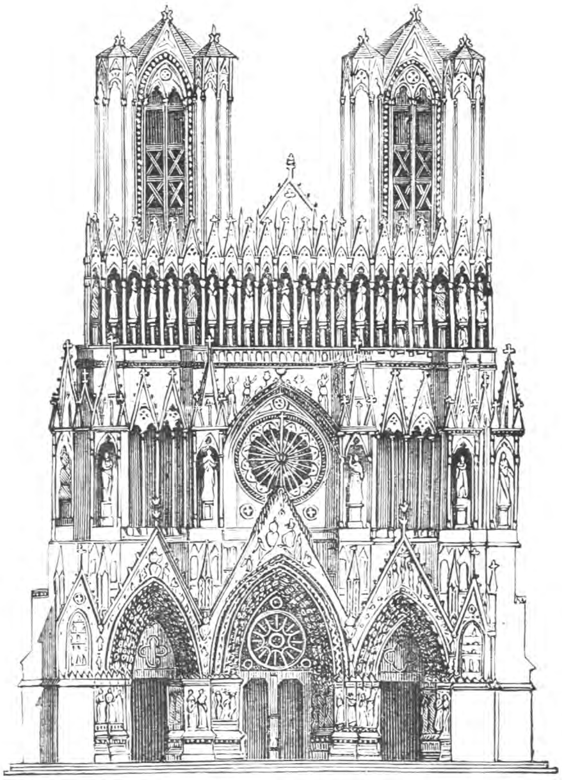

Fig 5. — Kathedraal van Rheims

Bouwkunst. — De bouwkunst ook werd in de middeleeuwen geheel en al omgeschapen. Gedurende 't eerste tijdvak ontstond uit de navolging der Romeinsche bouwwerken de *Romaansche* stijl in het Westen, en de *Byzantijnsche* stijl in het Oosten. Eene menigte groote en kleine bogen, halfronde gewelven en boven elkander geplaatste koepels, zijn de onderscheidende kenteekens van laatstgenoemden stijl Langzamerhand maakte de Romaansche

stijl met zijne rondbogen, plaats voor den ogivalen of *spitsbogenstijl*, ten onrechte *Gothischen* stijl genoemd. Deze wordt gekenmerkt door zijne spits toeloopende bogen of *ogieven*, zijne slanke torenspitsen en het rijzige, pyramidevormige voorkomen der gebouwen. Het inwendige met zijne lange zuilenrijen en hooge kruisgewelven, gelijkt sprekend op de lange dreven van een woud, welks boomen in de hoogte hunne takken aan de binnenzijde samenstrengelen. Deze bouwtrant kreeg weldra in geheel West-Europa de overhand, en gaf er het aanzijn aan prachtige bouwwerken van verschillenden aard: kathedralen, als die van Milaan, Keulen, Straatsburg, Parijs en Rheims; kerken, kloosters en abdijen; belforten, hallen en stadhuizen, gelijk die te Gent, Ieperen, Oudenaarde, Brussel en Leuven. Deze meesterstukken der bouwkunst dwingen trouwens niet enkel onze bewondering af. Door hunne trotsche torens, die zich hoog en stout in de lucht verheffen, door hunne duizenden spitsen en hunne met ongekunsteld beeldhouwwerk versierde gevels, herinneren zij aan den vurigen geloofsijver der Middeleeuwen, alsmede aan den vrijheidszin der rijke en machtige gemeenten.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE HONDERDJARIGE OORLOG.

Aanleidende oorzaken. — Met Willem den Veroveraar beklommen de hertogen van Normandie, die vazallen van de Fransche koningen waren, den Engelschen troon, en overtroffen van toen af hunne leenheeren in macht. Hunne bezittingen in Frankrijk breidden zich nog uit onder de regeering van Hendrik II Plantagenet, zoon van den Franschen graaf van Anjou, en van Mathilde, kleindochter van Willem den Veroveraar. Hendrik volgde zijn vader op als graaf van *Anjou* en *Maine*, en werd na den dood zijner moeder, koning van *Engeland* en hertog van *Normandie*. Daarenboven verkreeg hij door zijn huwelijk met Eleonore van Guyenne het voormalige hertogdom *Aquitanie*, dat uit de landschappen Poitou, Aunis, Saintonge, Guyenne en Gascogne bestond. Verder huwde hij een zijner zonen aan de erfgename van 't hertogdom *Bretagne*. Onmiddelijk of door tusschenkomst van derden, was hij alzoo meester van de westelijke helft

van Frankrijk. Van toen af aan werden de koningen van Engeland dreigende naburen voor de Fransche koningen uit het Capetingische huis. Hieruit ontstond groote naijver en een langdurige strijd, waarvan de *honderdjarige oorlog* het laatste bedrijf was. — Van hunne vroegere Fransche bezittingen behielden de Engelschen slechts nog het hertogdom Guyenne, wanneer Karel IV, de laatste zoon van dan Franschen koning Philips den Schoone, in 1328 kinderloos overleed. Zijne nalatenschap werd betwist door twee mededingers : *Philips van Valois*, een vorst van Franschen bloede en neef van Karel IV, en *Eduard III*, koning van Engeland, zusterszoon van laatstgenoemden vorst. Beiden legden hunne aanspraken aan de vergadering der baronnen ter beslissing voor. Nu, krachtens de Salische wet, kon de Fransche kroon niet aan de vrouwelijke linie vervallen. Naar het oordeel der baronnen had dus Isabella, zuster van Karel IV, niet aan haar zoon een recht kunnen achterlaten, dat zij zelf nooit had gehad, en kwam bijgevolg de kroon toe aan Philips van Valois. Eduard echter berustte in die uitspraak niet, en vatte kort daar na de wapens op. Hiermede brak de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland andermaal los, en werd de eeuwenoude naijver tusschen beide landen, door een geschil omtrent de troonopvolging aangevuurd.

Zeeslag bij Sluis (1340) en veldslag bij Crecy (1346). — Eerst en vooral trachtte Eduard III de machtige Vlaamsche gemeenten op zijne zijde te krijgen. De graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Nevers, was evenwel zijn leenheer, Philips van Valois, zeer toegedaan en wilde zijne onderdanen de zijde van dien vorst doen kiezen. De Vlamingen leefden toen vooral van 't lakenweven, en voerden de door hen bewerkte wol meestendeels van Engeland in. Eduard III, die hun te vergeefs had voorgeslagen met hem in een verbond te treden, verbood het uitvoeren van wol, en weldra vervielen de meeste Vlaamsche ambachtslieden tot de uiterste armoede. Zij plaatsten toen den grooten Gentschen volksvriend, *Jacob van Artevelde*, aan hun hoofd, en gingen op zijn raad (het viel hem trouwens niet moeilijk te bewijzen dat hunne belangen door het samengaan met Engeland best zouden worden gediend) een verbond met Eduard aan. De Engelsche vorst zeilde hierop met zijne zeemacht naar de Vlaamsche haven *Sluis*, waar honderd veertig zware Fransche oorlogsschepen voor anker lagen. Deze waren te talrijk om in zoo nauw een ruimte te kunnen manoeuvreeren, en werden bijna alle in den grond geboord (1340) Eduard maakte zich deze overwinning ten nutte, en ging het beleg slaan om

Doornik. De vijandelijkheden echter werden weldra gestaakt ten gevolge van een bestand. — In 1346 vingen zij weder aan, en de Engelschen behaalden op de Franschen eene groote overwinning bij *Crécy*. In dezen slag, waarin Lodewijk van Nevers om 't leven kwam, werd voor de eerste maal in 't vlakke veld gebruik gemaakt van grof geschut. — Vervolgens ging Eduard III over tot het beleg van *Calais*, en bemachtigde deze stad ondanks den heldhaftigen weerstand der bevolking.

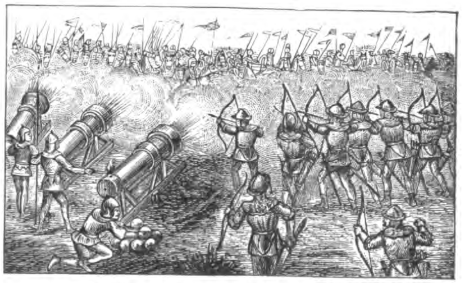

Fig. 6 — Slag bij Crécy.

Hierdoor verkreeg hij als 't ware den sleutel van Frankrijk. Voorzichtigheidshalve bevolkte hij die plaats met Engelschen, en verbood tevens aan wie geen Engelsch kon spreken er langer dan drie dagen te verblijven. Eduard bereidde zich om tegen Parijs op te rukken, doch werd door de *zwarte pest*, die toenmaals Europa teisterde, genoodzaakt van zijn voornemen af te zien. Philips van Valois overleed tijdens dien gedwongen wapenstilstand.

Slag bij Poitiers (1356); Vrede van Bretigny (1360). — Jan II, zoon van Philips van Valois, hervatte later den strijd tegen de Engelschen. Deze waren in Guyenne geland en rukten van daar op naar het Noorden, onder aanvoering van den prins van Wales, bijgenaamd den *Zwarten Prins*, uit hoofde van de kleur zijner wapenen. Nabij Poitiers kwamen zij in botsing met een leger van 60 000 man, onder bevel van koning Jan. Het Engelsche leger wel is waar was slechts 10.000 man sterk, doch werd begunstigd door de gesteldheid van den bodem, die allerwegen met wijngaarden bezet en met hagen doorsneden was. De Fransche ruiterij kon er niet naar behooren manoeuvreeren, en leed een volkomen nederlaag. Jan II werd door den Zwarten Prins gevangen gemaakt, en vervolgens naar Engeland overgevoerd (1356). — Gedurende de gevangenschap van zijn vader, zag de Dauphin zich genoodzaakt met Eduard III den vernederenden vrede van Bretigny te sluiten, waarbij de Engelschen Guyenne opnieuw in bezit namen. Bovendien moest het verwoeste, van een deel van zijn grondgebied beroofde en door den oorlog verarmde Frankrijk de verbintenis aangaan, een losgeld

van drie millioen gouden écu 's te betalen voor de vrijkooping des konings. Jan keerde nu naar Parijs terug, terwijl een zijner zonen in Engeland als gijzelaar achtergehouden werd. Men kon echter in geheel het koninkrijk het vastgestelde losgeld niet bijeenkrijgen, en wijl de zoon van den koning ontvlucht was, zag deze laatste zich verplicht naar Londen terug te keeren, alwaar hij in 1364 overleed.

Karel V; Du Guesclin. — Jans zoon en opvolger Karel V, had van het begin af tegen de grootste moeielijkheden te kampen. 's Lands schatkist was uitgeput, Parijs kwam in opstand, en terwijl gewapende benden Frankrijk afliepen en allerwegen de kasteelen plunderden, moest de koning den oorlog tegen de Engelschen voortzetten. Gelukkigerwijs werd hij daarin geholpen door een dapperen Bretonschen ridder, *Bertrand du Guesclin* genoemd, die Frankrijk uit zijne vernedering deed opstaan. Deze bekwame veldheer ging de Engelschen bestrijden in 't Zuiden, en overwon hen telkens als hij met hen in botsing kwam. Ten slotte vond hij den dood bij het beleg van Châteauneuf-Randon, en het hoofd der vesting, die beloofd had zich over te geven, kwam de sleutels der stad op de doodkist van den dapperen krijgsman nederleggen. De Zwarte Prins en Eduard III waren eenige jaren te voren ten grave gedaald, en Karel V overleefde zijn roemrijken veldheer slechts korten tijd. Bij zijnen dood bezaten de Engelschen in Frankrijk slechts nog de steden Calais, Cherbourg, Brest, Bordeaux en Bayonne.

Karel VI; nieuwe wederwaardigheden. — Nauwelijks echter had Karel VI den troon beklommen, of de Engelschen wonnen het verloren veld terug. Op eene wandeling door het woud van Mans, zag genoemde vorst eensklaps een man van afzichtelijk voorkomen uit het struikgewas op hem toespringen, en zijn paard tegenhouden bij den toom. «Vlucht, edele vorst, riep hem de bedelaar toe, want gij zijt verraden ! » en hierop verdween hij terug in 't kreupelhout. Deze verschijning maakte op Karel een zoo diepen indruk,

Fig 7 — Karel VI in het woud van Mans

Ingres. Fig 2 — Jeanne d'Arc woont de zalving bij van Karel VII Ph Alinari.

dat hij er krankzinnig van werd. Weldra heerschte de grootste wanorde in 's rijks zaken, en de twee machtigste Fransche huizen, Bourgondië en Orleans, betwistten elkander het gezag. De Engelschen, door deze verdeeldheden begunstigd, heroverden hunne vroegere bezittingen, en brachten in 1415 den Franschen eene nieuwe en verpletterende neerlaag toe bij *Azincourt*. Met de hulp van Philips den Goede, hertog van Bourgondië, overweldigden zij bijna geheel Frankrijk, zoodat bij den dood van Karel VI, in 1422, diens opvolger slechts nog eenige steden bezuiden de Loire behield. Deswege werd hij spottenderwijze het *koninkje van Bourges* geheeten.

Karel VII; Jeanne d'Arc. — In die nare tijden werd Frankrijk door een Lotharingsch boerenmeisje, Jeanne d'Arc geheeten, van een wissen ondergang gered. Jeanne werd geboren te *Domremy* bij Vaucouleurs, en hield er zich in haar prille jeugd onledig met het hoeden van het vee Haar edel gemoed voelde zich door de verhalen van Frankrijks ongelukken tot in 't binnenste getroffen, en zij hield zich overtuigd, dat God haar uitverkoren had om haar vaderland van de vreemde overheersching te verlossen. Zij bood zich bij Karel VII aan, en wist bij hem de overtuiging te verwekken, dat hij weldra zijn koninkrijk zou heroveren. Vervolgens plaatste zij zich, uitgerust als een ridder, aan 't hoofd eener kleine legerbende, en dwong de Engelschen het beleg van Orleans op te breken. Zij behaalde verder op hen menige schitterende overwinning, en leidde, door duizend gevaren heen, Karel VII naar Rheims, om hem, zooals zij 't hem had toegezegd, in die stad te laten zalven als koning. Toen achtte zij hare zending volbracht, en wilde dan ook naar haar dorp terugkeeren. De koning evenwel deed haar van haar voornemen afzien, doch van toen af leed zij neerlaag op neerlaag, en viel ten slotte in handen der Engelschen. Door hun toedoen werd zij door eene rechtbank, onder voorzitting van den bisschop van Beauvais, ter dood veroordeeld wegens ketterij en tooverij, en diensvolgens op het marktplein van Rouen in 1431 levend verbrand. Haar dood echter doofde den gloed der vaderlandsliefde, die zij bij de Franschen had weten aan te wakkeren, niet uit, en de Engelschen kregen opnieuw de neerlaag in menig gevecht. Bovendien gaven

Fig 8
Huis van Jeanne d'Arc te Domremy

deze reden tot misnoegdheid aan hun machtigen bondgenoot, Philips den Goede, die ten slotte hunne zijde verliet. Zij verloren achtereenvolgens al hunne Fransche bezittingen, en behielden slechts nog de stad *Calais*, wanneer zij in 1453 den strijd opgaven. Zoo kwam een voor Frankrijk gunstig einde aan den honderdjarigen oorlog.

Gevolgen. — Frankrijk had schrikkelijk veel te lijden gehad van dien honderdjarigen krijg. De door den vijand bezette of overweldigde gewesten waren voortdurend aan moord, plundering en brand ter prooi. Parijs werd geteisterd door het oproer der naar hun wapen genoemde *Maillotins* (maillotin = strijdhamer), het platteland door de gewelddaden der *Jacquerie*, een opstand der boeren tegen den adel. De onder den naam van « *grandes compagnies* » bekende vrijkorpsen, alsmede de zoogenaamde « *cotereaux* », die oproerige soldaten waren, droegen er ook door hunne afpersingen en strooperijen niet weinig toe bij, om het land te verarmen en te ontvolken. Die lange strijd tegen de Engelsche kroon was evenwel als eene groeikoorts voor de Fransche monarchie, waarvan deze versterkt en voor goed ingericht opstond. Door den oorlog tegen de vreemden werd immers het nationaal gevoelen opgewekt, en de Fransche vaderlandsliefde, waarvan Jeanne d'Arc de edelste uiting was, ten zeerste aangespoord. Kortom, de Engelschen riepen onwetens en onwillens de *nationale eenheid* van Frankrijk in 't leven. — Engeland, aan den anderen kant, kende nooit, zooals Frankrijk, de jammerlijke gevolgen van den strijd · verwoesting, plundering en moord. Ook was er de oorlog bij de bevolking steeds in de gunst. Eene harde straf echter stond de Engelschen te wachten Dit volk toch werd dertig jaar lang door den oorlog der Roode roos en Witte roos op de gruwelijkste wijze geteisterd, welke oorlog onrechtstreeks ontstond uit den honderdjarigen krijg.

VIJFDE HOOFDSTUK.

DE TURKEN TE CONSTANTINOPEL.

De Turken in Europa (1359). — Sedert de kruistochten waren de Turken in Azie onophoudelijk vooruitgekomen. In 1359 staken zij de Dardanellen over en bemachtigden *Gallipoli*, waardoor zij vasten voet in Europa kregen, iets waarnaar zij sinds zoo lang reeds haakten. Vervolgens maakten

zij zich meester van *Adrianopel*, dat hunne hoofdstad werd. Sultan *Bajazeth* veroverde later Bulgarije en Servie, terwijl zijne opvolgers hunne bezittingen voet voor voet zoodanig uitbreidden, dat het Grieksche rijk ten slotte nog slechts uit Constantinopel en den omtrek bestond, wanneer het in 1453 onder de aanvallen der Turken bezweek.

Constantinopel ingenomen (1453). — Sultan *Mohammed II* sloeg het beleg voor Constantinopel, met een leger van 30.000 man en eene oorlogsvloot van driehonderd schepen. Voorzichtigheidshalve hadden de Grieken eene dikke ijzeren ketting gespannen voor den ingang der haven. De Turken echter schoven tachtig galeien over land tot op de reede, zoodat de Grieksche zeemacht tusschen twee vuren raakte. Constantinopel werd ingenomen, en *Constantijn IX*, de laatste Oostromeinsche keizer, sneuvelde met de wapenen in de hand op de wallen zijner hoofdstad. Tal van Christenen werden over de kling gejaagd, terwijl de Sophiakerk door de Muzelmannen in eene moskee herschapen werd. Hiermede nam het Grieksche of Byzantijnsche rijk, het laatste overblijfsel van 't oude Romeinsche rijk, een einde, na meer dan tien eeuwen te hebben bestaan. — Onder aanvoering van Mohammed II, breidden de Turken in korten tijd hunne macht uit over bijna geheel het Balkan-schiereiland.

De grenslijn tusschen de Middeleeuwen en de Nieuwe tijden, wordt afgebakend door de volgende voorname gebeurtenissen 1° door de *inneming van Constantinopel* door de Turken en den val van 't Oostromeinsche rijk; — 2° door het einde van den langen strijd tusschen Engeland en Frankrijk of *honderdjarigen oorlog;* — 3° en vooral, door de groote *ontdekkingstochten* en belangrijke *uitvindingen* uit de laatste helft der 15e eeuw, ten gevolge waarvan een nieuw tijdperk begint in de geschiedenis der volken.

DERDE DEEL.

NIEUWE GESCHIEDENIS.

VLUCHTIG OVERZICHT.

Nadat de Turken zich in Europa hadden neergezet, waren de meeste hedendaagsche Staten van Europa voor goed gevestigd en ingericht Doch toen greep eene groote onwenteling plaats, en wel in de *gedachten*, ten gevolge van de uitvinding der boekdrukkunst; in de *krijgskunst*, door het aanwenden van 't buskruit, in de wijze van *reizen* en in den *handel*, door 't verbeteren van 't kompas en 't ontdekken van een nieuw werelddeel; in de *letteren, wetenschappen en kunsten,* ten tijde der Renaissance of Wedergeboorte, in de godsdienstbegrippen, ten tijde der Hervorming. Deze gaf aanleiding tot eene reeks bloedige *godsdienstoorlogen*, waaraan eerst in 1648 door den Westfaalschen Vrede een einde werd gesteld. — Het tweede tijdvak der nieuwe geschiedenis loopt van den Westfaalschen Vrede tot aan de Fransche Revolutie, en wordt ingenomen door eene nieuwe reeks oorlogen tusschen de verschillende volkeren van Europa. Die oorlogen ontstonden, doordien ieder volk in 't bijzonder zijne eigene macht trachtte uit te breiden, terwijl alle het eens waren om te verhinderen dat een hunner het overwicht zou krijgen. Hiermede werd het beginsel van *'t staatkundig evenwicht van Europa* gehuldigd, waarop nog hedendaags het politieke stelsel van ons werelddeel gegrondvest is. — Tegen het einde der 18e eeuw brak de Fransche Revolutie uit, welke gebeurtenis grooten invloed oefende op de meeste volkeren van Europa. Frankrijk kende na de Revolutie achtereenvolgens drie regeeringsvormen de *Republiek*, het *Consulaat* en het *Keizerrijk*

EERSTE HOOFDSTUK.

BELANGRIJKE UITVINDINGEN.

I. — De boekdrukkunst.

Het papier. — De volkeren der Oudheid schreven op papyrus of op perkament, alsook op wassen tafeltjes. Door het uitvinden van 't papier kwam het schrijven onder ieders bereik, en werd de beschaving niet weinig vooruitgeholpen. De Chineezen vervaardigden reeds *katoenpapier* twee eeuwen v. Ch., en door bemiddeling der karavanen verbreidde deze uitvinding zich allengs geheel Azie door. De Arabieren voerden haar in 't Oosten en vervolgens in Spanje in, van waar zij naar Italie en Frankrijk overkwam De oudste op papier geschreven akten dagteekenen van de 10e eeuw Later vervaardigde men papier uit linnen, kempen of wollen lompen, thans maakt men er zelfs uit stroo en hout, en niet meer zooals vroeger, blad voor blad, maar bij kilometers lange strooken of rollen.

De handschriften. — Vóór de 14e eeuw werden alle boeken met de hand geschreven (*manuscripten* of handschriften), en om een stok opgerold. Van daar de naam *volumen* of volume (boekdeel), van 't Latijn volvere, d. w. z. oprollen. Wilde men zich een exemplaar van 't een of ander werk aanschaffen, zoo moest men dit laatste geheel en al overschrijven, iets wat zeer veel tijd vereischte. Ook waren toenmaals de boeken zeldzame en kostelijke voorwerpen, die men nergens aantrof dan in paleizen en kloosters. De monniken hielden zich onledig met het afschrijven der oude handschriften, en zetten deze af met gekleurde bloemen en andere versierselen, die nog thans onze bewondering wekken. Zoo bleven, gelukkigerwijs voor ons, tal van oude kronieken en meesterstukken der oudheid gespaard.

De boekdrukkunst : Gutenberg. — De Chineezen kenden sedert lang de kunst om teekeningen door middel van gesneden platen af te drukken, en die kunst was uit hun land naar Europa overgebracht. In 1436 vond een inwoner van Mainz, *Jan Gutenberg* geheeten, *beweeglijke* houten *letters* uit; door middel dezer vormen, die alle even lang en naast elkander in een ijzeren raam waren geplaatst, kon hij denzelfden tekst afdrukken zoo

dikwijls als hij wilde. Hiermede was de drukkunst uitgevonden. — Kort daarna werden de houten letters door ijzeren vervangen, en zoo verkreeg men in weinig tijds duizenden afdrukken van hetzelfde werk. Met het dalen van den prijs der boeken verspreidden deze zich hoe langer hoe meer onder het leergierige volk, en weldra trof men er aan in de armste hutten der meest afgelegen gehuchten. Kennis drong door in alle standen der maatschappij, en *de drukkunst werd de machtigste hefboom der beschaving.* — Die kunst werd in ons land ingevoerd door *Diederik Maertens*, die in 1473 als drukker gevestigd was te Aalst. Later stichtte *Christoffel Plantijn* te Antwerpen een der schoonste drukkerijen van Europa. Dit beroemde huis, dat in den loop der eeuwen vergroot werd en tot in onze dagen behouden bleef, is thans het veel bezochte en te recht vermaarde *Museum Plantijn.*

Fig. 9. — Gutenbergs eerste proefnemingen.

De drukletters. — De eerste drukletters waren de zoogenaamde Gothische letters, waarvan men zich in de Middeleeuwen doorgaans bediende bij 't schrijven. — De Duitschers, Denen en Noren alleen, gebruiken die nog voor hunne boeken en nieuwsbladen. De Latijnsche volkeren, alsook de Engelschen en de Nederlanders, namen de *Romeinletters* aan, en later ook de *cursiefletters*, die voor 't eerst in Italie in zwang kwamen.

II. — Het buskruit.

Eerste aanwending in de krijgskunst. — Het buskruit in een samenmengsel van salpeter, houtskool en zwavel. De Chineezen kenden het reeds in

't begin der Christelijke tijdrekening, en de Arabieren ten tijde der kruistochten. Zooals vele andere uitvindingen der Arabieren, kwam ook het buskruit in Europa over Spanje. Het werd voor de eerste maal aangewend bij 't beleg van *Niébla* in Andalusie. Doch in volle veld gebruikte men grot geschut voor 't eerst in 1346, in den slag bij Crecy. De eerste kanonnen waren zeer lang en met ijzeren hoepels of banden omlegd : zij heetten *donderbussen* en *veldslangen*.

Gevolgen. — Het aanwenden van het buskruit en de vuurwapens, bracht in de krijgskunst een volkomen omwenteling te weeg. Langzamerhand geraakten de oude wapenen, de boog, de kruisboog, de piek, de hellebaard, in onbruik, en maakten plaats voor het *vuurroer* en 't *musket*. Het voetvolk speelde van toen af eene aanzienlijkere rol dan de ruiterij, die tot nog toe het voornaamste bestanddeel der legers was geweest. De ridders legden hunne ijzeren wapenrusting af, die tegen de kogels niet bestand was, de dikke steenen muren hunner burchten werden door de bommen en kanonsballen neergeschoten, en zoo bracht het buskruit aan het leenstelsel een doodelijken slag toe.

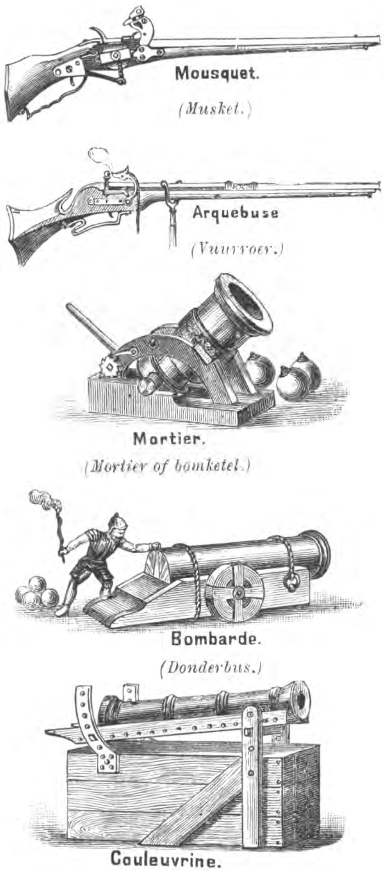

Premières armes à feu.
(Veldslang.)
(Eerste vuurwapens)

III. — Het kompas.

Uitvinding en verbetering. — Reeds in de oudste tijden hadden de Chineezen opgemerkt, dat de magneetnaald steeds naar 't Noorden wijst, en meer dan duizend jaren voor onze tijdrekening was het kompas bij hen in gebruik. De Arabieren, die op de kusten van Indië handel dreven, leerden die nuttige uitvinding kennen, en deelden haar op hunne beurt mee aan de zeelieden der Middellandsche zee. Deze laatsten bedienden er zich reeds van in 't begin der 13e eeuw, en deden de magneetnaald in eene kom water vlotten, op twee stroohalmen of een kurk. Omstreeks het jaar 1300 viel het een Italiaanschen loods, *Flavio Gioja* geheeten, in, (door sommigen wordt hij thans als een fabelachtig persoon beschouwd) de naald op eene te midden van de windroos staande spil te plaatsen, om welke zij zich vrij bewegen kon, en windroos, spil en naald in eene doos te zetten Hierdoor werd het hanteeren van dit toestel veel gemakkelijker, en weldra kwam het in geheel Europa in gebruik.

Gevolgen. — Tot nog toe zeilde men altijd langs de kusten, zoodat de koopvaardij zich tot de kustvaart bepaalde, d. i. de vaart van kaap tot kaap (vergel. *cabotage,* van 't Spaansch cabo, kaap). — Met de hulp van het kompas dorsten de scheepslieden zich in volle zee wagen, wijl zij in dat toestel een veiligen gids hadden, zoo bij dag als bij nacht. Koene zeevaarders staken den Oceaan over, de eenen om op afgelegen kusten handel te gaan drijven, de anderen, zooals Vasco de Gama en Christoffel Columbus, om nieuwe wegen ter zee en onbekende landen te ontdekken.

TWEEDE HOOFDSTUK.

GROOTE ONTDEKKINGEN OP AARDRIJKSKUNDIG GEBIED.

I. — De Aardrijkskunde in de Middeleeuwen.

In de 15e eeuw bekende werelddeelen. — Opmerkenswaardig mag het heeten, dat pas vier eeuwen geleden, slechts de kleinere helft van de bewoonde wereld in Europa bekend was. Midden-Europa en de landen in

den omtrek der Middellandsche zee, waren eigenlijk alleen goed bekend en werden alleen bezocht. De Noordsche volken leefden afgezonderd; het Afrikaansche vasteland was nog geheel onbereisd, en men wist enkel door de verhalen van zeldzame reizigers en kooplieden, dat ten O. van Azie een uitgestrekt en geheimzinnig rijk lag, *Katâi* of China genoemd De ontelbare eilanden van Oceanie, alsook het Amerikaansche en het Australische vasteland, waren totaal onbekend.

De vroegere handelswegen. — Sedert de kruistochten was het handelsverkeer tusschen Europa en 't Oosten levendiger geworden. Tal van koopwaren, vooral de pelterijen en de zijde, werden door karavanen ingevoerd uit Midden-Azie en uit China. Sommige bereikten, over Rusland en de Oostzee, de Duitsche Hanzesteden, Vlaanderen, Frankrijk en Engeland, andere werden overgebracht naar de havens van de Zwarte zee en die van Azof, waar de Venetianen en de Genueezen handelskantoren hadden gevestigd, en van daar over geheel Zuid-Europa verspreid. De voornaamste weg voor het handelsverkeer, was echter *de zeeweg tusschen Italie en Indie*. De Arabische wierook, de kostbare Indische en Perzische stoffen, het goud, de paarlen en het reukwerk uit het Oosten, werden in schepen geladen, die langs de kusten van den Indischen Oceaan en verder door de Roode zee zeilden, en hunne goederen gingen lossen te Suez. Van deze haven voerde men de waren met muildieren over land tot Alexandrie, welke stad eene haven van den eersten rang geworden was; vervolgens werden zij in Italiaansche schepen geladen, en te Venetie, Genua en Pisa gelost. Italie was toenmaals het middelpunt van den handel van Europa, en schatten stroomden jaar in jaar uit naar dit bevoorrechte land. De zaken echter namen eene andere wending, wanneer door bemiddeling van Columbus de Spanjaarden Amerika in bezit namen, en de Portugeezen onder aanvoering van Vasco de Gama, Indie bereikten langs Kaap de Goede Hoop.

II. — Vasco de Gama; de zeeweg naar Indië.

De Portugeezen in den Atlantischen Oceaan. — De Portugeezen lagen in den zuidwestelijken hoek van Europa nauw ingesloten tusschen Spanje en den Atlantischen Oceaan, en zagen paal en perk gesteld aan al hunne ondernemingen. Zoo kwamen zij er vrij vroeg toe, den Oceaan te kiezen tot veld hunner bedrijvigheid. Zuidwaarts langs de Afrikaansche kust zeilende, ontdekten zij in 1419 eene boschrijke eilandengroep, die zij *Madera*

heetten (*Madeira* = hout). De bosschen werden afgebrand en in den vruchtbaren bodem wijngaarden aangelegd, die later voor de Portugeezen eene bron van rijkdom zouden worden. Vervolgens staken zij over naar de Azoren, de Kaapverdische eilanden en de kusten van Guinea, van waar zij goud en ivoor medebrachten. Een hunner zeevaarders, *Bartholomeus Diaz,* passerde de linie en ontdekte in 1486 den zuidelijken uithoek van Afrika, dien hij uit hoofde der orkanen, die aldaar voortdurend woeden, de *Stormkaap* noemde. Deze werd evenwel door den koning van Portugal, *Kaap de Goede Hoop* geheeten, en deze naam, die haar bijgebleven is, bleek weldra door de ontdekkingen van Vasco de Gama ten volle verdiend.

Vasco de Gama : de Portugeezen in Indië. — Tegen 't einde van 1497, zeilde Vasco de Gama met een klein eskader Kaap de Goede Hoop om. Daarna volgde hij de oostkust van Afrika, en legde te Mozambique en te Melinda aan. De Moorsche sultan van laatstgenoemde stad verschafte hem een loods, en deze bracht den Portugeeschen zeevaarder over den Indischen Oceaan tot de stad Calicoet in Voor-Indie. Hiermede was de zeeweg naar Indie ontdekt. — Ondanks de tegenwerking der Arabieren en Egyptenaren, die op die gewesten handel dreven, legden de Portugeezen aldaar, alsook op de kust van Afrika, factorijen aan. Kort daarna breidden zij hunne bezittingen uit tot de zeestraat van Malakka, en later op het eiland Macao, in China en zelfs in Japan. Ten slotte bereikten de kusten van hun overzeesch gebied eene lengte van vier duizend mijlen. — Die overgroote bezittingen waren voor de Portugeezen eene bron van onmetelijke rijkdommen. De macht van dit volk nam evenwel spoedig af, en van zijne Oostindische bezittingen houdt het slechts nog Goa, Diu, Damão in Hindostan, Macao en een deel van Timor over

III. — Christoffel Columbus · Amerika.

De beschaafde volkeren van Amerika vóór de ontdekking. — De oudste inwoners van Amerika waren waarschijnlijk uit Azie of Oceanie herkomstig. Nadat zij zich in eerst genoemd vasteland'hadden neergezet, braken zij alle betrekkingen af met hunne bakermat. Hun getal groeide sterk aan, en mettertijd verspreidden zij zich over de beide deelen van Amerika. In den tijd dat men in Europa niet eens van die verre gewesten had hooren gewagen, leefden aldaar volken, die tot een vrij hoogen trap van beschaving waren gekomen, en groote en machtige rijken hadden gesticht, namelijk dat der *Azteken* in het tegenwoordige Mexico, en dat der *Inca's* in Peru.

— Het land der Azteken en dat der Inca 's waren zoo rijk aan goud en zilver, dat die metalen er als ijzer in Europa werden gebruikt. Genoemde volken waren zeer kunstvaardig en hadden bewonderenswaardige bouwwerken opgericht, o a. paleizen en met beeldhouwwerk, afgoden en overgroote standbeelden versierde tempels; bruggen, waterleidingen en openbare fonteinen, doch vooral kostbare grafsteden, waarin men vazen, penningen en andere voorwerpen heeft ontdekt, welker bestemming voor ons een raadsel is. Nog heden vindt men de overblijfsels dier bouwwerken terug, onder de welige gewassen der Amerikaansche wouden. De aanzienlijkste en meest indrukwekkende ruinen van de Nieuwe wereld, zijn die te

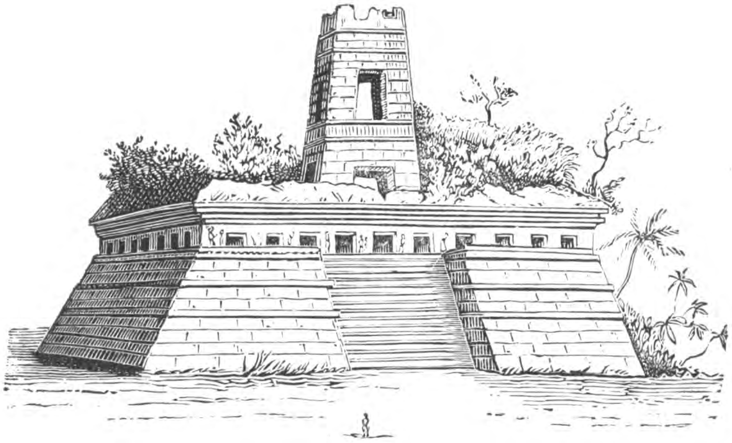

Fig. 11 — Groote tempel te Palenque.

Palenque in Yucatan. Zij bedekken de plaats waar vroeger eene stad stond, die vijf à zes mijlen in den omtrek had, en sedert lang onder den tropischen plantengroei verdwenen is. De meeste dier bouwwerken gelijken sprekend, wat de hoofdlijnen en het versierend beeldhouwwerk betreft, op de oude tempels van Hindostan en van de Soenda-eilanden. Hieruit valt wellicht de gemeenschappelijke oorsprong van die verschillende volkeren af te leiden.

De Azteken en Inca 's waren tot een hoogen trap van welvaart en macht gekomen, wanneer zij, na de ontdekking van Amerika door Christoffel Columbus, door de Spanjaarden ten val werden gebracht.

Amerika ontdekt (1492). — Het lijdt geen twijfel, dat reeds vóór Columbus, andere Europeanen in Amerika waren geland. Noorsche visschers o. a.

hadden in de 7de eeuw IJsland ontdekt, en staken van daar over naar Groenland De Denen legden op laatstgenoemd eiland eene volkplanting aan, maar konden deze niet meer terugvinden, nadat ze langen tijd verzuimd hadden haar te bezoeken. Andere zeevaarders waren langs de kusten tot Nieuw-Schotland doorgezeild, doch al die ontdekkingsreizen bleven in Europa onbekend en hadden dan ook geen gevolg. 't Was aan *Christoffel Columbus* voorbehouden, Amerika aan de Oude Wereld te doen kennen.

Fig 12 — Christoffel Columbus

Van jongs af legde de doorluchtige zeevaarder, een Genuees van geboorte, zich toe op de studie der aardrijkskunde. Hij hield zich overtuigd. dat Azië zich ten O. zeer ver uitbreidde, dat bijgevolg de Atlantische Oceaan niet zeer breed kon zijn, en men, westelijk zeilende, noodzakelijk in Azië moest aanlanden. Hij was tot die overtuiging gekomen op grond van verschillende feiten : een lijk van een onbekend menschenras was aangespoeld op de kust van een der Azoren, in vollen Atlantischen Oceaan had men boomtakken, planten en vruchten opgevischt, die door den westenwind werden voortgedreven. — Na menige vruchtelooze poging, verkreeg Columbus drie kleine schepen van Ferdinand en Isabella, die toenmaals over Spanje heerschten. Hij stak in zee te *Palos*, den 3 Augustus 1492. Eerst vertoefde hij eenigen tijd op de Canarische eilanden, en zette vervolgens den koers naar het Westen. Weldra echter zagen de schepen zich in hunne vaart belemmerd door eene groote massa vlottende wierplanten, die sedert de *Sargasso-zee* werd genoemd. Daarenboven begonnen de mondbehoeften sterk te verminderen, en de bemanningen, die met leede oogen zagen dat men steeds verder in eene onbekende zee stak, gingen aan 't muiten Naar men zegt, dreigden zij zelfs Columbus over boord te werpen, indien binnen drie dagen geen land aan den horizont zou verschijnen. Gelukkigerwijs ontwaarde in den morgen van 12 October 1492, de op den uitkijk staande matroos een groen en boschrijk eiland. « Land! Land! » riep hij, uitgelaten van vreugde, en weldra stapte Columbus met zijne manschap aan wal op het eiland Guanahani, door hem ter eere van den Zaligmaker, *San Salvador* (d. w. z. heilige Verlosser) genoemd. De eilandbewoners stonden verbaasd bij 't zien der schepen en der blanken, doch brachten dezen allerlei levensmid-

delen aan. Vervolgens richtten de Spanjaarden den koers naar het Zuiden, en landden op de eilanden Cuba en Haïti. Nu keerde Columbus naar Europa terug, zes wilden met zich medevoerende, alsook papegaaien, vruchten en andere producten, die in Europa groot opzien baarden. — Kort daarna ver-

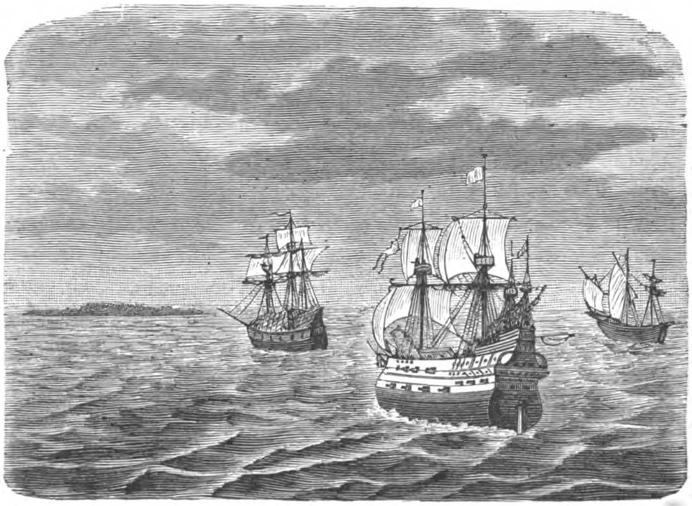

Fig 13 — Land! Land!

trok hij, ditmaal met zeventien schepen, om volkplantingen aan te leggen op de door hem ontdekte eilanden, die hij in naam van den koning van Spanje in bezit genomen had. Tijdens een derden tocht landde hij voor 't eerst op 't Amerikaansche vasteland, nabij de monden van den Orinoco. Later klaagden benijders hem aan bij het Spaansche koninklijk paar : de groote ontdekker werd met ondank beloond, en naar Europa overgebracht in de ijzers. Hij stierf te Valladolid in armoedigen staat. Hem viel niet eens de eer te beurt, zijn naam aan 't door hem ontdekte werelddeel te geven. Amerika, dat *Colombia* zou dienen te heeten, kreeg feitelijk zijn naam naar den Italiaan *Amerigo Vespucci*, die eene beschrijving van de Nieuwe Wereld in 't licht gegeven had

Veroveringen der Spanjaarden. — Nauwelijks had men in Europa de ontdekking van tot dusverre onbekend gebleven landen vernomen, of tal van gelukzoekers vertrokken naar die wonderbare streken. Eene koortsige opgewondenheid maakte zich van allen meester : iedereen wilde fortuin

gaan maken in het goudland, *el dorado*, zooals de Spanjaarden het noemden. Amerika werd door benden landverhuizers bestormd met even veel drift, als vroeger 't Romeinsche rijk door de Barbaren, en 't Heilige Land door de kruisvaarders. Bij hunne aankomst in de Nieuwe Wereld, werden de Europeanen door de inboorlingen, die nooit blanken, schepen, paarden noch vuurwapens hadden gezien, als uit den hemel gedaalde en met bliksems gewapende goden beschouwd. — Het viel dan ook den Spanjaarden niet moeielijk het land te veroveren. In 1513 trok *Balbóa*, over de landengte van Panama, en ontdekte den Stillen Oceaan, dien hij, tot de knieen in het water tredende, met het zwaard in de hand voor den koning van Spanje in bezit nam. — In 1519 landde *Fernand Cortez* in Mexico met eene troep van zeshonderd man, achttien paarden en zeventien stukken grof geschut. Met die geringe middelen bemachtigde hij Mexico en bracht het rijk der Azteken ten val. — In 1530 rukte *Pizarro* Peru binnen, vernietigde er het rijk der Inca 's en stichtte de stad *Lima*. Aan den koning van dat landschap, dien hij gevangen genomen had, beloofde hij het leven te schenken, onder voorwaarde dat de vorst de ruimste zaal van zijn paleis met goud zou laten vullen. De koning stemde hierin toe, maar nauwelijks had hij zijne belofte vervuld, of Pizarro brak de zijne en liet den laatsten der Inca 's verwurgen. Een zijner officieren, *Almagro* geheeten, maakte zich meester van Chili. — Andere Spanjaarden, door *Orellana* aangevoerd, trokken over de Anden, en zakten een machtigen en snellen stroom af, wiens loop zij opnamen en dien zij de *Amazonenrivier* heetten.

De Spaansche volkplantingen. — Ten gevolge dezer ontdekkingen verwierven de Spanjaarden in Amerika overgroote bezittingen, die zich uitstrekten van de golf van Mexico tot den mond van de La Platarivier en de wijde woestenijen van Patagonie Die kolonien waren voor Spanje eene bron van onmeetbare schatten, waarvan deze mogendheid zich het uitsluitend bezit wilde toeeigenen. Te dien einde werd het aan vreemde schepen verboden, in de door Spanje bezette havens van Amerika aan te leggen. De kolonisten mochten geene andere, dan rechtstreeks uit Spanje en door Spaansche kooplieden en schepen ingevoerde waren koopen; de Spaansche taal alleen werd gedoogd over 't geheel gebied der kolonien, terwijl het invoeren en 't verkoopen van boeken, in eene andere Europeesche taal geschreven, ongeoorloofd was. De Spanjaarden gebruikten eerst de inboorlingen tot den mijnarbeid, doch behandelden hen daarbij op zulke onmenschelijke wijze, dat het inlandsche ras bijna geheel en al uitstierf. Toen gingen

zij slaven aankoopen op de kusten van Afrika, en dit gaf aanleiding tot den slavenhandel, die eerst in de 19e eeuw werd afgeschaft. — De Spaansche koloniën van Amerika scheurden zich achtereenvolgens van 1810 tot 1825 van het moederland los, na een langen en bloedigen strijd.

Magelhaëns : de eerste reis om de wereld (1528). — Ten tijde dat Spanje door Cortez, Pizarro en Almagro in 't bezit van Amerika werd gesteld, *ondernam de zeevaarder Magelhaens (Magellaan) de eerste reis om de wereld.* Het spoor van Vasco de Gamo verlatende, wilde hij Indië in geheel tegenovergestelde richting, langs het Westen bereiken. Hij vertrok uit Spanje in 1519, en voer tusschen den zuidelijken uithoek van Amerika en Vuurland door, welke zeestraat naar hem genoemd werd. Daarna zeilde hij door de talrijke eilanden-groepen van den Oceanischen Archipel, en vond ten slotte den dood op de Philippijnen, in een gevecht tegen de wilde bewoners dier eilanden. Zijne officieren zetten evenwel den tocht voort, zeilden westwaarts om Kaap de Goede Hoop, en kwamen eindelijk over den Atlantischen Oceaan in Spanje terug, meer dan drie jaar (1124 dagen) na hun vertrek. — Sedert maakten andere beroemde zeevaarders, o. a. Bougainville en Cook, de reis om de wereld. Deze is thans geen waagstuk meer, maar eene alledaagsche onderneming, die per stoomboot en spoor in 40 dagen kan worden volbracht.

Gevolgen der ontdekkingen. — Columbus 'en Vasco de Gama 's ontdekkingen sleepten onberekenbare gevolgen na zich. De Atlantische Oceaan, waarop zich gedurende eene reeks van eeuwen geene levende ziel had gewaagd, werd van toen af doorkruist door talrijke schepen. De handelsreizen en het handelsverkeer namen in aanmerkelijke mate toe, en de havensteden, alsook de zeevaart, groeiden aan in belang. Het middelpunt van den handel werd plotseling verplaatst, en ging over van de havens der Middellandsche zee tot die van den Atlantischen Oceaan Venetië, Genua en Alexandrië, die in de 15e eeuw zoo bloeiend waren, zagen zich ten voordeele, eerst van Lissabon en Cadix, en later van de Hollandsche en Engelsche havens verlaten. — Het goud en het zilver, die thans in ruimer mate voorhanden waren, namen in waarde af. Naast den stand der groote grondbezitters wier vermogen in bosschen, bouw-en weiland bestond, kwam eene nieuwe klasse van rijken op, wier kapitalen uit goud, zilver, diamanten, effecten en andere roerende goederen waren samengesteld. — Onbekende dieren, planten en producten werden in Europa ingevoerd. Melden wij terloops onder de dieren, de lama, den bizon, den jaguar, den

kondor en den kaaiman; onder de producten, de van de Chinca-eilanden ingevoerde guano, en de petroleum uit de Vereenigde Staten, het mahonie- en het campêche-hout, alsmede de kina, die in de maagdelijke wouden werden ontdekt; onder de planten, de tabak, de dahlia, de zonnebloem en den aardappel. Sedert laatstgenoemde plant in de 18e eeuw overal verspreid en van toen af op groote schaal verbouwd werd, was men niet meer beducht voor hongersnood, de vreeselijke plaag die Europa zoo vaak in de Middeleeuwen geteisterd had. — Aan den anderen kant werden de planten en dieren van de Oude Wereld in Amerika ingevoerd, o. a. de katoenplant, de koffieboom en het suikerriet, die in den maagdelijken bodem der Nieuwe Wereld goed gedijden. Paarden en runderen werden er ook heengebracht en aldaar in 't vrije losgelaten. Zoo ontstonden in de Amerikaansche wouden en prairien, overgroote kudden wilde runderen en paarden. — Een ander en groot gevolg der ontdekkingen was het stichten van bloeiende kolonien, die voor de Europeesche volkeren eene bron van welvaart en zelfs van rijkdom werden.

DERDE HOOFDSTUK.

REGEERING VAN KAREL V.

Het Bourgondische Huis. — Het graafschap Vlaanderen kwam aan de hertogen van Bourgondie door 't huwelijk van *Philips den Stoute* met Margaretha van Male, erfdochter ven eerstgenoemd landschap Later verkreeg *Philips de Goede* het meerendeel der overige Nederlandsche gewesten. — Zijn zoon en opvolger *Karel de Stoute* vatte het plan op, Bourgondie met de Nederlanden te verbinden, en trachtte te dien einde de tusschen beide liggende gewesten te verkrijgen. Dit plan werd evenwel door *Lodewijk XI*, koning van Frankrijk, op 't hevigst bestreden en ten slotte verijdeld. — Karels eenige dochter, *Maria van Bourgondie*, trad in den echt met Maximiliaan van Oostenrijk, die later keizer van Duitschland werd. Uit dit huwelijk werden twee kinderen geboren, Philips de Schoone, vader van *Karel V*, en Margaretha van Oostenrijk.

Karels jeugd. — *Philips de Schoone*, zoon van Maximiliaan van Oostenrijk, huwde met *Johanna*, dochter van Ferdinand en Isabella, die gezamenlijk

over Spanje regeerden Uit dien echt sproot in 1500 te Gent een zoon, Karel geheeten, die eens de machtigste vorst van Europa zou zijn. Bij den dood van zijn vader was hij nauwelijks zes jaar oud, en diensvolgens werd zijn grootvader Maximiliaan over hem als voogd aangesteld. Deze kon echter Duitschland niet verlaten, en gelastte zijne dochter Margaretha van Oostenrijk, moei van den jongen vorst, met het bestuur onzer gewesten. Karels letterkundige opleiding werd aan Adriaan Boyens toevertrouwd, en deze gaf aan zijn vorstelijken leerling onderricht in de talen der volken, over welke hij later zou regeeren, namelijk in het Fransch, het Duitsch, het Vlaamsch, het Italiaansch en het Spaansch. — In de krijgswetenschap werd Karel geoefend door Willem van Croy, heer van Chièvres, van wien hij de rijkunst en 't hanteeren der wapenen leerde. — Margaretha zelf nam de taak op zich haren neef tot de staatkunde op te leiden, en van deze bekwame vorstin leerde de toekomstige keizer 's lands aangelegenheden en de geheimen van het Staatsbestuur.

Karels macht. — Op 15-jarigen leeftijd werd Karel mondig verklaard, en kwam diensvolgens in de Nederlanden aan 't bewind. Ferdinand van Arragon stierf het volgende jaar, en daar zijne dochter Johanna de Krankzinnige tot regeeren onbekwaam was, werd hij door zijn kleinzoon opgevold in Spanje, de beide Siciliën en de overzeesche bezittingen der Spaansche kroon. — In 1519, na den dood van zijn grootvader van vaders zijde, keizer Maximiliaan, kwam Karel insgelijks aan de regeering in de Oostenrijksche erflanden. Vervolgens werd hij, ondanks de tegenwerking van Frans I, koning van Frankrijk, door de te Frankfort vergaderde keurvorsten tot keizer van Duitschland gekozen, onder den naam van Karel V. Zoo stond de 20-jarige vorst aan het hoofd van het grootste deel van West-Europa, alsmede van de pas ontdekte Spaansche bezittingen in Amerika. Hij was de eerste monarch, die te recht kon zeggen, dat « de zon in zijn rijk nooit onderging. »

Karels regeering werd ingenomen door oorlogen tegen *Frankrijk*, de *Turken* en de *Protestanten;* de strijd met deze laatsten zal worden uiteengezet in het hoofdstuk over de Hervorming.

Frans I en Karel V : strijd tusschen Frankrijk en 't Oostenrijksche huis. — De voornaamste monarchiën van West-Europa : Frankrijk, Engeland, Duitschland en Spanje, waren tijdens de middeleeuwen tot stand gekomen. Geruimen tijd bleef het staatkundig *evenwicht* tusschen die mogendheden bewaard. Het werd verbroken wanneer Duitschland en Spanje, met eenige

staten van minder belang, onder één schepter kwamen, en *om het te herstellen voerde Frans I, koning van Frankrijk, zijn leven lang krijg*

Frankrijk toch was door de vereeniging van Duitschland en Spanje onder den schepter van Karel, aan alle zijden ingesloten door de staten van dien vorst De troepen van den keizer konden Frankrijk binnendringen langs het Noorden, het Westen en het Zuiden, en tegen Parijs oprukken van drie zijden te gelijk. Zulks leverde groot gevaar op voor dat land, en daarin is de oorsprong te zoeken van den eeuwenlangen *naijver tusschen Frankrijk en het Oostenrijksche huis,* waaruit eene reeks van bloedige oorlogen ontstond.

Oorlogen tusschen beide vorsten. — Karel V en Frans I voerden viermaal tegen elkander krijg, en telkens eindigde de strijd ten voordeele van den keizer. Frans I, in woede ontstoken door Karels verheffing tot den keizerlijken troon, viel zijn tegenstander aan van alle zijden te gelijk. Hij wist

Karel V

Frans I

Fig. 14

echter niet, bij 't aangaan van den strijd, trouwe en machtige bondgenooten op zijne zijde te brengen, en leed dan ook de neerlaag aan al de grenzen van zijn rijk. In de Nederlanden verloor hij Doornik, in Spanje werden zijne troepen verslagen te Pampelona, en in 't Milaneesche, dat door de Franschen was bezet, delfde hij driemaal achtereen het onderspit, bij Bicocca, bij Biagrasse en bij Pavia (1525). In laatstgenoemden slag werd hij gevangen genomen door een Belgischen edelman, *Karel de Lannoy*

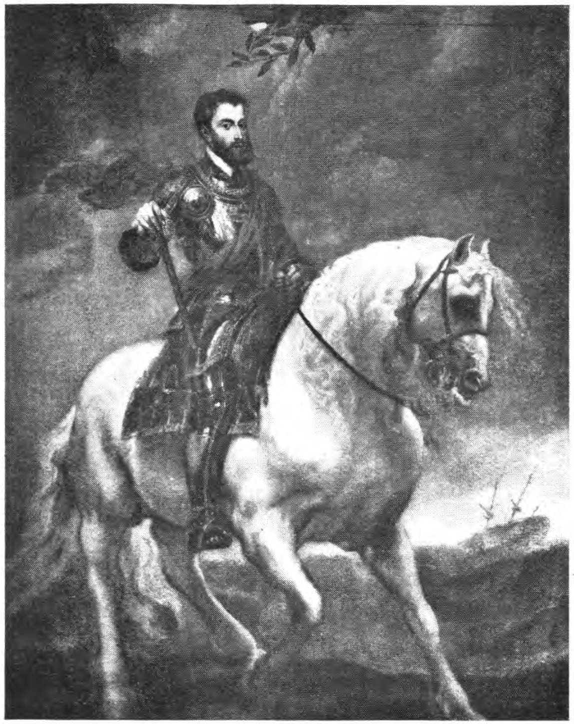

Van Dyck. Fig 3. — Karel V te paard

Titiaan Fig 4 — Frans I.

Hij bleef een vol jaar gevangen, en zag zich ten slotte genoodzaakt het voor hem vernederend verdrag van Madrid te teekenen, waarbij hij van alle aanspraak op Italie en Bourgondie moest afzien. — Het duurde echter niet lang of hij verklaarde Karel V andermaal den oorlog Ditmaal verbond hij zich met den paus en Hendrik VIII, koning van Engeland, die in den vorigen oorlog op de zijde van Karel hadden gestaan. Deze liet een keizerlijk leger tegen Rome oprukken, de stad werd ingenomen en der plundering prijsgegeven. De strijd eindigde in 1529 met den vrede van Kamerijk, ook *Damesvrede* genoemd, wijl hij gesloten werd door bemiddeling van Margaretha van Oostenrijk en Louise van Savoye, moeder van Frans I. De keizer verkreeg Milaan, doch zag van 't bezit van Bourgondie af. In 1535 ondernam Karel V eenen tocht tegen Tunis, en Frans I, de *allerchristelijkste koning*, trad dadelijk in een verbond met Soliman II, sultan der Turken. Een wapenstilstand werd echter het volgende jaar getroffen te *Nizza*, door bemiddeling van den paus. Zes jaar later leed Karel V een gevoelige neerlaag voor Algiers, en Frans I aarzelde niet zich andermaal met Soliman te verbinden. In den beginne behaalden zijne troepen de zege te Cerisolles in Italie Doch wanneer de vereenigde legers van Karel V en Hendrik VIII Frankrijk binnenrukten, deed hij in aller ijl voorstellen tot vrede. Deze kwam in 1544 te *Crespy* tot stand. De damesvrede werd bekrachtigd · Bourgondie zou aan den koning van Frankrijk blijven, en Milaan aan den keizer. De naijver tusschen beide vorsten ging echter op hunne opvolgers over, en beide partijen kwamen nog menigmaal in botsing. Ten slotte werd in 1559 de vrede van *Cateau-Cambresis* gesloten tusschen Hendrik II en Philips II, en daardoor voor goed een einde gemaakt aan den strijd. Van toen af had het Oostenrijksche huis het overwicht in Europa.

Oorlogen tegen de Turken. — Sedert de inname van Constantinopel, waren de Turken in Europa onophoudelijk vooruitgekomen. Hunne macht groeide nog aan onder de regeering van *Soliman II*, bijgenaamd *den Groote*. Deze monarch beklom den troon in 't zelfde jaar als Karel V. Hij rukte Hongarije binnen en drong door tot voor de wallen van Weenen. Doch wanneer Karel V met een ontzaglijk leger tegen hem optrok, durfde hij 't niet wagen zich met den keizer te meten, en keerde ijlings naar Turkije terug. — De Middellandsche zee werd toenmaals door Muzelmansche zeeschuimers of kapers onveilig gemaakt. Deze kaapten de koopvaardijschepen in volle zee, plunderden de lading en voerden de bemanning

gevankelijk mee. Tripoli, Tunis en Algiers, aan de noordkust van Afrika, waren de voornaamste vestingen dier zeeroovers. Karel V, die iedere gelegenheid te baat nam om de macht der Muzelmannen te bestrijden, ondernam een eersten tocht tegen Tunis. Hij bemachtigde deze stad en slaakte de boeien van 20.000 Christenen, die door de kapers in slavernij waren gebracht (1535). Een nieuwe tocht, dien hij tegen Algiers ondernam, mislukte echter geheel en al Zijne zeemacht werd door een vreeselijken storm gedeeltelijk verbrijzeld en voor 't overige uiteengeslagen, en hij zelf bereikte slechts met veel moeite de Spaansche kust (1541).

Bloeiende staat van Karels rijk. — Ondanks die gedurige oorlogen, verkeerden de landen van Karels rijk in zeer bloeienden staat. Schatten van allen aard stroomden uit Amerika naar Spanje. Gansche ladingen goud en zilver in staven, werden ieder jaar met de zoogenaamde galjoenen naar de Spansche havens overgevoerd. Koopvaardijschepen uit alle werelddeelen bezochten de Duitsche Hanzesteden en vooral Antwerpen, dat de plaats van 't eens zoo bloeiende Brugge ingenomen had. De Scheldestad was in dien tijd de eerste handelsplaats der wereld, en 't verblijf van eene menigte schatrijke kooplieden.

Karel V doet afstand van den troon : zijn dood. — 't Regeeren moede, door 't gedurig oorlogvoeren uitgeput en lichamelijk door ziekten ondermijnd, besloot Karel V zijne laatste levensjaren in rust en vrede te slijten. In 1555 deed hij te Brussel vrijwillig afstand van den troon Zijn zoon Philips II volgde hem op in de Nederlanden, te Milaan, in de beide Siciliën, Spanje en de Amerikaansche bezittingen; zijn broeder Ferdinand I, in Oostenrijk en op den keizerlijken troon Toen trok Karel zich terug in het klooster *San Juste,* in een bekoorlijk dal der Spaansche provincie Estramadura gelegen. Hier leidde hij nog eenige jaren een kalm en rustig leven. Men zegt, dat hij zich aldaar met het maken van uurwerken bezighield, en bij 't voelen naderen van den dood, in eene doodkist liggende, zijne eigene lijkplechtigheden bijwoonde. Hij overleed den 21 September 1558. Door tijdgenooten en nakomelingen werd hij beschouwd als een der merkwaardigste monarchen die ooit hebben bestaan.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE RENAISSANCE.

Oorsprong en ontwikkeling. — In den loop der eeuwen bereikte de beschaving in sommige landen een hoogen trap van ontwikkeling, met name te Athene in de *eeuw van Pericles*, en te Rome in de *eeuw van Augustus*. Later echter, ten tijde der volksverhuizing, werd de fakkel der oude beschaving uitgedoofd, en sedert was Europa in de duisternissen der onwetendheid gedompeld. — Doch de meesterstukken der Oudheid waren daarbij niet alle verloren gegaan. Vele werden in de kloosters bewaard en door de monikken herhaaldelijk afgeschreven, zoodat op den duur van hetzelfde werk talrijke kopieen voorhanden waren. — De Romeinsche beschaving was trouwens, ofschoon eenigermate ontaard, te Constantinopel, de hoofdstad van 't Oostersche rijk, in stand gebleven. Nadat de Turken deze stad bemachtigd hadden, gingen tal harer inwoners zich in Italie vestigen. De uitwijkelingen ontvingen er hulp en bijstand van menig verlichten vorst, o. a. van de *Medici* te Florence, en de pausen Julius II en Leo X te Rome. Naar de eigen woorden van Julius II, « zijn de letteren en kunsten als zilver voor het volk, goud voor den adel en diamanten voor de vorsten » Leo X was afkomstig van Florence en verwant aan 't doorluchtige huis Medici. Hij begunstigde zoo mild de schrijvers, dichters en kunstenaars, dat de tijd van schitterende beschaving waarin hij leefde, naar hem de *eeuw van Leo X* geheeten werd. Van Italie breidde de beweging ter bevordering van kunsten en letteren zich uit naar Frankrijk, ten gevolge der oorlogen waarvan het schiereiland onder Frans I het tooneel was geweest. Deze vorst moedigde zeer de beoefening der letterkunde aan, en verdiende deswege den eerenaam van *Vader der letteren*. Ook de boekdrukkunst droeg er niet weinig toe bij, om de studie der Oudheid in West-Europa weder in eere te brengen. — Nu werden de meesterstukkén der Grieksche en Latijnsche letterkunde aan de vergetelheid onttrokken, waarin ze eeuwen lang waren gebleven, en weer gretig gelezen en besproken. Het scheen alsof men ooggetuige was van de opstanding der Oudheid, en daarom werd dit tijdvak de *Renaissance*, d. i. de Wedergeboorte genoemd. Deze duurde ongeveer anderhalve eeuw, en openbaarde zich op 't gebied der letteren, weten-

schappen en kunsten door 't optreden van talrijke mannen van genie, en 't verschijnen eener menigte werken van beteekenis.

De letteren. — In Italie treffen wij eerst drie beroemde schrijvers aan, het zoogenaamde Italiaansche *driemanschap,* Dante, Petrarca en Boccacio, de voorloopers der Renaissance. Na hen blonken aan den hemel der letterkunde : Tasso, de zanger van *Jeruzalem verlost!,* een lyrisch gedicht van ruime afmetingen, aan de geschiedenis der kruistochten ontleend, Macchiavelli, wiens verhandeling *De Vorst* den tyrannen de middelen, ook de onrechtvaardigste en wreedste, aanwijst om de volkeren onder 't juk te brengen, Pico van Mirándola, die vermaard werd om zijn vroeg ontwikkeld verstand en zijne bijna algemeene kennis. Reeds op 10-jarigen leeftijd schreef hij menig merkwaardig gedicht, en gedurende zijn kort leven (hij stierf immers in den ouderdom van 31 jaar) onderscheidde hij zich in al de destijds beoefende vakken der wetenschap. — In Frankrijk moeten genoemd worden : Rabelais, de beroemde schrijver van *Gargantua;* Montaigne, wiens *Essais* een schat van kernachtige gedachten bevatten, Clément Marot en Ronsard, de eerste vertegenwoordigers der nieuwere Fransche dichtkunst; — in Spanje : Cervantes, die in 't leven van *Don Quichot* op geestige wijze met de dolende ridders den draak stak, Lope de Vega, aan wiens vruchtbare pen niet minder dan 1500 tooneelstukken ontvloeiden, — in Portugal, Camoens, die in de *Lusiade* de heldendaden van Vasco de Gama en de roemrijke ontdekkingen der Portugeezen bezong. In de Nederlanden schreef Anna Bijns hare bijtende *Refereynen* tegen de Hervormden, en Marnix van St-Aldegonde zijn *Byenkorf* tegen de Katholieke kerk, alsook het *Wilhelmuslied.* De humanist Erasmus van Rotterdam en Justus Lipsius, beroemde hoogleeraar aan de Leuvensche Universiteit, waren geleerden van den eersten rang.

De wetenschappen. — Bij die ontwaking van 't menschelijk vernuft, bleven de wetenschappen niet achter. In ons land beoefenden Simon Stevin de wis- en de werktuigkunde, Ortelius en Mercator (De Cremer) de aardrijkskunde. In weerwil van de vooroordeelen zijner tijdgenooten, dorst de Brusselaar Andreas Vesalius (Andries Van Wezel) een der eersten de lijken ontleden, met het doel de kennis van het menschelijk lichaan te bevorderen. Hij wordt dan ook voor den schepper der ontleedkunde gehouden. — Een in Duitschland levend geleerde, *Copérnicus,* bracht in de sterrenkunde een ommekeer teweeg. Tot nog toe geloofde men, op grond van het stelsel van Ptolemaeus, dat onze aarde het middelpunt der wereld was. Copérnicus

bewees dat zij integendeel maar een klein hemellichaam is onder millioenen andere sterren, en dat zij tot een planetenstelsel behoort met de zon als middelpunt. Latere ontdekkingen hebben deze zienswijze gestaafd, en haar tot eene algemeen aangenomen grondwaarheid gemaakt.

Schoone kunsten en bouwwerken. — De schoone kunsten vooral werden in dien tijd op schitterende wijze beoefend. In Italie treffen wij wereldberoemde kunstenaars aan, namelijk Leonardo da Vinci, den genialen schilder van het *Laatste Avondmaal,* en boven alle anderen uitstekend, Raphael, die de zalen van 't Vaticaan met fresco's [1] versierde, en Michel-Angelo, tegelijkertijd een schilder, een beeldhouwer en een bouwmeester van den eersten rang. Deze beschilderde in fresco het gewelf der Sixtijnsche kapel, beitelde de grafstede van paus Julius II, en trok den prachtigen

Fig 15. — De Sint-Pieterskerk te Rome

koepel op der St-Pieterskerk te Rome. In de Nederlanden vestigden de gebroeders Van Eyck en Memling den roem der Vlaamsche school. In Duitschland komen in aanmerking : Albrecht Durer, een beroemd graveerder en schilder, en Hans Holbein van Bazel, schilder van den vermaarden

[1] De fresco's zijn muurschilderingen, die met waterverf op de nog versche (*fresco* = versch) natte kalk worden aangebracht De kalk trekt de verf in zich, waardoor deze onuitwischbaar wordt.

Doodendans. Deze is eene zinnebeeldige voorstelling, waarin lieden van allen stand, dansende worden meegevoerd door den Dood, die een geraamte tot viool gebruikt en een scheenbeen tot strijkstok. — Omstreeks denzelfden tijd werd de muziek grootelijks vooruitgeholpen door de werken van den componist Orlandus Lassus, van Bergen, alsmede door het uitvinden van nieuwe instrumenten. De driesnarige vedel der minstreelen werd in de viool omgeschapen door 't aanvoegen van eene vierde snaar, uit het middeleeuwsche *spinet* der adellijke vrouwen ontstond de *klavecimbel*, en deze gaf later het aanzijn aan de *piano*. Op het gebied der

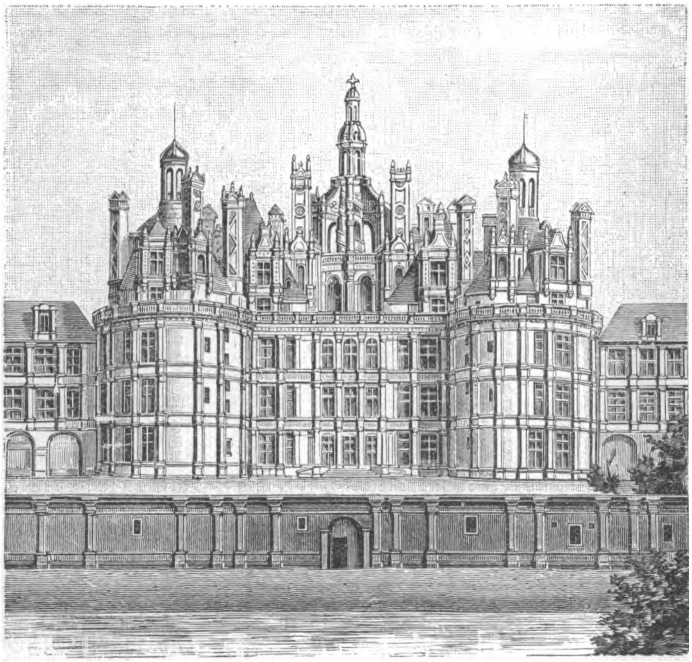

Fig 16. — Kasteel van Chambord

bouwkunst verdween allengs de spitsboog, en met hem de Gothische stijl. In de plaats kwam de Renaissance-stijl, met den rondboog en aan de bouwkunst der Oudheid ontleende versierselen : arabesken, lijst-en loofwerk, enz. — In de meeste Italiaansche steden verrezen prachtige marmeren paleizen. In Frankrijk ook lieten de koningen en edellieden sierlijke gebouwen

oprichten, in de plaats van hunne sombere burchten en steenen. Door allerlei gunstbewijzen lokten zij de voornaamste Italiaansche kunstenaars tot zich. Deze bouwden of versierden de heerlijke kasteelen van Chantilly, Fontainebleau, Chambord en Chenonceaux.

Gevolgen der Renaissance. — Door de uitvindingen en ontdekkingen uit de laatste helft der 15e eeuw, werd zooals hooger gezegd, in het *reizen*, het *oorlogvoeren* en de *levenswijs* een ommekeer teweeg gebracht. — Op *geestelijk gebied* greep insgelijks eene groote omwenteling plaats. De boeken verspreidden kennis in alle standen der maatschappij; de zeden waren niet meer zoo ruw als in den tijd van 't leenroerig stelsel, de letteren en kunsten werden door de grooten naar waarde geschat, en door de volksmenigte beter begrepen. Te recht beschouwt men dus het tijdvak der Renaissance, als het uitgangspunt der hedendaagsche beschaving.

VIJFDE HOOFDSTUK.

HET PROTESTANTISME.

Oorsprong en aanleidende oorzaken. — In de 16e eeuw greep op kerkelijk gebied eene groote omwenteling plaats (men noemt haar de *Hervorming)*, die op het ontstaan van een nieuwen godsdienst, het Protestantisme, uitliep. Deze beweging werd door menigvuldige oorzaken teweeggebracht, en door een samenloop van omstandigheden begunstigd. Meer dan honderd jaar voor Luther, verdedigden *Wicleffe* in Engeland en *Jan Husz* in Boheme, nagenoeg dezelfde leer als de Duitsche hervormer, en de daardoor ontstane gisting was niet heelemaal gestild. — Later verzwakte de oude geloofsijver door de werking van den geest der Renaissance De geestelijkheid bezat toenmaals, voornamelijk in Duitschland, uitgestrekte landgoederen. Vele edellieden wierpen sedert lang begeerige blikken op die bezittingen, zoodat zij er als van zelf toe kwamen om de zijde van Luther te kiezen. — Het bezit dier groote goederen had overigens op den duur talrijke misbruiken in 't leven geroepen. Het bestuur toch der rijke kloosters en abdijen, waar vaak jonge edellieden naar dongen, werd niet altijd aan den deugdzaamste, noch aan den waardigste opgedragen. — De drukkunst verspreidde in alle standen de geschriften en gevoelens der hervormers, en

droeg er niet weinig toe bij om hunne leerstellingen overal ingang te doen vinden. — Het verleenen van aflaten voor geld (namelijk voor 't voltooien der St-Pieterskerk te Rome), deed het smeulend vuur ontbranden en gaf den eersten stoot tot de hervorming.

a) **Luther : de Hervorming in Duitschland.** — Luther verhief zich eerst, in 1517, tegen het verleenen van aflaten voor geld, vervolgens verwierp hij 't gezag des pausen, de mis, de biecht en de kloostergeloften, ten gevolge waarvan hij door den paus in den ban werd gedaan. Hij verbrandde echter openlijk de banbul op het marktplein te Wittenberg, en brak daardoor geheel en al af met de kerk (1520). — De leer van den hervormer verbreidde zich snel over Duitschland en won er vele aanhangers. Karel V zag met leede oogen dat de kerkelijke eenheid van 't keizerrijk gebroken werd, en vaardigde tegen de Protestanten de strengste verordeningen uit. « 't Is volstrekt verboden, zoo luidden deze plakkaten, Luthers werken te drukken of af te schrijven, ze te verkoopen of te koopen, ze uit te deelen, te lezen, te verbergen of zelfs aan te nemen. De overtreders van dit verbod zullen door het zwaard of het vuur worden gedood, de vrouwen levend begraven, en de goederen der ter dood gebrachten worden verbeurdverklaard. » — Er was geen helpen aan. De meeste Duitsche vorsten omhelsden het Protestantisme, en brachten een leger van 80.000 man op de been. Karel V versloeg hen echter bij Muhlberg in 1547. Eenigen tijd later werd de keizer in de Tyroler Alpen door eene kleine bende Protestanten onverhoeds aangevallen. Daar hij fel aan de jicht leed, ontkwam hij slechts met veel moeite, en moest door eenige dienstboden, in aller ijl en bij fakkellicht, in een draagstoel weggevoerd worden. Hij zag zich genoodzaakt in 1552 het *verdrag van Passau* te sluiten, waarbij aan de Duitsche Lutheranen vrijheid van godsdienstoefening werd verleend. Drie jaar later kwam de *vrede van Augsburg* dat verdrag bevestigen.

b) **De Hervorming in de Nederlanden.** — Het duurde niet lang of Luthers leer drong in de Nederlanden door. Karel V nam echter van het begin af de strengste maatregelen om de ketterij te bestrijden, en stelde te dien einde de rechtbanken der inquisitie in.

c) **Zwingli en Calvijn : De Hervorming in Zwitserland en in Frankrijk.** — Een priester van Zurich, Zwingli geheeten, verkondigde in Zwitserland eene leer, die sterk op die van Luther geleek. De voornaamste bewerker der Hervorming in Zwitserland was evenwel de Franschman *Calvijn*, die Genève tot woonplaats koos. Door zijn toedoen werd deze stad het voor-

naamste bolwerk der Hervorming, « het Protestantsche Rome, » en hij zelf kreeg den bijnaam van *paus van Genève*. Zijne leer vond ingang in Frankrijk, waar zijne aanhangers *Hugenoten*, en in Schotland, waar zij *Presbyterianen* werden genoemd.

d) **Hendrik VIII; het Anglicaansche schisma; de Hervorming in Engeland.** — Hendrik VIII, koning van Engeland, drong te vergeefs aan bij den paus, om van dezen de ontbinding van zijn huwelijk met Catharina van Arragon te verkrijgen. 's Pausen weigering kon echter den koning van zijn voornemen niet afbrengen. Hij huwde met Anna Boleyn, en scheurde zich openlijk met zijn volk van de Roomsche kerk los, zich zelf aanstellende tot opperhoofd van de Engelsche of Anglicaansche kerk. Daarenboven hief hij de geestelijke kloosterorden op, verklaarde hare goederen verbeurd, en verdeelde ze gedeeltelijk onder de edellieden met het doel hen op zijne zijde te brengen. — Hendrik VIII liet echter de Katholieke leer onaangeroerd, en de Hervorming kreeg eerst in Engeland vasten voet, onder de regeering van zijn opvolger Eduard VI. — De *Anglicaansche kerk* werd naar de beginselen van 't Protestantisme ingericht, doch behield de bisschoppelijke waardigheid (hieraan ontleent zij haren naam van Episcopale kerk), en de meeste plechtigheden van den Katholieken eeredienst.

e) **De Hervorming in de Scandinavische rijken.** — Het Lutherdom werd in Zweden ingevoerd door koning *Gustaaf Wasa*, en breidde zich ter zelfder tijd uit naar Denemarken-Noorwégen, waar het nog steeds de heerschende godsdienst is.

Europa na de Hervorming. — Ten gevolge der Hervorming scheurde een groot deel van West-Europa zich van de Roomsche kerk los Het gezag des pausen werd nog alleen erkend in Italie, Spanje, Portugal, Ierland, Oostenrijk en Polen, en deze landen zijn tot heden Katholiek gebleven. — In Frankrijk en de Nederlanden stonden Katholieken en Hervormden, schoon in ongelijk getal, naast elkander. — De overige streken : Duitschland, Zwitserland, Engeland, Schotland, Zweden en Denemarken-Noorwegen, gingen geheel of gedeeltelijk over tot het Protestantisme. — De Islam behield de heerschappij in Turkije, en de Grieksche kerk in Rusland.

De Katholieke kerkhervorming : het concilie van Trente. — Met het doel het Protestantisme te keer te gaan, namen de pausen in de 16e eeuw verscheiden maatregelen van beteekenis.

1° De kloosterorden werden *hervormd* ten opzichte van de tucht.

2° De *Inquisitie*, eene gerechtelijke instelling in de 13e eeuw door

Innocentius III tot stand gebracht tijdens de ketterij der *Albigenzen*, werd terug in 't leven geroepen tot bestrijding der Hervorming Deze rechtbank was gelast met het opsporen en het vonnissen der ketters, en leverde deze uit aan den wereldlijken arm tot voltrekking van het vonnis, in geval zij hunne leer niet wilden afzweren.

3° Te Rome kwam, nevens de Inquisitie, de Congregatie van den *Index* tot stand. Hare werkzaamheden bestaan in 't onderzoeken en desnoods in 't verbieden der nieuwe boeken.

4° Sommige *kloosterorden* werden anders ingericht, en nieuwe in 't leven geroepen. De beroemdste dezer nieuwe orden is die der *Jezuieten*. Zij werd gesticht door een Spaanschen edelman, *Ignatius de Loyola*, en goedgekeurd door den paus in 1540. Buiten de gewone kloostergeloften moesten de Jezuieten ook de gelofte doen van te gehoorzamen aan den paus Hiermede gaf hun stichter duidelijk te kennen, dat de orde was ingesteld tot bestrijding van 't vrije onderzoek in kerkelijke zaken, alsmede van de Hervorming. Het gezelschap van Jezus, dat zich tegelijk toelegde op de prediking en het schoolonderwijs, voerde met goed gevolg den strijd tegen het Protestantisme en oefende weldra grooten invloed uit.

5° In 1545 riep paus Paulus III het concilie van Trente bijeen. Deze kerkvergadering werd herhaaldelijk afgebroken en ging eerst voorgoed uiteen in 1563. Haar hoofddoel bestond in het bevestigen en bekrachtigen van de eenheid der *Katholieke kerk*, tegenover de talrijke secten en allerhande leerstellingen van het Protestantisme. Het Concilie veroordeelde deze laatste op plechtige wijze, en verklaarde tevens dat de uitlegging der Heilige Schrift uitsluitend aan de Kerk is toevertrouwd. Ten einde de eenheid van 't geloof onder de Katholieken te behouden, stelde de kerkvergadering opnieuw en voorgoed de geloofsbelijdenis vast. Bij het onderwijs in den godsdienst werd het gebruik van den *Catechismus* verplichtend gemaakt (den H. Carolus Borromeus gaf men last denzelve op te stellen), en voor de gebeden en godsdienstplechtigheden moesten de geestelijken zich voortaan van het *Brevier* en het *Missaal* bedienen.

ZESDE HOOFDSTUK.

DE GODSDIENSTOORLOGEN.

Stelden de pausen alles in 't werk om de vorderingen van 't Protestantisme te stuiten, de Katholieke vorsten legden niet minder ijver aan den dag en bestreden de Hervorming door hunne verordeningen en 't geweld der wapenen. Hierdoor ontstonden in West-Europa de *godsdienstoorlogen*, namelijk de Nederlandsche beroerten der 16^{e} eeuw en de Tachtigjarige oorlog; de godsdiensttwisten en de oneenigheden tusschen de vorstenhuizen in Engeland; de strijd der Fransche koningen tegen de Hugenoten; de *Dertigjarige oorlog*, die Duitschland te vuur en te zwaard verwoestte, en eerst in 1648 met den Westfaalschen vrede een einde nam.

I. — Philips II : De Nederlandsche beroerten der 16^{e} eeuw.

De Nederlandsche beroerten der 16^{e} eeuw. — Philips II hield zijn verblijf in Spanje, en droeg achtereenvolgens het bestuur der Nederlanden op aan zijne zuster Margaretha van Parma, en aan Spaansche veldheeren en landvoogden Daar de godsdienstvrede van Augsburg alleen in Duitschland gold, werden de plakkaten van Karel V tegen de Protestanten nog steeds met groote strengheid in onze gewesten toegepast. Philips II bracht in overleg met den paus het aantal bisdommen in de Nederlanden van vier op achttien, en gaf last de Protestanten met nog meer strengheid te behandelen. Dit bevel werd maar al te goed uitgevoerd door den hertog van Alva, die den algemeenen haat op zich laadde door het laten ombrengen van talrijke Protestanten en de terechtstelling der graven Egmond en Hoorne. Ten slotte kwamen de steden en gewesten, waar 't Protestantisme de overhand had, op aandrijving van *Willem den Zwijger*, prins van Oranje, tegen de Spanjaarden in opstand. Meer dan vierhonderd edelheden sloten het *Verbond der Edelen*, en drongen krachtig aan op verleening van geloofsvrijheid. Vervolgens bestreden zij, onder den naam van *Geuzen*, de Spanjaarden te land en ter zee, en behaalden op hen eene reeks van overwinningen, die zij zich weldra wisten ten nutte te maken.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden (1579). — In 1579 sloten de zeven noordelijke gewesten der Nederlanden de *Unie van Utrecht*, en verklaarden zich onafhankelijk en ten eeuwigen dage gescheiden van Spanje. Zij verbonden zich tot eene republiek, de *Vereenigde Nederlanden* geheeten, met een *stadhouder* aan het hoofd. De zuidelijke (Belgische) gewesten bleven Katholiek en nog lang onder de Spaansche heerschappij. — Onder de leiding der *stadhouders* leefden de Hollanders in vrede en welvaart · dijken werden aangelegd, moerassen drooggemaakt en een deel van het tegenwoordig Nederlandsch grondgebied veroverd op de zee. Eens in 't bezit hunner vrijheid en door hunne naburen ontzien, kozen de dappere bewoners der jonge Republiek de zee tot veld voor hunne ondernemingen, en verwierven in korten tijd door vischvangst en zeehandel onmetelijke rijkdommen. Gansch West-Europa werd door hen voorzien van visch, en te recht kon men beweren dat *hunne tonnen haring in tonnen gouds werden omgezet*. Hunne schepen doorkruisten al de zeeen, en brachten uit verre landen de meest verschillende en kostbaarste producten naar Amsterdam, dat weldra de eerste handelsplaats der wereld werd. — In 1602 vestigden de Hollanders zich op het eiland Java, en stichtten aldaar, ter gedachtenis van het moederland, de stad *Batavia*, die later de hoofdstad hunner uitgestrekte overzeesche bezittingen werd. Deze breidden zich in weinig tijds uit over de Soenda-eilanden en de Molukken, en vormen nog heden het wijde gebied van Nederlandsch Indie of de Oost.

II — Elizabeth van Engeland.

Elizabeth en Maria Stuart. — *Maria Tudor*, dochter van Hendrik VIII en Catharina van Arragon, kwam in 1553 in Engeland aan de regeering. Zij huwde met Philips II, koning van Spanje, en vervolgde als deze de Protestanten, ten einde Engeland terug onder 't gebied van Rome te brengen. Hare pogingen bleven echter vruchteloos. Zij overleed in 1558, en werd op gevolgd door *Elizabeth*, dochter van Hendrik VIII en Anna Boleyn. De nieuwe koningin trad beslist op als de verdedigster van het Protestantisme, en voerde tegen de Roomsche kerk en de Katholieke vorsten een verbitterden krijg. Uit dweepzucht liet zij hare nicht *Maria Stuart*, de Katholieke koningin van Schotland en vermoedelijke troonopvolgster van Engeland, gevangenzetten. Deze ongelukkige vorstin werd na 19- jarige opsluiting op last van Elizabeth, die haar voor eene gevaarlijke mede-

dingster hield, in eene zaal van 't slot *Fotheringay* onthoofden (18 Februari 1587).

Fig 17

De Armada. — Philips II besloot op schitterende wijze wraak te nemen over Maria Stuarts dood, alsook over den steun dien Elizabeth verleende aan de Nederlandsche Protestanten. Hij vormde het plan tot eene landing in Engeland, en rustte te dien einde eene vloot van honderd vijf en dertig zware oorlogsschepen uit, door de Spanjaarden de « Invincible Armada » d. i. de Onoverwinnelijke vloot geheeten. Deze kwam in Juli 1588 in 't gezicht der Engelsche kust, doch werd door een storm uiteengeslagen, en vervolgens door Engelsche en Hollandsche branders grootendeels vernietigd. Deze ramp bracht aan de Spaansche marine zulk een gevoeligen slag toe, dat zij er nooit meer van opkwam. Elizabeth nam de gelegenheid te baat om de Spanjaarden aan te tasten in hunne kolonien en tot in hun eigen land. Eene Engelsche zeemacht voer den Taag op, terwijl andere schepen den Spaanschen handel in Amerika gingen belemmeren. Elizabeth versterkte zeer de Engelsche marine, en moedigde de ontdekkingstochten en lange zeereizen aan. Onder hare regeering volbrachten Engelsche zeevaarders voor 't eerst de reis om de wereld, terwijl door haar minister, *Walter Raleigh*, eene Engelsche volkplanting werd aangelegd in *Virginie* (Amerika).

Genoemde staatsman bracht uit deze streek den aardappel mee. Elizabeth overleed in 1603 na eene 45- jarige regeering.

III. — Hendrik IV : De Hugenoten.

De St.-Bartholomeüsnacht (1572). — In de tweede helft der 16e eeuw, werd Frankrijk geteisterd door den strijd tusschen de Hugenoten en de Katholieken. Deze plaatsten aan hun hoofd de *Guises* uit het hertogelijk huis Lotharingen, terwijl de Protestanten tot aanvoerders kozen den admiraal de *Coligny* en de *Bourbons*, welk laatste geslacht met *Hendrik van Navarre* (Hendrik IV) den Franschen troon beklom. De vijandelijkheden namen in 1562 een aanvang, onder de regeering van Karel IX. Aanleiding daartoe gaf de moord te *Vassy* in Champagne door het gevolg van den hertog van Guise op eenige Calvinisten gepleegd, die in eene schuur den kerkdienst verrichtten. De Hugenoten liepen te wapen, en jaren achtereen verwoestten beide partijen Frankrijk te vuur en te zwaard. In den nacht van 24 tot 25 Augustus 1572 (St.-Bartholomeusnacht), werden op een sein gegeven door de groote klok der kerk St.-Germain l'Auxerrois, tal van Hugenoten in Parijs om het leven gebracht. Dergelijke moorderijen grepen achtereenvolgens plaats in de meeste steden van Frankrijk, en hierdoor nam de strijd tusschen beide partijen nog aan hevigheid toe.

Hendrik IV : het Edict van Nantes (1598). — Nog twintig jaar lang woedde de burgeroorlog in Frankrijk voort. In 1589 viel de laatste telg van het huis Valois, Hendrik III, onder den dolk van een moordenaar, en nu zou *Hendrik van Navarre* den troon beklimmen. Doch deze vorst, die Protestant was en aan 't hoofd der Hugenoten stond, had eerst te kampen tegen den opstand der Katholieke partij, en zag zich genoodzaakt Parijs te belegeren. Deze stad werd nauw ingesloten, en door oproer en hongersnood ten zeerste geteisterd. Ten slotte zwoer Hendrik IV het Protestantisme af, en werd hierop in Parijs binnengelaten. Naar het voorbeeld der hoofdstad onderwierpen zich achtereenvolgens al de Fransche gewesten. — Hendrik IV besteedde eerst al zijne zorgen aan 't heelen der wonden, door dien langen burgeroorlog toegebracht. Te dien einde, en met het doel den godsdienstvrede te bevestigen, vaardigde hij in 1598 het *edict van Nantes* uit. Hierbij verkregen de Protestanten de vrijheid van godsdienstoefening en de burgerlijke en staatkundige rechten, namelijk het recht om openbare ambten te bekleeden. — Met de hulp van zijn minister *Sully* en van den landbouw

kundige *Olivier de Serres,* nam hij de noodige maatregelen om den vervallen landbouw op te beuren. Sully beschouwde den akkerbouw en de veeteelt als de hoofdbronnen van Frankrijks rijkdom, en de *goede koning* Hendrik wenschte dat zelfs de armste boer zich des zondags aan een hoen kon vergasten. Door Sully 's toedoen werd het aankweeken van den moerbezieboom en de zijdewormteelt in Frankrijk ingevoerd. Den handel ook hielp deze wijze staatsman zeer vooruit, namelijk door 't aanleggen van wegen, het graven van kanalen en 't verbeteren der Fransche havens.

IV — De Dertigjarige Oorlog (1618 1648).

Aanleidende oorzaken en begin der vijandelijkheden. — Door den vrede van Augsburg was aan de Duitsche Lutheranen vrijheid van godsdienstoefening verleend. Keizer Ferdinand II poogde in 't begin der 17e eeuw de door Karel V toegestane vrijheid weder in te trekken, wat ten gevolge had dat de Protestanten in opstand kwamen. Staatkundige inzichten kwamen overigens weldra mede in 't spel, en de Hervormden werden achtereenvolgens gesteund door den *paltsgraaf* Frederik, de *Denen,* de *Zweden* en *Frankrijk.* Vandaar de verdeeling van den Dertigjarigen oorlog in vier tijdvakken : het Paltsische, het Deensche, het Zweedsche en het Fransche. Gedurende het eerste leed de keurvorst van de Palts op den *Wittenberg* bij Praag eene beslissende neerlaag, terwijl in het Deensche tijdvak, de Hervormden door de aanvoerders der keizerlijken, *Tilly* en *Wallenstein,* bijna werden vernietigd.

Gustaaf Adolf. — Het Protestantisme liep groot gevaar in Duitschland te worden uitgeroeid, wanneer het gered werd door den dapperen *Gustaaf Adolf,* koning van Zweden, die in Pommeren landde met een leger van 15.000 man. De keizer was hoegenaamd niet beducht voor « dien sneeuwkoning, die weldra in de zuiderzon zou smelten, » en Wallenstein noemde hem minachtend « een schoolknaap, dien hij met eene roede wegjagen zou. » Doch deze sneeuwkoning en zijne soldaten waren ijzeren mannen, door welke de bekwaamste Duitsche veldheeren verslagen werden, telkens dat zij met hen in botsing kwamen. Gustaaf Adolf bemachtigde eerst de steden Maagdenburg en Leipzig, en versloeg daarna Tilly bij *Breitenfeld.* — Vervolgens rukte hij Frankenland, de Palts en Beieren binnen, en bracht Tilly die hem wilde beletten de *Lech* over te steken, eene nieuwe neerlaag toe. Weldra hield hij zijn intocht in Munchen, en bedreigde van daar

Weenen en den keizerlijken troon. Nu riep Ferdinand Wallenstein opnieuw aan 't hoofd der keizerlijken, en in 1632 kwam het tusschen deze en den Zweedschen koning tot een treffen in de vlakte bij Lutzen. Gustaaf Adolf sneuvelde in den strijd, doch zijne troepen behaalden de zege. De dood van dezen grooten veldheer, die nooit werd overwonnen, redde Oostenrijk van een wissen ondergang, en de keizerlijken kregen opnieuw de overhand. Doch nu trad kardinaal *Richelieu*, minister van den Franschen koning Lodewijk XIII en een onverzoenlijk vijand van 't Oostenrijksche huis, met de Protestanten in een verbond. De Fransche veldheeren Condé en Turenne behaalden keer op keer de overwinning, o. a. bij *Rocroy* in 1643, en de Duitsche keizer zag zich ten slotte verplicht voorstellen tot vrede te doen. Deze kwam in 1648 te *Munster* in Westfalen tot stand.

Westfaalsche vrede of verdrag van Munster (1648). — Dit beroemd verdrag bevestigde den vrede van Augsburg, en verleende voorgoed aan Lutheranen en Calvinisten de vrijheid van godsdienstoefening. Hiermede werd een einde gemaakt aan de godsdienstoorlogen, die Duitschland zoo lang hadden geteisterd. Op 't gebied der staatkunde zag het Habsburgsche huis, dat in Oostenrijk en Spanje regeerde, zijn invloed verminderd. De driehonderd vijftig Duitsche staten en vrijsteden werden immers onafhankelijk in hun gebied. Frankrijk, dat tot de zege der Protestanten zoo zeer had bijgedragen, kreeg den Elzas en een deel van Lotharingen; Zweden, Pommeren met eene som van vijf millioen rijksdaalders. Zwitserland en de Vereenigde Nederlanden werden onafhankelijk verklaard Verder zou, om Spanje te benadeelen, de Schelde gesloten worden, wat ten gevolge had dat de handel onze gewesten verliet en in de handen der Hollanders overging. Antwerpen werd van toen af door geene zeeschepen meer bezocht, en de Zuidelijke of Spaansche Nederlanden zuchten arm en verlaten onder 't juk van vreemde dwingelandij.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

DE BEIDE ENGELSCHE REVOLUTIES.

Eerste Engelsche omwenteling (1648). — Elizabeth werd opgevolgd door haar naasten bloedverwant, *Jacobus I*, zoon van Maria Stuart en koning van Schotland. Van toen af bleven Engeland, Schotland en Ierland onder

denzelfden schepter vereenigd. — Kort na Jacobus'troonsbeklimming werd te Londen de zoogenaamde *buskruitaanslag* gesmeed, met het doel het Katholiek geloof in Engeland te herstellen. De saamgezworenen hadden zes en dertig vaten buskruit in de kelders van 't Parlement geplaatst, en zouden hen doen ontbranden den 5 November 1605, op welken dag de koning in persoon de zitting moest komen openen. Het complot werd evenwel ontdekt door het zenden van een naamloos briefje aan een katholieken lord, om dezen af te raden de koninklijke zitting bij te wonen. Men doorzocht de kelders van 't Parlement, en vond er een der samenzweerders, Guy Fawkes geheeten, die alles in gereedheid bracht tot de uitvoering van 't ijselijk complot. — Na den dood van Jacobus I wilde zijn zoon *Karel I* het rijk met onbeperkt gezag regeeren, en wijl het parlement hiermee niet instemde, ontbond hij het tot viermaal toe, en regeerde een tijd lang geheel alleen. Later echter werd hij door de omstandigheden genoopt opnieuw de Kamers bijeen te roepen, en nu besloot hij de leiders der oppositie in hechtenis te doen nemen. Deze aanslag mislukte evenwel, en had een opstand tot gevolg, waarvan *Olivier Cromwell* de leiding op zich nam. Het koninklijk leger

Fig. 18. — Cromwell bij de doodkist van Karel I.

werd door de aanhangers van 't parlement verslagen bij *Marston-Moor* en bij *Naseby* (1645). Karel I vluchtte ten einde raad naar de Schotten, doch deze leverden hem uit aan 't parlement. — Eene rechtbank, door Cromwell

benoemd, veroordeelde den koning ter dood, en in 1649 werd hij op het plein vóór White Hall (zoo heette zijn paleis)) onthoofd. Men zegt, dat wanneer de onthoofde vorst reeds in de doodkist lag, Cromwell deze liet openen en Karels hoofd oplichtte, als wilde hij zich verzekeren dat het wezenlijk van den romp gescheiden was. « Die man, moet hij gezegd hebben, was kloek gebouwd en had nog lang kunnen leven. »

Cromwells bestuur. — Na Karels dood werd Engeland in eene republiek herschapen. Cromwell echter, die er niet van hield onder toezicht te staan, deed de parlementsleden buiten hun vereenigingslokaal zetten, en op de deur van dit laatste, dat gesloten werd, eenen huurbrief aanslaan. Van toen af trad hij op met den titel van *protector* als een onbeperkt gebieder, wiens willekeur die van den onttroonden koning ver te boven ging. Doch bij zijne buitenlandsche politiek vonden Engelands belangen zeer veel baat. Met het doel de macht der Hollanders ter zee te fnuiken, vaardigde hij de *Navigatie-acte* uit, waarbij bepaald werd dat vreemde schepen alleen waren uit hun eigen land in Engeland mochten invoeren, terwijl de invoer van koloniale waren uitsluitend door Engelsche schepen mocht geschieden. Deze verordening, die tot 1850 in zwang bleef, droeg er niet weinig toe bij om het Engelsche zeewezen te ontwikkelen en tot den eersten rang te voeren, wijl daardoor de Engelsche kooplieden en scheepsreeders tot het uitrusten van nieuwe schepen werden genoopt. Cromwell had zijn zoon Richard tot opvolger, maar deze bezat noch zijne bekwaamheid noch zijn gezag. In 1660 riep generaal Monk *Karel II*, zoon van Karel I, naar Engeland terug, en plaatste hem op den troon zijner vaderen. Dit feit heet de Restauratie der Stuarts. De Engelsche republiek had slechts elf jaren bestaan.

Tweede Engelsche omwenteling (1688). — Na zijne troonsbeklimming streefde Karel II evenals zijne voorgangers naar 't onbeperkt gezag. — Zijn broeder en opvolger, Jacobus II, begunstigde de Katholieken ten nadeele der leden der Anglicaansche kerk, die toch de overgroote meerderheid der natie uitmaakten. Intusschen ontstonden de beide partijen, die elkander nog heden het bestuur van Engeland betwisten, de *tories* en de *whigs*. De laatsten riepen naar Engeland om hem tot koning te maken, een ijverig Protestant, *Willem III* van Oranje, stadhouder van Holland en schoonzoon van Jacobus II. Zijne verheffing tot den troon geschiedde zonder tegenstand, en Jacobus II nam de wijk naar Frankrijk, waar hem door Lodewijk XIV het slot Saint-Germain tot verblijf werd aangewezen.

Van Dyck Fig. 5 — Koning Karel I

Ph. de Champagne Fig. 6 — Kardinaal Richelieu.

De eerste grondwettelijke regeering komt tot stand. — Met het oog op hare gevolgen, mag de revolutie van 1688 een der voornaamste gebeurtenissen der 17e eeuw worden genoemd. Daardoor kwam immers in Engeland de grondwettelijke monarchie wezenlijk tot stand. Bij zijne troonsbeklimming moest Willem III plechtig beloven de zoogenaamde *Verklaring der rechten* te zullen naleven. Dit stuk, welks bepalingen aan de oude Engelsche charters zijn ontleend, is, wat den inhoud betreft, wezenlijk eene *grondwet*. Het bevestigde de rechten van vorst en volk en bepaalde nauwkeurig beider bevoegdheid als volgt · De wetgevende macht wordt gezamenlijk uitgeoefend door den vorst en 't parlement; de uitvoerende macht berust bij den koning alleen; het parlement zal op bepaalde tijden worden bijeengeroepen, de belastingen worden gestemd door de Kamers; het petitierecht wordt aan elken burger toegekend, en de Jury ingesteld. Kortom, bovengemelde verklaring was als eene wederzijdsche verbintenis tusschen den Souverein van een vrij land en de gezamenlijke burgers Willem III stierf kinderloos, en in 1713 kwam het *Hannoversche huis* aan de regeering Het heerscht nog heden over 't Britsche rijk.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

LODEWIJK XIV EN ZIJNE EEUW.

Vluchtig overzicht. — Onder Lodewijk XIII nam Frankrijk door toedoen van kardinaal Richelieu zeer in macht en aanzien toe, en onder Lodewijk XIV bereikte dit land het toppunt zijner grootheid. — De regeering van dezen vorst was lang en schitterend, en werd ingenomen door groote veroveringen en ten slotte door bloedige neerlagen. — Lodewijk XIV heerschte met onbeperkt gezag, en liet grootsche bouwwerken uitvoeren. — Hij beschermde met goed gevolg de letteren, wetenschappen en kunsten, zijn regeeringstijd wordt de *eeuw van Lodewijk XIV* genoemd, en hij zelf kreeg den bijnaam van *Grooten koning*, en naar zijn geliefkoosd zinnebeeld, dien van « Roi-Soleil » d. i. koning in luister de zon evenarende.

I. — Zijne oorlogen.

Lodewijks minderjarigheid. — *Lodewijk XIV* werd in 1638 geboren te St.-Germain-en-Laye. Nauwelijks vijf jaar oud zijnde, verloor hij zijn vader. Tijdens zijne minderjarigheid werd het regentschap waargenomen door zijne moeder *Anna van Oostenrijk*, hierin bijgestaan door kardinaal Mazarin. — De oorlog brak opnieuw los tusschen Frankrijk en Spanje, en eindigde eerst in 1659 met den *Vrede der Pyreneen*. Deze werd gesloten in 't Fazanteneiland aan den mond der Bidassoa (Pyreneen). Lodewijk XIV zou in den echt treden met Maria-Theresia, dochter van den koning van Spanje, en Artois als bruidschat dezer prinses aan Frankrijk worden afgestaan.

Fig 19 — Lodewijk XIV.

Lodewijks plannen en middelen. — Intusschen overleed kardinaal Mazarin, en de jonge koning gaf van stonden aan duidelijk zijn inzicht te kennen zelf de teugels van 't bewind in handen te nemen. Hij besloot zonder eenig toezicht en onbeperkt te regeeren, en slaagde hierin zoo volkomen, dat hij te recht kon zeggen « L'État, c'est moi! » d. i. Ik zelf ben de Staat! — Door eerzucht aangedreven, liet hij geene enkele gelegenheid ongebruikt voorbijgaan om Frankrijks grenzen uit te breiden. Evenals hij de machtigste persoon van zijn rijk was, zoo wilde hij ook zijn land tot het machtigste van Europa maken. Om zijn doel te bereiken schaarde hij rondom zich eene groep merkwaardige mannen, wier bekwaamheden hij wist te ontdekken en naar waarde te beloonen. De financien des rijks werden met wijs beleid bestuurd door *Colbert*, en verschaften den eerzuchtigen vorst de noodige geldmiddelen om zijne troepen behoorlijk uit te rusten. Andere bekwame helpers van den monarch waren de minister van oorlog *Louvois*, de vestingbouwkundige *Vauban*, de veldheeren *Turenne, Condé, Catinat* en *Luxembourg*, alsook de admiralen *Tourville* en *Duquesne*.

Zijne veroveringen. — Bij den dood van Philips IV, koning van Spanje, liet Lodewijk XIV aanspraken gelden op een deel der Nederlanden. Zijne troepen rukten Vlaanderen binnen en bezetten in eénen veldtocht al de steden van dit landschap. De Vereenigde Nederlanden, Engeland en Zweden

voelden zich ontrust, en sloten het *Drievoudig Verbond* om Lodewijks veroveringszucht te keer te gaan. De vrede kwam in 1668 te *Aken* tot stand, en Frankrijk behield eenige van de veroverde steden. — Lodewijk XIV besloot nu de Hollanders voor hunne stoute tusschenkomst te bestraffen, en hun rijk land bij het zijne in te lijven. Vergezeld van Turenne en Condé, trok hij zonder moeite over den Rijn (eene destijds zeer geroemde krijgsverrichting), en rukte Holland binnen. Ten einde raad, staken de Hollanders de dijken door, en weldra geleek hun land eene wijde maar ondiepe zee. De Franschen zagen zich tot den terugtocht genoodzaakt, doch vingen opnieuw den strijd aan in Belgie, waar zij bij *Seneffe* de overwinning behaalden. De vijandelijkheden eindigden met den vrede van *Nijmegen* (1678), waarbij Franche-Comte aan Frankrijk kwam. — Lodewijks eerzucht was evenwel hiermee niet voldaan. Te midden van den vrede bemachtigde hij Straatsburg, Luxemburg en vele andere steden, wat ten gevolge had dat Engeland, Duitschland, Spanje en de Vereenigde Nederlanden het *Verbond van Augsburg* met elkander sloten. Lodewijk XIV hield met goed gevolg den strijd tegen gansch Europa uit. en sloeg zegevierend aller aanvallen op zijne grenzen terug. De oorlog eindigde in 1697 met den vrede van *Rijswijk*, waarbij Frankrijk Straatsburg behield.

Zijne ongelukken. — *Karel II*, koning van Spanje, stierf kinderloos in 't jaar 1700, en liet bij uitersten wil als eenig erfgenaam achter een kleinzoon van Lodewijk XIV, die als Philips V den Spaanschen troon beklom. Hierdoor moest Frankrijk nog in aanzien toenemen; ook zei Lodewijk XIV bij 't afscheidnemen tot den jongen koning : « Mijn zoon, de Pyreneen bestaan niet meer! » Doch nu trad geheel Europa in een verbond tegen den Franschen monarch, en hierdoor ontstond de *Spaansche successieoorlog*. Aan beide zijden werd hardnekkig gestreden, maar Frankrijk was door de vorige oorlogen uitgeput, en de Fransche troepen leden achtereenvolgens de neerlaag te *Ramilies* in 1706 en te *Malplaquet* in 1709. Lodewijk XIV zag zich ten slotte gedwongen vredesvoorstellen te doen. De vijandelijkkeden namen een einde met den *vrede van Utrecht* (1713), en dien van *Rastadt*, welke het volgende jaar tot stand kwam. Beide verdragen brachten in Europa 's politieken toestand groote veranderingen teweeg. De Spaansche monarchie werd gesplitst : Philips V behield Spanje en de overzeesche bezittingen, terwijl zijn mededinger, de Duitsche keizer Karel VI, Napels, het Milaneesche, Sardinie en de Zuidelijke Nederlanden kreeg. Deze laatsten stonden van toen af onder de heerschappij

van Oostenrijk. Frankrijk behield de vroeger veroverde streken, doch moest New-Foundland afstaan aan Engeland, dat insgelijks Gibraltar in Spanje kreeg. Lodewijk XIV stierf in 1715 na meer dan zestig jaar het bewind te hebben gevoerd. Evenals Augustus werd hij in zijne familiebetrekkingen erg beproefd. Bijna al zijne kinderen en kleinkinderen waren immers vóór hem ten grave gedaald, en bij zijn dood verviel de kroon aan zijn vijfjarigen achterkleinzoon, *Lodewijk XV*.

II. — Lodewijk XIV als bestuurder.

Nijverheid en handel. — Tijdens de eerste jaren der regeering van Lodewijk XIV, verkeerden de nijverheid, de landbouw en de handel in een ongemeen bloeienden toestand. Door Colberts toedoen ontstond in Frankrijk menig nieuwe tak van nijverheid, o. a. de lakenweverij te Abbeville, te Elbœuf bij Rouen, en te Sedan in de Fransche Ardennen. Lyon werd vermaard om het weven der zijde en 't vervaardigen van met goud en zilver gestikte stoffen, de Parijsche tapijtfabriek der *Gobelins* wekte aller bewondering door hare heerlijke producten, die in tapijtwerk de doeken der

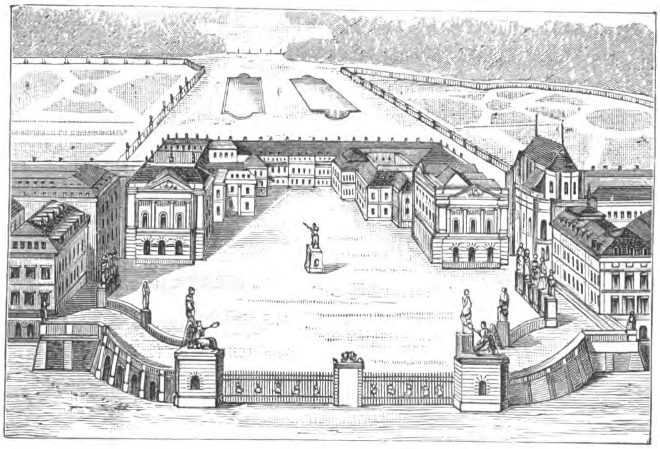

Fig. 20. — Kasteel van Versailles

grootste schilders reproduceerden, te St.-Gobain bij Laon vervaardigde men spiegels, die voor die van Venetie niet moesten onderdoen. — Doeltreffende maatregelen werden genomen tot bescherming van den landbouw : Colbert

liet de moerassen droogleggen, moedigde de veeteelt aan en riep het boschen waterwezen in het leven. — Hij beschermde ook den handel door het instellen van talrijke jaarmarkten (de vermaardste was die te Beaucaire in 't zuiden van Frankrijk), alsook door 't aanleggen van wegen en het graven der groote vaart van Languedoc, die den Atlantischen Oceaan met de Middellandsche zee in verband bracht en door den ingenieur *Riquet* werd ontworpen.

Bouwwerken. — Tal van heerlijke bouwwerken werden uitgevoerd, die nog heden van Lodewijks prachtliefde getuigen. Deze vorst liet o. a. het paleis der Tuilerieen voltooien en dat van Versailles bouwen, met zijne heerlijke door *Le Nôtre* aangelegde tuinen. In Parijs verrees de zuilengang van 't Louvre-paleis, de kerk der Invaliden, het Observatorium en de triomfpoorten St.-Denis en St-Martin. De kasteelen van St.-Cloud, Fontainebleau en Chambord werden hersteld, en om Versailles van het daar ontbrekende drinkwater te voorzien, deed de koning met opoffering van veel geld het waterwerktuig van Marly oprichten, naar de plannen van den Luikschen werktuigkundige *Renkin Sualem*

Opheffing van het Edict van Nantes (1685). — Het kon niet anders of door 't gedurig oorlogvoeren en Lodewijks overdreven uitgaven, moest Frankrijks welvaart op den duur te gronde gaan. De bloem der jongelingschap was weggemaaid door den krijg, het platteland ontvolkt, en de eene helft der bevolking leefde van de aalmoezen der andere helft. De uiterst strenge winter van 1709 vernietigde in de kiem den oogst van den volgenden zomer, en hierdoor werd de ellende zoo groot en zoo algemeen, dat men lakeien des konings zag bedelen in de straten van Versailles. De *opheffing van 't Edict van Nantes*, waarbij den Protestanten de openbare oefening van hun godsdienst werd ontzegd, droeg overigens tot het verval der nijverheid niet weinig bij. Meer dan driehonderd duizend Hervormden toch, waarvan de meesten knappe handwerkslieden waren, verlieten het Fransche grondgebied en vestigden zich in Holland en in Engeland.

III. — De zeventiendeeuwsche beschaving.

De letteren. — Met de 17ᵉ eeuw brak voor de Fransche taal, die toen reeds op een hoogen trap van ontwikkeling stond, een tijdperk van grooten bloei aan. In 1635 stichtte Richelieu de *Fransche Academie*. Dit beroemd genootschap gaf een woordenboek der Fransche taal in 't licht, en trad van

toen af op als de bewaker van 't zuivere taalgevoel en van Frankrijks letterkundige overleveringen Lodewijk XIV schaarde later eene keurbende van onsterfelijke schrijvers om zich, wier roem zijne regeering grooten luister bijzette. Onder de beroemde dichters en prozaschrijvers van dien tijd, die nog steeds gelezen en bewonderd worden, komen in aanmerking: Corneille met treurspelen als *le Cid* en *Horace;* Racine, de schrijver van *Athalie;* Boileau met zijne *Art poetique*, waarin hij de regelen der classieke dichtkunst voorschreef; Molière de groote blijspeldichter; La Fontaine met onovertroffen *Fabelen;* Fénelon, de schrijver van *Telémaque;* de groote kanselredenaars Bossuet, Massillon, Fléchier en Bourdaloue; La Bruyère, wiens *Caractères* eene diepe menschenkennis verraden, La Rochefoucauld met zijne vermaarde *Maximes* d. w. z. leerspreuken, en Mevr. de Sévigné met hare nooit volprezen Brieven. — De 17e eeuw was ook voor de Nederlandsche letteren een tijdperk van bloei. Onder de schrijvers onzer gouden eeuw komen op den voorgrond : de blijspeldichter Bredero met den *Spaanschen Brabander;* de minnedichter en geschiedschrijver Pieter Hooft; Joost van den Vondel, de vorst der Nederlandsche dichters, met treurspelen als *Lucifer, Jozef in Dothan* en *Gijsbrecht van Amstel;* Jacob Cats, de dichter van 't huiselijk leven en de populairste onzer schrijvers van vroeger tijd. In Zuid-Nederland schreef Pater Poirters, in navolging van Cats, het *Masker van de wereld afgetrokken.* — In andere landen treffen wij insgelijks omtrent denzelfden tijd tal van geniale schrijvers aan Melden wij in Engeland Shakspeare, den schrijver van *Romeo en Juliette, Hamlet, Othello* en andere wereldberoemde drama 's; Milton, den blinden dichter van het Verloren Paradijs; Daniel de Foe, den boeienden verteller van 't leven van *Robinson Crusoe,* een verhaal ontworpen naar de lotgevallen van den Schotschen matroos Selkirk, die op een onbewoond eiland van den Stillen Oceaan achtergelaten werd; in Duitschland den onsterfelijken wijsgeer en wiskundige Leibnitz, bij wien de gedachte opkwam eene voor alle volken bruikbare taal met dergelijk schriftsoort saam te stellen, naar het grondbeginsel der stelkunde.

De kunsten. — Op 't gebied der kunsten komen minder talenten van den eersten rang voor, dan in den Renaissance-tijd. In Frankrijk moeten genoemd worden : de schilders Lesueur, Mignard en Poussin, de beeldhouwer Puget, de componist Lulli, de graveerder Callot en de bouwkundige Mansard, de uitvinder der *mansardes* (soort van dakkamers), naar wiens plannen de paleizen van Lodewijk XIV werden gebouwd.

In de Nederlanden onderscheidde zich de groote Rembrandt, de vorst der Hollandsche schilderschool, terwijl de roem der Vlaamsche school bevestigd werd door de alom verspreide meesterstukken van Rubens, Van Dyck, Jordaens en Teniers. — Aan de spits der Spaansche school stonden Velasquez en Murillo, beiden geboortig van Sevilla.

De wetenschappen. — De proefondervindelijke d. i. op waarnemingen gegronde natuurkunde, kwam eerst in de 17e eeuw voorgoed tot stand. Door het uitvinden van den verrekijker werd het mogelijk op 't gebied der sterrenkunde met reuzenschreden vooruit te gaan. Copérnicus had de oude cosmographie, volgens welke de aarde en de mensch alles in de wereld waren, den bodem ingeslagen, door te bewijzen dat de zon het middelpunt van ons planetenstelsel is. — Na hem leverde *Galilei* van Pisa nog eens het bewijs, dat de aarde aan een tweevoudige beweging onderworpen is. Hij ontdekte insgelijks de wet van den val der lichamen, en vond den slinger uit. Deze uitvinding werd hem ingegeven, door 't zien slingeren eener aan 't gewelf der kerk te Pisa hangende lamp. Bovendien vervaardigde hij den eersten *thermometer*, terwijl zijn leerling *Toricelli* den *barometer* uitvond. — Reeds in 1582 had paus Gregorius XIII de jaartelling aanmerkelijk gewijzigd. Door het gebruik van den Juliaanschen Kalender, tot dusverre in zwang, was immers een verschil van tien dagen ontstaan tusschen den algemeen aangenomen en den waren tijd, zooals deze door den loop der zon werd aangewezen. Dit verschil sproot hieruit voort, dat men in de jaartelling eene kleine breuk, ongeveer 11', verwaarloosd had, waardoor na vele eeuwen een merkelijk tekort was ontstaan. Gregorius XIII vulde de leemte aan, en bepaalde dat men na den 4 October 1582, den 15 October in plaats van den 5 zou schrijven. Bovendien zou, om alle verder verschil te voorkomen, slechts één van vier achtereenvolgende eeuwjaren (eeuwjaar = slotjaar eener eeuw), een schrikkeljaar zijn, dat namelijk waarvan de twee eerste cijfers een veelvoud van 4 zijn. De *Gregoriaansche* tijdrekening werd achtereenvolgens door bijna alle christelijke volkeren ingevoerd. De Grieken en Russen alleen hebben de Juliaansche tijdrekening behouden. Hieruit volgt dat zij in hunne tijdbepaling dertien dagen na ons komen, en eerst den 10 schrijven wanneer wij den 23 hebben. — De Engelsche geleerde Newton, een der grootste vernuften die ooit hebben bestaan, ontdekte de wet der *algemeene aantrekkingskracht*, door welke de bewegende hemellichamen worden beheerscht. Men zegt dat hij op 't spoor kwam van de theorie der zwaartekracht, bij het zien ter aarde vallen van een

appel, waarbij eigenlijk een zeer kleine bol door een uiterst grooten aangetrokken werd. Hij slaagde er ook in, door middel van een kristallen prisma het witte licht in zeven kleuren te ontleden, zooals in den regenboog. Op 't gebied der stelkunde vond hij de merkwaardige, als het *binomium van Newton* bekende formule, welke op zijne graftombe te Westminster werd gegrift, als zijnde een zijner heerlijkste ontdekkingen. De Franschman Denis Papin begreep de eerste de onmetelijke kracht van den stoom, en vervaardigde desbewust den zoogenoemden *Papiniaanschen pot,* waaruit door latere ontwikkeling de stoommachine ontstond. — Otto van Guericke uit Maagdenburg (Pruisen) vond de *luchtpomp* uit, alsook de *Maagdenburgsche halvebollen,* en de Engelsche geneeskundige Harvey maakte zich beroemd door 't ontdekken van den bloedsomloop.

Uit dit alles blijkt dat de 17e eeuw getuige was van groote vorderingen op 't gebied der wetenschap, zooals de beide vorige eeuwen een tijdperk van merkwaardige ontdekkingen waren geweest op dat der aardrijkskunde. Tijdens de 18e eeuw nam de wetenschap nog in omvang en nauwkeurigheid toe, en zoo kwam in onzen tijd die reeks van wonderbare uitvindingen tot stand, waardoor de levenswijs zoo zeer werd gewijzigd, en de beschaving doordrong in alle standen en tot in de verste landen.

NEGENDE HOOFDSTUK.

DE NOORDSCHE RIJKEN IN DE XVIIIe EEUW.

I — Rusland onder Peter den Groote.

Rusland. — Rusland was nog in de 17e eeuw een half barbaarsche Staat, die te midden der wijde Oostzeevlakte van Europa afgezonderd lag, en nergens aan de zee paalde. Zijn bodem was vruchtbaar en zeer boschrijk, doch de bevolking te weinig beschaafd om hiervan partij te trekken. Bij zijne troonsbeklimming in 1689 besloot Peter de Groote : 1° *In zijn rijk de Westersche beschaving in te voeren;* 2° *aan Rusland uitwegen te verschaffen,* door op de Turken de kusten der Zwarte zee en op de Zweden die der Oostzee te veroveren.

Peter de Groote : zijne reizen. — Met het doel door zich zelf na te vorschen waaraan de meest beschaafde staten hun voorspoed hadden te danken, ging hij op reis naar het Westen. In Duitschland stelde hij zich op de hoogte der militaire inrichting van dit rijk, in Holland werkte hij met passer en bijl in de scheepstimmerwerven te Zaandam, en leerde er de kunst om schepen te bouwen, op te tuigen en van stapel te laten loopen. Vervolgens begaf hij zich naar Engeland, en wierf er voor Russischen dienst zeelieden van allen rang en alle slag aan, officieren, loodsen, kanonniers en matrozen, om met hunne hulp zijne opkomende zeemacht in te richten. Na zijne terugkomst in Rusland

Fig 21 — Peter de Groote

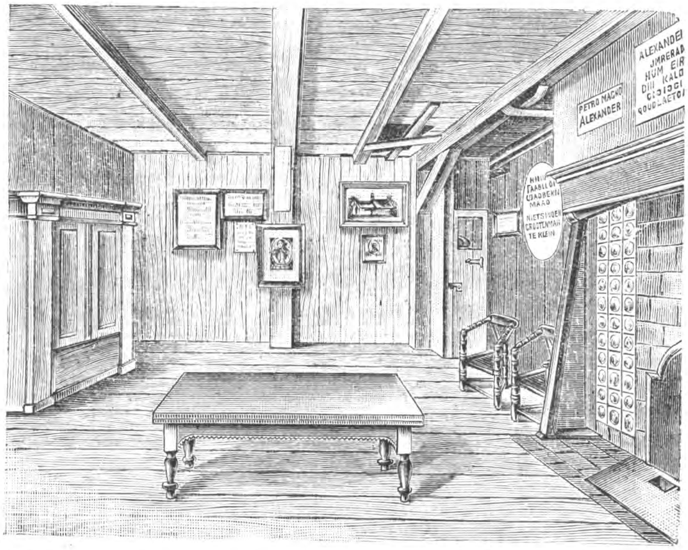

Fig 22 — Huis van Peter den Groote, te Zaandam

lokte hij tal van geleerde vreemdelingen hierheen, en zond jonge Russen naar het buitenland om er aan de vermaardste hoogescholen te studeeren.

Zijne veroveringen. — Peter de Groote begreep dat Rusland best met Europa zou te verbinden zijn over zee, en derhalve kuststreken met havens moest bezitten. Hij liet dan ook een klein eskader uitrusten op den Don, en veroverde op de Turken *Azof* en vervolgens *Perekop,* langs welke havens hij een uitweg tot de Zwarte zee kreeg. Later breidde hij zijne grenzen uit tot aan de Kaspische zee, waar hij de havenstad *Derbent* op de Perzen bemachtigde. — Het bezit van de Oostkust der Baltische zee, destijds in handen der Zweden, ging hem evenwel het meest ter harte. Na eerst zelf de neerlaag bij Narwa gekregen te hebben, versloeg hij koning Karel XII van Zweden bij *Pultawa,* en ontrukte hem dientengevolge Lijfland, Esthland, Ingermanland, Carelië en een deel van Finland. Bij 't verdrag van *Nystadt* (1721) werd hij in 't bezit dezer schoone gewesten bevestigd, en zoo trad Rusland in de rij der Europeesche Staten en werd tevens eene zeemogendheid.

St.-Petersburg gesticht. — Peter de Groote zette de kroon op zijne veroveringen door het stichten van *St.-Petersburg,* waarvan hij reeds in 1703 de grondslagen had gelegd. Door hare ligging tegenover Zweden was deze stad als een « op Europa uitziend venster, » en derhalve wonderwel geschikt om Ruslands hoofdstad te worden. Ook spaarde Peter de Groote noch tijd, noch geld, noch het zweet zijner onderdanen om haar tot stand te brengen. Meer dan 80.000 arbeiders stierven tijdens de werken aan de moeraskoorts, door de uitwasemingen der Neva-oevers teweeggebracht. De oude hoofdstad Moskou met haar *Kremlin,* hare kerken met vergulde koepels en hare ontelbare klokketorens, bleef steeds het godsdienstig middelpunt van Rusland, de heilige stad, waar de Czaren gekroond worden. Petersburg echter werd de staatkundige hoofdstad en de voornaamste handelsplaats van 't Russische rijk. Met het doel haar te beschermen, bouwde men de vesting *Kroonstadt* op een eilandje van de Finsche golf.

Peter de Groote als hervormer. — Middelerwijl bevestigde en vermeerderde Peter de Groote zijn gezag. De macht der *bojaren* of edelen, die zich tegen zijne hervormingsplannen verzetten, werd ingekort, en het patriarchaat der Grieksche kerk opgeheven en vervangen door de heilige *Synode* of opperkerkeraad van Rusland. Peter maakte zich zelf tot hoofd ervan, en nam den titel aan van *Autocraat* d. i. alleenheerscher *aller Russen,* welken titel de Czaren nog steeds voeren. Hij nam zich voor, met de hulp van *Lefort* uit Genève, het Russische volk geheel en al te hervormen, en het de zeden en gebruiken der overige Europeesche volken te doen aannemen. De troepen werden uitgerust gelijk de Duitsche soldaten; de

Europeesche kleederdracht, waarvan men aan elke stadspoort een model hing, werd verplichtend gemaakt, en het dragen van een langen baard op zware boete verboden. Peter de Groote liet ook wegen aanleggen, en deze van afstand tot afstand met geschilderde palen afzetten, die bij sneeuwweer den reizigers en kooplieden het spoor moesten aanwijzen. Verder werden door zijn toedoen talrijke manufacturen, scheepstimmerwerven, ververijen, spiegel-en wapenfabrieken opgericht. Hij stichtte insgelijks de *Academie voor wetenschappen* te St.-Petersburg, benevens andere scholen. De zeevaarder *Behring* kreeg bevel de Siberische kusten op te nemen, wat tot het ontdekken der naar hem genoemde zee en straat van Behring leidde.

II. — Pruisen en Oostenrijk.

Opkomst en vooruitgang van Pruisen. — Het huis *Hohenzollern*, dat nog heden over Pruisen heerscht, kwam in 1415 aan de regeering in het *Keurvorstendom Brandenburg*, een kleinen staat van Midden-Duitschland. Eene eeuw later werden de bezittingen der Duitsche orde, langs de Oostzee tusschen Weichsel en Njemen gelegen, door den toenmaligen grootmeester *Albert van Brandenburg* in een wereldlijk gebied, het *hertogdom Pruisen*, herschapen. Pruisen kwam honderd jaar later door een huwelijk aan Brandenburg, bij het uitsterven der mannelijke linie van Alberts geslacht. In 1701 verleende de Duitsche keizer aan den keurvorst van Brandenburg, *Frederik I*, den titel van *koning van Pruisen*, voor eene som van 6 millioen gulden. De bezittingen van den nieuwen koning lagen echter zoo zeer uiteen, dat Voltaire Pruisen spotswijs kon vergelijken bij « een paar draagbanden, uitgerekt langs de kusten der Oostzee ». — Pruisens tweede koning, *Frederik Willem I*, bijgenaamd de *koning-sergeant*, besteedde al zijne zorgen aan het werven van een uitgelezen leger. Het bestond uit buitengemeen groote en sterke soldaten, die voor het hooge werfgeld dienst namen, en door den koning zelf met stokslagen werden gedrild. Deze verachtte de geleerden en kunstenaars, wijl hem buiten zijn leger niets ter harte ging, en was uitermate gierig. Van lediggangers had hij zulk een afkeer, dat hij hen soms op straat slaag toediende. « Tijdens zijne regeering, zei zijn zoon, had niemand in Pruisen meer dan drie el laken aan 't lijf, noch minder dan twee el staal op zijde. » Hij herschiep zijn rijk in eene groote kazerne, en liet bij zijn dood in 1740 aan zijn opvolger, *Frederik II*, een goed gevulde schatkist achter, alsmede het beste leger van Europa.

De Pragmatieke Sanctie. — De Duitsche keizer *Karel VI* nam zich voor, wijl hij geene mannelijke erfgenamen had, het bezit zijner uitgestrekte landen aan zijne oudste dochter *Maria Theresia* te verzekeren. Hij wendde zich te dien einde tot de groote mogendheden, en wist van deze, tegen groote opofferingen, de erkenning te verkrijgen van een staatkundig testament, *Pragmatieke Sanctie* geheeten, waarbij de troonopvolging ten gunste zijner dochter geregeld werd. Frederik II drukte evenwel de meening uit, dat een leger van 200.000 man beter Karels plannen zou helpen verwezenlijken, dan al die perkamenten stukken.

Oostenrijksche Successie-oorlog (1740-1748). — Nauwelijks was Karel overleden, of Maria Theresia werd van alle zijden aangevallen. De keurvorst van Beieren, door een Fransch leger gesteund, liet zich te Frankfort als keizer kronen, terwijl koning Frederik van Pruisen een inval in Silezie deed en dit landschap in eenige weken veroverde. Maria Theresia, die gansch alleen aan zooveel vijanden het hoofd moest bieden, werd van een wissen ondergang gered door de Hongaren, die haar met groote verkleefdheid ter zijde stonden. Zij verscheen met haar klein kind op den arm voor den rijksdag te Presburg, en als uit ééne borst riepen de leden haar toe : « Laten wij sterven voor onzen *koning* Maria Theresia! » — Gansch Hongarije liep hierop te wapen. De magnaten rukten aan de spits hunner woeste krijgsbenden Beieren binnen, bemachtigden Munchen en dwongen den keurvorst van zijne aanspraken af te zien. — Van haren kant stond de keizerin, hoe noode ook, Silezie af aan Frederik II, die daarop de wapenen neerlegde. De Franschen hadden middelerwijl de Oostenrijksche Nederlanden na de overwinning bij *Fontenoy* (1745) overweldigd, en hielden deze gewesten drie jaar lang onder hun gebied. — Deze bloedige oorlog eindigde in 1748 met den *vrede van Aken,* waarbij de Nederlanden opnieuw aan Maria Theresia kwamen, en de koning van Pruisen Silezie behield.

De Zevenjarige oorlog (1756-1763). — De keizerin kon evenwel in 't verlies van dit gewest niet berusten. Wanneer eenige jaren later Frankrijk en Engeland twist kregen over hun Amerikaansche bezittingen, koos Oostenrijk de zijde van Frankrijk, terwijl Frederik II zich aansloot bij Engeland. Een vreeselijke oorlog, waarbij nagenoeg een millioen man het leven inschoten, brak los te land en ter zee, van de oevers van den Ganges tot die van den Sint-Laurens en van den Mississipi. De strijd duurde zeven jaren lang, en terwijl Frederik II in Duitschland eene schitterende overwinning behaalde

bij *Roszbach,* kreeg de Engelsche vloot allerwegen de overhand ter zee. — De vrede werd eindelijk gesloten in 1763. Bij het verdrag van *Hubertsburg* kwam Silezie voorgoed aan Pruisen, en bij dat van *Parijs* stond Frankrijk zijne schoonste bezittingen : Canada, de Antillen en de Indische factorijen, aan Engeland af. Van dien tijd dagteekent Engelands overwicht ter zee en zijne grootheid als koloniale mogendheid.

Tegen het einde hunner regeering, sloten Frederik II en Maria Theresia zich aan bij Catharina II, keizerin van Rusland, en gingen met haar over tot de eerste *deeling van Polen.*

III. — Verdeeling van Polen.

Polen. — Polen was gedurende eene reeks van eeuwen een aanzienlijk rijk, dat zich uitstrekte van de Baltische tot dicht bij de Zwarte zee. Sedert 1572 werd er de koning gekozen, wat aan vreemde vorsten de gelegenheid verschafte om zich met 's lands zaken te bemoeien. Een andere oorzaak van verderf was het *liberum veto,* krachtens hetwelk *een enkel afgevaardigde* de besluiten van den rijksdag kon tegenhouden. Hieruit ontstonden immers lange burgeroorlogen, die Polen zeer verzwakten. Zulks was uiterst gevaarlijk voor dit land, dat geene natuurlijke grenzen had, en dus allerwegen bloot stond aan een vijandelijken inval van zijne drie machtige en eerzuchtige buren. Pruisen, Oostenrijk en Rusland toch voelden zich door Polens inwendige onlusten en zwakheid opgewekt om zijn grondgebied onder elkander te verdeelen, en tegen het einde der 18e eeuw vermochten zij hunne plannen te dien opzichte door te zetten.

Polen gedeeld (1772, 1793 en 1795). — Catharina II, Frederik II en Maria Theresia gingen in 1772 over tot eene eerste deeling van dit rijk. — In 1793 beroofden Catharina en Frederik andermaal Polen van eenige gewesten. — Te vergeefs plaatste zich de dappere *Kosciuzko* in 1795 aan het hoofd der Poolsche patriotten. Hij werd door de Russen geslagen, en gaf door zijn wanhoopskreet « *Finis Poloniæ* » (d. w. z. 't is uit met Polen)! te kennen, dat zijne neerlaag den volkomen ondergang zijns vaderlands na zich zou sleepen. Rusland, Pruisen en Oostenrijk verdeelden inderdaad onder elkander het overschot van Polen, en zoo werd dit heldhaftig en ongelukkig volk uit de rij der Europeesche rijken gewischt, na een meer dan achthonderdjarig bestaan.

Omtrent den tijd dat deze aloude monarchie in Europa te gronde ging,

kwam aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan de eerste Amerikaansche republiek tot stand, namelijk die der *Vereenigde Staten van Amerika.*

TIENDE HOOFDSTUK.

DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA.

De Engelsche volkplantingen. — Noord-Amerika werd lang door de Europeesche landverhuizers verwaarloosd, ofschoon het rijkdommen bevatte, die goud en zilver in waarde overtreffen: een uiterst vruchtbaren bodem; onuitputtelijke kolen- en ijzermijnen; machtige stroomen als den Mississipi

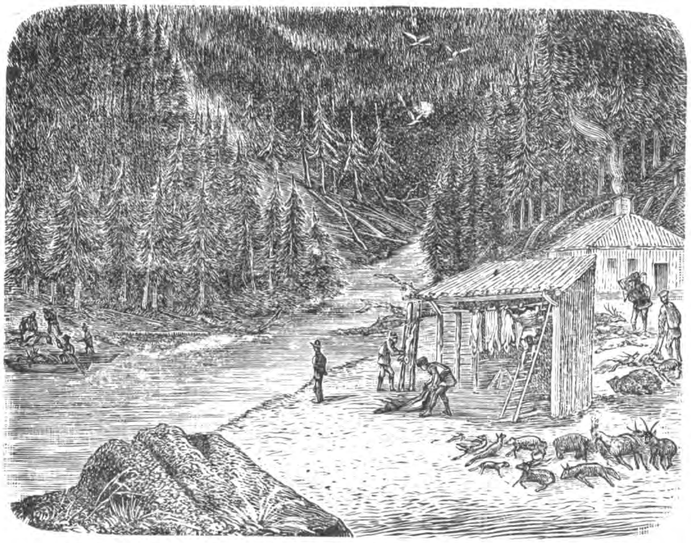

Fig. 23. — In het land der pelsdieren eene legerplaats van pelsjagers.

en zijne bijrivieren; op die van Engeland gelijkende kusten met *diepe en veilige zeeboezems*, ten zeerste geschikt voor 't aanleggen van havens — De Franschen en de Engelschen landden achtereenvolgens in die gewesten en stichtten er volkplantingen, die naar de steden van het moederland

werden genoemd. New-York, Boston, Bristol, Portsmouth, Nieuw-Orleans, enz. — Deze koloniën bereikten snel een hoogen trap van welvaart en bloei. De meeste kolonisten, een taai en vrijheidlievend slag van arbeiders, legden zich toe op den landbouw. Op den maagdelijken bodem dien zij bebouwden, oogsten zij in overvloed allerlei graangewassen, koffie, katoen en suikerriet in Andere landverhuizers, de zoogenaamde pelsjagers, vestigden zich in 't gebied der groote meren en in de nabijheid der Hudsonsbaai, en leefden er van de jacht op de bevers en pelsdieren — Ten gevolge van den Zevenjarigen oorlog werd Canada bij de Engelsche koloniën ingelijfd, en Spanje, dat ten nadeele van Frankrijk Louisiana gekregen had, stond in vergelding Florida aan Engeland af. De Engelschen verloren echter kort daarna hunne schoonste Amerikaansche bezittingen, die zich ten gevolge van den *Vrijheidsoorlog* tot een bondsstaat met republikeinschen regeeringsvorm vereenigden

Vrijheidsoorlog (1772-1783). — Naar het inzicht der Engelsche regeering, moesten de Amerikaansche koloniën het hare bijdragen om de kosten van den Zevenjarigen oorlog te dekken. Te dien einde werd door het Parlement van Londen een aanzienlijk zegelrecht gestemd, te heffen op den handel met de koloniën, alsook eene zware belasting op het invoeren in Amerika van glas, papier en thee. De kolonisten echter teekenden verzet aan tegen die lasten, die zij, niet vertegenwoordigd zijnde in het Engelsch parlement, zelf niet hadden gestemd Een oproer brak los te Boston, waarbij als Indianen vermomde inwoners, drie ladingen thee bij hare aankomst in de haven in zee wierpen Hierop kwam een Congres van afgevaardigden uit de koloniën te *Philadelphia* bijeen. Op eene tweede vergadering werd de *Verklaring van de rechten van den mensch* afgekondigd, welke verklaring in Europa eene geestdriftige beweging ten gunste der Amerikaansche omwenteling in 't leven riep. In dit vermaarde stuk huldigden de opstandelingen de beginselen der hedendaagsche vrijheden, alsook het recht van zelfregeering, en verklaarden hun land onafhankelijk ten opzichte van Engeland.

Washington en Franklin. — In hun streven werden zij bijgestaan door twee mannen van buitengewone verdienste, *Washington* en *Franklin*. De eerste, een rijke planter uit Virginie, plaatste zich aan 't hoofd der landmilitie, zijn landgoed en zijne zaken verlatende om de revolutie te helpen zegevieren. *Franklin* was uit een nederige handwerkersfamilie van Boston geboren, doch kwam door zijn vlijt aan het hoofd eener groote drukkerij te Philadelphia. Hij onderscheidde zich ook op 't gebied der zedenkunde en der

physica. Zijne faam was reeds tot in Europa doorgedrongen, wanneer hij er voor zijn vaderland om hulp kwam vragen. Te Parijs, waar hij zich eenigen tijd ophield, viel hem een geestdriftig onthaal te beurt. Frankrijk, de Vereenigde Nederlanden en Spanje, zooals te verwachten was van landen die tegen Engeland een wrok hadden, beloofden hem hun steun. De jonge markies *La Fayette* scheepte zich met een korps vrijwilligers naar Amerika in, en streed er aan de zijde van Washington. Zij brachten met hun beiden den Engelschen generaal Cornwallis eene beslissende neerlaag toe bij Yorktown (1781) — Twee jaar later erkende Engeland, bij den vrede van *Versailles*, de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten.

Franklin. Washington.

Fig. 24.

De Vereenigde Staten. — Na den oorlog ging Washington stil leven op zijn landgoed te *Mount-Vernon*. De staatsregeling der nieuwe republiek werd volgenderwijs door de afgevaardigden der kolonien vastgesteld De dertien eerste staten der Unie behielden elk hun afzonderlijk bestuur. De bondsregeering zou bestaan uit een *president*, benoemd voor vier jaren en met de uitvoerende macht bekleed, uit *twee wetgevende kamers* en uit een *Oppergerechtshof*. De zetel der regeering werd gevestigd te *Washington*, eene stad die ter eere van Amerika 's bevrijder in 1792 op de oevers van de Potomac tot stand kwam. — Bij de dertien eerste Staten der Unie sloten zich achtereenvolgens andere aan, en thans is hun getal geklommen tot zes en veertig. Het wijde gebied der Unie strekt zich uit tusschen den Atlantischen Oceaan, de golf van Mexico, de Stille zee en de groote meren van Canada. Arbeid en handel hebben onder de inwoners rijkdom verspreid, en van de nog jonge republiek, die nauwelijks meer dan honderd jaar oud is, een der bloeiendste landen der wereld gemaakt. Weinige jaren na de Amerikaansche omwenteling brak de groote *Fransche Revolutie van 1789* los, en hiermee neemt de Nieuwste geschiedenis een aanvang.

ELFDE HOOFDSTUK.

DE ACHTTIENDEEUWSCHE BESCHAVING.

De kunsten en letteren. — Op het gebied der kunst bracht de achttiende eeuw minder voort dan de vorige eeuwen. De grootste vernuften van dien tijd legden zich immers voornamelijk toe op de wijsbegeerte en de wetenschappen. Onder de kunstenaars moeten evenwel genoemd worden : de Italiaan *Canova*, wiens standbeelden echte meesterstukken zijn; de Duitschers *Mozart*, *Haydn* en *Beethoven*, alsook de Luikenaar *Grétry*, alle vier beroemde componisten. — Aan de spits der letterhelden van dien tijd staan de Duitsche dichter *Schiller*, de schrijver van *de Roovers* en van *Maria Stuart*, en de Franschen *Buffon*, *Montesquieu*, *Voltaire* en *Jean-Jacques Rousseau*. Buffon schreef in steeds gekuischten en sierlijken stijl de *Natuurlijke historie der dieren;* Montesquieu *den Geest der wetten*, Voltaire tal van merkwaardige werken in al de letterkundige genres, terwijl Jean-Jacques Rousseau in zijne geschriften optrad als een ijverig voorstander der volkssouvereiniteit. — De wijze leeraar Rollin gaf eene *Verhandeling over de studien* uit, Diderot en d'Alembert stichtten de *Encyclopédie*, een onafzienbaar werk dat als het belangrijkst letterkundig voortbrengsel der 18e eeuw wordt beschouwd, Le Sage schreef zijn overbekenden roman *Gil Blas van Santillane;* Florian was een verdienstelijk fabeldichter, Bernardin de Saint-Pierre gaf na eene reis naar Mauritius zijne *Studien over de Natuur* in 't licht, alsmede het roerend verhaal *Paul en Virginie*. Evenals hij, bezongen de dichters Millevoye, André Chénier en Delille, in hunne verzen, de schoonheden der natuur. — In Nederland komen in aanmerking op letterkundig gebied : Justus van Effen met den *Hollandschen Spectator*, een tijdschrift gesticht tot loutering van den smaak en de zeden van 't Hollandsche volk, Hubert Poot, de dichter van 't buitenleven, Ten Kate en Huydecoper, de grondleggers der Nederlandsche taalwetenschap, Willem Van Haren, een verdienstelijk lyrisch dichter *(Het menschelijk leven)*, en zijn broeder Onno Zwier Van Haren, de schrijver van 't heldendicht de *Geuzen*, Elizabeth Wolff en Agatha Deken, twee verdienstelijke romanschrijfsters.

De wetenschappen. — De geleerden, evenals de dichters, vestigden meer en meer hunne blikken op de echte en schoone natuur, die men zoo lang verwaarloosd had om zich met verzinsels op te houden. Zij maakten zich de ontdekkingen der vorige eeuw ten nutte, en hielpen de natuurwetenschappen met reuzenschreden vooruitgaan. Evenals Buffon grootten roem verworven had op 't gebied der dierkunde, zoo onderscheidden zich de geleerde Zweed *Linnaeus* en de Franschman *de Jussieu* op dat der plantenleer, *Haüy* in de delfstofkunde, *Lavoisier* in de scheikunde, en later *Cuvier* in de geologie. Deze geleerden zijn om zoo te zeggen de scheppers der wetenschappen, welke sedert onze kennis zoo zeer hebben gewijzigd. De sterrenkunde, die nu niet langer aan den leiband van verzonnen stelsels liep, zag eene nieuwe toekomst te gemoet dank zij de werken van de Franschen *Lalande* en *Laplace*, en van den Engelschman *Herschell*. Deze vervaardigde een reusachtigen, twaalf meter langen verrekijker, met welken hij de planeet *Uranus* en hare trawanten ontdekte, en de sterren van menige nevelvlek duidelijk kon onderscheiden. — Op 't gebied der natuurkunde vond *Franklin* den bliksemafleider uit. Hij kwam op de gedachte dit toestel te vervaardigen ten gevolge eener proefneming, tijdens een onweer, met een vlieger met metalen punt. Zinspelende op deze uitvinding, alsook op Franklins staatkundige rol, noemde een dichter hem den man « die den hemel den bliksem en den tirannen den schepter ontrukt. » De gebroeders *Montgolfier*, papierhandelaars te Annonay, vervaardigden de eerste luchtballons met warme lucht gevuld, de naar hen genoemde *montgolfières*. Deze werden kort daarna vervangen door andere met waterstofgas gevuld. Twee Italiaansche geleerden, *Volta* en *Galvani*, legden zich met voorliefde toe op het navorschen der electrische natuurverschijnselen. De eerste vond de *Voltasche kolom* uit, het uitgangspunt der electrische telegraphie, terwijl de uitvindingen van Galvani, overigens later verbeterd, nog heden ten grondslag liggen aan de *galvanoplastiek*, d. i. het galvanisch vergulden en verzilveren van lepels en vorken, medailles enz. — De Schot *James Watt* had reeds in zijne kinderjaren de buitengewone macht van den stoom opgemerkt; hij verbeterde merkelijk de vroeger door

Fig. 25. — Montgolfière.

Newcommen uitgevonden machine, en herschiep haar in een nieuw toestel, dat hij omstreeks 1782 openbaar maakte. Van toen af werd de stoommachine tot allerlei nuttige doeleinden gebruikt, en thans bestaan op onzen aardbodem millioenen dergelijke werktuigen. De 18e eeuw was ook een tijdperk van merkwaardige ontdekkingen op't gebied der aardrijkskunde. Het vasteland van de Oude en Nieuwe wereld was met uitzondering van Midden-Afrika toenmaals reeds bekend, maar de duizenden eilanden van Oceanië en de poolstreken waren nog onbereisd. Koene zeevaarders, waaronder de Franschen *Bougainville* en *La Pérouse*, alsook de Engelschman *James Cook*, de eereplaats bekleeden, bezochten de gevaarlijke archipels der onmetelijke Stille zee. Zij namen niet alleen de ligging van die verre gewesten nauwkeurig op, maar oogsten er ook veel kennis in, op 't gebied der weten-

Fig. 26. — Gedenkteeken van La Pérouse, in het eiland Vanikoro (Oceanië).

schappen. Sommigen hunner, zooals Cook en La Pérouse, werden door de Oceanische wilden gedood. — Naast deze beroemde schrijvers, geleerden en reizigers, komen vier groote weldoeners der menschheid in aanmerking : *Parmentier*, die 't verbouwen van den aardappel in Frankrijk algemeen maakte; de abbé[1] *de L'Epee*, de schepper van 't eerste gesticht voor doofstommen, *Hauy*, de broeder van den delfstofkundige, die ten gebruike der

[1] Zoo noemt men in 't Fransch een wereldlijk geestelijke.

blinden het reliefschrift uitvond, wat hen in staat stelde met de vingers te lezen; ten slotte de Engelsche geneeskundige *Jenner*, de ontdekker der koepokinenting, het beste behoedmiddel tegen de pokken.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

DE REVOLUTIE, DE REPUBLIEK EN HET KEIZERRIJK.

1. — De Fransche Revolutie.

Aanleidende oorzaken. — De oorlogen van Lodewijk XIV hadden aan Frankrijk schrikkelijk veel geld gekost Het land werd nog armer onder Lodewijk XV, wiens verkwistende uitgaven den van val 't oude régime, d. i. het regeeringsstelsel vóór de Fransche Revolutie, verhaastten. — In het bestuur heerschten misbruiken van allen aard In plaats van éene geschrevene en allen geldende grondwet, waren meer dan driehonderd uiteenloopende en willekeurige costumen, d. i. oude gebruiken, van kracht in de verschillende deelen des rijks. — Krachtens zoog naamde *lettres de cachet*, kon de koning iemand zonder voorafgaand vonnis laten gevangen zetten. Dientengevolge waren tal van lieden opgesloten in de sombere kerkers der Bastille, eene tot staatsgevangenis ingerichte vesting. Op de plattelandsbevolking drukten, ten bate van adel en geestelijkheid, talrijke feudale lasten, zooals de ***heerendienst*** (corvée) en de *tienden*. Bovendien waren de landlieden gehouden hun graan te malen, hun brood te bakken en hun wijn te persen in den molen, den oven en de pers van den heer, tegen betaling van een willekeurig vastgesteld recht. De landsbedieningen en hofambten, alsook de militaire graden, werden aan den meestbiedende verkocht. Zekere hertog de Fronsac o. a. was kolonel op 7-jarigen leeftijd, en een zijner officieren slechts twaalf jaar oud. — De vonnissen der rechtbanken boezemden zoo weinig vertrouwen in, dat een aanzienlijk man van dien tijd moet gezegd hebben : « Werd ik beschuldigd de torens van Notre-Dame gestolen te hebben, dan zou ik voorzichtigheidshalve beginnen met op de vlucht te gaan.» — De philosofen (zoo heette men in de 18e eeuw degenen die de oude meeningen in zake van godsdienst

en staatkunde bestreden) ijverden niet alleen in hunne geschriften tegen de bestaande misbruiken, maar deden tevens bij het volk zucht tot vrijheid en gelijkheid ontstaan. Ten gevolge der Amerikaansche revolutie, die dezelfde gevoelens tot drijfveer had gehad, werd het verlangen naar hervormingen steeds grooter, en eenieder zag duidelijk in, dat zij niet langer meer konden uitblijven.

De Algemeene Staten (1789). — Lodewijk XVI, die in 1774 aan de regeering kwam, was een zachtmoedig en welwillend vorst, wien het voorzeker aan goede voornemens niet ontbrak. Bij zijne troonsbeklimming koesterde men de hoop dat hij in 's lands zaken heilzame hervormingen zou brengen, doch het bleek later dat hij daartoe de noodige wilskracht niet bezat. — Met het doel de regeering uit den moeielijken toestand te helpen waarin zij zich bevond, riep de koning de Algemeene Staten bijeen. Den 5 Mei 1789 kwamen zij te Versailles samen. Reeds den volgenden dag rezen in de vergadering oneenigheden op aangaande de wijze van stemmen. De meeste leden van de geestelijkheid en van den adel verlieten de zaal, daar zij weigerden te beraadslagen met de afgevaardigden van den derden stand (burgerstand). Hierop verklaarden deze laatsten zich tot *Nationale Vergadering*, en legden in de *Kaatsbaan* den eed af, dan eerst uiteen te zullen gaan wanneer zij aan Frankrijk eene grondwet hadden gegeven.

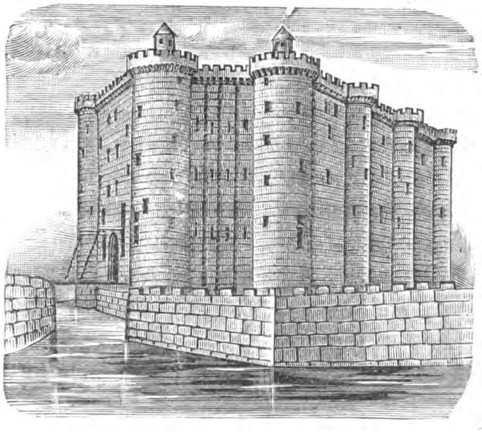

Fig 27 — De Bastille.

De Nationale Vergadering of Constituante. — Tijdens de debatten der vergadering, geraakten de gemoederen in de hoofdstad meer en meer in gisting. Den 14 Juli 1789 sloopte het volk de *Bastille*, de aloude Staatsgevangenis der Fransche monarchie. Kort daarna, in den nacht van 4 Augustus, deden de afgevaardigden van den adel en van de geestelijkheid afstand van al hunne voorrechten : recht van eerstgeboorte, adellijke titels, taille (eene belasting waarvan adel en geestelijkheid

verschoond bleven), heerendienst, tienden en andere feudale lasten. Deze besluiten werden opgenomen in de *Constitutie van 1791*, met nog andere bepalingen van denzelfden aard, als de gelijkstelling in rechten van alle burgers, de vrijheid der pers, van godsdienstoefening, van handel en nijverheid. De rechtbanken werden ingericht en de belastingen vastgesteld, zooals beiden nog heden bestaan. De boeken van den burgerlijken stand, tot dusverre door de geestelijkheid gehouden, zouden naar luid der Constitutie worden afgegeven aan de gemeenten. Verder bepaalde de grondwet, dat de uitgestrekte goederen der Kerk tot staatseigendom (*natiegoed*) gemaakt en verkocht zouden worden. Met het doel het aankoopen dier goederen te bevorderen, gaf men daarop eene soort van papieren geld, de zoogenaamde *assignaten*, uit, ten bedrage van 400 millioen. — Het Fransche grondgebied werd op geheel andere wijze verdeeld. In de plaats van de 32 provinciën, vroegere leenen van de Fransche kroon, kwamen 83 departementen, die hun naam kregen naar de eene of andere natuurlijke bijzonderheid van hun grondgebied : berg, bron of waterloop (bij voorbeeld : *Hautes-Pyrénées, Vaucluse, Aisne*). Ieder departement werd onderverdeeld in districten, kantons en gemeenten of *municipaliteiten*.

De Wetgevende Vergadering. — Nu de Constitutie tot stand was gebracht en daarmede de grondslagen eener nieuwe staatsinrichting waren gelegd, verklaarde de Constituante hare zending volbracht en ging daarop uiteen. Zij werd opgevolgd door eene nieuwe kamer, de *Wetgevende Vergadering*, die hare zitting opende den 1 October 1791. Tal van edellieden echter, den storm voorziende die over Frankrijk zou losbreken, waren naar Duitschland gevlucht, en hielden er zich op bij de grenzen, met name te Coblentz. De *emigranten* (zoo werden zij geheeten) zetten Oostenrijk en Pruisen aan om in Frankrijk tusschen beide te komen en er het oude régime opnieuw in 't leven te roepen. Zoo brak de oorlog los, en de Vergadering verklaarde *het Vaderland in gevaar*. Tal van jonge vrijwilligers namen dadelijk dienst, en rukten onder 't zingen der *Marseillaise*, tegen den vijand op. Onder aanvoering van *Dumouriez* brachten zij de Oostenrijkers eene neerlaag toe bij *Jemappes*, ten gevolge waarvan Belgie aan Frankrijk kwam (1792). — Terwijl de Fransche troepen zich aan de grenzen met roem overlaadden, richtte het Parijsche gepeupel een ijselijk bloedbad aan (2 September 1792). Meer dan 3000 priesters en royalisten, die als *verdachten* in de gevangenissen opgesloten waren, kwamen tijdens de *Septembermoorden* om 't leven. Vervolgens schorste,

door het volk daartoe gedwongen, de Wetgevende Vergadering den koning in zijne waardigheid, en deed hem met zijn gezin in den Tempeltoren gevangenzetten. Hierop ging zij uiteen, en liet aan de nieuwe Kamer, de *Nationale Conventie*, den last en ook de verantwoordelijkheid over om Lodewijk XVI te vonnissen.

II. — De Fransche Republiek.

De Nationale Conventie. — Nauwelijks was de *Nationale Conventie* vergaderd, of zij schafte het koningschap af (21 September 1792), en herschiep Frankrijk in eene Republiek. Vervolgens hield zij zitting als oppergerechtshof en veroordeelde Lodewijk XVI ter dood. De ongelukkige vorst viel onder de guillotine, den 27 Januari 1793. Deze politieke misdaad had oproeren ten gevolge in de Vendée en in Bretagne, twee koningsgezinde gewesten, en bracht tegen Frankrijk de eerste coalitie tot stand, gevormd door Engeland, Oostenrijk, Pruisen en Spanje. De Conventie, die tegelijk het hoofd moest bieden aan buiten- en binnenlandsche vijanden, stelde tegen deze laatsten de uiterste middelen in het werk. Nu begon het hatelijk *Schrikbewind* met zijne beruchte instellingen · de *Revolutionnaire Rechtbank*, het *Comité de Sûreté générale*, d. i. het Comité voor de algemeene veiligheid, en het *Comité de Salut public*, d. i het Comité voor het algemeene welzijn. Een jaar lang werd in geheel Frankrijk eene ijselijke slachting aangericht. Achtereenvolgens beklommen het schavot de koningin Marie-Antoinette, de beroemde scheikundige Lavoisier, die te vergeefs eenige dagen uitstel vroeg om met zijnen arbeid klaar te komen, de dichters Roucher en André Chénier, en tal van edellieden en jonge meisjes Weldra werden alle burgers, die maar eenigszins van koningsgezindheid verdacht waren, om het leven gebracht, vrouwen, grijsaards, kinderen zelfs vielen onder het moorddadig mes. Vreezende niet genoeg slachtoffers te kunnen maken, liet de hatelijke Carrier de beruchte *klepbooten* bouwen, waarmede duizenden ongelukkigen in de Loire verdronken werden.

Hervormingen door de Conventie tot stand gebracht. — Te midden dezer afschuwelijke moorderijen, en ondanks de beslommeringen van den oorlog met de voornaamste Europeesche mogendheden, wist de Conventie verscheiden hervormingen van beteekenis tot stand te brengen. Het *metriek stelsel* kwam in de plaats der tallooze tot dusverre gebruikte maten en gewichten. — Op grond van een verslag van den geleerden *Lakanal*, bepaalde

de Conventie dat openbare lagere, middelbare en hoogere scholen zouden worden ingericht. Zij stichtte het *Institut de France*, het Museum van natuurlijke historie, het Conservatoire des Arts et Métiers (eene school waar onderwijs in de mechanische kunsten gegeven wordt), de polytechnische school (voor aspiranten der artillerie, genie en voor ingenieurs) en de Ecole Normale (eene kweekschool voor leeraars). — In 1793 deed zij de eerste *optische telegraaflijn* aanleggen. Deze telegraaf, waardoor berichten met seinen werden overgebracht, werd uitgevonden door de gebroeders *Chappe*. Zij bestond uit eene reeks op heuvels gebouwde torens, voorzien van beweeglijke armen, wier afwisselende stelling en bewegingen de over te seinen woorden moesten uitdrukken. — Eene nieuwe tijdrekening *(de republikeinsche kalender)* werd ingevoerd, aanvangende met 22 September 1792, daags na het afkondigen der Republiek. Het jaar begon op bovengenoemden datum en bestond uit de volgende twaalf maanden : *Vendémiaire* (wijnmaand), *brumaire* (nevelmaand) en *frimaire* (vorstmaand), de drie herfstmaanden ; *Nivôse* (sneeuwmaand), *pluviôse* (regenmaand) en *ventôse* (windmaand), de drie wintermaanden ; *germinal* (kiemmaand), *floréal* (bloemenmaand) en *prairial* (weidenmaand), de drie lentemaanden; *Messidor* (oogstmaand), *thermidor* (hittemaand) en *fructidor* (vruchtmaand), de drie zomermaanden. Iedere maand werd in drie *decaden* van tien dagen verdeeld, en om het getal dagen van 't jaar volledig te maken, voegde men aan de decaden vijf als nationale feesten gevierde dagen toe. Evenals de maanden kregen de dagen nieuwe namen. Bovendien werden zij toegewijd aan 't een of ander gewas of aan een met den arbeid van 't jaargetijde in verband staande werktuig, bij voorbeeld de *anjelier*, den *wortel*, den *ploeg*, enz.

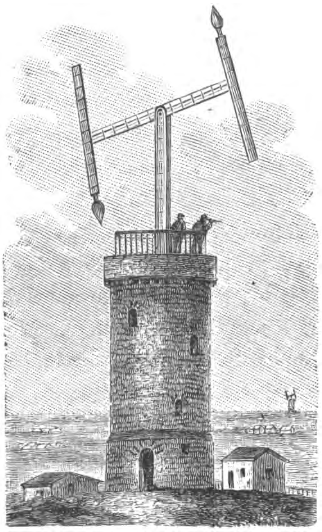
Fig. 28. — Optische telegraaf.

Het Directoire (1795). — In 't jaar III der republiek, kwam een nieuw regeeringsstelsel in de plaats der Conventie. Het opmaken der wetsont-

werpen werd opgedragen aan den Raad der *Vijfhonderd*, de wetgevende macht aan den Raad der *Ouden*, en de uitvoerende macht aan een *Directoire* van vijf leden. — Onder het Directoire heerschte in Frankrijk de grootste zedeloosheid, doch aan de grenzen overlaadden de Fransche troepen zich met roem, onder aanvoering van bekwame veldheeren als Hoche, Marceau, Masséna en Kleber. Deze krijgshelden werden echter allen in roem overtroffen door *Napoleon Bonaparte*, den stichter van het *Consulaat* en het *Keizerrijk*.

II. — Het Consulaat en het Keizerrijk : Napoleon I.

Napoleon : zijne eerste wapenfeiten. — Napoleon Bonaparte werd geboren te Ajaccio den 15 Augustus 1769, en gaf van jongs af blijken van een buitengewoon vernuft en een onverzadelijke eerzucht. Hij onderscheidde zich door zijn aanleg en vlijt op de krijgsschool van Brienne en vervolgens op die van Parijs, en werd daarna aangesteld tot onderluitenant der artillerie in het regiment La Fère. In 1793 viel Toulon door verraad in handen der Engelschen. Bonaparte kreeg het commando over de artillerie-afdeeling die de stad heroveren moest, en beschoot met zoo goed gevolg die vesting welke voor onneembaar gold, dat de Franschen haar opnieuw bemachtigden. — Dit schitterend wapenfeit wekte evenwel bij sommigen nijd, en Bonaparte werd naar Parijs geroepen. Toen men hem hier verweet dat hij nog zoo jong was, gaf hij tot antwoord : « Men wordt snel ouder op het slagveld, en ik kom van daar. » — Een oproer tegen de Conventie, dat intusschen losbrak, werd door Bonaparte in weinige uren gedempt. Tot loon daarvoor kreeg hij het opperbevelhebberschap, schoon hij pas 27 jaar oud was. Van toen af zag hij in de toekomst de vervulling zijner wenschen te gemoet. Hij schreef immers aan zijne moeder : « Leef lang, want moest ik u verliezen, dan hadde ik weldra slechts nog onderhoorigen op aarde. »

De veldtocht in Italië (1796-1797). — Frankrijk voerde destijds oorlog tegen Oostenrijk, en Bonaparte kreeg bevel deze mogendheid aan te tasten in hare Italiaansche bezittingen. Bij wijze van proclamatie vertaalde hij voor zijne troepen, bij den overtocht der Alpen, Hannibals aanspraak tot diens krijgsgezellen : « Soldaten, zoo sprak hij, het ontbreekt u aan alles te midden dezer rotsen, werpt echter uwe blikken op de rijke vlakten die zich beneden u uitstrekken, en laten wij haar veroveren. » Hij hield zijnen intocht in Milaan, versloeg vier Oostenrijksche legers, en achtervolgde het laatste tot

Leóben op den weg naar Weenen. — De keizer, vreezende zijne kroon te verliezen, deed voorstellen tot vrede. Deze werd gesloten te *Campo-Formio* in 1797. Frankrijk behield België en kreeg daarenboven Lombardije.

De veldtocht in Egypte (1798-1799). — Bonaparte keerde met roem overladen terug naar Parijs, en vormde daarna het plan om Egypte te veroveren en volkplantingen aldaar aan te leggen. Hierdoor wilde hij den invloed der Engelschen in Indië te gronde richten. Hij landde te Alexandrië en won den vermaarden slag bij de *Pyramiden*, bij welke gelegenheid hij uitriep : « Soldaten, bedenkt dat van den top dezer pyramiden veertig eeuwen met bewondering op u neerzien ! » — Reeds werkte hij met de hulp van den geleerden Monge aan de inrichting van Egypte, wanneer de Fransche schepen die in de reede van *Aboekir* voor anker lagen, door eene Engelsche vloot onder aanvoering van admiraal Nelson, grootendeels in den grond werden geboord. Intusschen vernam Bonaparte hoe de zaken te Parijs stonden, en vertrok daarop naar Frankrijk. Hij ontkwam aan de Engelsche kanonneerbooten, die de Middellandsche zee doorkruisten, en landde te Fréjus den 9 October 1799.

Het Consulaat. — Terwijl in Europa aller oogen op den jongen held gevestigd waren, geraakte het Directoire meer en meer in ongunst. Het miste, naar de woorden van Sieyès, « een hoofd en een degen ». Bonaparte zou beide verstrekken. Hij vond, naar zijne eigen woorden, dat de peer rijp was, en maakte zich de algemeene anarchie ten nutte om aan het Directoire een eind te maken (18 brumaire jaar VIII = 9 November 1799). In de plaats stichtte hij een nieuw regeeringsstelsel, het *Consulaat* geheeten, en kwam zelf aan 't bewind als consul voor tien jaren, met het begin der 19e eeuw.

Bonaparte als bestuurder. — Ten gevolge van nieuwe overwinningen, door welke zijn roem ten top werd gevoerd, liet Bonaparte zich het Consulaat opdragen *voor het leven*. Hij maakte zich ook den algemeenen vrede ten nutte om Frankrijk op nieuwe grondslagen in te richten. De Conventie had den Katholieken eeredienst afgeschaft, de kruisen der kerktorens neergehaald en de klokken doen smelten om er kannonen en munstukken van te maken. Bonaparte herstelde den Katholieken eeredienst en gaf aan de kerken hare vroegere bestemming terug. Hij sloot met paus Pius VII het *Concordaat*, waarbij de regeering het benoemen der bisschoppen verkreeg (de paus behield evenwel hunne canonieke aanstelling) en aan de geestelijken eene jaarwedde toegekend werd. Met de hulp van den geleerden *Portalis* bracht hij het *Burgerlyk Wetboek* tot stand. Dit rechtboek dat de wetgeving

betreffende den eigendom en het familierecht bevat, werd later door de meeste Europeesche volken ingevoerd en is nog altijd bij sommige van kracht. — Verder deed hij groote werken tot openbaar nut uitvoeren : kanalen graven, zooals dat van Nantes naar Brest en dat van de Rhône naar den Rijn, prachtige wegen aanleggen, zooals dien van den Simplon, dien van den Mont-Cenis en de vermaarde *Corniche*, een straatweg die Genua verbindt met de Fransche havensteden der Middellansche zee. — Cherbourg, tegenover Engeland, werd eene krijgshaven van den eersten rang, en de haven van Antwerpen op last van Napoleon merkelijk vergroot en verbeterd. Hij was van plan deze laatste stad tot een mededingster van Londen te maken, en terzelfder tijd tot « een geladen pistool op 't hart van Engeland gericht. »

Napoleon tot keizer uitgeroepen.— Napoleon, wiens wijsheid als bestuurder zijne schranderheid als staatsman evenaarde, wist aan Frankrijk rust, voorspoed en roem te verstrekken. Hij had echter niet genoeg aan zijn gezag als consul, en Frankrijk gaf hem dan ook den titel van *keizer*, waarvan hij reeds al het prestige bezat. — De paus kwam naar Parijs, en Napoleon zette de keizerskroon op in de grijze hoofdkerk Notre-Dame, den 2 December 1804. — Het jaar daarna vertrok hij naar Italie en hield op te Milaan, alwaar hij naar 't voorbeeld van Karel den Groote de aloude ijzeren kroon der Longobardische koningen opzette, tevens uitroepende : « God geeft ze mij, wee hem die haar aanraakt! »

Fig 29. — Kroning van Napoleon en van Josephine

Oorlog tegen de Europeesche coalitie (1805).— De steeds toenemende macht van Frankrijk wekte Engelands nijd, en deze mogendheid sloot met Oostenrijk en Rusland een verbond tegen Napoleon. Eerst won admiraal Nelson den vermaarden zeeslag bij *Trafalgar*, in welken hij door een kanonsbal gedood werd. Te land echter behaalden de Franschen overal de zege. Napoleon trok

als overwinnaar Weenen binnen, en den 2 December 1805, juist een jaar na zijne kroning, behaalde hij op Frans II en Alexander I den vermaarden slag bij *Austerlitz*, bijgenaamd den *driekeizerslag*. De oorlog eindigde met den vrede van *Presburg* (1805), waarbij de grondslagen van het Rijnverbond werden gelegd. Kort daarna zag Frans II van de waardigheid van Duitsch keizer af, en nam als Frans I den titel van *keizer van Oostenrijk* aan.

Oorlog met Pruisen (1806-1807). — Weldra kwam door toedoen van Pruisen een nieuwe coalitie tot stand. Napoleon rukte dadelijk Duitschland binnen, versloeg de Pruisen bij *Jena*, bemachtigde Berlijn, en bracht den Russen achtereenvolgens bij *Eylau* en bij *Friedland* eene bloedige neerlaag toe. — De vrede werd te *Tilsit* gesloten in 1807, op een vaartuig te midden van de *Njemen*. Pruisen verloor daarbij de provincien ten W. van de Elbe. Uit deze gewesten werd het *koninkrijk Westfalen* gevormd, met Jérôme Bonaparte tot hoofd. Twee andere broeders van Napoleon waren reeds vroeger, de eene tot koning van Napels, de andere tot koning van Holland uitgeroepen. — Door het oprichten dezer koninkrijken aan de grenzen van zijn eigen rijk, en het bezetten der nieuwe tronen door leden zijner familie, meende de keizer de naburige landen te winnen voor het behoud zijner pas gestichte dynastie.

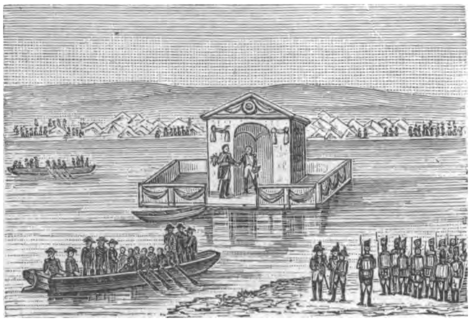

Fig. 30 — Vrede van Tilsit.

Het continentaalstelsel. — In 1806 had Napoleon van Berlijn uit, het *continentaalstelsel* uitgevaardigd, met het doel Engelands zeehandel en nijverheid te gronde te richten. Alle Europeesche havens zouden gesloten blijven voor de Engelsche schepen, die er voortaan de menigvuldige producten der kolonien en der fabrieken van 't moederland niet meer zouden kunnen invoeren; alle handel op Engeland werd verboden, alle betrekkingen met dit land, ook per post, belet, en men ging zelfs zoo ver de brieven te vernietigen, bestemd voor gene zijde van 't Kanaal. — Weldra werden de koloniale waren uitermate duur, en ten einde die duurte te verhelpen, begon de Fransche nijverheid nieuwe producten te vervaardigen.

Cichorei werd in plaats van koffie gebruikt, en beetwortelsuiker in stede van het tot dusver alleen bekende rietsuiker. De kasjmirjaals en 't Oostindisch gedrukt katoen (sits), waarvan de Engelschen het monopolie hadden, werden nagemaakt. Napoleon verleende zijne hulp tot het oprichten van talrijke fabrieken en spinnerijen. Hij beloonde rijkelijk de uitvinders van nieuwe werkwijzen op 't gebied der nijverheid, met name *Jacquard*, den schepper van het naar hem genoemde weefgetouw, en *Richard Lenoir*, die het spinnen en weven van katoen tot hooger volkomenheid bracht.

Spanje in opstand. — Portugal weigerde schier alleen, in Europa, het continentaalstelsel toe te passen Ten einde het daartoe te dwingen, zond Napoleon een leger naar dit land, dat in eenige weken veroverd werd. Vervolgens plaatste hij zijn broeder Jozef op den Spaanschen troon. Doch een algemeene opstand brak weldra los in 't Iberische schiereiland. — Onder het geroep van « Weg met de Franschen! ze moeten dood! » sloegen de Spanjaarden de keizerlijke troepen over den Ebro terug. De stad *Saragossa* werd tweemaal belegerd, en hare inwoners verwierven onsterfelijken roem door hun heldhaftigen wederstand (1808 en 1809). De Franschen voerden met afwisselend geluk en verlies een bloedigen strijd zonder uitzicht, waarbij meer dan 400 000 hunner mannen het leven inschoten. Het was als een voorspel der rampen, die het Fransche keizerrijk keer op keer zouden teisteren.

Oorlog met Oostenrijk (1809). — Oostenrijk, hopende van deze wederwaardigheden nut te trekken, sloot met Engeland een nieuw verbond tegen Frankrijk. Ditmaal nog wist Napoleon over de coalitie te zegevieren. Hij behaalde achtereenvolgens de overwinning bij *Essling* en bij *Wagram*, en dwong Oostenrijk tot het teekenen van den *vrede van Weenen*. Bij eene geheime bepaling van dit verdrag, schonk Frans I aan Napoleon de hand zijner dochter Maria Louisa. De Fransche keizer toch, uit wiens echt met Josephine de Beauharnais geene kinderen waren geboren, was besloten een nieuw huwelijk aan te gaan Zijne echtscheiding werd door den Senaat bekrachtigd, en keizerin Josephine zag van hare souvereine rechten af en ging stil leven op het buitengoed Malmaison In 1810 trad Napoleon in den echt met de aartshertogin van Oostenrijk Maria Louisa. Uit dit huwelijk werd het volgend jaar een zoon geboren, die den titel van *koning van Rome* kreeg.

Het Fransche keizerrijk. — Deze gebeurtenis, waardoor de troonopvolging in rechte linie werd verzekerd, vervulde 's keizers innigste wenschen en scheen eene waarborg voor het voortbestaan der dynastie. Napoleon heerschte toen over Frankrijk met onbeperkt gezag, en deed bijna geheel

Europa buigen voor zijn wil. Zijn reusachtig rijk strekte zich uit van den Tiber tot de monden van de Elbe. Het bestond uit 130 departementen met eene bevolking van meer dan vijftig millioen inwoners. Naast het keizerrijk bestonden bondstaten, waarover Napoleon zich als protector had aangesteld, en rijken met leden zijner familie aan het hoofd Deze prinsen, door Napoleon tot koningen gemaakt, waren slechts zijne stadhouders, en buiten Engeland en Portugal, gehoorzaamde geheel West-Europa aan den Franschen despoot.

Oorlog met Rusland (1812). — Nu stond het keizerrijk op het toppunt zijner macht. Het zou echter weldra te gronde gaan, en wel met even veel snelheid als het opgekomen was. Napoleon kon er Alexander I niet toe bewegen om het continentaalstelsel volkomen toe te treden. Ten einde hem daartoe te dwingen, rukte hij in 1812 tegen Rusland op, met een ontzagwekkend leger van 500 000 man. Hij trok door Duitschland en Polen, versloeg de Russen bij *Smolensk*, en hield zijn intocht in Moskou, de oude hoofdstad der Czaren. Doch nauwelijks had hij er zijn intrek genomen in 't onmetelijke Kremlin, of allerwegen braken branden uit, door de Russen zelf aangestoken met het doel den indringer te verhongeren en te verjagen. — Napoleon, die nu zonder oorlogs- en mondbehoeften was, zag zich tot den terugtocht genoopt. Deze was een ijselijk iets. De weg naar Frankrijk was niet meer gelijk vroeger met lauweren bezaaid, maar afgebakend door eene lange reeks lijken. Duizenden soldaten kwamen om van honger, koude en vermoeidheid; de eenen werden bedolven onder de sneeuw, de anderen bevrozen op de affuit hunner kanonnen, of vielen onder de kogels der Kozakken te midden der wijde Russische sneeuwvlakte. De Franschen hadden vooral veel te lijden bij den jammerlijken overtocht over de *Beresina*. Eene brug stortte in onder 't gewicht der artillerie, en tal van mannen en paarden verdronken in 't ijskoude water, terwijl de achterhoede door de Russen naar den stroom gedreven werd, dien zij thans niet meer kon overtrekken. — De terugtocht der groote armee blijft nog immer voortleven in 't geheugen van 't volk, en is om zoo te zeggen het Roncevalles van den nieuwen Karel den Groote. Het keizerrijk werd daardoor een gevoelige slag toegebracht, waarvan het nimmermeer bekwam.

Napoleon wordt overwonnen en doet afstand van den troon. — Napoleon, dien de meesten nog aan de oevers van den Dnjeper waanden, kwam onverwachts aan te Parijs en lichtte in aller ijl nieuwe troepen, waarmee hij dadelijk Duitschland binnentrok (1813). Hij won eerst den slag bij *Lutzen*, doch leed de neerlaag bij *Leipzig* in den vermaarden *volke-*

renslag, waardoor hij genoodzaakt werd den terugtocht aan te nemen. De verbonden Oostenrijkers, Pruisen en Russen volgden hem op de hielen, en sloegen het beleg om Frankrijks hoofdstad. Deze capituleerde, en op 31 Maart 1814 hielden dezelfde troepen, die het niet vermochten Napoleon voor de poorten van Weenen, Berlijn en Moskou tegen te houden, hunnen intocht in Parijs. Lodewijk XVIII besteeg nu den troon zijner vaderen, en Napoleon, die te Fontainebleau afstand van den troon had gedaan ten gunste van zijn zoon, vestigde zich op 't eiland Elba met vierhonderd zijner wapenbroeders.

De Honderd dagen : slag bij Waterloo (1815). — Zijn verblijf aldaar was echter kort van duur. Hij maakte zich de moeielijkheden ten nutte waarmee de nieuwe regeering in Frankrijk te kampen had, en landde te Cannes den 1 Maart 1815. De troepen, die tegen hem werden uitgezonden, sloten zich bij zijne kleine benden aan. Zijne veteranen, wier afgod hij was, kwamen bij scharen dienst onder hem nemen, en naar zijn eigen woorden, vloog de keizerlijke adelaar van kerktoren tot kerktoren tot op de torens van Notre-Dame te Parijs. Den 20 Maart betrok Napoleon de Tuilerien, terwijl Lodewijk XVIII de wijk nam naar Gent. — Hierop kwam de coalitie die den keizer van den troon gestooten had opnieuw tot stand, en Napoleon werd voor den « vijand der volken » verklaard. In minder dan drie maanden bracht hij een ontzaglijk leger op de been, en rukte vervolgens Belgie binnen, waar de vereenigde troepen der Pruisen en Engelschen onder aanvoering van Blucher en Wellington gelegerd waren. Het geluk keerde evenwel den Franschen den rug toe, en Napoleon werd in de vlakte van *Waterloo* ondanks den heldenmoed en de opoffering zijner oude garde volkomen geslagen (18 Juni 1815).

Napoleons ballingschap en dood. — Honderd dagen waren pas verloopen sedert zijne herstelling op den keizerlijken troon, wanneer de stoutmoedige krijgsheld, die Europa zoo vaak had doen beven, eene schuilplaats ging vragen aan Engeland, « als zijnde zijn machtigsten en onverzettelijksten vijand. » De Engelschen echter behandelden hem als een krijgsgevangene en voerden hem naar *St-Helena*, eene onbewoonde rots te midden van den Atlantischen Oceaan. Hij leefde hier zes jaar in ballingschap, en stierf er den 5 Mei 1821. — Zijn stoffelijk overschot werd eerst onder eenige treurwilgen begraven. Later, in 1840, werd het naar Parijs overgebracht, alwaar het in eene prachtige graftombe rust in de kerk der Invaliden. Napoleons leven mag waarlijk zonderling heeten. Ondanks zijne nederige afkomst slaagde hij erin eenigen tijd de voornaamste rol te spelen op het wereld-

tooneel, om eindelijk in stilte te gaan sterven op eene barre en eenzame rots te midden van den wijden Oceaan Deze buitengewone man, die wel eens met Alexander, Hannibal, Caesar en Karel den Groote vergeleken wordt, was niet alleen een geniaal veldheer maar ook een wetgever van beteekenis. Hij droeg zijn ongeluk met dezelfde waardigheid, die hij vroeger getoond had bij 't bekleeden van 't opperste gezag, en verzoende door zijn lijden, den toorn van het eens door hem zoo diep vernederde en door zijn roem bedwelmde Europa. Napoleons verbazend geluk in zijne stoutste ondernemingen, alsmede zijne grootsche werken en daden, maken hem tot een der meest indrukwekkende figuren der geschiedenis.

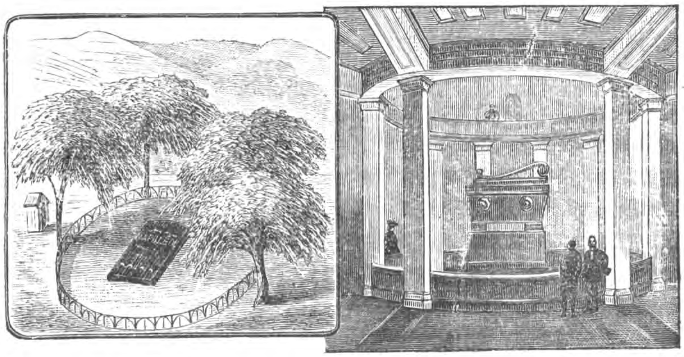

Fig 32 — Napoleons grafsteden.

Op St-Helena In het Invaliden-Huis.

Weener Congres (1814-1815). — Na den val van Napoleon kwamen de vertegenwoordigers der groote mogendheden te Weenen bijeen, ten einde orde te brengen in den nieuwen staatkundigen toestand van Europa. Frankrijk verloor de veroverde gewesten en werd tot zijne oude grenzen teruggebracht. De naburige landen werden vergroot en als een dam opgeworpen tusschen Frankrijk en de rijken van 't Europeesche vasteland. Belgie werd met Holland vereenigd, en het uit beide landen gevormde koninkrijk der *Nederlanden* onder den schepter van Willem I geplaatst. Pruisen kreeg de Rijnprovincien, en Zwitserland de nieuwe kantons Genève, Neufchâtel en Wallis. De negen en dertig staten van Duitschland vereenigden zich tot den *Duitschen Bond,* onder voorzitterschap van Oostenrijk en met een Bondsdag als besturend lichaam. Zoo werd het evenwicht van Europa hersteld, doch om weldra gewijzigd te worden ten gevolge der gebeurtenissen van 1830.

VIERDE DEEL

NIEUWSTE GESCHIEDENIS.

—

VLUCHTIG OVERZICHT.

De *politieke toestand* door het Weener Congres in 't leven geroepen, werd later door verschillende gebeurtenissen gewijzigd. Belgie scheurde zich in 1830 met geweld van Holland los. — In 1848 braken bijna overal in Europa *revoluties* uit, o. a. in Frankrijk, waar de Republiek werd afgekondigd doch kort daarna plaats moest maken voor het *tweede keizerrijk*. — Van lieverlede kwam de *eenheid van Italie* tot stand, en na den oorlog van 1870, die van *Duitschland*. — De netelige en reeds oude *Oostersche quaestie* is nog steeds voor Europa een oorzaak van ongerustheid : sedert den oorlog van 1878 is het Turksche rijk immers nog zwakker geworden. Terwijl onder den drang dier gebeurtenissen de rol en de macht der verschillende Europeesche Staten sterk gewijzigd werd, ontwikkelde zich op verbazende wijze de *negentiendeeuwsche beschaving*, ten gevolge van den vooruitgang der wetenschappen en van wonderbare ontdekkingen op allerlei gebied. — Het leven der personen en der volken werd daardoor op nieuwe grondslagen ingericht, en de kroon gezet op den *onafgebroken vooruitgang der menschheid* in den loop der eeuwen.

EERSTE HOOFDSTUK.

DE REVOLUTIES VAN 1830 EN 1848.

I. — De Revoluties van 1830.

a) **In Frankrijk.** — Gedurende zijne 10-jarige regeering deed Lodewijk XVIII zijn best om den vrede, waaraan Frankrijk zoozeer behoefte had, te handhaven. Zijn broeder Karel X, die na hem in 1824 den troon beklom, was bij het volk niet gezien, wijl hij het openlijk hield met de heethoofden der royalistische partij, die het land wilden terugvoeren tot den toestand van vóor de Revolutie. De ontevredenheid nam nog toe wanneer hij aan de Kamers eene wet voorstelde, waarbij aan de emigranten der Revolutie een milliard *schadeloosstelling* werd betaald, alsook eene wet op de *heiligschennis*, waarbij het schenden der gewijde hostien en vaten met den dood werd gestrafd. Later nog, onder het ministerie van prins de Polignac, wilde de koning bij de beruchte *Juli-ordonantien* de vrijheid der drukpers opheffen en de kieswet wijzigen (1830). Dit kostte hem evenwel den troon, en hij zag zich genoodzaakt Frankrijk te verlaten om in den vreemde als balling te gaan leven. De hertog van Orleans werd tot luitenant-generaal van het rijk uitgeroepen, en kort daarna tot koning der Franschen als Lodewijk Philips I.

b) **In België.** — Het koninkrijk der Nederlanden, door 't Weener Congres uit Belgie en Holland gevormd, scheen een voorname plaats te zullen innemen onder de monarchieen van Europa. — Zijne beide bestanddeelen bezaten immers gemeenschappelijke en elkander aanvullende rijkdommen van uiteenloopenden aard, als bosschen, delfstoffen, vruchtbare landerijen, havens en kolonien De stoffelijke welvaart van 't jonge koninkrijk was dan ook zeer groot. Willem I werd echter weldra door de Belgen gehaat wegens zijn onrechtvaardig gedrag te hunnen opzichte. — De zuidelijke gewesten kwamen in opstand, en ten gevolge der roemrijke en bloedige Septemberdagen (1830), werden de Hollanders uit Belgie verdreven. Intusschen was een *Voorloopig bewind* te Brussel tot stand gekomen. Het verklaarde Belgie voor onafhankelijk, en riep een *Nationaal Congres* bijeen, bestaande

uit tweehonderd leden. Deze vergadering vaardigde den 7 Februari 1831 de *Belgische Grondwet* uit, de bron en waarborg van al onze vrijheden. Daarna verhief zij tot den troon prins Leopold van Saksen-Coburg, die als *Leopold I* tot koning der Belgen uitgeroepen werd.

c) **In Polen.** — De Russen behandelden van 't begin af het hun te beurt gevallen deel van Polen als een wingewest. In 1825 werd Czaar Alexander I door zijn broeder Nicolaas I opgevolgd. De nieuwe monarch, een heerschzuchtig en hardvochtig man, gaf last de Polen met nog meer strengheid te bejegenen en schafte het overschot van vrijheid af, dat zij tot dus verre hadden genoten. Ten slotte vatten de Polen in 1830 de wapens op, met het doel hunne zelfstandigheid te heroveren. Zij hielden den strijd twee jaren lang vol, vertrouwende op de rechtvaardigheid hunner zaak en gedurig steun verwachtende van Frankrijk. Zij werden echter aan hun lot overgelaten en geraakten opnieuw onder het Russische juk. « God zetelt te hoog en Frankrijk is te ver, » riepen de Poolsche patriotten ontmoedigd uit, bij het neerleggen der wapenen. — In 1863 poogden zij andermaal zich vrij te vechten, doch ook ditmaal zonder goed gevolg. De Russen versloegen hunne met vorken en zeisen gewapende benden, staken hunne kasteelen en kerken in brand, en legden het uitgeputte en verwonnen Polen een nog zwaarder juk op.

II. — De revoluties van 1848.

a) **In Frankrijk.** — Gedurende zijne 18-jarige regeering, leefde Lodewijk Philips steeds getrouw de grondwet van 1830 na. Hij kon voor het toonbeeld van een grondwettelijk vorst gelden en gaf bestendig blijken zijner liefde voor vrijheid en vrede. Door zijn toedoen werden de eerste Fransche spoorwegen aangelegd, Parijs van vestingwerken voorzien en het Algerisch binnenland veroverd Frankrijk werd evenwel onder zijne regeering door groote rampen geteisterd, o. a. door eene vreeselijke cholera-epidemie in 1832, en in de jaren 1846-47 door eene uit de aardappelziekte ontstane duurte, die allerwegen groote ellende veroorzaakte. Lodewijk Philips werd bovendien erg beproefd door den dood van zijn oudsten zoon, den hertog van Orleans, omtrent wien Frankrijk de beste verwachtingen had, en die in 1842 ten gevolge van een rijtuigongeval het leven verloor. — Door het toedoen der geheime genootschappen, die zich allerwegen uitbreidden, kwam in de groote steden een republikeinsche en socialistische beweging tot stand, en er werd menige samenzwering gesmeed tegen het leven des

konings. Sedert lang eischte het volk eene groote uitbreiding van het kiesrecht, doch op raad van Guizot weigerde de koning halsstarrig alle hervorming op dit gebied. De *reformisten* hielden openbare feestmalen (banquets), waarop voor de hervorming van de kieswet ijverig propaganda werd gemaakt. De regeering verbood dergelijk banquet, dat de republikeinen moesten houden te Parijs op 22 Februari 1848, en hierop brak de *Februari-revolutie* los.

Lodewijk Philips zag zich genoodzaakt met zijn gezin de wijk naar Engeland te nemen, terwijl te Parijs de Republiek uitgeroepen werd. — Nu kwamen de zoogenaamde *nationale werkplaatsen* tot stand, met het doel aan de werklooze arbeiders voorloopig werk en een dagelijksch loon te verschaffen. Wanneer echter deze werkplaatsen om staatkundige en geldelijke redenen opgeheven werden, barstte te Parijs, in Juni 1848, een nieuw en bloedig oproer los. — Generaal *Cavaignac* dempte den opstand. Kort daarna (intusschen was het algemeen stemrecht ingevoerd) werd *Lodewijk Napoleon Bonaparte*, zoon van den gewezen koning van Holland en neef van Napoleon I, met vijf millioen stemmen tot president der Republiek gekozen Vier jaar later wisselde hij deze waardigheid tegen die van keizer der Franschen, en besteeg als Napoleon III den troon.

b) **In andere landen.** — De Fransche revolutie werkte aanstekelijk op de overige landen van Europa. De bevolking der verschillende Italiaansche Staten was herhaaldelijk in opstand gekomen tegen 't onbeperkt gezag harer vorsten. Ook in Rome brak een oproer los, schoon paus Pius IX reeds vroeger uit eigen beweging eene grondwet uitgevaardigd had. De paus moest de wijk nemen naar Gaeta, terwijl in zijne hoofdstad de republiek uitgeroepen werd. De Oostenrijkers werden verjaagd uit het Lombardijsch-Venetiaansche koninkrijk, en Milaan en Venétie in republieken herschapen. Het gelukte evenwel Oostenrijk den opstand te dempen, en Lodewijk Napoleon zond zijnerzijds naar Rome Fransche troepen, die 's pausen gezag in al de oproerige provinciën herstelden (1849). — Keizer Ferdinand van Oostenrijk zag zich genoodzaakt tegen de Hongaren op te rukken, die onder aanvoering van den volksmenner *Kossuth* tegen hem in opstand waren gekomen Hij deed echter weldra afstand van den troon ten gunste van zijn neef Frans Jozef, den thans regeerenden keizer. — In Pruisen moest de koning de eischen van het volk inwilligen, dat sinds jaren eene grondwet vroeg. — Terwijl rondom ons de revolutiegeest woedde en menige troon te gronde ging, bleef Belgie rustig en bedaard. Het bezat immers sedert achttien jaren de kostbare vrijheden, die de andere volkeren met geweld poogden te verkrijgen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

HET KONINKRIJK ITALIE.

Victor Emanuels plannen. — Na de revolutie van 1848 werd in alle Italiaansche staten het onbeperkt gezag der vorsten hersteld. Koning *Victor Emanuel* stond toenmaals aan het hoofd der Sardische Staten (Piemont en Sardinie). Deze vorst, bijgestaan door den schranderen minister *Cavour,* vormde het plan geheel Italie onder zijn gezag te vereenigen, en het tot een machtig koninkrijk met vertegenwoordigenden regeeringsvorm te maken. Alles droeg er overigens toe bij om hem dit grootsche plan te helpen uitvoeren. De Italianen beschouwden hem bij voorbaat als de bevrijder des vaderlands, Cavour en *Garibaldi* verleenden hem den steun, de eerste van zijn buitengewoon politiek doorzicht, de tweede van zijne populariteit Daarenboven werd hij, ten minste in den beginne, bijgestaan door Frankrijk.

Italië wordt een koninkrijk.— Napoleon III sloot zich met een Fransch leger bij Victor Emanuel aan, en beide vorsten rukten met vereende krachten tegen Oostenrijk op (1859). Frans Jozef leed achtereenvolgens de neerlaag te *Magenta* en te *Solferino,* en zag zich gedwongen Lombardije aan Piemont af te staan, bij den vrede van *Zurich.* — Een jaar later, ten gevolge van allerhande volksbetoogingen, stelden het groothertogdom Toskane, de hertogdommen Parma en Modena, alsmede de Romagna, eene provincie van den Kerkelijken staat, zich vrijwillig onder 't gezag van Victor Emanuel. Garibaldi verliet intusschen Genua met twee kleine schepen en een schaar van vrijwilligers, en landde te Marsala in Sicilie In weinig tijds veroverde hij aan het hoofd der *Duizend* genoemd eiland, en daarna het koninkrijk Napels. Zoo ontstond het *koninkrijk Italie,* met Florence tot hoofdstad (Turijn was tot dusverre de hoofdstad der Sardische staten). In 1866 sloot Italie met Pruisen een verbond tegen Oostenrijk, en kreeg na den oorlog Venetie tot loon. — Ten slotte overweldigden de Italiaansche troepen tijdens den Fransch-Duitschen oorlog de twee nog overblijvende provincien van den Kerkelijken staat, en rukten *Rome* binnen den 20 September 1870. Rome werd de hoofdstad van Italie en de paus behield nog slechts het Vaticaan met aanhoorigheden. Victor Emanuel stierf in 1878 en werd opgevolgd door zijn zoon *Humberto I.* Na dezen kwam in 1900 Victor Emanuel III aan de regeering.

DERDE HOOFDSTUK.

HET DUITSCHE KEIZERRIJK.

Pruisens uitbreiding. — Napoleon had Pruisen diep vernederd en het gedeeltelijk van zijn grondgebied beroofd. Het werd door het Weener Congres tot zijne vorige grenzen teruggebracht en kreeg daarenboven de Rijnprovinciën. De talrijke Duitsche staten vereenigden zich toen tot den *Duitschen Bond*, onder voorzitterschap van den keizer van Oostenrijk. — In 1864 veroverden de verbonden troepen van Pruisen en Oostenrijk de Deensche hertogdommen Sleeswijk en Holstein. De overwinnaars konden het evenwel over de deeling der veroverde gewesten niet eens worden, en in 1866 brak tusschen hen een nieuwe oorlog los. Koning Willem I en zijn minister graaf *Von Bismarck* waren overigens besloten aan Oostenrijks overwicht in den Duitschen Bond een einde te maken, en de hegemonie te doen overgaan in de handen van Pruisen. De Oostenrijkers moesten tegelijk het hoofd bieden aan Pruisen en aan Italië. Zij versloegen de Italianen te land bij *Custozza* en ter zee bij Lissa, doch verloren tegen de Pruisen den beslissenden slag bij *Sadowa* in Boheme (1866). — De oorlog eindigde met den vrede van *Praag*. Oostenrijk zou aan Italië Venetië afstaan, en de Duitsche bond worden opgeheven en vervangen door den *Noordduitschen Bond*. Deze omvatte al de staten benoorden den Main, en stond onder voorzitterschap van den koning van Pruisen Bovendien werd Oostenrijk uit Duitschland uitgesloten. De vrije stad Frankfort, het hertogdom Nassau, Keur-Hessen en Hannover werden terzelfder tijd bij Pruisen ingelijfd, dat daardoor in Duitschland het overwicht kreeg. Reeds vroeger was het *Zollverein*, een alle Duitschen staten omvattend tolverbond, tot stand gekomen.

Fransch-Duitsche oorlog (1870-1871). — Napoleon III kon zich bij de steeds toenemende macht van Pruisen niet neerleggen, en verklaarde het den oorlog (19 Juli 1870). Hunne voorgaande overwinningen boezemden den Franschen zoo veel zelfvertrouwen in, dat zij er niet aan twijfelden of zij zouden den vijand gemakkelijk verslaan, en weldra hun intocht houden in Berlijn. De Pruisen hadden evenwel het best onderrichte en geoefende leger van Europa. Bovendien waren zij aangevoerd door mannen van genie, zooals graaf *Von Bismarck* en generaal *Von Moltke*. Ook behaalden zij

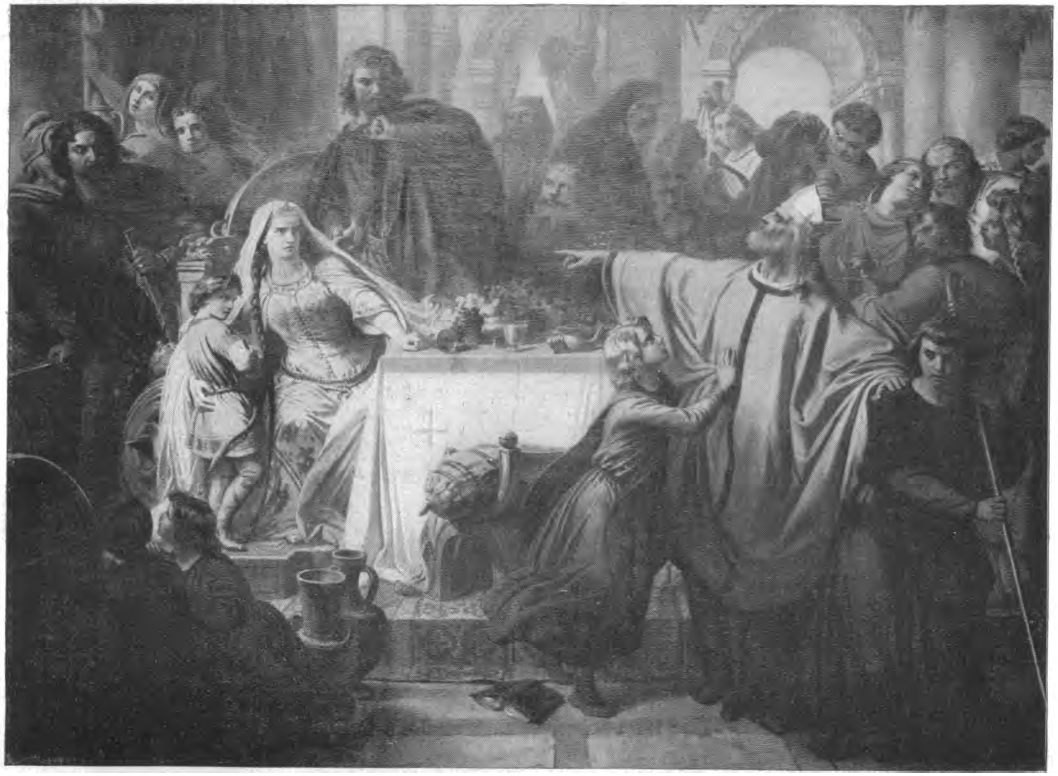

Museum, te Luik. Fig. 1. — H. Lambertus en Pepijn van Herstal. Chauvin.

keer op keer de overwinning : te Weissenburg, te Woerth, te Gravelotte en te *Sedan*, waar keizer Napoleon zich aan den koning van Pruisen moest overgeven (2 Sept. 1870). Twee dagen later werd te Parijs de Republiek uitgeroepen. De Pruisen drongen voorwaarts tot aan de Loire, en achtereenvolgens capituleerden al de belegerde plaatsen : Straatsburg, Diedenhoven, Metz en Parijs. — De vrede werd te Frankfort gesloten den 10 Mei 1871. Frankrijk moest vijf milliarden oorlogsschatting betalen, en stond den overwinnaar het grootste gedeelte van Elzas en Lotharingen met Metz en Straatsburg af. Bij de rampen van den oorlog kwamen nog de moorderijen, brandstichtingen en andere afschuwelijke tooneelen der Parijsche *Commune*. De orde werd echter spoedig in Frankrijk hersteld. Sedert houdt dit land zich vooral bezig met het uitbreiden van zijne overzeesche bezittingen.

Het Duitsche rijk (1871). — Nauwelijks was de oorlog losgebroken, of de Zuid-Duitsche staten sloten zich bij Pruisen tegen Frankrijk aan. Den 18 Januari 1871, tijdens het beleg van Parijs, werd de koning van Pruisen door de Duitsche vorsten in het paleis te Versailles tot *keizer van Duitschland* uitgeroepen, welke waardigheid door Napoleon I in 1806 was afgeschaft. Zoo verrees het Duitsche rijk, met Willem I als keizer en vorst Von Bismarck tot rijkskanselier, in het prachtig paleis van Lodewijk XIV. Willem I werd opgevolgd door Frederik III en daarna door Willem II, den thans regeerenden keizer.

VIERDE HOOFDSTUK.

DE OOSTERSCHE QUAESTIE.

De Oostersche quaestie. — Sedert de Russen de noordkust der Zwarte zee in bezit hebben, streven zij er naar, het grondgebied en het aanzien der Turken in Europa steeds kleiner te doen worden. Onophoudelijk zijn ze naar het Zuiden vooruitgedrongen, steeds dichter bij Constantinopel komende, welke stad door het gewaande testament van Peter den Groote als einddoel hunner veroveringen zou aangewezen zijn. Zoo werd door hun toedoen de Balkan bijna geheel aan 't gezag des sultans onttrokken, en met recht mag men heden beweren dat « de Turken in Europa slechts

gelegerd zijn. » Moest Constantinopel in de handen der Russen vallen, dan zouden zij van daar uit over het oostelijk gedeelte der Middellandsche zee gebieden, en het in hunne macht hebben den weg naar Engelsch Indie af te sluiten. Engelands belangen vorderen dus dat zij tot den Bosporus niet worden toegelaten, en dat het Turksche grondgebied van hun verder indringen verschoond blijve. — Aan den anderen kant hebben de Russen in Azie, naar Hindostan heen, wijde gewesten veroverd, en hunne steeds toenemende macht aldaar, is voor de Engelsche bezittingen een bestendig en dreigend gevaar. Van daar een wederzijdsch wantrouwen bij beide groote mogendheden, of zooals het wel eens heet « de naijver tusschen den walvisch en den olifant. » Daarin bestaat hoofdzakelijk de brandende Oostersche quaestie, die sedert eene eeuw Europa zoo veel kommer veroorzaakt. Daarin ligt ook de verklaring der gedurige aanvallen der Russen tegen Turkije, alsmede van den steun dien de Engelschen aan dit rijk steeds hebben verleend, met name tijdens den *Krimoorlog* en den *Russisch-Turkschen oorlog van 1878.*

Krimoorlog (**1854-1856**). — Czaar Nicolaas I, zich den schijn gevende alsof hij de Grieksch-christelijke onderdanen van 't Turksche rijk wilde verdedigen, verklaarde dit laatste den oorlog (1853). De Turken echter werden door Frankrijk en Engeland bijgestaan. De vereenigde troepen dezer mogendheden landden in de Krim, en sloegen het beleg om de sterke vesting *Sebastopol.* Zij kozen den *Malakoftoren* tot mikpunt hunner aanvallen, en namen hem den 8 September 1855 stormenderhand in. Czaar Nicolaas was intusschen overleden en had zijn zoon *Alexander II* tot opvolger. — Na de inname van Sebastopol kwam de vrede te *Parijs* tot stand (30 Maart 1856). De Zwarte zee zou voor oorlogsschepen gesloten zijn; Servie, Moldavie en Wallachije (beide laatsten kort daarna tot het vorstendom Roemenie vereenigd) kregen een zelfstandig bestuur, Rusland stond aan Moldavie de Donaumonden en een gedeelte van Bessarabie af.

Russisch-Turksche oorlog (**1877-1878**). — Na den Krimoorlog werd het Turksche rijk met den dag zwakker, zoowel door de zorgeloosheid der bevolking als door de schuld van het gebrekkig bestuur. De Christelijke onderdanen gingen zooals voorheen gebukt onder een ondraaglijk juk, terwijl alle verzet door de regeering op de gruwelijkste wijze gestraft werd. Een opstand brak in Bosnie en Herzegowina los, en de Czaar nam de gelegenheid te baat om als beschermer der Grieksche Christenen in den Balkan op te treden. — De Russische troepen trokken den Donau over en

drongen Bulgarije binnen (1877). Zij werden echter opgehouden voor *Plevna*, waar de Turken zich verschanst hadden en dat zij heldhaftig verdedigden. Ten slotte gaf de plaats zich over, en de Russen trokken den Balkan over door den Chipka- pas, waarna zij *Adrianopel* bemachtigden. Zij waren niet ver meer van Constantinopel, wanneer door Engelands beslist optreden de oorlog een einde nam. De vrede kwam te *Berlijn* in 1878 tot stand. — Montenegro, Servie en Roemenie werden onafhankelijk gemaakt en kregen vergrooting van grondgebied. De Dobroedsja, eene moerassige streek tusschen den Donau en de Zwarte zee, werd bij Roemenie ingelijfd In ruil kreeg Rusland het bij den vrede van Parijs afgestane deel van Bessarabie terug. Oostenrijk zou Bosnie en Herzegowina bezetten, en Bulgarije een vorstendom worden onder de suzereiniteit van den Sultan. Griekenland kreeg bijna geheel Thessalie, en Engeland het eiland Cyprus tot vergelding van den aan Turkije verleenden steun. — Rusland was er in geslaagd het Balkan-schiereiland grootendeels van Turkije los te maken, zoodat dit laatste nog zwakker werd. Het Russische rijk leed echter zelf aan eene inwendige kwaal, namelijk het *nihilisme*, wiens dweepzieke aanhangers de vijanden van alle regeering zijn Zij verwierven groote beruchtheid door den moord op Czaar Alexander II, een vorst wien het Russische volk nochtans groote verplichtingen had, daar hij aan alle lijfeigenen van zijn rijk de vrijheid had geschonken. — Hij werd opgevolgd door Alexander III (1881-1894) en door Nicolas II, den nu regeerenden Czaar. De Oostersche quaestie ontbrandde opnieuw in 1897, wanneer ten gevolge van den opstand in het eiland *Creta*, Griekenland Turkije den oorlog verklaarde De algemeene vrede werd echter niet gestoord, dank zij de eensgezindheid der groote mogendheden. Griekenland stond alleen tegenover zijn machtigeren vijand en werd geslagen. Creta kreeg een zelfstandig bestuur.

VIJFDE HOOFDSTUK

DE NOORD-AMERIKAANSCHE BURGEROORLOG.

Aanleidende oorzaken en gevolgen. — In het Zuiden der Vereenigde Staten van Amerika, waar de bevolking grootendeels van den tabaks- en katoenbouw leefde, werd het werk op de plantages nog steeds door negerslaven

verricht. De Noordelijken echter eischten sedert lang de afschaffing der slavernij in al de staten der Republiek. Liever dan zich hierbij neer te leggen, beproefden de Zuidelijken zich van de Unie los te scheuren, wat tusschen Noord en Zuid een hardnekkigen strijd deed ontstaan. Deze nam een aanvang in 1861 onder president *Abraham Lincoln*, een beslist voorstaander van de afschaffing der slavernij. — De oorlog duurde vier jaar en liep af ten gunste van 't Noorden, met het verheugend gevolg dat *de slavernij werd afgeschaft* en vier millioen negers hunne vrijheid herkregen. Die lange strijd had evenwel onberekenbare schade veroorzaakt. Vier jaar lang lagen de katoenplantages braak, tal van schepen werden met hunne lading in den grond geboord, heele stapels waren door het vuur vernield. Hierdoor ontstond gebrek aan grondstof en bijgevolg aan werk, en zoowel in Europa als in Amerika kwamen duizenden arbeiders tot gebrek.

Welvaart der Unie. — Het duurde echter niet lang of de geleden schade werd ingehaald door de samenwerking van vrede en arbeid. Rusland verkocht in 1867 Russisch Amerika aan de Vereenigde Staten voor eene som van 36 millioen. — Twee jaar later werd tusschen New-York en San-Francisco de groote Pacific-spoorweg geopend. Deze is ongeveer duizend mijlen lang, en loopt door savannen en woestijnen, alsook over de afgronden der Rocky-Mountains (het Rotsgebergte). — In 1876 vierde de Amerikaansche Unie de honderdste verjaring harer onafhankelijkheid. Te dezer gelegenheid werd eene groote wereldtentoonstelling gehouden te Philadelphia, den zetel van 't eerste Amerikaansche Congres. — Na de ontdekking der Californische goudvelden (1848), gingen duizenden vreemdelingen fortuin zoeken in het Verre Westen van Amerika (Far West). Tal van landverhuizers, waaronder zeer veel Duitschers, verlaten dagelijks hunne geboortestreek om zich met vrouw en kinderen te gaan vestigen in de Noord-Amerikaansche savannen. Hier houden zij zich bezig met het uitroeien der bosschen en het bebouwen der vruchtbare vlakten van 't wijde Mississipigebied. De maagdelijke bodem loont overigens hun arbeid met honderdvoudige vrucht, en zoo kunnen zij, in weerwil van den afstand, hunne producten in Europa leveren voor een lagen prijs. — Het gestadig aangroeien van 't getal der kolonisten ging in de staten der Unie gepaard met een opmerkelijk feit, namelijk het bijna totaal verdwijnen van het inlandsche ras der *Roodhuiden*. Bij het aanleggen van volkplantingen aldaar gaat men overigens snel te werk. In minder dan één jaar wordt eene stad gesticht, met tempel of kerk, scholen, postkantoor en nieuwsblad. Menige stad, bij voorbeeld *Chicago*,

ontstond in de vorige eeuw te midden van woestenijen en bosschen, en telt heden twee millioen inwoners. De bevolking der Vereenigde Staten, die honderd jaar geleden nauwelijks drie millioen bedroeg, is thans tot 85 millioen gestegen. Kortom, de Amerikaansche Unie is na slechts een honderdjarig bestaan, de rijkste en bloeiendste staat der Nieuwe wereld.

ZESDE HOOFDSTUK.

DE NEGENTIENDEEUWSCHE BESCHAVING.

Vroegere beschavingen. — De eerste cultuurvolken ontstonden voor ongeveer 7000 jaren. Sedert openbaarde zich de beschaving in verschillende streken en op de meest uiteenloopende wijze. Zij bloeide eerst in China en in Indië, — daarna in West-Azië, te Ninivé en te Babylon; — in den omtrek der Middellandsche zee · in Egypte onder de Pharao 's en de Ptolemaeën, te Tyrus en in de Phenicische volkplantingen, met name te Carthago, in Griekenland, voornamelijk in de *eeuw van Pericles*, en te Rome, inzonderheid in de *eeuw van Augustus*. — In Europa ging zij onder ten gevolge der volksverhuizing (zij ontwaakte er eene poos onder Karel den Groote), terwijl zij een hoogen trap bereikte in het rijk der Arabieren. Op het einde der middeleeuwen herleefde zij in Italië ten tijde der Renaissance, in de glansrijke eeuw van Leo X, van daar breidde zij zich uit over 't geheele Westen, en bloeide er vooral in Frankrijk in de eeuw van Lodewijk XIV. Gedurende de beide volgende eeuwen kwamen op 't gebied der wetenschap tal van belangrijke ontdekkingen tot stand, door welke de weg werd gebaand voor de hedendaagsche beschaving.

Kenteekenen der 19de-eeuwsche beschaving. — Hoe roemrijk eenige der bovengenoemde tijdvakken ook mogen wezen, toch moeten zij alle, ten opzichte der beschaving, onderdoen voor onzen tijd. Het menschdom heeft sedert honderd jaren meer vorderingen gemaakt dan gedurende al de vroegere tijdvakken der geschiedenis, en nooit nog was de beschaving zoo machtig en op zoo hechte grondslagen gebouwd als heden ten dage. Vroeger was er immers over 't algemeen slechts één cultuurvolk, terwijl al de andere volkeren woest en onbeschaafd waren Wanneer nu dat bevoorrechte volk overwonnen werd of tot verval kwam, dan ging zijne bescha-

ving met hem te gronde om elders te herleven. Thans echter is de beschaving niet meer binnen de grenzen van één land, noch zelfs van Europa beperkt, maar zij breidt zich meer en meer over de geheele aarde uit. Zij wordt *algemeen en bijgevolg onvergankelijk*, want hoe zou zij te gelijker tijd op alle punten van den aardbodem kunnen ondergaan? — Zij berust overigens op de met reuzenschreden vooruitgaande wetenschap, door welke allerlei wonderbare uitvindingen in 't leven werden geroepen. De mensch kent pas sinds eene eeuw de stoombooten, de gasverlichting, de locomotieven en spoorwegen, de electrische telegraaf, de photographie, enz. De 19e eeuw wordt dus met recht de *eeuw van den stoom, van de electriciteit, van het ijzer en de steenkolen genoemd.*

I. — Uitvindingen en ontdekkingen in de 19e eeuw.

Wij achten het niet overbodig een paar woorden te zeggen over de hedendaagsche uitvindingen, die in verband staan met den *stoom*, de *electriciteit* en het *licht*, alsmede over enkele *uitvindigen van verschillenden aard.*

a) **Stoom.** — De vóór honderd jaar door James Watt verbeterde stoommachine, werd sedert nog tot meer volkomenheid gebracht. Thans doet zij zich in vier grondvormen voor : de vaststaande en de verplaatsbare machine, de stoomboot en de locomotief.

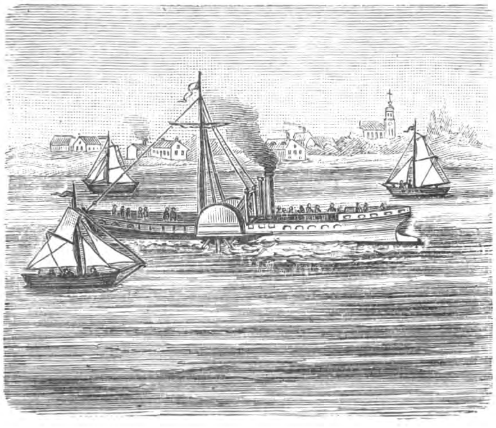

Fig. 33. — Fulton's Stoomboot

Vaststaande en verplaatsbare stoommachines. — Deze werktuigen zijn zeer verspreid en bewijzen groote diensten in bijna al de takken der nijverheid De locomobiel of verplaatsbare stoommachine dient om het koren te dorschen, terwijl de vaststaande machine aangewend wordt in molens, smederijen, glasblazerijen, spinnerijen, drukkerijen,

kolenmijnen, suikerfabrieken en tal van andere werkplaatsen. *Fulton : de stoombooten.* — De Amerikaan *Fulton* was er reeds in 1803 in geslaagd, een vaartuig door middel van stoom in beweging te brengen. Hij kwam naar Parijs en deed er op de Seine proefnemingen met een kleine stoomboot Frankrijk wist echter deze merkwaardige uitvinding niet naar waarde te schatten, en Fulton keerde met zijn geheim naar Amerika terug. Napoleon betreurde dien misslag zijn leven lang, zelfs tijdens zijne ballingschap op St.-Helena. Fulton richtte in 1807 den eersten stoombootdienst in op de Hudson, tusschen New York en Albany. Van toen af verspreidde zijne uitvinding zich spoedig, in Europa zoowel als in Amerika. De stoombooten werden overigens later aanzienlijk verbeterd. Omstreeks 1840 kwam de *schroef* in de plaats van de schepraderen, ten gevolge waarvan de vaart der schepen veel sneller werd. *Stephenson : de locomotief en de spoorwegen.* — Nu bleef nog het middel te vinden om de stoommachine op wielen over den grond te doen rollen. George Stephenson van Newcastle loste het vraagstuk op en vervaardigde in 1825 de eerste locomotief. Eenigen tijd later werd een kleine spoorweg aangelegd tusschen Liverpool en Manchester. Belgie ging al de andere staten van 't vasteland voor in het aanleggen van spoorwegen : de eerste personentrein reed er van Brussel naar Mechelen, den 5 Mei 1835. Sedert is het getal der

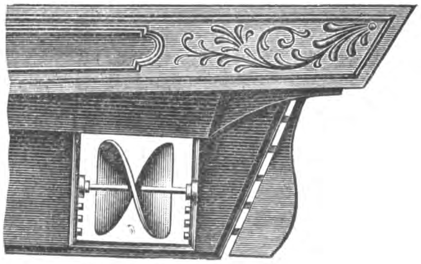
Fig. 34. — Schroef

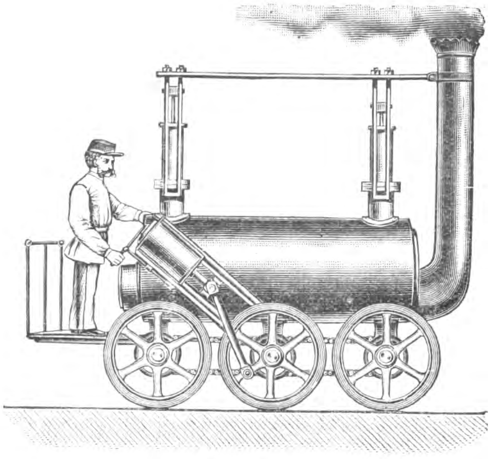
Fig. 35 — Stephenson's locomotief, de *Vuurpijl*

spoorbanen in alle werelddeelen verbazend aangegroeid, en dag en nacht rijden in alle richtingen ontelbare snel-en goederentreinen. Hierdoor wordt het maatschappelijk verkeer in hooge mate bevorderd, alsmede het uitwisselen van de rijkdommen der verschillende streken.

b) **Electriciteit en licht.** — Ook op dit gebied brachten de geleerden tal van merkwaardige uitvindingen tot stand, als de electrische telegraaf, de gasverlichting, het electrisch licht, de vuurtorens, de photographie, enz.

De electrische telegraaf werd in 1837 uitgevonden door den Engelschman *Wheatstone*, en verving overal de optische telegraaf, waarvan hooger gesproken is. Kort daarna kwam in de plaats van Wheatstone 's wijzertelegraaf een door den Amerikaan *Morse* uitgevonden toestel, waardoor

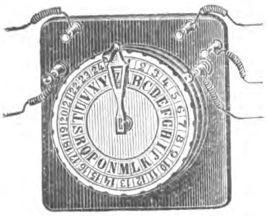

Fig 36. — Wijzertelegraaf

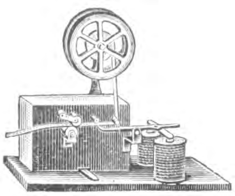

Fig 37. — De telegraaf van Morse.

het telegram op een langen reep papier geschreven wordt. Het bij overeenkomst aangenomen alphabet bestaat in streepen en punten, waaruit letters worden saamgesteld. — De electrische telegraaf bestaat thans in alle landen der wereld, en loopt dwars door de woestijnen en zelfs door de zee. De eerste transatlantische telegraafkabel tusschen Amerika en Europa werd gelegd in 1866. Hij rust op den bodem van den Oceaan en eindigt op het eiland Valentia dicht bij de Iersche kust. De geleidraad is met verscheiden concentrische waterdichte hulsels omgeven, waarvan een van guttapercha. Deze kabel werd

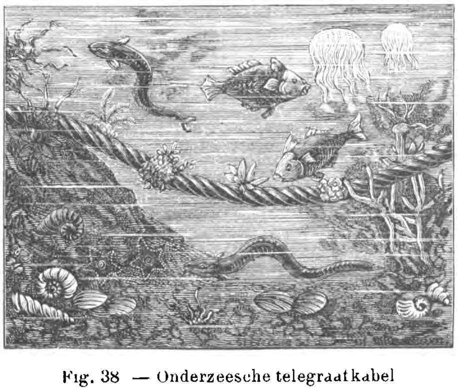

Fig. 38 — Onderzeesche telegraafkabel

vervoerd en op den bodem der zee neergelaten, door middel van een kolosaal schip, de *Great Eastern* genoemd. Sedert werden vele andere onderzeesche kabels gelegd, en de aarde is thans met een reusachtig net van spoorwegen en telegraafdraden overdekt. — De Italiaan Marconi vond eenige jaren geleden den draadloozen telegraaf uit, waarbij zonder kabel op grooten afstand getelegrapheerd wordt. Door middel dezer wonderbare uitvinding, kunnen in volle zee zijnde schepen met het land in betrekking blijven.

Gasverlichting en electrisch licht. — De Engelschman *Murdoch* ontdekte in 1805 het uit steenkolen gestookte lichtgas. Vijf jaar later werd

Fig. 39. — Gaslicht.

Fig. 40. — Electrisch licht.

het te Londen tot verlichting der straten gebruikt, en kort daarna te Parijs. Thans is de gasverlichting over de heele wereld verspreid. Het in 1841 uitgevonden electrisch licht begint evenwel in vele plaatsen het gaslicht te verdringen. Het werd eenige jaren geleden aanmerkelijk verbeterd, en het gebruik ervan gemakkelijker gemaakt. In den loop der 19e eeuw kwamen nog andere nuttige toepassingen der electriciteit tot stand : in 1837 de *galvanoplastiek*, d. i. de kunst om lepels, vorken, medailles en andere voorwerpen electrisch te verzilveren, vergulden enz., de *electrische uurwerken*, in vele steden in gebruik en alle juist hetzelfde uur aanwijzende, ten slotte de *telephoon*, een in 1876 door Graham Bell van New York uitgevonden toestel, waarbij twee personen op verren afstand met elkander kunnen spreken. Het kwam in weinige jaren overal in gebruik.

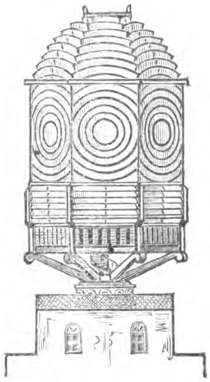

Fig. 41. Een vuurtoren de baak

Vuurtorens. — De vuurtorens werden in de 19e eeuw aanzienlijk

verbeterd. Sedert zij voorzien zijn van lenzen (uitgevonden in 1827), reikt hun licht over de zee tot op een afstand van meer dan twintig mijlen. Door het aanwenden van *draaiende en gekleurde vuren*, is de vaart bij de kusten even veilig bij nacht als bij dag.

Photographie. — De photographie werd omtrent 1839 uitgevonden door twee Franschen, *Niepce* en *Daguerre*. Zij heeft sedert eenige jaren een hoogen trap van volmaaktheid bereikt, en bewijst onschatbare diensten. Men photographeert op glas, papier of email, zoowel bij electrisch licht als bij daglicht, en men is er zelfs in geslaagd de landschappen der maan op te nemen. — Een Duitsch geleerde, *Roentgen*, vond in 1896 het middel om door *ondoorschijnende* stoffen heen te photographeeren. Zoo photographeert men bij voorbeeld een muntstuk in een boek, een horlogieketting in eene houten kist, het geraamte van een levenden persoon, een kogel in het vleesch enz. Deze nog jonge uitvinding werd reeds in menig geval met goed gevolg toegepast door geneesheer en chirurg.

c) **Uitvindingen van verschillenden aard.** — De *postzegels*, door den Engelschman Rowland-Hill uitgedacht in 1840; de *naaimachine*, uitgevonden door den Amerikaan Elias Howe in 1846; — de *rijwielen* en de *motors* (automobielen); — de electrische *trams*, die thans bestaan in alle steden van belang; — *de wrijfvuurhoutjes* (lucifers), gebruikt ter vervanging van tondel (vonkdoek) en vuurstaal, en de *slaghoedjes* in de plaats van den vuursteen; — verbeterde vuurwapens : de revolver, de achterladers, de getrokken kanonnen, de mitrailleuses en de torpedo's, — tal van nieuwe zelfstandigheden, zooals de schoone uit steenkoolteer verkregen verfstoffen (*aniline*-verven); — talrijke geneesmiddelen en uiterst gevaarlijke mengsels : het Pruisisch-zuur, het picrinepoeder en het dynamiet, — belangrijke ontdekkingen op 't gebied der natuur-en der scheikunde, als het *vloeibaarmaken der lucht*, eene voor de nijverheid uiterst nuttige uitvinding, en het *radium*, dat naar allen schijn de natuurwetenschappen en de geneeskunst ten goede zal komen.

Gevolgen. — Al deze uitvindingen en andere die daarmee in verband staan, hebben een ommekeer teweeggebracht in de levenswijze van groot en klein, ja zelfs in den aard der volkeren. De fabrieken en manufacturen met stoom als beweegkracht, vervaardigen in groote hoeveelheid en voor een lagen prijs al wat noodig is tot het levensonderhoud, als meel, suiker, stoffen en allerhande gereedschappen. — De uitheemsche producten : graan, vee, petroleum en koloniale waren, worden door de spoorwegen tot

in de verste provinciën verspreid. — Men reist thans veel sneller, met meer gemak en beterkoop; het verkeer tusschen de verschillende volken der aarde, alsmede de handelsbetrekkingen, hebben daardoor in hooge mate toegenomen. — De middelen om te leeren worden thans aan niemand onthouden. Ontelbare scholen staan open voor de weetgierige jeugd, de onbeduidendste plaatsen worden door den telegraaf op de hoogte gebracht van hetgeen daags te voren aan het ander einde der wereld voorgevallen is; duizenden stoompersen drukken onophoudelijk boeken en nieuwsbladen, die dadelijk met de post over de heele wereld worden verspreid.

II. — Openbare werken, wetenschappen, letteren en kunsten in de 19e eeuw.

Groote werken tot openbaar nut. — De volken der Oudheid hebben wonderbare bouwwerken tot stand gebracht, als de Pyramiden, het Coliseum, e. a. Zij hadden evenwel nooit de reusachtige werken aangedurfd, die onze tijdgenooten met de hulp der hedendaagsche uitvindingen hebben volbracht. Deze werken strekken onzen tijd tot eer en roem. Zij bewijzen immers de macht van den tot beschaving gekomen mensch, en zijn als zoo vele schitterende overwinningen van zijn vernuft over de krachten der natuur. Als de voornaamste dier werken moeten genoemd worden . het onder leiding van Ferdinand de Lesseps gegraven en in 1869 geopend *Suez-kanaal,* waarbij de weg naar Indie 2500 mijlen korter is gemaakt; — het *kanaal van Corinthe,* — het *kanaal tusschen de Noord-en de Oostzee;* — de tunnel door den *Mont-Cenis* (Alpen), in 1870 voltooid en Frankrijk met Italie verbindende, — de *Gothardtunnel,* in 1872 geopend en de kortste weg over Zwitserland tusschen Italie en Duitschland; de *tunnel door den Simplon* in 1906 geopend, — de metalen *kokerbrug* over de Menaistraat, tusschen het eiland Anglesey en Wales, — de groote *Pacific-spoorweg* tusschen New-York en San-Francisco, en die tusschen Quebec en Vancouver; — de talrijke electrische kabel-en tandradspoorwegen van het Zwitsersche hoogland, alsmede de spoorbaan van den Vesuvius bij Napels; — de kolossale *ijzeren brug* tusschen Brooklyn op Long-Island en New-York, — *stoute viaducten* voor het spoorwegverkeer in de berglanden; — prachtige over groote stroomen liggende *bruggen,* zooals die over den Donau te Boedapest, over den Rijn te Keulen, over de Niagara enz; — het *droogmaken* van 't Haarlemmer meer, welks voormaligen bodem de

Hollanders in vruchtbare landerijen herschiepen, — de *afdamming van de Gileppe,* waardoor Verviers en omstreken van water worden voorzien, — de *havenwerken van Antwerpen;* — de *Transsiberische spoorweg,* langs welken men in twaalf dagen de Stille zee bereikt, met eene vertakking naar Peking. — Andere dergelijke werken zijn ontworpen, terwijl met de uitvoering van sommige een begin is gemaakt, namelijk met het droogmaken der *Zuiderzee,* het aanleggen van een spoorweg dwars door Afrika *tusschen Cairo en Kaapstad,* en het graven van het *Panamakanaal.*

Wereldtentoonstellingen. — Sedert een vijftigtal jaren werden in de voornaamste steden van Europa en Amerika *tentoonstellingen* gehouden, en ook dit is eene nieuwigheid, die eerst in de tweede helft der 19e eeuw ontstond. Alle beschaafde volken zenden naar die exposities de keurigste producten van hun landbouw en nijverheid. — De eerste wereldtentoonstelling werd gehouden te Londen in 1851, andere kwamen later tot stand te Parijs, Weenen, Philadelphia, Sydney en Melbourne, Chicago, Amsterdam, Brussel, Antwerpen, Luik en Milaan.

Aardrijkskundige kennis. — Het verbeteren en vermenigvuldigen in onzen tijd van de middelen van vervoer, heeft het verkeer tusschen de volken in hooge mate bevorderd, en zoo kreeg de mensch eene nauwere kennis van den hem tot woonplaats aangewezen aardbodem. Koene zeevaarders waagden zich tot in de poolstreken : Dumont d'Urville landde in de Zuidpoollanden, terwijl kapitein Franklin de noordelijke IJszee bezocht. Mac-Clure voer voor 't eerst in 1854 de IJszee door, van het Noord-Westen van Amerika naar de Behringstraat *(Noord-Westelijke doorvaart).* Eenige jaren later volbracht de Zweed Nordenskjold hetzelfde waagstuk, ditmaal echter in de tegenovergestelde richting, d i van de Noordkaap naar de Behringstraat, langs de noordelijke kust van Siberie *(Noord-Oostelijke doorvaart).* Een andere Zweed, Nansen, bereikte den 7 April 1895 eene breedte van 86° 14', zoodat hij nog slechts 84 mijlen van den Noordpool verwijderd was! De Zuidelijke IJszee werd onlangs bezocht en opgenomen door de *Belgica,* onder aanvoering van onzen landgenoot de Gerlache. — Andere ontdekkingsreizen hadden Afrika ten doel, en werden volbracht door mannen als Livingstone en Stanley, te midden van duizend gevaren. De eenen ontdekten de bronnen van den Nijl, terwijl anderen de oevers van den Congo volgden en het binnenland verkenden. Door het toedoen van koning Leopold II kwam een vereeniging tot stand, met het doel Midden-Afrika open te zetten voor den handel met Europa. Later werd de Congo-staat gesticht, en deze

eenige maanden geleden in eene Belgische kolonie herschapen. Thans bestaan in die wilde streken tal van neerzettingen, van waar de beschaving zich onder de inlandsche stammen verspreidt.

Mannen van beteekenis der 19e eeuw. — Op het gebied der letteren komt eene keurbende van geschiedschrijvers, wijsgeeren, romanschrijvers en dichters in aanmerking. In Frankrijk : Chateaubriand, de schrijver van *Le Génie du Christianisme* (den Geest des Christendoms) en *Les Martyrs* (de Martelaren); Mevr. de Stael, met haar meesterstuk *Corinne of Italie;* Lamartine, wiens talrijke gedichten zich door de welluidendheid en de zuiverheid van den stijl onderscheiden; Victor Hugo, het hoofd der *romantische school;* Thiers de schrijver eener geschiedenis van de *Fransche Revolutie* en van het *Consulaat en het Keizerijk;* Guizot, die de opkomst der beschaving in Europa en in Frankrijk navorschte, Alfred de Musset, een gevoelvol dichter. — In Noord-Nederland : Bilderdijk, een alomvattend vernuft en een dichter van den eersten rang; Tollens, de zanger van de *Overwintering der Hollanders op Nova Zembla;* da Costa, de dichter van *Hagar* en van den *Slag bij Nieuwpoort;* Beets, de geniale schrijver der *Camera Obscura;* Van Lennep, met verdienstelijke historische romans; Multatuli (Douwes Dekker), wiens *Max Havelaar* een toonbeeld van krachtigen stijl en bittere ironie is ; Schaapman, een gloedvol dichter (Aya Sophia) en redenaar; Jacques Perk, een sonnettendichter van groot talent; de novellist Justus van Maurik e.a. In Zuid-Nederland : Ledeganck, met zijne vaderlandsche trilogie de *Drie Zustersteden;* Conscience, een wereldberoemd en alom gelezen romanschrijver, de gebroeders Snieders, die ook veel bijval inoogsten met hunne romans, Tony Bergmann, de schrijver van *Ernest Staas*, een waardigen tegenhanger der Camera Obscura; de gemoedelijke dichter Jan van Beers; Rosalie Loveling, eene dichteres vol weemoed, en hare zuster Virginie, eene uitmuntende romanschrijfster, enz, enz. — In Engeland : lord Byron, de zanger der Hellenen; Walter Scott, aan wiens pen tal van keurige historische romans zijn ontvloeid; de historicus Macaulay en de romanschrijvers Dickens en Disraeli, — in Amerika : Fenimore Cooper, wiens boeiende verhalen de zeden der Indianen en hun zwervend leven te midden der maagdelijke wouden en prairien afschetsen, — in Duitschland : Schiller, de schrijver der *Roovers*, en Goethe, die van *Werther* en van *Faust;* de wijsgeeren Kant, Schelling en Hegel, en de groote historicus Mommsen, — ten slotte de Italianen Silvio Pellico en Manzoni, en de Russische schrijvers Poesjkin, Toergenjeff en Tolstoi. — Onder de geleerden

moeten genoemd worden : Cuvier, de grondlegger der paleontologie en der vergelijkende ontleedkunde, door welke wetenschappen een tot dusverre onbekende wereld aan 't licht werd gebracht; de geologen Elie de Beaumont, een Franschman, Lyell, een Engelschman, en André Dumont, d'Omalius d'Halloy en Dupont, deze drie laatsten Belgen, Darwin en Littré, die zich roem verwierven door hunne nieuwe leer aangaande de afstamming en het ontstaan der soorten. Een ander geleerde, de sterrenkundige Le Verrier, leidde uit zijne berekeningen het bestaan af eener nieuwe planeet, *Neptunus* geheeten, die wezenlijk voor 't eerst werd gezien in 1846. De Deensche natuurkundige Oerstedt en de Fransche geleerden Arago en Ampère arbeidden op 't gebied der electriciteit, en gaven den stoot aan het uitvinden van den telegraaf. De Franschman Dumas en onze landgenoot Stas waren scheikundigen van beteekenis. Claude Bernard maakte zich beroemd door zijne studiën op 't gebied der physiologie, en Pasteur door zijn navorschingen op dat der bacteriologie en het vinden van voorbehoedende maatregelen tegen de hondsdolheid. Humboldt, een groot geleerde en een knap reiziger, ontwierp het plan eener uitgebreide encyclopedie over de geheele natuur, en bracht het gedeeltelijk ten uitvoer in een vermaard boek, *Cosmos* getiteld. — Onder de kunstenaars moeten wij melden : de schilders Gallait en Wiertz, allebei Belgen, en Hans Mackart een Oostenrijker, den Deenschen beeldhouwer Thorwaldsen en onzen landgenoot Geefs, de toonkunstenaars Beethoven, Meyerbeer, Rossini, Auber, Gounod en Wagner. — Hiermede is de lijst der mannen van beteekenis onzer eeuw verre van volledig. Met recht dus mag men, sprekende van onzen tijd waarin zoo vele groote vernuften leefden en zoo vele merkwaardige gewrochten tot stand kwamen, gewagen van de eeuw van *verlichting en der wonderen.*

Fig 12 — Pasteur.

Terugblik. — Wil men zich nu zonder moeite een begrip vormen van den vooruitgang des menschdoms in den loop der eeuwen, dan vergelijke men slechts het roeibootje van den wilde met onze reusachtige stoomschepen; zijn ruw bewerkten boog met onze verdragende buks, zijne armoedige hut met de vorstelijke woningen onzer steden; zijne logge slede met onze snel-

treinen, zijne walmende fakkel met het electrisch licht. — Al is het verschil tusschen onze levenswijs en die der oude volken nog zoo groot, toch hebben sommige cultuurvolken der Oudheid sporen nagelaten in onze talen, gedachten en gebruiken. Het Fransch o. a. is afgeleid uit het Latijn, en doorspekt met menige uitdrukking ontleend aan de talen der Germanen, der Grieken en der Arabieren. Het Grieksch en het Latijn hebben insgelijks den woordenschat der Germaansche volken zeer verrijkt. Het Joodsch geloof, het Christendom en de Islam ontstonden in Judea en in Arabië, van waar zij zich over de geheele wereld verbreidden. — De bij ons in zwang zijnde bouwworden zijn ontleend aan de Grieken, de Etrusken, de Romeinen, de Byzantijnen en de Arabieren. Aan deze laatsten hebben wij ook de algebra en de Arabische cijfers te danken, aan de Romeinen den kalender en de Romeinsche cijfers, alsook de namen der dagen en maanden. — Nog steeds dus staan wij in sommige opzichten onder den invloed der verschillende volkeren, die vóór onzen tijd en in andere streken hebben geleefd. Elk hunner heeft medegewerkt om de beschaving tot stand te brengen, en al is deze aan de 19e eeuw zeer veel verschuldigd, toch is zij vooral de vrucht van den gezamenlijken arbeid der vroegere geslachten, en het werk der geleerden en groote vernuften van alle tijden, in de eerste plaats van *Gutenberg*, *Columbus*, *Watt* en *Stephenson*. De roem dezer mannen is zuiverder en echter dan die der grootste veroveraars. De meeste geesels toch, als de hongersnood, de pest en de melaatschheid, die vroeger het menschdom teisterden, alsook de slavernij en de onwetendheid die het tot oneer strekten, werden door hun toedoen uitgeroeid of verdwijnen allengs van onzen aardbodem. De oorlog alleen komt nog van tijd tot tijd met het bloed van duizenden den grond besproeien, die door het zweet der vorige geslachten vruchtbaar werd gemaakt. Laten wij hopen dat de machtige beschaving der 20ste eeuw, die reeds zoo vele wonderen in het leven riep, eindelijk aan alle volkeren *den vrede en de vrijheid* zal brengen!

EINDE.

HANDBOEK DER GESCHIEDENIS

VOOR DE MIDDELBARE SCHOLEN

GESCHIEDENIS VAN BELGIË

DOOR

J. ROLAND & E. DUCHESNE

VERTAALD DOOR

L. M. H. BROUNTS

DERDE DEEL

VOOR HET DERDE STUDIEJAAR

Al de exemplaren dragen het handteeken des schrijvers

NAMEN

AD WESMAEL-CHARLIER, UITGEVER

IJZERSTRAAT, 53

1910

Officieelprogramma voor het Onderwijs der Geschiedenis in de Middelbare Scholen

TEVENS DIENENDE ALS

INHOUDSOPGAVE.

DERDE STUDIEJAAR.

Geschiedenis van België.

Bladzijden.

Toestand van Belgie *bij de aankomst der Romeinen* 1
Verovering van België door Julius Caesar 6
Belgie onder de *Romeinsche heerschappij* 10
Frankisch Tijdvak. — Invoering van het *Christendom in België* . . 14
De *Noormannen* in Belgie. 26
Het *Leenstelsel* in Belgie. — Oorsprong en voornaamste uitbreidingen der *groote leenen gedurende de* X^de^ *en* XI^de^ *eeuw* 28
Deelname der Belgen aan de kruistochten 40
De *Gemeenten in Belgie :* inwendige regeling, welvaart en invloed . . 45
Rol van Filips van Elzas, Jan den 1sten, Boudewijn III van Henegouwen, Albrecht van Cuyk en Hendrik den Blinden in de *ontwikkeling van het Gemeentestelsel* 54
Naijver tusschen *den adel der steden en de gilden* in de XIV^de^ eeuw : Vrede van Fexhe : — Blijde Inkomst van Brabant. 58
Strijd der *Vlaamsche gemeenten tegen Frankrijk* in de XIV^de^ eeuw : Breydel en de Coninc : Zannekin, Jakob en Filips Van Artevelde . 64
Het *Huis van Bourgondie* op den troon 74
Vereeniging der Belgische provincies onder *de heerschappij der Bourgondius* 76
Strijd der Belgische Gemeenten tegen Filips den Goeden 78
Karel de Stonte 81
Maria van Bourgondie 85
Staatkundige, verstandelijke en maatschappelijke toestand van Belgie onder het Bourgondische Huis 87
Regeering van *Karel den Vijfden in België* 91
De *Omwenteling der* XVI^de^ *eeuw :* oorzaken,voornaamste feiten; evolgen Albrecht en Isabella 97
Oorlogen van Lodewijk XIV in België. 107
Vrede van *Utrecht en het Barrière-Tractaat.* — Anneessens 109
Regeering van Maria-Theresia en van Jozef II *in België; — de Brabantsche Omwenteling; —* de Luiksche Omwenteling. 115
België onder de *Fransche Overheersching* 121
België *gedurende zijne vereeniging met Holland.* 126
De Omwenteling van 1830 127
Regeering van Leopold I en Leopold II 131
Regeering van Albert. 152

GESCHIEDENIS VAN BELGIE.

I. — BELGIE IN VROEGERE TIJDEN.

I. — Het land.

Grenzen en groote verdeelingen. — Belgie, hetwelk het Noordelijk gedeelte vormde van *Gallie,* had in vroegere tijden een veel grootere uitgestrektheid dan thans : het was begrensd in het Westen, door de zee; in het Noorden en het Oosten door den Rijn : in het Zuiden, door de Marne en de Seine. — Maas, Schelde en beider zijrivieren stroomden door het grootste gedeelte van dit uitgestrekt grondgebied. Ons land bood toen nog niet aan het oog die schoone velden, die steden en bloeiende dorpen, welke wij heden ten dage aanschouwen, toch omvatte het reeds drie, door de natuur goed onderscheiden streken namelijk : het *laagland* in het Noorden; *het hoogland* in het Midden, en de *Ardennen* in het Zuid-Westen.

Het laagland. — Een onmetelijke vlakte, laag en moerassig, strekte zich uit langs de beide oevers der Schelde : langen tijd was deze bedolven geweest onder den vloed en nog was zij blootgesteld aan de overstroomingen zoowel van de zee als van de Schelde en andere rivieren : Deze stroomen, welke meermalen door den regen zwollen, traden buiten hunne oevers en overstroomden wijd en zijd den vlakken, effenen bodem : ten tijde der overstroomingen maakten zij ver in den omtrek den grond moerassig, zoodat de bodem onvruchtbaar, het klimaat, koud, vochtig en ongezond werd. Ook de winters waren lang en ruw. — De Kempen waren toen slechts een uitgestrekte woestenij, en onze rijke Vlaamsche velden een aaneenschakeling van moerassen : daar leefden reigers en ooievaars in grooten getale, en op dien slijkerigen bodem groeiden riet, biezen, wilgen en andere waterplanten door elkaar.

Het hoogland. — Ten Zuiden van deze woestenij bevond zich vooreerst een boschrijke streek, het *Steenkolenwoud,* verderop verhieven zich

heuveltjes, die, beschut tegen de overstroomingen, een reeks vruchtbare hoogten vormden. Dit land, zoo geschikt ter bebouwing, omvatte het grootste gedeelte der tegenwoordige provincies, Henegouwen, Brabant en Luik, en strekte zich uit tot aan de oevers der Sambre en der Maas.

De Ardennen. — Eindelijk zuidwaarts van deze beide stroomen, bood het land nog een woest aanzien, daar waren de *Ardennen,* een bergachtige streek nog onbebouwd en boschrijk. Langs de oevers der Maas verhieven zich steile rotsen en verder, in het tegenwoordige Luxemburg, hoopten stapels schiefersteen zich op tot dorre en grijsachtige bergen. Rivieren, geheel en al ingesloten binnen de nauwe valleien, doorkruisten het land; ontzaglijke, donkere wouden, met hier en daar dorre heidevelden, bedekten de geheele streek : zoo waren de Ardennen voor Belgie als van nature een bolwerk aan de Zuidzijde. — Meest alle boomen en boschheesters heden ten dage bekend, als eiken, beuken, berken, hazelaars, wilgen, groeiden sedert dien tijd tegen de helling der bergen en langs den waterkant. In deze dichte en bijna ondoordringbare wouden dwaalden reeds de vos, de wolf, het everzwijn en het hert. Ook andere wilde dieren waren er reeds menigvuldig : ook trof men er duizend jaar geleden aan, de beer, welke heden uit onze streken verdwenen is evenals de oeros of wilde os.

II. — De bewoners.

De Belgen. — Ons land was, gedurende verscheidene eeuwen bewoond door een half wilde volksstam, welke in spelonken leefde en ronddoolde in de bosschen. In den loop der tijden moest de bevolking onzer streken meermalen wijken voor andere volksstammen, welke het land binnendrongen. Eindelijk, omtrent de III[de] eeuw vóór Chr , stak een oorlogzuchtig Germaansch volk den Rijn over en vestigde zich in het gebied, tusschen dezen stroom, de Marne en de Seine : het waren de *Belgen,* en hun nieuw vaderland, het welk ook het onze zou zijn, heette van toen af *Belgie.*

Zeden en gewoonten. — De Belgen, werkzaam en nijverig als zij waren, trokken zooveel mogelijk voordeel van de hulpmiddelen, welke de streek van nature bood. Op kleine verhevenheden bouwden zij hunne woningen van hout, leem, of ruwe steen; het waren hutten, waarvan de wanden rond bijliepen en wier kegelvormige daken, van stroo, riet of zoden gemaakt waren. Deze vormden geene dorpen, maar lagen verspreid over velden en bosschen en stonden door enge voetpaden met elkaar in ver-

binding. — De Belgen legden zich toe op de vischvangst, den landbouw en het fokken van huisdieren bijzonder koeien, schapen, varkens, honden en ganzen. Hagen van palmhout omringden hunne tuinen, waarnaast verschillende groenten als spinazie en groote boonen, ook geneeskrachtige planten groeiden. Ook trof men er eenige fruitboomen : sommige droegen een soort appel zonder pit, andere een kleine kers, aangenaam van smaak, dit was de vrucht van den wilden kerseboom, welke op de dorre heuvelen van Opper-Belgie groeide. — Van hunne granen bakten de Belgen een zeer licht brood : zij brouwden een soort gerstenbier, *Kruidbier*, genaamd en uit den honig der bijen vervaardigden zij een zoete likeur, *Mede* genaamd. Uit de wol hunner schapen weefden zij dikke kleederen, die hen konden beschermen tegen de strenge winters en met behulp der planten uit de streek, verfden zij die stoffen in allerlei kleuren. — De bewoners van het bergland ontginden reeds de steen- en leigroeven; de kustbewoners haalden het zout uit 't zeewater door dit te laten verdampen : zij waren bekend voor de wijze, waarop zij hunne schepen bouwden : het waren platboomde vaartuigen, zoodat zij zich gemakkelijk over de talrijke zandbanken der kust konden bewegen, terwijl, hun hooge voor- en achtersteven weerstand boden aan de golfslagen tijdens den storm. De kustbewoners waren ook bekend als bekwame zeevaarders, zij dreven handel op de naburige kusten en gingen zelfs tot in Engeland om ertsen uit te delven, alsook mergel ter bemesting hunner landerijen. — Ten slotte, hielden de Belgen vooral van de *jacht* en den *oorlog*. In de dichtst begroeide plaatsen der bosschen drongen zij binnen, om er zich meester te maken van een wild dier, hetwelk zij dan gewoonlijk in één stuk gebraden op tafel brachten, bij hun vreugdevolle feesmalen : maar te dikwijls ontaardden deze maaltijden in drinkgelagen en vechtpartijen, want de Belgen waren geneigd tot spel en dronkenschap. In den strijd hanteerden zij de piek, de lans, den strijdbijl, den boog en de werpspies met bewonderenswaardige vaardigheid en weerden de vijandelijke slagen af met hun leeren of koperen schild. Ieder man, in staat de wapenen te voeren, was soldaat en de Belgen gedroegen zich heldhaftig in den strijd, wijl zij de vrijheid boven het leven verkozen. — Hun rechtschapenheid evenaarde hun dapperheid : de vreemdeling die het land doortrok, werd aan hun landelijken haard met welwillendheid ontvangen en roemde overal den eenvoud en welstand hunner gastvrije hutten.

Godsdienst. — De godsdienst der oude Belgen was het *Druidisme*, te dien tijde over geheel Gallie verspreid : zij hadden de krachten der natuur

vergoddelijkt en aanbaden verschillende goden, zooals *Teutates;* zij vereerden ook bronnen, rivieren en zekere planten, zooals het ijzerkruid alsook de reusachtige eiken hunner wouden. Zij kenden aan den *mistel* bovennatuurlijke kracht toe en bijzonder de eigenschap, om alle ziekten te genezen; deze woekerplant, welke in overvloed in de Maasvallei groeide, was het voorwerp van een bijzonderen eeredienst. Bij het einde van den winter, in de laatste dagen van Februari, kwam de bevolking in het bosch te zamen om met grooten luister den heiligen mistel, welke in groote bundels van de knoestige takken der eiken neerhing, te verzamelen; een priester, in 't wit gekleed, beklom den boom en sneed met een gouden snoeimes de heilige plant af; deze werd als een kostbare schat verzameld, en de geheele stam bracht dezen feestdag in uitbundige vreugde door. — De priesters onderscheidde men in *Barden* en *Druiden*. De Barden, dichters en muzikanten vervaardigden krijgsliederen, *Bardit*, genaamd, welke de Belgen zongen, wanneer zij ten strijde trokken. De Druiden stonden in hoog aanzien, zij waren priesters, rechters, toovenaars, waarzeggers en geneesheeren te gelijker tijd; hun leer was neergelegd in lange dichtstukken, maar men mocht ze niet opschrijven, men deelde ze mondeling aan de jonge Druiden mede, die dan verschillende jaren noodig hadden om ze van buiten te leeren. Zij leerde dat de ziel niet sterft, maar bij den dood van het eene lichaam in 't andere overgaat. — De oude Belgen bouwden geen tempels : al de plechtigheden van den eeredienst werden voltrokken in de diepte der bosschen, op de toppen der heuvelen of in de stilte der heiden : midden op een open plek in het bosch verhief zich, bij wijze van altaar, een breede steenen tafel, en 's avonds kwamen er de Druiden meermalen, bij den schijn der fakkels, dieren of menschen aan hunne goden opofferen. Hoe afschuwelijk deze immer met bloed bevlekte steenen, en hoeveel ongelukkigen vielen zoo niet eeuwen lang onder het staal der Druiden!

Belgische stammen. — De Belgen werden verdeeld in verscheidene onafhankelijke volksstammen, ieder met een eigen opperhoofd; bij het bestrijden van een gemeenschappelijken vijand waren zij echter samen vereenigd. De bevolking van iederen stam omvatte *priesters* en *edelen,* (die de openbare macht onder elkaar verdeelden) *vrije mannen* en *slaven.* — De voornaamste stammen, welke het grondgebied van het *tegenwoordige* Belgie bezetten, waren :

1° De *Nerviers,* die het *midden* van ons land bewoonden, namelijk, het

grondgebied, gelegen tusschen de Schelde, de Dijl en de Sambre, ongeveer overeenkomend met de drie *tegenwoordige* provincies, Henegouwen, Brabant en Antwerpen. Het was een machtig volk, bestaande uit krachtige, moedige mannen, levend van de voortbrengselen der aarde en van hunne kudden. Zij hadden de sobere levenswijze hunner voorvaderen behouden en versmaadden de kostbare stoffen en de weeldevoorwerpen, welke kooplieden uit het Zuiden hun kwamen aanbieden. Om vreemde troepen den toegang tot hun land te bemoeilijken, versperden zij de wegen, die toegang verschaften, met ineengevlochten boomtakken en sloegen er palen in den grond.

2° De *Menapiers* en de *Moriners,* die ten *Westen* langs de kust woonden, tusschen de Schelde en de zee: zij wijdden zich aan den landbouw, de veeteelt, de vischvangst en de zeevaart. Zij verstonden de kunst aardewerk, netten, wollen en linnen stoffen te vervaardigen. Hun land met zijne moerassen was zeer geschikt voor de ganzenteelt, en hun gezouten spijzen waren, bij al de naburige volken, zeer gewild.

Pl 1. — Werken der Menapiers

3° De *Aduatukers,* gevestigd aan den linker Maas-oever, ongeveer in het tegenwoordige Haspegouw.

4° De *Eburonen,* die het grondgebied langs de beide Maasoevers, de provincies Luik en Limburg, bezetten.

5° De *Trevirers,* welke verspreid waren in Luxemburg, tusschen de Maas en den Rijn : zij hadden verschillende kleine volkstammen, aan zich onderworpen zooals de *Condruzen* en de *Paemaners,* gevestigd in de Condroz en de Famenne.

6° De *Ambivarieten,* een kleine volkstam, wonend in de tegenwoordige Antwerpsche Kempen.

Het overige van het oude Belgie werd bewoond door verschillende andere stammen, waarvan de voornaamste waren de *Atrebaten* (Atrecht), de *Viromanduers* (Vermandois), de *Suessionen* (Soissons) en de *Remers* (Reims), nabij onze grenzen.

Zoo was ons land, toen de romeinsche bevelhebber Julius Cæsar zijn veroveringstocht begon.

II. — ROMEINSCH TIJDVAK.

I. — Verovering van België door Julius Caesar

57-53 v. Chr.

De Nerviërs : Boduognat (57 v. Chr.). — In het jaar 59 v. Chr. kwam Julius Caesar van Rome naar Gallie en maakte zich meester van het grootste gedeelte van dit land.

In 57 besloot hij zijn veroveringstocht te voltooien en Belgie te onderwerpen en hij trok over de Marne.

De Belgen kwamen overeen, hem 't hoofd te bieden en aan den oever der Aisne troffen zij met hem samen. Caesar wist hen te scheiden en toen viel hij ieder der Belgische stammen afzonderlijk aan, zonder den eenen tijd te geven den anderen ter hulp te komen, zooals zij overeengekomen waren. Aangekomen bij de oevers der Sambre, op een plaats, volgens sommigen bij Maubeuge, volgens anderen bij Presles gelegen, stootte hij op het leger der Nerviers, onder bevel van den onversaagden *Boduognat :* hij bezette den top van een dichtbegroeiden heuvel, wiens helling zachtglooiend naar de rivier afdaalde. Half verscholen in het hout, leek hun leger aan Cæsar weinig talrijk en deze zond de lichte ruiterij op hen af, maar plotseling

schieten de Belgen van achter de struiken te voorschijn, dalen in gesloten rijen de helling af en vellen de vijandelijke ruiters neer : vervolgens trekken zij op hunne beurt over de Sambre, die juist ter plaatse ondiep was, en beklimmen, al loopend, de hoogten, door de Romeinsche troepen bezet. Reeds dringen zij het kamp binnen en wanen zich zeker van de overwinning; maar Cæsar heeft het gevaar gezien : hij vliegt van het eene legioen, naar het andere, spoort zijn mannen aan tot den strijd en slaagt er in, na herhaalde krachts-inspanning, de Nerviers terug te drijven. Zij werden, ondanks hun heldenmoed, totaal verslagen : van de 35000 man, waaruit het leger bestond, ontkwamen er nauwelijks 500 aan de slachting, en de dappere Boduognat, gevallen in het krijgsgewoel, was onder de dooden.

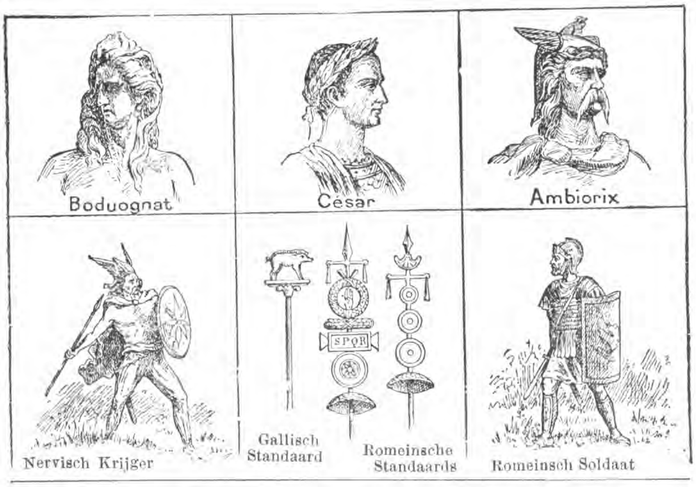

Pl. 2. — Belgen en Romeinen.

De Aduatukers. — De Aduatukers snelden de Nerviers ter hulp; maar, toen zij de overwinning van Cæsar vernamen, trokken zij zich terug in hun voornaamste vesting of *oppidum :* deze was gelegen in den omtrek van Hoei of Namen, en bestond uit een afgesloten ruimte, omgeven door steile rotsen en diepe afgronden en slechts aan ééne zijde, langs een zachte glooiing, welke echter zorgvuldig versterkt was, genaakbaar. Door Caesar belegerd, gaven zij zich over : en de nacht, volgend op de overgave, deden zij een aanval op de Romeinen, denkend hen te overrompelen, maar werden

in de pan gehakt. De overgeblevenen, ten getale van 53000, werden door Caesar als slaven verkocht.

De Menapiërs. — Het volgend jaar begon hij de onderwerping der Menapiers. Deze echter verscholen zich in hunne bosschen en moerassen en verontrustten onophoudelijk de Romeinsche troepen : elk struikje verborg een Menapier, en ieder soldaat, die zich van zijn legioen verwijderde, viel door een pijl getroffen. Om veiliger dit met hinderlagen bezaaid land te kunnen binnendringen, liet Caesar dwars door de bosschen breede wegen aanleggen : boomen werden neergeveld en tot wallen langs de beide kanten van den weg opeengestapeld : maar ieder oogenblik werden de werklieden onverwachts aangevallen en dan moest de bijl van den houthakker, plaats maken voor den degen en de lans van den soldaat. Ten slotte besloten de Romeinen de oude bosschen der Menapiers in brand te steken, spoedig zag men de vlammen, door het hooge moeraskruid gevoed, 's nachts te midden der eenzame bosschen, omhoog flikkeren. Doch de winter naderde reeds; de stortregens drongen door de tenten der soldaten en maakten den grond onbruikbaar. Voor dit jaar moest Caesar er van afzien, een volksstam te onderwerpen, zoowel door eigen moed als door de natuur beschermd. Naderhand echter stemden de Menapiers er in toe, onder dezelfde wetten als de overige Belgen te leven, met den titel van vrije bondgenooten der Romeinen.

De Eburonen en de Trevirers : Ambiorix en Indutiomar. — Toen Caesar, in den herfst van het jaar 54, van een tocht naar Groot-Britannië terugkeerde, vond hij ons land door hongersnood bedreigd : de oogst was wegens groote droogte mislukt. Gebrek aan levensmiddelen noopte den Romeinschen bevelhebber zijne troepen over verschillende winterkwartieren te verdeelen. Anderhalf legioen onder bevel van twee officieren, Sabinus en Cotta, zond hij naar het land der Eburonen om hun kampen op te slaan . een tweede legioen met Quintus Cicero, den broer van den grooten redenaar, als aanvoerder, ging bij de Nerviers overwinteren, een derde, onder Labienus, vestigde zich aan de grenzen van het grondgebied der Trevirers.

Aan het hoofd der Eburonen stonden te dien tijde Ambiorix en Cativolc : aan 't hoofd der Trevirers Indutiomar. Deze laatste had zich reeds herhaaldelijk vijandig tegenover de Romeinen getoond. Hij en Ambiorix kwamen overeen, een algemeenen opstand der Belgen te verwekken en hun vaderland van het juk van den vreemdeling te bevrijden. Ambiorix moest de troepen van Sabinus en Cotta, die in zijn land — in een streek *Aduatuca*

geheeten, naar men meent Tongeren, anderen plaatsen ze te Emburg bij Luik — gelegerd waren, uitroeien. Indutiomar van zijn kant zou het kamp van Labienus — hetwelk men gewoonlijk te Rocroi plaatst — aanvallen. Vervolgens zouden zich de overwinnaars vereenigd keeren tegen Cicero — volgens sommigen gelegerd te Kester bij Halle. Ambiorix slaagde in de taak, welke hij op zich genomen had. Na een plotselingen maar vergeefschen aanval, gelukte het hem de Romeinen uit hunne verschansingen te lokken, door hun te doen gelooven, dat een ontzaglijk leger van Germanen de Maas naderde, om den Belgen hulp te bieden. Sabinus, door zulk een krijgslist bedrogen, verliet het kamp te Aduatuca, om zich met de overige troepen van Caesar te vereenigen. Maar nauwelijks op weg, viel hij in eene hinderlaag, welke de Eburonen hem gelegd hadden : men overviel hem in een hollen weg, links en rechts met dichte struiken bezet, en de Romeinen werden in de pan gehakt. Weinige ontsnapten; eenige wisten in het kamp terug te keeren : maar te weinig in aantal om zich te verdedigen, doodden zij elkaar, om niet in de handen hunner vijanden te vallen.

Trotsch op de behaalde overwinning, haastte Ambiorix zich, om het aan de Aduatukers en de Nerviërs te melden en haalde hen over, om met hem een aanval op het kamp van Cicero te wagen. Deze nu, totaal ingesloten, bevond zich spoedig in een kritieken toestand; doch een Nervier, een verrader van zijn land, stemde er in toe een boodschap, in het hout van zijn werpspies verborgen, aan Caesar over te brengen; bij het vernemen van het gevaar, waarin zijn officier zich bevond, snelde de opperbevelhebber hem aanstonds ter hulp. Toen hij naderde, braken de Belgen het beleg op en richtten zich tegen hem. Met list wist Caesar hen tot aan den voet zijner verschansingen te lokken en joeg hen toen door een plotselingen gezamenlijken uitval op de vlucht.

Ook de aanval van Indutiomar op het kamp van Labienus was mislukt : zelf overvallen en op de vlucht gedreven, werd hij ingehaald en gedood, toen hij de Maas wilde oversteken Zijn hoofd werd aan Caesar gebracht, die er een prijs op gesteld had.

Uitroeiing der Eburonen (53. v. chr.). — Caesar wilde zich op schitterende wijze wreken op de Eburonen, door hun een straf op te leggen, in staat om de overige volkeren van Gallië te doen sidderen. Hij begon met hen geheel en al af te zonderen, zoodat hun elke aftocht afgesneden was en beval zelfs de naburige stammen hun deel te nemen van de goederen van hun ongelukkige broeders. Vervolgens drong hij in het land der Eburonen binnen :

zijne legioenen doorkruisten het land in alle richtingen, alles te vuur en te zwaard verwoestend : woningen en oogst werden in brand gestoken, de bewoners vervolgd, als wilde dieren omsingeld en geslacht. Caesar zegt ons zelf, dat al degenen die aan het vuur of aan het zwaard ontsnapten, van honger of ellende in de bosschen, waar zij zich verscholen hadden, moesten omkomen. Van de twee aanvoerders der Eburonen, vergiftigde zich Cativolc : maar Ambiorix wist zich aan de woede van den veroveraar te onttrekken : meermalen op het punt gevangen genomen te worden, ontsnapte hij, dank aan zijn moed en de toewijding der zijnen. Voor de laatste maal zagen hem de soldaten, die hem achtervolgden, toen hij in de richting van den Rijn vluchtte, slechts door vier ruiters begeleid; ongetwijfeld ging hij andere streken opzoeken om te sterven, ver van den geboortegrond, als slachtoffer van den haat tegen den vreemdeling. In het jaar 50 voor. Chr. verliet Caesar voor goed Belgie : hij had zeven jaar noodig gehad om het geheel te onderwerpen. Gedurende zijn verblijf in Gallie had hij het verhaal zijner krijgstochten beschreven en deze schitterende hulde aan den heldenmoed onzer voorvaders gebracht : *Van al de volken van Gallie zijn de Belgen het dapperst.*

II. — België onder de Romeinsche heerschappij.

(53 v. Chr. — 431 na. Chr)

Wederbevolking : de Tongeren en de Toxandriërs. — Belgie bleef bijna vijf eeuwen onder de heerschappij der Romeinen. Gedurende deze lange tijdruimte heerschte er rust en vrede en drong de beschaving langzamerhand binnen. Sommige gedeelten van het land, welke door de veroveringstochten, als 't ware tot een woestenij, gemaakt waren, werden weder bevolkt : krijgsgevangenen en geheele volksstammen werden van Germanie naar het land der Eburonen overgeplaatst; en deze nieuw aangekomenen vormden, met de overgeblevenen van dat ongelukkig volk, een nieuwe bevolking, *de Tongeren*, wier naam nog in dien hunner hoofdstad bewaard is gebleven. Een andere volksstam, *de Toxandriers*, vestigde zich in het Noorden der streek, in die groote met Taxisboomen begroeide vlakte (in het latijn *taxus*, meervoud *taxi*) van daar de naam *Toxandrie*, en later *Kempen*.

Verdeeling van het beheer : de streken. — De Romeinen voerden voor het beheer van ons land hunne verdeeling van *provincies en streken in*, welke ongeveer overeen kwamen met het grondgebied onzer oude volks-

stammen. Van *Belgia prima*, hoofdstad Trier, maakte deel uit de *streek der Trevirers;* — van *Belgia secunda,* hoofstad Reims de *streek der Nerviers,* hoofdstad Bavai ; de *streek der Menapiers,* hoofdstad Doornik, en de *streek der Moriners,* hoofdstad Thérouanne — eindelijk de *streek der Tongeren* met de hoofdstad Tongeren was afhankelijk van *Germania secunda,* hoofdstad Keulen.

De Romeinsche heerbanen. — Sedert de regeering van Augustus, den eersten keizer, begon men groote wegen, *Romeinsche heerbanen* genaamd, aan te leggen : het waren militaire wegen, welke op de eerste plaats moesten dienen om de bewegingen der keizerlijke legioenen van de eene grens naar de andere te vergemakkelijken; spoedig werden zij de groote verkeerswegen van het land. Zij waren 10 tot 15 meter breed en met de meeste zorg aangelegd. Op een stevigen ondergrond van kei of schieferteen legde men een plaveisel van breede steenen met mortel aan elkaar bevestigd. Van afstand tot afstand duidden de *mijlpalen* de lengte in *mijlen* aan : zoo noemde men de lengtemaat der Romeinen, naar onze berekening

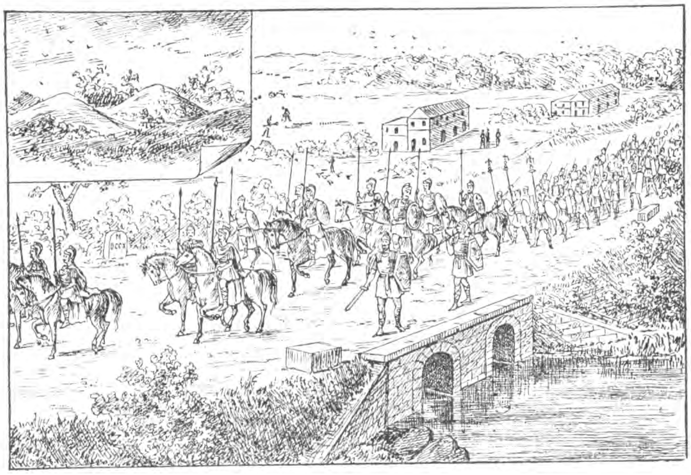

Pl 4 — Romeinsche heerbaan — Romeinsche grafheuvels.

1.480 meter. Men zag er ook, langs de zijkanten, vierkante steenen, om neer te zitten of om te paard te stijgen — De groote Romeinsche heerbanen van ons land begonnen te Bavai · van daar liepen ze naar Reims, Rome, naar de zee of de oevers van den Rijn. De voornaamste, welke ging van Bavai

naar Keulen, over Waudrez, Gembloers, Perwez, Tongeren en Maastricht, draagt nog den naam van *Romeinsche heerbaan*. Hier en daar vindt men in de nabijheid van dien weg, *Romeinsche grafheuvels*, aarden heuveltjes boven de graven uit dat tijdperk. Men heeft eenige geopend en men vond er, wapenen, gedenkpenningen, muntstukken en lijkurnen in. — Deze breede wegen, welke de bosschen en woestenijen van België doorsneden, droegen veel bij tot de beschaving onzer streken. Zij waren voor deze lang verdwenen tijden, hetgeen de spoorwegen voor ons zijn. Kleine, weldra bloeiende dorpen verrezen op de wisselplaatsen van den keizerlijken postwagen. De betrekkingen tusschen Belgen en Romeinen werder menigvuldiger : op deze groote wegen ontmoetten elkaar Romeinsche landvoogden in hun draagstoelen, legioenen en koeriers te paard, komend van Italië, en Belgen welke ontzaglijke kudden ganzen of de beroemde hammen uit het land der Menapiers naar Rome voerden.

De Romeinsche steden en landhuizen. — In onze streken bestonden er slechts twee Romeinsche steden : Tongeren en Doornik. Doch men vindt verschillende dorpen, welke hun oorsprong aan de wisselplaatsen der postwagens te danken hadden, op de Romeinsche kaarten aangegeven; onder anderen : Meenen, Wervicq en Kortrijk in de groote vlakte van het Noorden : Gembloers en Perwez in het midden, en Aarlen in de Ardennen. Dinant, Namen, Hoei en Luik langs de Maas waren oorspronkelijk wachtposten, door de Romeinen voor hun strategische punten van den eersten rang, uitgezet. Ten slotte wordt Nassogne in Luxemburg, als verblijfplaats van sommige keizers, die onze provincies kwamen bezoeken, aangegeven. — De keizerlijke beambten bewoonden weelderige landhuizen, versierd, als de paleizen in Rome, met schilderijen en beeldhouwwerk en prachtig ingericht voor warme baden. Een der prachtigste was voorzeker het landhuis te *Anthée*, waarvan de overblijfsels, in het museum te Namen bijeengebracht, nog onze bewondering gaande maken. Maar niets evenaarde in pracht de aan onze zuidelijke grens gelegen steden, Trier en Bavai waarvan de ruinen nog heden de vroegere grootheid verkondigen Overigens de talrijke Romeinsche oudheden als vazen, lijkurnen, wapenen, munten, spelden, gespen en armbanden, na zooveel eeuwen in België teruggevonden, bewijzen genoeg het lange verblijf der Romeinen en de macht hunner beschaving, hier in ons land.

Godsdienst en taal. — De Belgen, verblind door den glans der Romeinsche beschaving, namen spoedig hun manier van leven, hun zeden, godsdienst

III. — FRANKISCH TIJDVAK.

HOOFDSTUK I.

DE MEROVINGERS.

(431-751)

I. — De Merovingsche koningen.

De Franken in België. — Met den gemeenschappelijken naam van *Franken*, welke *fier* en *koen* beteekent, werden de Germaansche volksstammen aangeduid, welke oorspronkelijk verspreid waren over den rechter oever van den Midden-en Beneden-Rijn. Een dier stammen, langs de oevers van den *Isala* (Ysel) gevestigd, ontleende daaraan den naam van *Salische* Franken : de anderen, welke aan de *oevers* van den Midden-Rijn gebleven waren, heetten *Ripuarische* Franken.— De Salische Franken daalden spoedig zuidwaarts af naar de groote zandvlakte van Toxandrie, welke geheel en al begroeid was met sparren en taxisboomen en andere harsachtige struiken. Maar zij bleven er niet lang, want de streek was, zooals nog heden ten dage, niet erg vruchtbaar. Wijl zij alzoo geen middelen van bestaan vonden, trokken zij nog meer Zuidwaarts : daar stootten zij op het Steenkolenwoud, hetwelk het midden van ons land bedekte, en weken toen uit naar de vallei der Schelde, door de verwoeste velden en de nog rookende puinen. Zij bereikten Doornik in 431. Daar heerschte *Clodion*, de eerste der Frankische koningen, welke in de geschiedenis bekend is. Hij breidde

Pl. 5. — Een Frankisch krijger.

en taal over. — Na de verovering van Belgie door Caesar, was het Druidisme ongemerkt uit onze streken verdwenen, om plaats te maken voor het Romeinsche heidendom, den godsdienst der veroveraars : de eeredienst van Jupiter, Mars en Mercurius verdrong dien van Teutates, en de wichelaars en priesters vervingen, meermalen aan hetzelfde altaar, de Druiden der oude Belgen. Omtrent het midden der derde eeuw drongen eenige zendelingen, zooals de H. Martinus in Haspegouw en de H. Piat te Doornik, tot in Belgie door, om er het Evangelie te prediken : maar ondanks hunne pogingen maakte het Christemdom slechts weinig vorderingen voor het jaar 313, toen keizer Constantijn, door het edict van Milaan, godsdienstvrijheid afkondigde. Van toen af verschenen, in onze voornaamste plaatsen, de eerste christen gemeenten, die spoedig de bisdommen Tongeren, Doornik, Kamerijk Thérouanne en Trier in het leven riepen. De oudste bisschop ons bekend is de H. Servatius, bisschop van Tongeren, begraven te Maastricht tegen het einde der vierde eeuw. — Behalve hun wetten en hun godsdienst voerden de Romeinen in ons land ook hun nationale taal, *het latijn*, in, welke vooral ingang vond in onze zuidelijke provincies : want de landbouw bevolking was nauwelijks, in het Noorden, doorgedrongen tot het vruchbaar land in midden Belgie · dat is een der redenen waarom *de scheidslijn der talen in ons land ongeveer samenvalt met de grens der zandstreek en van het moerasland.* Door een lang gebruik wijzigde de latijnsche taal en vervormde langzamerhand tot een nieuw dialect, de *Romaansche taal* of *Oud-Fransch,* waarvan het *Waalsch* slechts een bijzondere vorm is : dus de oorsprong van de volkstaal in onze Waalsche provincies klimt op tot het Romeinsch tijdvak.

De barbaren. — De invallen der Barbaren maakten een einde aan de Romeinsche overheersching en aan de welvaart van Belgie Gedurende een eeuw doorkruisten oorlogzuchtige benden, belust op rijkdom en roof, onze streken, overal dood en verderf zaaiend. Het was natuurlijk Belgie, dat het meeste te lijden had van die invallen, wijl het het eerste land was, dat de Barbaren na het overtrekken van den Rijn op hun weg aantroffen. Meermalen werd het te vuur en te zwaard verwoest : en toen de laatste barbaarsche stammen er niets meer te plunderen vonden en heengingen, om verderop Gallie binnen te dringen, was het niets meer dan een uitgestrekt dodenveld, waarop de puinhoopen lagen der groote Romeinsche steden, Trier, Tongeren en Bavai. — Langzamerhand werden deze verlaten streken wederom bevolkt en, in de vijfde eeuw vestigden er zich de *Franken,* die in de geschiedenis zoo een groote rol zouden spelen.

zijn gebied uit tot Kamerijk en tot aan de Somme. — Zijn zoon *Meroveus* verbleef, gelijk hij, te Doornik, zijn naaste opvolgers eveneens : zoodat men, met reden, heeft kunnen zeggen, dat deze stad *de bakermat der Frankische monarchie* was. Meroveus hielp den Romeinschen bevelhebber, Aetius, Attila met zijn Hunnen bevechten, welke in den grooten slag bij *Mauriac*, in het jaar 451 verslagen werden. Hij gaf zijn naam aan zijn dynastie. — *Childeric*, zijn opvolger, stierf te Doornik in 481. Zijn graf werd er in 1653 geopend en herkend aan een gouden ring, waarin de beeltenis en de naam van den koning gegrift waren. Childeric 's opvolger te Doornik was zijn zoon *Clovis*.

Clovis (**481-511**). — Bij de troonsbestijging van Clovis in 481, behoorde ons land, in zijn geheel, tot het koninkrijk der Franken, hetwelk zich uitstrekte tusschen de zee, de Somme en den Rijn. Het overige gedeelte van Gallie werd bewoond door verschillende andere volkeren, waarvan de voornaamste waren : de *Gallo-Romeinen*, in het midden : de *Bourgondiers*, in het Zuid-Westen, en de *West-Goten*, tusschen de

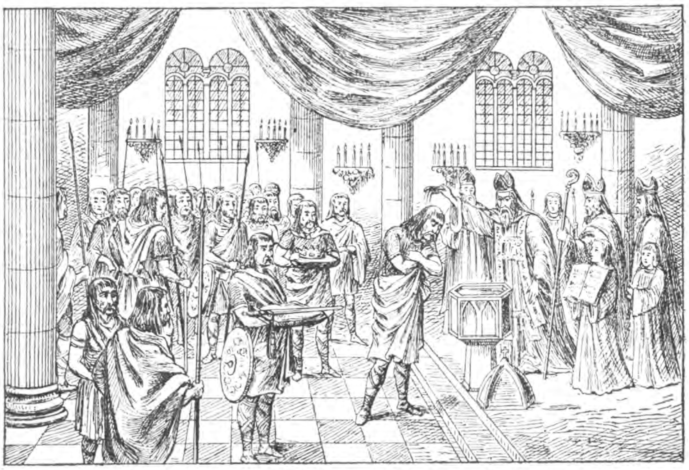

Pl 6. — Doop van Clovis

Loire en de Pyreneeen. Clovis vatte het plan op, hen aan zijn macht te onderwerpen en aldus zijne heerschappij over geheel Gallie uit te strekken. — Hij slaagde er nog al spoedig in, zijn grootsch voornemen ten uitvoer

te brengen, want het West-Romeinsche keizerrijk was juist, onder de aanhoudende slagen der Barbaren, bezweken en de volkeren, welke pas in Gallie gevestigd waren, hadden nog den tijd niet gehad, om zich sterk en degelijk in te richten. Clovis viel het eerst den Romeinschen graaf Syagrius aan; hij versloeg hem bij Soissons, in 486 en maakte zich meester van zijne staten. Vervolgens trok hij op tegen de Alemannen, een Germaanschen volkstam, welke den Rijn overstak, om Gallië te plunderen : eerst werden zij door de Ripuarische Franken bij Tolbiac, nabij Keulen, verslagen en toen door Clovis zelf, bij een tweede samentreffen, op de vlucht gedreven. Na deze overwinning liet de Frankische koning op aandringen van zijn vrouw Clotilde, een katholieke Bourgondische prinses, zich te Reims, door den H. Remigius doopen, met drie duizend zijner krijgers, in het jaar 496. Clovis, de eenige katholieke gebieder van Gallie, kon van toen af rekenen op den steun der geestelijkheid en der rechtzinnige bevolking van die streek. Korten tijd daarna trad hij handelend op in het land der Bourgondiers, en maakte hen vervolgens tot bondgenooten in den strijd tegen de West-Goten. Deze laatsten met Alaric, hun koning, versloeg hij ten slotte in den slag bij *Vouillé*, nabij Poitiers, in het jaar 507, en breidde alzoo de grenzen van *Frankrijk*, of *land der Franken*, uit tot aan de Pyreneeen.

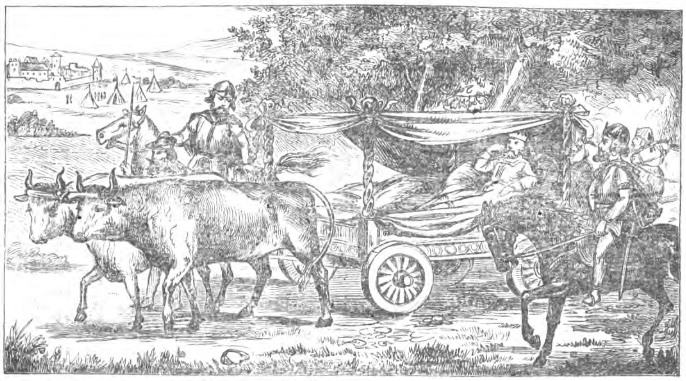

Pl. 7. — Een schijnkoning

Zijne opvolgers : de schijnkoningen. — Clovis stierf in het jaar 511 te *Parijs*, door hem tot hoofdstad van zijn rijk aangewezen. Na zijn dood werd zijn rijk onder zijn vier zonen verdeeld. Onder hunne opvolgers bleef

von Werner — Fig. 7. — Koning Willem wordt tot Keizer uitgeroepen (Kaiserproklamation) — Kon. Paleis, te Berlin.

het koninkrijk der Franken geruimen tijd in twee groote deelen gesplitst : een oostelijk gedeelte, *Austrasie*, ten Oosten der Schelde en de Boven Maas, en een westelijk gedeelte, *Neustrie*, ten Westen van deze beide rivieren, bijna heel tegenwoordig België behoorde dus tot Austrasie, een klein gedeelte tot Neustrie. — Gedurende vele jaren waren de afstammelingen van Clovis door bloedige oorlogen verdeeld, en de geschiedenis van de meeste onder hen, is slechts eene aaneenschakeling van misdaden, verraad en binnenlandsche twisten : zoo onder anderen de wedijver tusschen Frédegond en Brunehaut. — De laatste Merovingers verwierven zich, wegens hunne gemakzucht, den naam van *schijnkoningen* : aan het genot verslaafd, zwak, en niet bij machte te regeeren, lieten zij het beheer van den staat over aan de *hofmeiers*, wier macht vermeerderde, naarmate die hunner meesters verminderde, en in het jaar 751, deed een hunner, Pepijn de Korte, zich tot koning uitroepen en stichtte het *Karolingsche* vorstenhuis.

II — België onder de Merovingers.

Uiterlijke toestand. — Onder de Franken beurde zich België weer langzamerhand op uit zijn toestand van verval. In het Noord-Westen overstroomden, bij het opkomen van den vloed, de golven der zee nog steeds, de uitgestrekte velden langs de kust. Maar op het platte land hadden de bewoners, langs de stroomen en rivieren, stevige dijken gebouwd en aldus het stroomgebied beperkt. Gent en Antwerpen verrezen reeds in den vorm van kleine dorpen langs de moerassige oevers der Schelde; doch vele eeuwen moesten nog verloopen, alvorens Vlaanderen vruchtbaar, en het land van Waas de moestuin van België was. — Aan den anderen kant van ons land bedekten de *Ardennen*, groote dichte en woeste bosschen, nog de heele streek en dienden tot schuilplaats voor het wild zwijn, den beer en den wilden os : onder den naam van *Steenkolenwoud* strekten zij zich verder uit tot aan het land der Nerviers. Dit gebied was slecht bevolkt : en langs de schilderachtige oevers der Maas vertoonden zich Luik, Namen en Dinant nog slechts als eenvoudige dorpen. — Eindelijk in het midden, vergulde de oogst telkens de rijke velden van Haspegouw : dat was de vruchtbaarste streek van België en daar waren dan ook meestal de Frankische Heeren gevestigd.

Maatschappelijke toestand. — Door veroveringsrecht hadden zich de Frankische Heeren de uitgestrekte en schoone bezittingen, welke de groote

leenen van het koninkrijk vormden, toegeëigend; sinds dien was de bevolking van Belgie in twee groote klassen gesplitst : de *heerschende* of rijke klasse, omvattend de Frankische families in het land gevestigd, en de *onderhoorigen* of arme klasse, bestaande uit de vroegere inwoners der streek. Deze laatsten waren gebracht tot een soort slavernij, *lijfeigenschap* genaamd : zij genoten niet de minste vrijheid en bebouwden den grond ten voordeele der Franken. Hun arme hutten waren gelegen aan den voet der Heerenwoning, eene groote versterkte hoeve door paalwerk omringd, welke zich in het midden der landerijen, welke de bezitting vormden, verhief.

Politieke verdeeling. — Onder de Franken was ons land verdeeld in een zeker aantal *pagi*, of gouwen waaraan vele der latere leenen hun oorsprong te danken hadden.

De voornaamste gouwen waren : *Mempisc*, of het vroegere Menapie, tusschen de Schelde en de zee; *Bracbant*, tusschen de Schelde en de Dijl; *Toxandrie* ten N. van onze provincies Antwerpen en Limburg; *Hasbagne* of *Haspegouw* tusschen de Dijl en de Maas; *Henegouwen* langs de oevers der Haine; de gouw van *Lomme* of Namen; die der *Ardennen* en die van *Woevre*, ten Z. van het tegenwoordige Luxemburg. — Het geheele gebied lag dus binnen de koninkrijken *Austrasie* en *Neustrie*, welke door de Schelde gescheiden waren.

Godsdienstige toestand. — Zie verder § III.

III. — Het Christendom in België.

De zendelingen. — Wij hebben gezien, dat tijdens de Romeinsche overheersching, eenige geloofsverkondigers tot in Belgie waren doorgedrongen, om er het Evangelie te prediken. Maar eerst na den doop van Clovis maakte het Christendom ernstige vorderingen in onze streken. Yverige zendelingen zag men toen het oude Gallie doorkruisen. Wanneer zij onder weg op een of ander afgelegen gehucht stootten, toefden zij er eenigen tijd, om er het kruis te planten en de bewoners in de leer van Christus te onderrichten. Dikwijls kwam de zendeling den boeren in hun werk ter hulp, en spoedig zag men eene eenvoudige kapel verrijzen, omgeven door de hutten der bekeerlingen : dit is de oorsprong van een groot aantal onzer hedendaagsche dorpen.

De kloosters. — Elders wijdden Frankische heeren en adelijke vrouwen, van dien tijd, hun goederen en hun leven aan God : prinsen en prinsessen

van koninklijken bloede verlieten alles : rijkdom, eer, familie, om in de stilte van een klooster te leven. Groote abdijen werden in onze streken gebouwd; die van Sint Pieter en van Sint Bavo te Gent, gesticht door den H. Amandus. die van Sint Vincentius te Soignies : van Sint Landelin te Lobbes : van Sint Remaclus te Stavelot en Malmedy : van Sint Feuillien te Fosses : van Sinte Waudru te Bergen : van Sinte Geertrui te Nijvel : van Sinte Begge te Andenne : van Sint Truiden, in de plaats van dien naam. — Deze kloosters waren meestal gevestigd in de nabijheid van eén riviertje, in een of andere schilderachtige en dichtbegroeide vallei.

De gebouwen der abdij bevonden zich gezamenlijk dichtbij de rivier, welke, met haar overvloed van helder water, van groot nut was voor de werken der monniken.

Zij omvatten : *de kerk* met aangrenzenden *kruisgang*, een groote vierkante open plaats, omgeven door kolommen : het *huis van den Abt* en

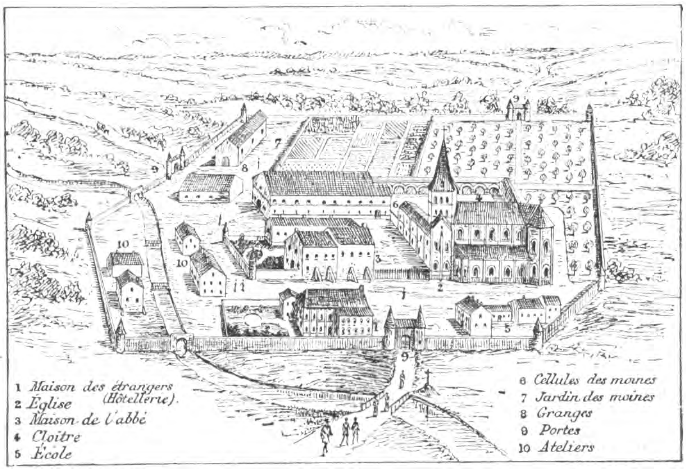

Pl 8 — Een klooster in de 7de eeuw.

1 Huis der vreemdelingen (vreemdelingen verblijf), 2. Kerk, 3. Huis van den Abt; 4. Klooster; 5. School; 6 Cellen der monniken; 7 Tuin der monniken, 8 Schuren, 9 Poorten, 10. Werkplaatsen

de *cellen*, der monniken : het *huis voor vreemdelingen*, waar reizigers en pelgrims gastvrijheid genoten; *tuinen* en talrijke *onderhoorigheden* voor de uitoefening van verschillende ambachten bestemd : want de abdij moest van den arbeid, op zich zelf kunnen bestaan en alle levensbehoeften voort-

brengen. Men zag er *stallen* en *schuren* : een *smidse*, een *molen*, een *broodbakkerij*, een *brouwerij* en verschillende *werkplaatsen* voor schrijnwerker, wagenmaker, schoenmaker en wever enz : ten slotte een *school*, waar de monniken onderwijs gaven aan de kinderen uit den omtrek : en later een *boekerij* vol kostbare boeken, geheel met de hand geschreven : want te dien tijde was de boekdrukkunst nog onbekend. — Van het begin hunner vestiging af, legden zich de monniken met ijver toe, op het bebouwen der omliggende landerijen : door het omhakken der bosschen en het droogleggen der moerassen, hadden zij weiden, boom-en wijngaarden en schoone graanvelden in 't leven geroepen. — Langzamerhand verrezen pachthoeven en hutten rond de rijke abdijen : en deze werden de bakermat van belangrijke steden, als boven door ons genoemd.

HOOFDSTUK II.

DE KAROLINGERS.

(751 tot de X[de] eeuw.)

—

De Hofmeiers.

(622-751)

Pepijn van Landen (622-648). — Onder de voornaamste Frankische Heeren, die zich in Belgie gevestigd hadden, bevond zich een sterke en moedige krijger met name *Pepijn van Landen :* hij bewoonde, naar men meent, het kasteel van dien naam en bezat uitgestrekte bezittingen in Haspegouw. De Friezen nu, welke in het Noorden van het tegenwoordige Holland gevestigd waren, hadden herhaalde malen Rijn en Maas overgestoken, om in ons land te komen plunderen. Aan het hoofd zijner gewapende mannen sloeg Pepijn hen terug over de grenzen, zoodat zij, zoolang hij leefde, deze niet meer durfden overtrekken. Tot belooning voor dezen dienst, vertrouwde koning Clotarius II, die geheel de Frankische monarchie onder zijn macht vereenigd had, hem het ambt van hofmeier toe. Pepijn bekleedde deze waardigheid met eere tot aan zijn dood, in het jaar 640.

Pepijn van Herstal (656-714). — Grimoald, zoon van Pepijn van Landen, wilde voor zijne familie den troon bemachtigen, maar werd gedood door

Clovis II, koning van Neustrie : met hem stierf de laatste mannelijke afstammeling van Pepijn van Landen. Maar Sinte Begge, zuster van Grimoald, had een zoon, *Pepijn van Herstal* genaamd, die de wapenen opvatte tegen den koning van Neustrie. Hij versloeg dezen bij *Tertry*, nabij Saint-Quentin : hij was reeds *hertog van Austrasie* en drong zich alzoo op als hofmeier van Neustrie. Hij verstootte zijn vrouw Plectrudes, om Alpaides te huwen, en de H. Lambertus, bisschop van Tongeren, die hem zijn gedrag verweet, werd, op aanstoken van den broeder van Alpaides, te Luik vermoord.

Karel Martel (714-741). — Bij den dood van Pepijn van Herstal in 714, nam Plectrudes de leiding der zaken op zich : zij liet den zoon van Pepijn en Alpaides, met name *Karel*, in een nauwe cel te Keulen opsluiten. Maar deze wist uit de gevangenis te ontvluchten stelde zich toen aan het hoofd der Austrasische krijgers, behaalde op de Neustriers de overwinningen van *Amblève* en *Vincy* en werd alzoo in werkelijkheid meester van heel het Frankische land. — Hij maakte zich beroemd door de groote overwinning in 732 te *Poitiers* op de Arabieren behaald, waardoor het Christendom van den Islam, en de Frankische monarchie van de overheersching der Mooren bevrijd werd. Overwonnen, moesten de Muzelmannen naar Spanje terugtrekken, en Karel, die aan hun aanhoudend voortdringen een einde gemaakt had, kreeg den bijnaam van *Martel* of *Hamer*, hetgeen juist wees op de krachtige slagen, door zijn machtigen arm en door zijn geduchte speer toegebracht. — Na dezen merkwaardigen dag, gaf hij aan zijne wapenbroeders, stukken land, vooral Kerkelijke goederen, ter belooning : deze landgoederen, welke gegeven werden *onder voorwaarden* van cijns te betalen aan de kerk, verplichting van krijgsdienst en eed van trouw tegenover den prins, werden *leenen* of *beneficia* genoemd (oorsprong van het leenstelsel). — Bij den dood van koning Thierry IV, meende hij machtig genoeg te zijn, om alleen te regeeren en den troon onbezet te laten : hij verdeelde zelfs de monarchie onder zijn beide zonen, Pepijn en Carloman, alsof hij de eenige en wettige souverein was. Hij stierf in 741 in 't genot der heele koninklijke macht, de eer en den titel te dragen was voorbehouden voor zijn zoon, *Pepijn den Korten*.

Pepijn de Korte (741-768). — Kort na den dood van Karel Martel trok Carloman zich in een klooster terug en liet de heerschappij aan zijn broeder Pepijn over, die aldus alleen hofmeier werd. Pepijn had zelf een kind, *Childeric III*, tot de koninklijke waardigheid verheven. Nu meende

hij echter dat het oogenblik gekomen was, om de koningskroon op zijn eigen hoofd te zetten. : hij liet den Paus vragen, wie koning moest zijn, hij die de macht had of hij, die slechts den titel voerde. Toen de opperpriester ten zijnen gunste uitspraak deed, liet hij den laatsten der schijnkoningen in een klooster opsluiten; en riep te Soissons een vergadering bijeen van de voornaamste heeren, bisschoppen en geestelijken van zijn rijk. Hij werd koning gezalfd door den heiligen Bonifacius, Aartsbisschop van Mainz, en vervolgens op het schild geheven, overeenkomstig een oude gewoonte van het volk : het karolingsche vorstenhuis was gesticht (751).

Pl 9.
Frankisch koning op 't schild geheven.

Pepijn stierf in 768, hij liet twee zonen na, Carloman en Karel : deze laatste werd beroemd onder den naam van *Karel den Grooten.*

II. — Karel de Groote.

(768-814)

Geboorte. — Karel de Groote werd geboren in 742, waarschijnlijk te Luik of in de nabijheid : te Herstal, Jupille of Aken. Zeker is het, dat hij altijd gaarne in onze streken kwam vertoeven . zijn verblijf had hij gevestigd te Aken, wijl hij hield van warme baden. Hij bracht er telken jare het winterseizoen, van Kerstmis tot Paschen door; daar rustte hij uit van zijn krijgstochten en maakte in de woeste en ondoordringbare bosschen der Ardennen jacht op den wilden os en het wilde zwijn.

Veroveringstochten en keizerrijk. — Na den dood van zijn broeder Carloman, breidde Karel, toen alleen souverein, zijn koninkrijk in alle richtingen uit. In Germanie, onderwierp hij de Saksers na een strijd van dertig jaren : en om de onderwerping van dit onbedwingbaar volk duurzaam te maken,

deed hij een groot aantal Saksische families naar Gallie verhuizen. Daarvan vestigde zich een gedeelte in het Noorden van ons land : zij vermengden zich met de bevolking en voltooiden alzoo de *germanisatie*, door de Salische Franken begonnen : *zoo wortelde voor goed in de germaansche taal*, de basis van het tegenwoordige *Vlaamsch*. Karel de Groote overwon bovendien de *Beieren*, de *Slaven* en de *Denen* en zijn zoon Pepijn maakte zich meester van het land der *Avaren*. In Italie maakte hij een einde aan het koninkrijk der *Lombarden*, en in Spanje moesten de *Arabieren* hem het grondgebied tusschen de Ebro en de Pyreneen afstaan. — Door deze veroveringen hadden zich de grenzen der staten van Karel den Grooten aldus uitgebreid : in het Westen en in het Noorden, de zee; van de Pyreneen tot aan de Eider (Jutland); in het Oosten de Oder, de Theiss, de Donau, de Save, de Drina en de Narenta : in het Zuiden, de Garigliano in Italie en de Ebro in Spanje. Zij vormden een uitgestrekte monarchie, in welke het Westelijk Romeinsch keizerrijk scheen te herleven : in het jaar 800 werd Karel, die zich naar Rome begeven had, door den Paus zelf, onder toejuiching der menigte tot keizer gekroond.

Instellingen. — In deze barbaarsche tijden ging het volk in de grofste onwetendheid ten onder en zoo verschijnt de groote figuur van Karel den Grooten, te midden van deze maatschappij, als de geniale schepper eener nieuwe beschaving. Deze vorst stelde zich niet tevreden, met zijn rijk te vergrooten . hij legde er zich vooral op toe, om het wijs te besturen, en de regeling door hem getroffen, bracht meer bij tot zijn roem, dan al zijne veroveringen — Zijn wetten zijn bekend onder den naam van *Capitularien*, wijl zij gerangschikt zijn in *capitula* of hoofdstukken. Zij werden eerst vervaardigd door den keizer, bijgestaan door de hooge waardigheidsbekleeders van het paleis. Dan werden zij voorgelegd aan de voornaamste heeren, bisschoppen en geestelijken van het rijk · deze vergaderden tweemaal 's jaars, in de lente en in den herfst, en deze vergadering, bekend onder den naam van *Meiveld*, werd gewoonlijk gehouden in een groote zaal van het paleis te Aken. Naast den troon stonden gerangschikt, zijne Leuden of getrouwen, en Eginhard, zijn schrijver, belast met het aanteekenen der voornaamste raadgevingen, door de vergadering uitgebracht. Deze nu onderzocht de kwesties, betrekking hebbend op het beheer, zoowel van kerk als van staat. De voorgestelde wetten en voorschriften sloegen op geheel het openbaar en bijzonder leven der Franken : leger, gerecht, zedenleer, eigendomsrecht . voorschriften met betrekking tot de belasting, de

tollen, godsdienstige en burgerlijke feesten, de vasten, de jacht, en zelfs het huishoudelijk beheer. — Maar de vergadering werd over deze verschillende punten slechts *om raad gevraagd*, want alleen de wil des keizers was wet : indien de voorgestelde maatregel door hem bekrachtigd was,

Pl 10. — Een Meiveld

werd hij ingeschreven in de *Capitularien*. — Om voor de uitvoering zijner bevelen te waken, stelde Karel de Groote in de verschillende *pagi* of gouwen, vaste beambten aan, over 't algemeen *graven*, soms *hertogen* geheeten : anderen, de *markgraven* of *markiezen*, werden meer bijzonder met de bewaking der *marken* of grenzen des rijks belast. De *pagi* waren verdeeld in *schoutambten* met aan het hoofd een *schout*. Eindelijk kwamen de *missi dominici* of koningsboden geregeld vier maal per jaar de verschillende gewesten bezoeken, om toezicht te houden op het beheer, en om de klachten te hooren, welke het volk vrij tot den keizer kon richten. — Hij richtte het beheer van het gerecht op nieuw in, door in het leven te roepen de rechtbanken der *schepenen*, vaste magistraten door de notabelen aangewezen. — Maar de voornaamste eeretitel van Karel den Grooten is, dat hij de letteren en het onderwijs hersteld en krachtdadig beschermd heeft. Hij stichtte talrijke scholen en richtte, zelfs in zijn paleis te Aken, een soort letterkundige academie in, waarvan hij het bestuur toever-

trouwde aan een geleerden monnik *Alcuinus*, dien hij van Engeland had doen overkomen, om met hem mee te werken aan de uitvoering van zijn beschavingswerk.

Karel de Groote in België. — Karel de Groote verbleef, zooals wij boven zeiden, bij voorkeur te Aken of in de omstreken van Luik : zoodat ons land, dicht bij de hoofdstad gelegen, als 't ware het politieke midden van zijn rijk was. Meer dan de andere streken onderging Belgie dus den heilzamen

Pl 11 — Karel de Groote bezoekt eene school.

invloed van dezen grooten man : men zag naast de rijke abdijen scholen verrijzen waarvan vele, als die van Stavelot langen tijd beroemd bleven. Karel de Groote had zelfs het plan opgevat, een woordenboek en een spraakkunst, van de taal der Franken, samen te stellen, alsook een verzameling der barditen, gedichten en nationale gezangen. Ongelukkig verdwenen na hem de meeste dier hervormingen en onze streken werden het tooneel van nieuwe en bloedige oorlogen na *de verdeeling van het keizerrijk*

III. — Verbrokkeling van het Karolingsche keizerrijk.

Verdrag van Verdun (843). — Karel de Groote werd opgevolgd door zijn zoon Lodewijk den Vromen, die de verschillende volkeren van het rijk, zelfs zijn eigen kinderen niet wist in bedwang te houden; zij schaamden zich niet de wapenen tegen hun vader op te nemen, en de ongelukkige

Lodewijk stierf van verdriet te Mainz in 840. — Nog eenige jaren betwistten zijn zonen elkaar de erfenis, en sloten toen het verdrag van *Verdun* (843). Het groote rijk van Karel den Grooten werd toen in drie staten verdeeld : *Frankrijk* ten Westen der Schelde, de Boven-Maas, de Saone en de Rhone, kreeg Karel de Kale; — *Duitschland*, ten Oosten van den Rijn, kwam aan Lodewijk den Duitscher, — eindelijk de staat, welke zich, tusschen deze twee koninkrijken van de Noordzee tot aan het Zuiden van Italie, uitstrekte, viel ten deel aan keizer Lotharius; het Noordelijk gedeelte verviel vervolgens aan zijn zoon Lotharius II en heette naar hem *Lotharingen*. — Ons land was alzoo, voor langen tijd, in twee deelen, door de Schelde gescheiden, verdeeld : het eene, ten Westen dier rivier, behoorde aan Frankrijk en werd later het graafschap *Vlaanderen*, het andere, Lotharingen, viel ten slotte in de macht der Duitsche koningen, later keizers van Duitschland, en werd verdeeld, tijdens het *leenstelsel*, in een groot aantal kleinere staten.

IV. — De Noormannen in België.

(IX^{de} eeuw)

De Noormannen. — De Noormannen of *mannen uit het Noorden* waren afkomstig uit Scandinavie Zij droomden enkel van bloed, goud, strijd en roof. Het waren zeeschuimers · hun vloot bestond uit groote roei- en zeilbarken, en uit kleinere schepen, welke zij van de eene rivier naar de andere overbrachten. Zij voeren de rivieren op tot diep landwaarts in, legden hoeven, abdijen en kasteelen in asch en keerden met buit beladen terug. Zulk een schrik brachten zij te weeg, dat men langen tijd in de kerken zong : « Van de woede der Noormannen, verlos ons, Heer ».

De Noormannen in België. — In de IX^{de} eeuw beproefden de Noormannen herhaalde malen in ons land binnen te dringen, om te plunderen Zoolang Karel de Groote leefde, hield de schrik, welke zijn naam hun inboezemde, hen ver verwijderd van onze kusten : maar, na zijn dood, stonden zijne staten weerloos bloot aan hunne aanvallen. Met hunne lichte barken voeren deze barbaren de Maas, de Schelde en hunne zijrivieren op, tot diep landwaarts in : Maastricht, Luik, Leuven, Gent en Doornik werden met ongekende woede geplunderd en verwoest.

In Henegouwen. — Aan 't hoofd van dit land stond Reinier « met den langen hals», toen, omstreeks het jaar 800, de Noormannen er een inval in

deden. Deze Reinier, een machtig man, was van moeders zijde verwant met de Karolingsche vorsten en bezat uitgestrekte goederen welke hier en daar, van de Schelde tot de Maas en zelfs verder, verspreid lagen. De Noormannen stonden onder bevel van een onversaagden aanvoeder, *Rollo* of *Rolf de Looper* genaamd : hij werd zoo genoemd, wijl geen enkel der kleine paardjes van zijn land hem kon dragen, wegens zijn hooge gestalte en groote zwaarte. — Met zijne vloot van lichte vaartuigen had hij zich van Walcheren meester gemaakt : vervolgens voer hij de Schelde op

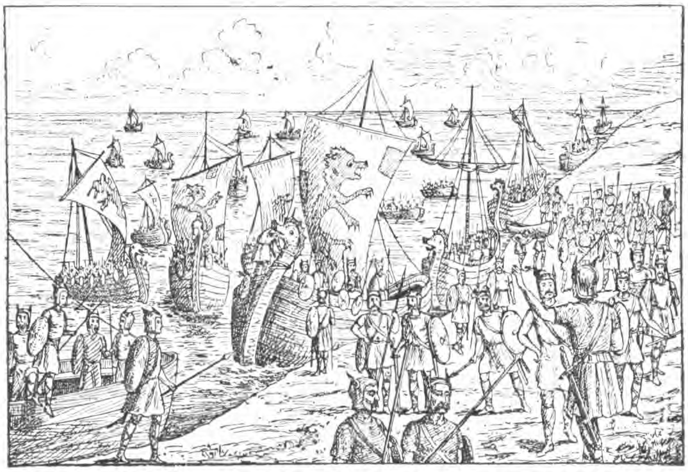

Pl. 12 — De Noormannen

en doorkruiste, al plunderend, Henegouwen. Reinier verdedigde moedig zijne bezittingen, maar op zekeren dag viel hij in een hinderlaag en werd gevangen genomen. Geboeid naar het kamp van Rollo gevoerd, werd hij, dank aan de toewijding zijner vrouw Albrade, die het losgeld door den overwinnaar geeischt bijeenbracht, op vrije voeten gesteld.

In Vlaanderen. — Ter zelfder tijd heerschte, aan den anderen oever der Schelde, een vorst, niet minder beroemd dan Reinier « met den langen hals », en evenals deze met het Karolingsche vorstenhuis verwant door zijn huwelijk met de dochter van den koning van Frankrijk, Karel den Kalen. Hij heette Boudewijn en hij verdedigde zijn land tegen de invallen der Noormannen met zulk een kracht, dat hij den bijnaam verwierf

van Boudewijn « met den ijzeren arm ». — Hij was de eerste graaf van Vlaanderen.

In Brabant. — Andere benden Noormannen kwamen de Rupel afzakken en verspreidden zich, langs de talrijke zijtakken dier rivier, in alle richtingen en knevelden de heele streek. Langs de Dijl in de nabijheid van Leuven hadden zij een kamp opgeslagen en dit stevig met paalwerk afgezet. De Lotharingers riepen toen Arnoud van Carinthie, koning van Duitschland, ter hulp en deze sloeg in een verwoed gevecht de plunderaars op de vlucht en bevrijdde door deze overwinning ons land van de invallen der Noormannen (891).

IV^{de} TIJDVAK. — HET LEENSTELSEL.

HOOFDSTUK I.

HET LEENSTELSEL IN BELGIË.

Algemeen karakter. — Na de verdeeling van het rijk van Karel den Grooten, kreeg het leenstelsel vasten voet in geheel westelijk Europa. Diep wortelde het in ons land, en zijn invloed openbaarde er zich nog tot op het einde der XVIII^{de} eeuw. Ons land was alzoo verdeeld in een menigte kleine staten, ieder met zijn eigen onafhankelijk bestuurder, zijn eigen burg, zijn eigen galg, en zijn eigen munt. Deze verbrokkeling van den grond, dit groot aantal kleine souvereine heeren, was de ondergang der centrale macht, door Karel den Grooten gevestigd : en wijl de zetel dezer macht tot dan toe buiten onze grenzen gelegen was, lag het voor de hand, dat de verschillende staten van Belgie, zich meer en meer wisten te onttrekken aan den invloed van een ver verwijderden vreemden vorst. Geheel het maatschappelijk leven was beperkt, besloten binnen den kleinen gezichteinder van een leen, *dat op zich zelf het vaderland vormde* en trotsch beheerscht werd door het kasteel van den heer.

De kasteelen. — Om zich beter tegen de aanvallen van heerschzuchtige buren te kunnen verdedigen, versterkte ieder heer zijn woning : toen zag

men verrijzen, voornamelijk langs de oevers der Maas en zijrivieren, die vermaarde kasteelen, wier indrukwekkende puinen wij nog heden bewonderen. De meeste waren gebouwd, als arendsnesten, op den top eener steile rots; andere, in de valleien of lagere streken van Belgie gelegen, waren door vijvers en grachten omringd en vormden te midden van het water ongenaakbare schuilplaatsen. Wegens hun dikke muren waren zij onneembaar : want kruit en geschut bestonden in dien tijd nog niet. — Aan de hoeken van het kasteel verhieven zich hooge torens van *kanteelen voorzien :* in den hoogsten top hield een wacht of *uitkijk* een wakend oog

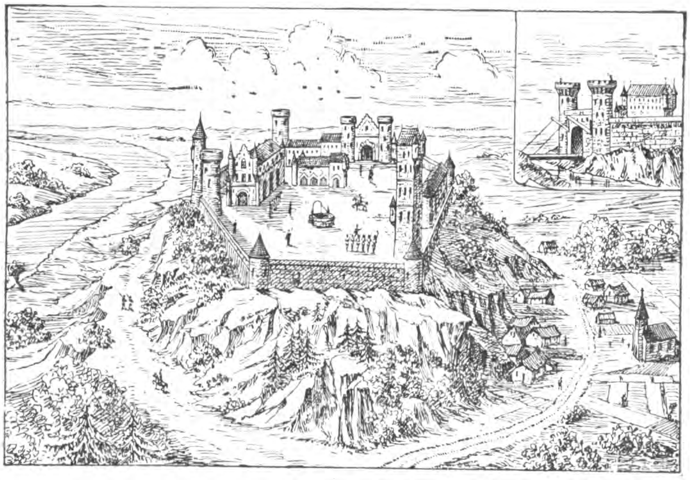

Pl 13. — Een kasteel ten tijde van het Leenstelsel — Een valbrug.

op de omgeving en blies op den horen wanneer de vijand of een vreemdeling naderde. — Om beter de vesting te kunnen verdedigen, was zij slechts van eene zijde toegankelijk daar bevond zich een *valbrug* verschillende zware deuren en groote staketsels of ijzeren *valhekken* voerden ten slotte naar de *binnenplaats.* Daaraan grensden de vertrekken van den heer : het voornaamste, ontvangstzaal of *wapenzaal* genoemd, was versierd met wapenen, wapenschilden, en krijgs- of jacht-trofeeen : degens en schilden, koppen van herten en everzwijnen. — Het kasteel bevatte bovendien : een *donjon* of vestingtoren, het laatste toevluchtsoord van den heer in geval van bestorming : *onderaardsche kerkers*, *geheime gangen*, welke

meermalen ver buiten het kasteel uitliepen : groote overwelfde *kelders*, dienende tot voorraadkames, tot bergplaatsen van koren en meel : en een zeer diepen *put*, om zeker genoeg water te hebben bij lange belegeringen.

Het leven van den heer in de Middeleeuwen. — Binnen de hooge muren dezer vestingen leefden in veiligheid de slotheer met zijne familie, dienaren en wapenknechten, schild- en edelknapen. Wanneer in den winter de wind door de hooge torens blies en de sneeuw de velden bedekte, kwamen de bewoners van het kasteel in den wapenzaal bijeen, om den grooten haard, waar heele boomstammen brandden. Soms kwam een dolend ridder, een pelgrim of een verdwaald reiziger, in den burg gastvrijheid vragen : deze vertelde dan zijne lotgevallen en allen verdrongen zich om hem heen, begeerig, om zijne gezangen en wondervolle verhalen te aanhooren Ook gingen de heeren dikwijls op jacht in de groote bosschen, die toen ons land bedekten : zij alleen hadden het recht wild neer te vellen en terwijl de burgvrouw met hare *hofdames* zich vermaakten met de valkenjacht, vonden de edelen hun genoegen in het achtervolgen der wilde dieren tot in de dichtste struiken. — Eindelijk in het schoone jaargetijde, gaven prinsen en rijke heeren meermalen groote feesten, *steekspelen* genaamd. Het waren gevechten, welke plaats hadden midden in een groote kampplaats, aan alle zijden van zitplaatsen voorzien : de twee kampvechters waren gewapend met een lans, gehelmd en geharnast en van een schild voorzien. Op hunne met ijzer gepantserde paarden gezeten, vochten zij ten aanschouwe van een ontzaglijk groote menigte; ieder had zijn *wapenschild*, zijn *kleuren* en zijn *devies* en de overwinnaar in den strijd werd met eerbetuigingen overladen. Deze schitterende feesten hadden meestal plaats bij gelegenheid van een vorstelijk huwelijk; dan werden er tevens prachtige feestmalen gehouden, waarbij heel de adel uit die streek samenstroomde.

Behalve het *jacht*-en *vischrecht* had de heer nog verschillende andere voorrechten, zooals : het eigendomsrecht eener *molen* en van een *bakoven*, waar de inwoners verplicht waren, tegen betaling eener vergoeding, hun graan te komen malen en hun brood te komen bakken, *het recht op de vijfde op zevende korenschoof* van den oogst der boeren ; — *het recht op de nalatenschap* van een vreemdeling, binnen het gebied van zijn leen gestorven ; — *het recht konijnen en duiven te houden* zonder de schade te vergoeden, welke zij aan den oogst berokkenden enz.

Bevolking van een leen. — Behalve de bewoners van het kasteel omvatte de bevolking van een leen nog, *vrije mannen* en *slaven*. — De vrije

mannen of eenvoudig *vrijen* genoemd, genoten persoonlijke vrijheid, en waren zeer dikwijls in 't bezit van een klein stukje bouwgrond. Langzamerhand werd hun aantal steeds geringer : zij waren niet bij machte zich tegen de aanhoudende aanvallen van krijgsbenden te verdedigen en stelden zich daarom onder de bescherming van den heer, tegen betaling eener jaarlijksche vergoeding. — De *slaven*, *lijfeigenen* of *hoorigen* woonden in ellendige aarden hutten, aan den voet van den donjon opeengehoopt. Deze ongelukkigen waren het eigendom, het persoonlijk bezit van den heer; zij behoorden aan den grond en werden met dien grond gekocht, verkocht of verkregen, evenals de boomen, de bosschen en struikgewassen van het veld. Zij konden dus hun dorp niet verlaten zonder verlof van den heer. Zij waren onderworpen aan *het recht van vervolging*, waarbij de heer den voortvluchtigen slaaf verplichtte zijn leen weer te komen bewonen; aan het *huwelijksrecht :* hij kon niet huwen zonder verlof van zijn heer en op voorwaarde van eene vergoeding; — aan het *recht van uithuwelijking*, indien de vrouw, welke hij huwde, een ander leen bewoonde; — aan het *recht van de doode hand*, waardoor de goederen van den slaaf bij diens dood aan den heer vervielen. — De slaven waren bovendien *leendienstplichtig* en *cijnsbaar naar willekeur*, dat wil zeggen, dat hun meester hun naar eigen goeddunken *belasting* en bijkomende werken of *heerendiensten* kon opleggen. — De toestand der slaven was overigens in iedere plaats verschillend, wijl dit vooral afhing van den wil hunner meesters.

Het platteland. — Aan deze ongelukkige slaven was het voorbehouden allen veldarbeid te verrichten, want de edelen van dien tijd beschouwden den landbouw, evenals de studie, als een vernederende bezigheid. Ook boden de velden een droevig aanzien : men bebouwde slechts het land in de onmiddellijke nabijheid der woningen gelegen : en de schrale oogst, welke het opleverde, werd nog dikwijls door klopjachten vernield of door krijgsbenden geplunderd of verbrand. In de hooger gelegen streken des lands, bevonden zich uitgestrekte bosschen : zij bedekten het geheele gebied van de Sambre en de Maas tot aan den Rijn, en hunne ondoordringbare struikgewassen dienden tot schuilplaats, voor de wilde dieren, als wolven, everzwijnen, herten, die daar ongehinderd steeds in aantal toenamen. Tusschen deze groote bosschen bleven groote stukken land onvruchtbaar; dit waren dorre heidevelden, heuveltjes door de zon verbrand, braakland, begroeid met braamstruiken, brem en heidekruid. In

de valleien baanden beeken en rivieren zich onbelemmerd hun weg en vormden hier en daar verpestende en gevaarlijke moerassen. Bruggen waren zeer zeldzaam, en gemakkelijke en goed onderhouden wegen, gelijk heden ten dage bestonden niet : slechte wegen en nauwelijks te onderscheiden voetpaden verbonden de arme dorpen. Eindelijk maakten rooversbenden bosschen en velden onveilig, zoodat zelfs de kortste reizen toen moeilijk en gevaarlijk waren.

De steden. — De weinige steden, welke te dien tijde in Belgie bestonden bloeiden al evenmin, als de dorpen. Lage huizen, met kleine vensters, niet in een rechte lijn gebouwd, vormden nauwe, donkere en bochtige straten : meestal waren deze straten zelfs niet geplaveid, en in 't midden diende een klein onoverdekt kanaal tot den afvoer van water en vuilnis. Het verblijf in de steden was dus zeer ongezond, te meer wijl men ze, om wille der verdediging, omringde met hooge muren, die het vrij af- en aanstroomen der lucht verhinderden. In deze muren waren eenige poorten aangebracht en op bepaalden afstand bevonden zich torens; het water der grachten belette, van den buiten kant te naderen. Tegen den avond werden de zware poorten gesloten en de valbruggen opgehaald, en een weinig later werd het sein gegeven, om de vuren te dooven : ondanks dezen voorzorgsmaatregel was er dikwijls verschrikkelijke brand, daar de meeste huizen van hout gebouwd waren. Openbare verlichting bestond niet en 's nachts maakten benden boosdoeners van de duisternis gebruik, om voorbijgangers en woningen te plunderen : meestal bleven deze misdaden ongestraft, wijl er noch politie noch rechtbanken waren om zulks tegen te gaan.

Openbare rampen. — Gedurende de middeleeuwen werden onze voorvaderen meermalen door groote openbare rampen getroffen : zooals *hongersnood* en afgrijselijke ziekten, als *pest* en *melaatschheid*. Vernietiging van den oogst veroorzaakte bijna telken jare een verschrikkelijk gebrek aan levensmiddelen : maar wanneer er heelemaal geen koren was, wegens aanhoudenden regen of te lange droogte, dan werd de bevolking door vreeselijken honger snood gedund : aardappelen waren in dien tijd nog niet bekend en bij gebrek aan wegen, was het onmogelijk graan uit den vreemde aan te voeren. Vele menschen stierven van honger, nadat zij zich eerst eenigen tijd gevoed hadden, met rauwe wortels, wilde vruchten, ratten, muizen en bedorven vleesch. — Ten gevolge der oorlogen of van den hongersnood lagen er een groot aantal lijken onbegraven, te

midden der verwoeste velden, in de nabijheid der hutten of langs de wegen : in den regen of zonneschijn gingen zij tot ontbinding over en vulden de lucht met doodelijke besmettelijke kiemen. Dan braken er besmettelijke ziekten uit, zooals de *pest*, die in weinige uren den dood veroorzaakte, en geheele streken ontvolkte.— Eene andere kwaal, de *melaatschheid*, was ook in dien tijd zeer verspreid; zij, die er van aangetast waren, moesten afgezonderd van de rest der gemeenschap leven; zij hadden een Lazarusklep om den voorbijgangers te verwittigen, dat zij naderden. Over 't algemeen woonden de melaatschen buiten de steden en dorpen, in geheel afgezonderde hospitalen, *leprozen* of *melaatschenhuizen* genoemd; overblijfselen daarvan, ziet men nog in verschillende plaatsen van ons land.

Onderlinge oorlogen. — Bij deze vreeselijke plagen kwamen bovendien nog de verschrikkingen van den oorlog. De heeren leefden bijna altijd met elkaar in vijandschap, want ieder van hen trachtte zijn eigen gebied te vergrooten en zijn, macht te vermeerderen ten nadeele van zijn buren. Bovendien waren zij gewoon de geschillen, welke onder elkaar ontstonden met de wapenen te vereffenen; de geringste beleediging was voldoende, om bloedige twisten te doen ontbranden : in den beginne bepaalden deze zich tot de twee mededingers, spoedig verbreidden zij zich over hunne families. Dikwijls zelfs werden deze onderlinge oneenigheden, omgezet in lange algemeene oorlogen : deze kenmerkten zich door afschuwelijke wreedheden, altijd gevolgd door eene verschrikkelijke weerwraak, en de soldaten der twee kampen verspreidden, als om strijd, moord en brand door de geheele streek. — Zoo ging het in den *oorlog van de koe*, die een gedeelte van Lotharingen met bloed bezoedelde, en in den *oorlog der Awanen en Waroux*, die den adel van Haspegouw in het land van Luik erg dunde. — Van den anderen kant bestonden er toen een groot aantal kleine heeren, voor wie, wijl zij hun onkosten niet konden bestrijden, stelen het eenige middel was, om schitterend op feesten en steekspelen te kunnen verschijnen : het waren echte rooverhoofden, want zij leefden enkel van stelen en plunderen. Met hunne gewapende benden, gingen zij langs de wegen in hinderlaag liggen en schudden dan reizigers en kooplui uit, om zich vervolgens, gelijk roofvogels, met hun buit in hunne schuilplaats terug te trekken. Zoo was, in deze barbaarsche eeuwen, vrede en veiligheid aan onze voorouders onbekend : onrust en schrik heerschten zoowel in de hoeven als in de hutten, want overal volgden roof, moord en brand elkaar op.

Godsvrede. — Rechtbank. — Vrede van Atrecht. — Te midden van deze aanhoudende wanorde en allerhande buitensporigheden van ruw geweld, zien wij gelukkig de kerk en de vorsten pogingen aanwenden, om de rampen van den oorlog te verzachten. Zoo was er van af de IX^{de} eeuw in geheel Belgie van kracht, een soort van overeenkomst *Vredeswet* of *Godsvrede* genoemd : zij bepaalde de tijden, waarop de vijandelijkheden moesten gestaakt worden en wees de personen en zaken aan, die niet door den oorlog konden getroffen worden. Zoo was iedere strijd verboden, van af Woensdag-avond tot Maandag-morgen : van den Advent tot aan het Octaaf van Driekoningen : gedurende de Vasten, en van de Kruisdagen tot aan het Octaaf van Pinksteren. Altijd moesten de krijgslieden eerbiedigen : geestelijken, vrouwen, landlieden en kooplieden, bovendien kerken, kloosters en molens. — Om voor de uitvoering van deze wet zorg te dragen stelde de bisschop van Luik, Hendrik van Verdun, te zamen met de voornaamste heeren van Lotharingen, in 1082 eene *rechtbank* in : op een vastgestelden dag vergaderde deze in de Kathedraal van Luik en veroordeelde de overtreders van den Godsvrede tot strenge straffen. — Korten tijd daarna kondigde de graaf van Vlaanderen, Boudewijn met den Bijl, met het doel de rooverij tegen te gaan, den Vrede van den Graaf af, ook wel *vrede van Atrecht* of *vrede van Yperen* genoemd. Hij bepaalde : moord, roof en brand zullen met den dood gestraft worden; de *wet der vergelding* (oog om oog, tand om tand) zal toegepast worden op eenieder, die vrijwillig slagen en wonden toebrengt : het is aan eenieder verboden wapens te dragen, behalve aan den burchtheer, den baljuw of officier van den graaf : eindelijk zullen de officieren van den graaf, die zich aan eenig misdrijf schuldig maken, dubbel gestraft worden. — Streng handhaver van 't recht, waakte Boudewijn, dat de vrede van Atrecht, zoowel door de edelen, als door het volk, nauwkeurig nageleefd werd; op zekeren dag liet hij, midden in de stad Brugge, den heer van Oostcamp in een kuip kokend water werpen, omdat hij een arme boerenvrouw van de eenige koe, die zij bezat, beroofd had : een ander maal, liet hij aan de kanteelen van zijn kasteel te Wijnendale, tien Vlaamsche ridders ophangen, omdat zij rustige kooplieden, die zich naar de kermis van Thourout begaven, uitgeschud hadden.

Museum, te Brussel. Fig. 2. — Boudewijn met den Bijl. Lies.

HOOFDSTUK II.

DE LEENEN IN BELGIË.

OORSPRONG EN UITBREIDING.

Voornaamste leenen. — De voornaamste leenen die in ons land bestonden waren : ten Westen der Schelde, *Vlaanderen*, een leen van den koning van Frankrijk; — ten Oosten der Schelde, *Lotharingen*, afhankelijk van Duitschland en achtereenvolgens onderverdeeld in : het graafschap *Henegouwen*; het graafschap *Leuven*, dat vervolgens het hertogdom *Brabant* werd; het graafschap *Namen;* het graafschap *Luxemburg;* het graafschap *Limburg*, en een kerkelijk leen, het vorstendom *Luik*, hetwelk een groot aantal onderhoorigheden en abdijen, langs de beide oevers der Maas, omvatte. — Elk van deze staten was weer onderverdeeld in een aantal minder belangrijke leenen, sommige *wereldlijke*, zooals het graafschap la Roche, het hertogdom Bouillon, de heerlijkheid Durbuy; andere, *kerkelijke*, als de abdijen van Brogne, Gembloers, Nijvel enz. Zoo had ieder kanton of liever, ieder dorp, zijn absoluten vorst, en werd de verbrokkeling van den Belgischen grond tot het uiterste gedreven.

1° **Vlaanderen.** — Het woord *Vlaanderen* schijnt oorspronkelijk aangeduid te hebben, het land langs de zee gelegen ten Noorden en ten Westen van de tegenwoordige stad Brugge. Met de verdeeling, te Verdun vastgesteld, verviel Vlaanderen aan Karel den Kalen, koning van Frankrijk : de dochter van dezen prins, Judith, huwde *Boudewijn met den Yzeren Arm*, die geheel het land tusschen de zee, de Schelde en de Canche gelegen, van zijn schoonvader kreeg : zoo werd in 863 het graafschap Vlaanderen gesticht. — Een der eerste graven, *Boudewijn met den Baard*, dwong den Keizer van Duitschland, in 1012, hem het eiland Walcheren en de *Vier Ambachten* (Hulst, Axel, Assenede en Bouchaute) af te staan Zijn opvolger, *Boudewijn van Lille*, ontving voor goed de beleening der eilanden van Zeeland, van het land van Aalst en van het gebied der Vier Ambachten. Zoo bereikte Vlaanderen zijn grootste uitgestrektheid en zijn graven waren èn aan de koningen van Frankrijk èn aan de keizers van Duitschland leenplichtig

Van dien tijd af kende het graafschap twee groote verdeelingen

Koninklijk Vlaanderen of *Kroon-Vlaanderen* en *Keizerlijk Vlaanderen*. Dit laatste omvatte het gebied boven aangegeven. Kroon-Vlaanderen was, wat de taal betreft, verdeeld in Vlaamschgezind of Vlaamsch Vlaanderen, (met de ambachtsheerlijkheden Gent, Brugge, Yperen, Oudenaarden, Kortrijk en Veurne) en in Franschgezind of Fransch Vlaanderen, met Rupel, Dowaai en Bethune als voornaamste steden. Oorspronkelijk maakte het land van Atrecht, hetwelk later het graafschap Artois werd, ook deel uit van het gebied der graven van Vlaanderen.

Lotharingen ontleende, zooals wij gezien hebben, zijn naam aan koning *Lotharius II*, zoon van keizer Lotharius I. Bij den dood van Lotharius II werd het voor een tijdje verdeeld tuschen de beide ooms van dezen, Karel den Kalen en Lodewijk den Duitscher, (verdrag van Meersen of Navagne, in 870) — vervolgens werd het geheel en al bij het Duitsch gebied ingelijfd en werd dan weer, tijdelijk, een koninkrijk, alleen onder de regeering van *Zwentibold*, wien zijn vader, Arnoud van Karinthie, dit na de overwinning op de Noormannen te Leuven, ten geschenke had gegeven. — In 911 eindelijk werd het tot *hertogdom* verheven en de eerste hertogen waren *Reinier met den Langen Hals* en zijn zoon *Gijsbrecht*. Een hunner opvolgers, de *heilige Bruno*, verdeelde het later in het hertogdom Opper-Lotharingen of Lotharingen superior en het hertogdom *Neder-Lotharingen* of Lotharingen inferior. Het hertogdom Neder-Lotharingen, waarvan ons land deel uitmaakte, stond eerst onder den hertog *Karel van Frankrijk*, die de eerste was, die zijn verblijfplaats te Brussel vestigde, vervolgens onder de prinsen van het huis van Ardenne, waarvan de laatste en tevens de beroemdste was *Godfried van Bouillon*. Toen deze laatste nu ten kruistocht trok, werd de hertogelijke waardigheid aan den graaf *Hendrik van Limburg* gegeven — die van toen af den titel van hertog aannam, — vervolgens ging zij over op *Godfried met den Baard*, graaf van Leuven, wiens afstammelingen ze behielden en van toen af, de titels van hertogen van Brabant en Neder-Lotharingen vereenigden. Doch reeds was deze niets anders meer dan een eeretitel en gaf aan degenen, die hem droegen, niet de minste macht over de andere heeren van Lotharingen. De geschiedenis van Lotharingen verdwijnt, om plaats te maken voor die der verschillende vorstendommen, waarin het verbrokkeld was.

2° **Brabant.** — Brabant, een der grootste *pagi* van het België der Franken, strekte zich uit van de Schelde tot aan de oevers van de Dijl en de grenzen

van Haspegouw. Onder de vele heerlijkheden, die er zich bevonden, was ook het kleine graafschap *Leuven*. *Lambertus met den Baard*, een zijner eerste graven, een afstammeling van Reinier met den Langen Hals, was gehuwd met de dochter van Karel van Frankrijk, hertog van Neder-Lotharingen; hij kreeg van zijn schoonvader de stad Brussel en omstreken. Zijne opvolgers breidden hun gebied uit en versterkten hunne macht : een van hen, *Hendrik III*, liet zich « graaf en verdediger van het land van Brabant » noemen. Zijn zoon, *Godfried met den Baard*, werd door den keizer van Duitschland, in 1106, tot hertog van Neder-Lotharingen benoemd : hij nam toen den titel aan van *hertog van Brabant*, welken ook zijne opvolgers behielden. — Met deze nieuwe waardigheid had Godfried met den Baard ook het *markiezaat van Antwerpen* gekregen : het was rechtstreeks afhankelijk van het hertogdom Neder-Lotharingen en kwam alzoo onder het gebied van de hertogen van Brabant. — Latere aanwinsten in Toxandrie breidden de grenzen van Brabant uit, tot aan de oevers der Beneden-Maas. Het hertogdom was toen in vier stukken verdeeld : *Leuven*, met de steden Thienen, Diest, Aarschot, Zout-Leeuw en Landen, — *Brussel*, met het land van Vilvoorden, Geldenaken, Waver, Perwez en Hannut; — *Antwerpen*, met Lier, Turnhout, Herenthals en Breda; — *'s Hertogenbosch* met Tilburg en Eindhoven.

3° **Henegouwen.** — Het graafschap Henegouwen ontleende zijn naam, aan de rivier de *Haine*, een stroom geheel en al binnen de grenzen van zijn grondgebied gelegen. Het strekte zich uit van de bronnen van de Dender tot aan die, van de Sambre en de Schelde — welke zich heden ten dage in Frankrijk bevinden — maar enkel aan den rechteroever van laatstgenoemde rivier, want Doornik en het gebied rondom Doornik kwamen in 1521 onder Belgie, en waren toen nog afhankelijk van Frankrijk. — Evenals in Brabant zien wij ook hier een afstammeling van Reinier met den Langen Hals als eersten graaf van het land . hij heette *Reinier*, evenals zijn grootvader. — Een zijner opvolgers, *Boudewijn de Bouwer*, breidde zijne staten uit met voorname heerlijkheden als Chimay, Ath en Braine-le-Comte. Hij vergrootte en versterkte de stad Bergen; een harer singels draagt nog heden zijn naam. Hij bouwde een groot aantal kasteelen en abdijen, waarvan vele beroemd werden, zooals Goede-Hoop, Cambron en Sint-Ghislain.

Henegouwen omvatte *provoostschappen* als Bergen, Binche, Beaumont, Chimay, Avesnes en Le Quesnoy; — *baljuwschappen* als Enghien en Rœulx, — en *ambachtsheerlijkheden* als Valenciennes, Ath en Braine-le-Comte.

4° **Het Vorstendom Luik** — Langs de oevers der Maas, in eene lachende vallei, waardoor de *Legia* stroomde, bevond zich in de 7de eeuw een eenvoudig dorpje, waar de *heilige Monulphus*, bisschop van Tongeren, reeds sinds de 4de eeuw een kapelletje had gesticht. Het is daar, dat de *H. Lambertus* vermoord werd, omstreeks het jaar 700 — In 709 bracht de *H. Hubertus* er den bisschopzetel van Tongeren over, en van toen af begon het eenvoudige dorpje, zetel van het bisdom geworden, in belangrijkheid toe te nemen. De meeste karolingsche koningen en prinsen verbleven gaarne in de stad Luik en hare schilderachtige omstreken keizers, edelen en prelaten verrijkten het bisdom met uitgestrekte domeinen. — In de 10de eeuw vertrouwden de keizers, in 't belang van hun politiek, het bestuur van een gedeelte van het land aan de bisschoppen toe : dit was de oorsprong van de kerkelijke leenen, en zoo werd Luik een bisschoppelijk vorstendom. De eerste prins-bisschop was *Notger*, in het jaar 972. Onder zijn verstandig en bekwaam beheer breidde de stad zich uit en werd zij verfraaid, de scholen, door zijn voorganger *Eraclus* gesticht en reeds bloeiend, namen in ontwikkeling toe en maakten Luik tot het *Athene van het Noorden*. Het grondgebied van den staat Luik, werd eveneens grooter en omvattte weldra : Haspegouw, van Hoei tot Tongeren, en Condroz tot Ciney en Dinant; bovendien verafgelegen en door ander land omsloten bezittingen, als Lobbes, Fosses en Mechelen. Na Notger werd het markiezaat van Franchimont, omstreeks het jaar 1012, door zijn laatsten titularis aan de kerk van Luik vermaakt. In 1096 kocht de prins-bisschop *Otbert* het land van Bouillon en Couvin, en *Hugo van Pierpont* erfde, in 1225, het graafschap Moha. Eindelijk in 1366 werd het vorstendom nog vergroot met het graafschap Looz, dat beantwoordde aan onze tegenwoordige provincie Limburg : de laatste aanwinst, was het graafschap Horn, in 1568. — Van toen af strekte zich het grondgebied van Luik langs de Maas uit, van af Fumay in Frankrijk tot voorbij Roermond in Holland. Het was in kwartieren verdeeld : *Haspegouw*, *Condroz*, het *graafschap Looz*, het *markiezaat van Franchimont* en het *gebied tusschen Sambre en Maas*.

5° **Het graafschap Namen.** — Dit graafschap, later markiezaat, dankt zijn naam aan het kasteel van Namen, zoo gunstig gelegen bij de samenvloeiing van Sambre en Maas; beschermd door deze beide stroomen en op den top van een steilen berg zich verheffend, gold het reeds in de Middeleeuwen voor eene onneembare vesting. Het graafschap Namen was bijna geheel

omsloten door het bisschoppelijk vorstendom Luik, en had slechts een geringe uitgestrektheid : het omvatte een gedeelte van het vroegere land van Lomme en eenige plaatsen in het gebied tusschen Sambre en Maas : Bouvignes, Walcourt, en later Charleroi. — Het dagteekent van den graaf *Bérenger*, schoonzoon van Reinier met den Langen Hals en zijn geschiedenis tot aan de regeering van Hendrik den Blinde biedt niets merkwaardigs.

Dit leen was verdeeld in *burgemeesterschappen*, als Namen. — in *baljuwschappen*, als Bouvignes en Montaigle, — en in *provoostschappen*, als Poilvache.

6° **Het graafschap Luxemburg.** — Dit graafschap, later hertogdom, dankt zijn naam aan de vesting *Lutzenberg* of *Luxemburg*, op den Alzette gelegen. *Siegfried*, graaf van Ardenne, kocht het in 963, vergrootte het, en zijn opvolgers vestigden er hun bestendige verblijfplaats : dat was de oorsprong van het graafschap Luxemburg, hetwelk langzamerhand een der uitgestrektste leenen van ons land werd, daar het zich achtereenvolgens uitbreidde met de heerlijkheden Laroche en Durbuy, het markiezaat van Aarlen en het graafschap Chiny. Langen tijd verd het bestuurd door eene familie van woeste krijgers en twistzoekers ; zij behoorden tot dat oude en machtige huis van Ardenne of Luxemburg, hetwelk zooveel beroemde ridders telde en keizers schonk aan Duitschland, hertogen aan Lotharingen en vorsten aan de meeste leenen van ons land.

Luxemburg was verdeeld in *graafschappen*, als Rochefort, Salm en Agimont ; *provoostschappen*, als Aarlen, Laroche, Durbuy en Orchimont ; *heerlijkheden* als Houffalize en Neufchâteau ; — en *in vrije landen*, als Nassogne en Bertrix.

7° **Het graafschap Limburg.** — Dit graafschap ontleende zijn naam aan het versterkte kasteel *Limburg*, dat in de 7e eeuw aan de Vesdre door den graaf *Walram* gebouwd werd. Zijn gebied strekte zich geheel en al langs den *rechter* Maasoever uit en omvatte het Noord-Oostelijk gedeelte der tegenwoordige provincie Luik (het land van Herve) en het Zuidelijk gedeelte van Hollandsch Limburg. — Graaf *Hendrik*, zoon van Walram had van den keizer van Duitschland het hertogdom Neder-Lotharingen gekregen en zoo voerden zijne opvolgers den titel van *hertog*.

Dit leen werd verdeeld in *steden*, als Limburg, — *landen* als Eupen ; — *bannen* als Herve ; — en *heerlijkheden* als Esneux en Sprimont.

HOOFDSTUK III.

DE BELGEN IN DE KRUISTOCHTEN.

(1096-1270.)

Eerste kruistocht (1096-1099). — Geloofsijver en oorlogsdrift van de volkeren der Middeleeuwen waren de hoofdoorzaak der kruistochten. Sedert de Turken Jeruzalem in bezit hadden, werden de Christenen, die zich naar Palestina begaven, om het graf van Christus te bezoeken, aanhoudend mishandeld. De Turken waren meester van Klein-Azie en bedreigden Konstantinopel, de hoofdstad van het grieksche keizerrijk. In 1095 riep Paus Urbanus II te *Clermont* een vergadering bijeen van bisschoppen, heeren en geloovigen.

Pl 14 — Prediking van Petrus den Kluizenaar

Men beloofde aan de ridders veldslagen en avonturen; aan de armen vruchtbare landerijen en de schatten van het Oosten; aan de schuldenaars, de kwijtschelding hunner schulden, aan de gevangenen en aan de slaven de vrijheid, aan allen roem en de vergiffenis hunner zonden. Eene ontzaglijke menigte beantwoordde dan ook den oproep van den opperpriester met

deze woorden : *God wil het! God wil het!* Dan bevestigde zich ieder een kruis van roode stof op de schouder of op de borst, en schaarde zich onder de banier van Christus.

Een groot aantal heeren in België verlieten hunne kasteelen en hunne familie en togen ten heiligen oorlog. Onder deze merkte men op, graaf *Robert II van Vlaanderen,* of van Jeruzalem geheeten, die wegens zijn heldendaden, *Degen der Christenen*, genoemd werd ; graaf *Boudewijn II van Henegouwen*, ook bijgenaamd van Jeruzalem, die een onbekenden dood in het Oosten stierf, en de beroemdste van allen, *Godfried van Bouillon* hertog van Neder-Lotharingen : deze verkocht, om de onkosten van zoo een lange reis te boven te komen, zijn hertogdom Bouillon aan den bisschop van Luik, evenals de graaf van Henegouwen, die aan den zelfden prelaat zijn land van Gouvin in pand had gegeven. — De gemeenschappelijke plaats van samenkomst voor de kruisvaarders was Konstantinopel : terwijl de Vlaamsche krijgers met die van Frankrijk en Italie over zee gingen, begaven zich de andere Belgische kruisvaarders er heen door de vallei van den Donau en de vlakten van Hongarije. Geen enkel land van Europa leverde, naar verhouding, zooveel kruisvaarders als het onze. — In de lente van het jaar 1097, trok het Christen leger den Bosphorus over en drong in Klein-Azie binnen ; de kruisvaarders vermeesterden de stad *Antiochie* ondanks de hooge muren en de 360 torens, die deze plaats beschermden. Dan zetten zij hun tocht naar Jeruzalem voort.

Inneming van Jeruzalem (1099). — Vermoeienis, ziekte en strijd hadden een menigte kruisvaarders doen omkomen, een groot getal der overigen had zich, betooverd door den schoonen hemel van het Oosten, in de streken, waar de kruistocht voorbijtrok, gevestigd, zoodat van de 600.000 man, die Europa verlaten hadden, er nauwelijks 50.000 voor Jeruzalem aankwamen. Aanstonds begonnen zij de belegering. Maar zij werden teruggeslagen door de Turken, die, van boven van de muren, stroomen kokende olie op hen goten. Godfried van Bouillon liet toen hooge roltorens bouwen, in den top van een valbrug voorzien, welke men op de wallen kon neerlaten. Soldaten, binnen in de torens, brachten deze dicht bij de muren, en Vrijdag 15 Juli 1099, had een algemeene stormloop plaats. Twee ridders van Doornik drongen het eerste de stad binnen, en Godfried volgde hen met de overige kruisvaarders : Jeruzalem was in de macht der Christenen.

Het koninkrijk Jeruzalem. — Zonder uitstel moest er een regeling getroffen worden voor het nieuw veroverde gebied. Onder alle aanvoerders, der

kruisvaarders had *Godfried van Bouillon* uitgeblonken door dapperheid en wijsheid : met algemeen goedvinden werd hij tot koning van Jeruzalem uitgeroepen. Hij richtte zijn koninkrijk in, overeenkomstig het leenstelsel en verdeelde alzoo het land in groote leenen, welke hij aan de voornaamste ridders toevertrouwde. Na een jaar geregeerd te hebben stierf hij, naar men zegt, vergiftigd door den Emir van Cesarea (1100). — Zijn broeder, *Boudewijn I*, en vervolgens zijn neef *Boudewijn II*, volgden hem op en werden, wegens hunne veroveringen, de eigenlijke stichters van het koninkrijk Jeruzalem.

Vrouwkens-avond (1100). — Na de inneming van Jeruzalem verlangde een gedeelte der Belgische kruisvaarders, hun vaderland en hun familie terug te zien, en onder geleide van den graaf van Vlaanderen, Robert II, en Petrus den Kluizenaar, die een der predikers van den kruistocht geweest was, aanvaardden zij den terugtocht naar Europa. Gelukkig ontsnapten zij aan het zwaard der Turken, trokken toen in triomf door het midden van Europa en keerden ten slotte in hun geboorteland terug. Tegen den avond van den 19den Januari 1100, kwamen de Brusselsche kruisvaarders onverwachts voor hun stad aan; zij waren zoo uitgeput, zegt men, dat de personen, die hen te gemoet gesneld waren, hen naar hun woning moesten wegbrengen. Hun onverwachte terugkeer bracht zulk een vreugde te weeg, dat men nog langen tijd, den verjaardag van dien gedenkwaardigen dag gevierd heeft : den 19den Januari telken jare, tegen 10 uur s'avonds, verkondigde de klok van Ste Gudula aan de bewoners van Brussel, *den Vrouwkens-avond*, ter herinnering aan deze gebeurtenis.

Tweede en derde kruistocht (1147 en 1189) — Tweedracht was uitgebroken onder de kruisvaarders te Palestina, en zoo verzwakte het koninkrijk Jeruzalem spoedig. Een nieuwe kruistocht werd door den H. Bernardus gepredikt en de graaf van Vlaanderen, *Thierry van Elzas*, onderscheidde zich door zijn dapperheid; maar de pogingen der kruisvaarders leidden tot geen resultaat. — Het Christelijk Europa werd opnieuw onrustig in 1187, toen men vernam, dat sultan Saladin Palestina op den laatsten koning Guy van Lusignan veroverd had. De drie machtigste monarchen der christenheid trokken toen naar het Heilige Land : Filips Augustus, koning van Frankrijk, Richard Leeuwenhart, koning van Engeland en Frederik Barbarossa, keizer van Duitschland. De graaf van Vlaanderen, *Filips van Elzas*, vergezelde zijn opperleenheer, den koning van Frankrijk. De kruisvaarders belegerden Ptolemaïs of Accon. Filips van Elzas stierf aan de pest voor deze

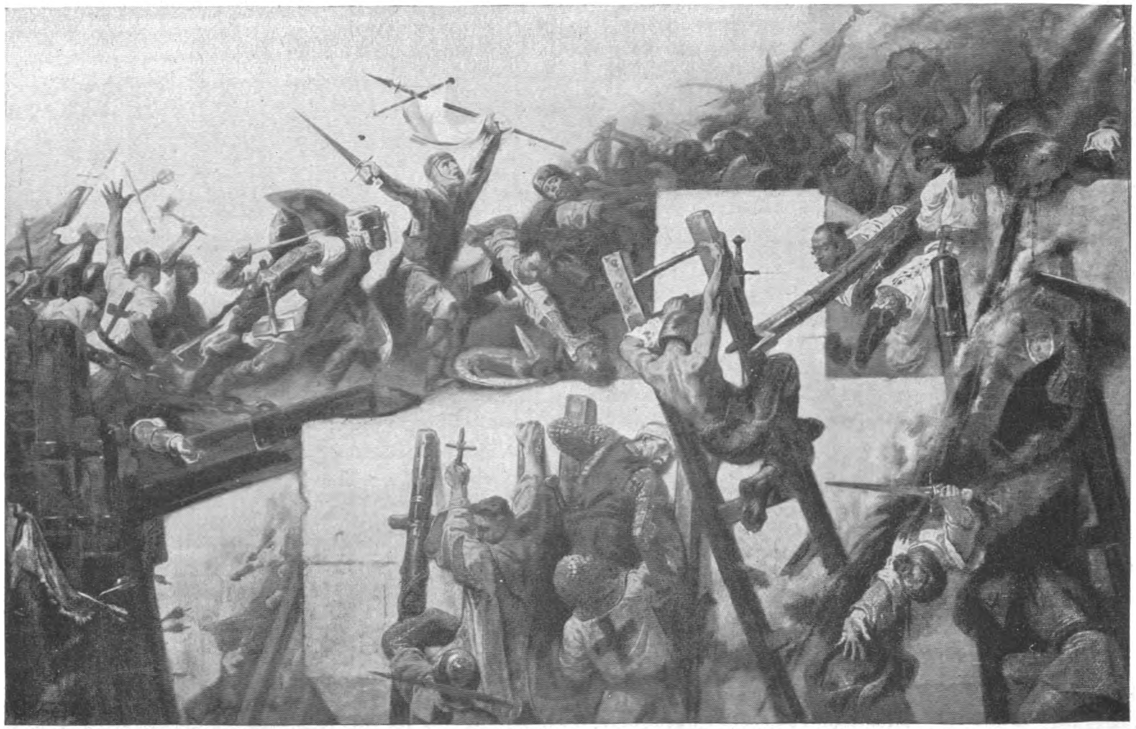

Museum, te Brussel. — Fig 3. — Inneming van Jerusalem. — Verlat.

stad; van den anderen kant keerden Richard en Filips Augustus, die in onmin geraakt waren, na de inneming van Accon terug, zonder Jeruzalem op de Muzelmannen te hebben veroverd.

Vierde kruistocht (1204). — In het begin der 13e eeuw, werd een nieuwe kruistocht tegen het Oosten gericht. Van alle heeren, die er aan deelnamen was de dapperste en de beroemdste Boudewijn, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, later bekend onder den naam van *Boudewijn van Konstantinopel*. — In de lente van het jaar 1202, trok hij door Bourgondie en over de Alpen, door een menigte kruisvaarders en ridders uit Belgie gevolgd. Zij zouden scheep gaan in Venetie : de Venetiers, die een machtige vloot bezaten, hadden aangenomen de kruisvaarders naar Palestina over te brengen. Maar deze laatsten moesten eerst hunne bondgenooten ter hulp komen, om de stad Zara te hernemen, dit bereikt zijnde, kon de krijgstocht nog niet rechtstreeks ondernomen worden : de Christen vloot zeilde, op aansporing van den Griekschen keizer, die door een overweldiger onttroond was, naar Konstantinopel. Maar de kruisvaarders wisten langzamerhand de stad voor eigen rekening aan te vallen, maakten er zich, na een beleg van acht dagen, van meester en plunderden tempels en paleizen.

Boudewijn, keizer van Konstantinopel — Deze nieuwe staat moest een vorst hebben, die geschikt was om hem door dapperheid te verdedigen en hem door wijze wetten te regelen : algemeen viel de keuze der kruisvaarders op Boudewijn, die tot keizer uitgeroepen en gezalfd werd in de H. Sophiakerk : en zoo viel Belgie, dat reeds aan Jeruzalem zijn eersten koning geschonken had, de eer ten deel een zijner zonen op den troon van het Oosten te zien zetelen. — Nadat zijn Troonsbestijging met schitterende feesten gevierd was, hield Boudewijn zich bezig met het voleindigen en het bevestigen van zijne verovering · tot dat doel, ging hij de stad Adrianopel belegeren : maar de troepen van *Joannice*, koning der Bulgaren, doken weldra in de nabijheid op en begonnen een verwoed gevecht met het Christen leger. Ondanks de gunstige voorteekenen, werden de soldaten van Boudewijn verslagen · hij zelf verdween in 't gewoel, zonder dat men ooit geweten heeft, welk zijn lot kan geweest zijn. — Na hem bezetten achtereenvolgens zijn broeder *Hendrik*, zijn schoonbroeder, *Pieter van Courtenai*, graaf van Namen, en de zoon van dezen, *Boudewijn II*, den keizerlijken troon, die niettegenstaande ten slotte, in 1261, aan een grieksch vorstenhuis, dat der Paleologen, terugkwam.

Laatste kruistochten. — Vervolgens vergezelde de graaf van Vlaanderen, *Guy van Dampierre,* Lodewijk IX naar Egypte en werd met hem gevangen genomen In den achtsten en laatsten kruistocht begeleidden zijn zoon, *Robert van Bethune* en graaf *Hendrik II van Luxemburg* denzelfden vorst naar Tunis, en toen de vrome koning voor deze stad aan de pest stierf (1270), werd den graaf van Luxemburg het opperbevel over den kruistocht, die toch zijn doel niet bereikte, opgedragen. — Noemen wij eindelijk nog den naam van den Brabantschen monnik, *Willem van Ruysbroeck* (Rubruquis), die door den H. Lodewijk met een verre zending naar den Khan der Mongolen belast, op zijn reis door deze, tot dan toe nog onbekende streken van Midden-Azie, betrekkingen aanknoopte van het hoogste belang voor dien tijd.

Gevolgen der kruistochten. — Onder de kruisvaarders onderscheidden zich vooral de Belgische krijgers èn door hun aantal èn door hunne dapperheid, en de twee eenige kruistochten, die op eenigen uitslag kunnen bogen, werden geleid door twee beroemde Belgen, Godfried en Boudewijn, wier namen en heldendaden langen tijd in het Oosten bekend bleven. — Van den anderen kant, indien de kruistochten ook al niet het rechtstreeksche doel, waarvoor zij ondernomen werden, bereikten, zij hadden toch in andere opzichten, talrijke en belangrijke gevolgen, vooral voor ons land. De afwezigheid of de dood van een groot aantal heeren begunstigde de vrijmaking hunner slaven . ridders, die groote kosten aan hun uitrusting moesten besteden, moesten, uit dank voor den geldelijken steun, voorrechten aan hunne onderdanen verleenen : hetgeen veel bijdroeg tot den bloei der gemeenten. — De handelsbetrekkingen, welke reeds tusschen Oosten en Westen aangeknoopt waren, met het doel om de zoo verschillende voortbrengselen van Europa en Azie te ruilen, namen zeer in uitbreiding toe : dank aan het verkeer met het Oosten, hoopten zich ontzaglijke rijkdommen op, niet alleen langs de oevers van de Middellandsche zee, maar ook in de havens van ons land, vooral in die, van Brugge, waar talrijke schepen, die van de kusten van Azie kwamen, aanlegden. — Een menigte slaven waren ten kruistocht getrokken en zoo was het platte land ontvolkt; geheele dorpen, gansch verlaten, gingen ten onder, en de landerijen bleven braak liggen. Maar de kruisvaarders brachten van het Oosten werkwijzen en voortbrengselen mee ten dienste der nijverheid en van den landbouw : alzoo, om enkel op te noemen, die in Belgie inwortelden, de inrichting der windmolens, verschillende manieren, om

den grond te bebouwen, een betere wijze van metaalkewerking, de kunst om glas te maken, om staal te harden, om wollen en zijden stoffen te weven met goud- en zilverdraad doortrokken.

V^de TIJDVAK. — DE GEMEENTEN.

HOOFDSTUK I.

DE GEMEENTEN IN BELGIE.

INWENDIGE REGELING, WELVAART EN INVLOED.

Hun oorsprong. — Gedurende het leenstelsel vormden zich in ons land vereenigingen van kooplieden, die tot doel hadden, elkaar te verdedigen bij een aanval, en elkaar te steunen in hun werk en bij tegenspoed. Men noemde ze *gilden*, van het Duitsche woord *geld*, omdat ieder der leden zijn aandeel in de gemeenschappelijke uitgaven moest betalen. Gedurende de aanhoudende onlusten in de Middeleeuwen, namen de gilden snel in aantal toe : om aan de dwingelandij der heeren en aan het plunderen der krijgers en der straatdieven te ontkomen, verlieten vele ambachtslieden het platte land. Sommigen zochten een onderkomen in de naburige steden, en sloten zich daar aan bij de menschen, die een zelfde buurt bewoonden of hetzelfde ambacht uitoefenden en vormden alzoo een gilde van verweer. Anderen lieten zich neer in de nabijheid der groote abdijen, die evenals de hoeven en de kasteelen versterkt waren; maar het grootste aantal stelde zich onder de bescherming van een of ander machtig en edelmoedig heer en vestigden zich in den omtrek van zijn versterkt kasteel. Daar, in de schaduw van den burg van hun beschermer, konden zij veilig leven en werken. Langzamerhand sloten alle gilden van een zelfde plaats zich aan elkaar, en trachtten zich van het gezag van den heer los te maken : dezulke, die er in slaagden werden *gemeenten*. — De kruistochten vooral brachten veel bij tot het stichten der gemeenten : vele kleine steden

maakten van de lange afwezigheid van hun heer gebruik, om zich onafhankelijk te maken. Van den anderen kant was een groot aantal ridders te arm, om zulk een kostbaren krijgstocht te ondernemen : zij wendden zich daarom tot de burgers der steden, die zich door hun arbeid verrijkt hadden, en stonden hun, tegen betaling van een som gelds, belangrijke voorrechten af. — Men zag ook op verschillende plaatsen, dat edelmoedige heeren aan de bewoners eener plaats, vrijheden verleenden, bij gelegenheid hunner troonsbestijging of uit dankbaarheid voor een bewezen dienst.

Gemeentelijke rechten. — Het valt gemakkelijk te begrijpen, dat deze vrijheden niet, gelijk heden ten dage, voor het geheele land dezelfde waren : zij veranderden noodzakelijker wijze naar *tijd, stad* en *streek*. Ziehier de voornaamste. Over 't algemeen bezitten de burgers der steden :

1° *Persoonlijke vrijheid* : in tegenstelling met de slaven — *die aan den grond behoorden* — kunnen zij zich, naar eigen goeddunken, vrij bewegen; reizen en verblijven, waar zij willen, zonder ooit door het recht van vervolging verontrust te worden.

2° *Eigendomsrecht* : zij kunnen koopen en verkoopen, handel drijven, gelijk zij willen ; de opbrengst van hun arbeid in onroerend goed omzetten ; er over beschikken naar willekeur en van een anders fortuin erven : — terwijl de slaven aan de *doode hand* onderworpen waren

3° *Onschendbaarheid der woning* : te Luik onder anderen, *is een arm man koning in zijn huis;* en het is verboden, zoo wel aan den meier, als aan den heer zelf, zonder gerechtelijke machtiging in een huis der stad binnen te dringen.

4° *Ontheffing van willekeurige of vroeger toegestane belastingen* : in tegenstelling met de slaven, die *leendienstplichtig* en *cijnsbaar* naar willekeur waren, betalen zij slechts de belasting, op ongedwongen wijze, door de magistraten der stad geheven.

5° *Vereenigingsrecht* : zij kunnen zich vereenigen met het doel, om zich te vermaken of ook, om hunne rechten en belangen te verdedigen.

6° *Vrijheid van rechtspraak* : zij kunnen slechts gevonnisd worden door de rechtbank der schepenen en *overeenkomstig de wet ;* — terwijl de slaven onder het rechtsgebied van den heer behoorden, die het recht van leven en dood over hen had. — Zij zijn vrij van de godsoordeelen, als vuur en waterproef, en beroepen zich slechts op het bewijs der getuigen.

De toestand der burgers der gemeenten, was dus oneindig beter dan die der slaven.

De oorkonden of keuren. — Om zich ten allen tijde op de verleende vrijheden te kunnen beroepen, waren deze geschreven op een perkament, bestemd om deze in den loop der tijden te bevestigen. De heer hechtte er zijn zegel aan en zijne opvolgers moesten, bij hunne troonsbestijging de alzoo aan de gemeenten verleende voorrechten bekrachtigen. Deze perkamenten, inderdaad contracten, werden *oorkonden* of *keuren* genoemd; zij waren voor de burgers der steden het onderpand hunner openbare vrijheden : men bewaarde ze dan ook, als kostbare schatten, in een geheime kamer in het gemeentelijk Belfort, en wel in een ijzeren koffer van meerdere sloten voorzien, waarvan de sleutels berustten bij de magistraten.

Na de keur, welke de Prins-Bisschop Theoduinus aan de stad *Hoei* toestond, in 1066, is een der oudste keuren, die, welke de graaf van Vlaanderen Boudewijn VI in 1068 aan de inwoners der stad *Grammont* gaf. Zij bevestigde, ten hunnen gunste, de meeste der boven aangehaalde vrijheden : zij was dus als 't ware de uitdrukking der meest uitgebreide vrijheden, welke, ongetwijfeld sindsdien, meer andere plaatsen bezaten, en zij bleef het type of het model voor de andere keuren, die langzamerhand de meeste steden van het Vlaamsche land vrijmaakten.

Overheid en kenteekenen der gemeente. — Na de stichting der gemeenten, zag men in de meeste onder hen, zich twee klassen van burgers vormen, de *Groote* en de *Kleine*. De Grooten vormden een aristocratie, samengesteld uit de groote families *der rijke burgers* (geldaristocratie), die zich aansloten bij de *adelijken van afkomst*, (aristocratie van geboorte) om gezamenlijk de openbare ambten en het bestuur der stad te verdeelen. De gemeenten waren dan ook in den beginne geheel en al in handen der patriciers. De Kleinen waren de vak- en ambachtslieden, kleine burgers en winkeliers. Zij hadden volstrekt geen deel in het beheer der gemeente en dachten er in den beginne niet aan, dit te eischen. Maar spoedig vormden zij een strijdkorps en later gilden. Van toen af boezemden zij ontzag in, en betwistten zij aan de Grooten de leiding der gemeentezaken.

Iedere gemeente vormde eene onafhankelijke eenheid. Zij was, evenals ieder burger door wederzijdsche rechten en plichten, in de keuren vastgesteld, aan den heer verbonden; zij vormde, in haar geheel, een kleinen Staat met eigen organisatie. De overheid der gemeente en hunne macht was dus in iedere plaats verschillend, evenals de vrijheden zelf. Maar in 't algemeen omvatte zij de volgende personen, welke men in bijna alle gemeenten aantreft

1° *De baljuw, meier* of *amman,* die den heer vertegenwoordigde, waakte over de handhaving zijner rechten, en de rechtbank der schepenen voorzat, zonder echter stemrecht te hebben.

2° *De rechtbank der schepenen,* samengesteld uit vier tot veertien leden. Zij was belast met de rechtspraak, het beheer der schatkist, de ontvangst der verkoop- en huwelijkscontracten en der laatste wilsbeschikkingen, gelijk de notarissen heden ten dage. — Eerst werden zij door den prins benoemd, vervolgens door hunne medeburgers aangewezen, en wel gewoonlijk werden de schepenen gekozen uit de hoogste en machtigste families der stad *(adelijken van afkomst).*

3° *De poort- of burgemeesters,* ten getale van een of twee, zaten de *vroedschap* voor — men zegt heden ten dage gemeenteraad — en voerden het bevel over de gemeentelijke krijgstroepen.

4° *De vroedschap of groote raad,* welke soms honderd leden of *gezworenen* telde, die de verschillende ambachten der stad vertegenwoordigden. Van de verschillende bevoegdheden, die zeer afwisselend waren, haalt men aan, het stemmen der belasting, de inrichting der politie en het beheer der stad, te zamen met de rechtbank der schepenen. Als uiterlijke kenteekenen hunner onafhankelijkheid bezaten de gemeenten : een *zegel* of stempel, om de stukken te bekrachtigen,—een *gemeentekas,* waarin de schatten der stad opgesloten waren : een *vaandel* hetwelk de burgers, zoowel ten feeste, als ten strijde voerde, — en belangrijke gebouwen : een *stadhuis, hallen,* om markt te houden, en een hoogen toren, Belfort genaamd, die zich fier in de lucht verhief, als om getuigenis af te leggen van den rijkdom en de macht der vrije mannen, die er rondom woonden. Hij was voorzien van een klok, die men luidde bij brand, overstrooming of bij een oproep onder de wapenen : in de benedenverdiepingen bevonden zich gewoonlijk een arsenaal en de kamer voor geheime zaken, waar men de keuren der gemeente bewaarde. — Om hunne kostbare vrijheden te verdedigen, hadden de steden het recht, versterkingen aan te brengen : men zag dan ook, dat de meeste omringd waren, met diepe grachten, met hooge gekanteelde muren, van afstand tot afstand met torens voorzien.

De broederschappen. — Maar indien « de gemeenten van buiten vestingen waren, van binnen waren ze broederschappen. » — Hun geheele inrichting was inderdaad gegrond, op de eendracht, die macht maakt · de gemeente was een samenstel, niet enkel van verschillende families, gelijk heden ten dage, maar bovendien van talrijke en machtige gilden : krijgsgilden of *broeder-*

schappen, en nijverheidsgilden of gewoonweg *gilden* genoemd. — De gemeenten hadden niettegenstaande hunne vrijheidskeuren, meermalen tegen de heeren te strijden, om hunne voorrechten te verdedigen : daarom vormden zich overal vereenigingen of broederschappen, wier leden zich oefenden in het hanteeren der wapenen, in dien tijd in gebruik : zooals de piek, de boog en de handboog. Iedere vereeniging had haren *koning*, den overwinnaar in den jaarlijkschen schietwedstrijd en deze droeg, als onderscheidingsteeken een rijk versierd halssnoer : dit is de oorsprong der boog- en handboogvereenigingen, die nog heden ten dage, in een groot aantal plaatsen van ons land bestaan. — De bewoners der gemeenten hanteerden ook buitengewoon handig den verschrikkelijken *Goedendag;* deze bestond uit een ijzeren bol met punten voorzien, welke met eene ketting aan het uiteinde van een steel was vastgemaakt. Gewapend met hun Goedendag, sloegen de vlaamsche burgers de paarden neer, lichtten de ruiters uit het zadel en verbrijzelden de wapenrustingen : zoo zaaiden zij meermalen schrik in de rijen der Fransche ridders.

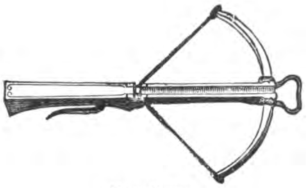

Handboog.

Strijdknots.

Goedendag.

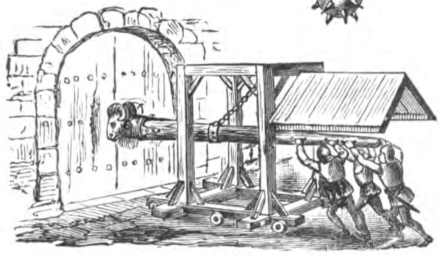

Stormram.

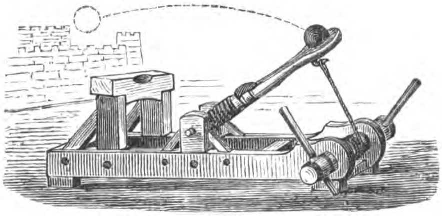

Catapult

Pl 15 — Wapenen uit vroegeren tijd

De gilden. — In de Middeleeuwen vereenigden zich in de gemeenten de menschen, die een zelfde of een gelijksoortig vak uitoefenden, tot een enkel gilde en vormden een enkel korps : deze vereenigingen, *gilden* genoemd, hadden tot doel, de belangen van het gemeenschappelijk vak te verdedigen en hulp te verleenen, hetzij aan hunne zieke medebroeders, hetzij aan hunne weduwen of weezen. Iedere gemeente bezat dus, haar metselaars-, haar weversgilde enz. en sommige groote steden, als Gent en Brugge telden tot twee en vijftig gilden (Luik 32). — Heden ten dage is arbeid en handel vrij, dat wil zeggen, dat iedereen, naar eigen goeddunken, kan vervaardigen en verkoopen, iedere koopwaar, welke hij verkiest. Zoo

De Leerlooiers.

Te Luik

Vaandel der Leerlooiers

Te Brussel Te Gent. Te Antwerpen
Wapens van het Gilde der Leerlooiers

Pl. 16. — Het Leerlooiersgilde te Luik

was het niet in de Middeleeuwen, want nijverheid en handel konden alleen, door de leden der gilden, uitgeoefend worden : alzoo om leer te vervaardigen, moest men, noodzakelijker wijze, deel uitmaken van het leerlooiersgilde; alleen smeden mochten het ijzer bewerken en alleen metselaars den troffel hanteeren. — Om in een gilde opgenomen en tot *gezel* bevorderd te worden, moest men een en twintig jaar oud zijn, in 't bezit van een bewijs van goed gedrag, de plichten van den katholieken godsdienst waarnemen en minstens zes jaar in de leer geweest zijn, bij een *patroon* of meester. De *leerling, gezel* geworden, kon zelf slechts meester worden, na wederom een tijdsverloop van verschillende jaren werken, en na zijn bekwaamheid

getoond te hebben, door het maken van het *meesterstuk* in zijn vak : zoo, bij voorbeeld : een vilten hoed voor de hoedenmakers, een rad voor de wagenmakers, enz. — In ieder gilde waren de werkuren en de werkdagen nauwkeurig bepaald, het was verboden aan verminderden prijs en buiten tijds te werken. Gewoonlijk woonden de lieden, die 't zelfde ambacht uitoefenden, in een zelfde straat of in een zelfde buurt der stad : van daar de namen, *Brouwersstraat, Uitdragersstraat, Looiersstraat,* enz. De werkplaatsen weerklonken van de hamerslagen en van het gezang der gezellen, en zoo leek iedere gemeente een woelige bijenkorf vol vroolijke werkers. — Wat de koopwaren betreft, deze werden eerst gekeurd door de overheid der gemeente, die er den prijs van bepaalde; vervolgens te koop gesteld, op de openbare markt, die, over 't algemeen, in groote gebouwen, *hallen* genoemd, gehouden werd. Ieder handelaar had er zijn bepaalde en aangewezen plaats, om uit te stallen : maar het was verboden, koopers te roepen en vooral hen te bedriegen : de voorschriften waren zoo streng, dat een koopman van Dowaai opgehangen werd, omdat hij valsche gewichten gebruikt had.

Deze organisatie had ten gevolge, dat het werk van ieder ambachtsman en de voortbrengselen van iedere nijverheid, verbeterd werden, en gaf bovendien aan de gilden een grooten invloed. Spoedig kregen zij een groot aandeel in de benoeming der schepenen, zoo zelfs, dat het onmogelijk was in verschillende steden, onder anderen te Luik, in het bestuur te komen, als men geen deel uitmaakte van een of ander gilde. Daarom lieten de edelen, die er op uit waren een of ander openbaar ambt te bekleeden, zich eerst inschrijven in de registers van een machtig gilde : zoo was ten slotte de macht in de gemeenten, in handen van het volk en de burgerij.

Bloei en invloed der gemeenten. — Wijl in de hallen slechts koopwaren van eerste kwaliteit werden aangenomen, moest iedereen zich beijveren, zijn werk meer en meer te verbeteren; onze ambachtslieden werden dan ook zoo bekwaam, dat de voortbrengselen van onze nijverheid in geheel Europa gezocht waren. Men vervaardigde linnen, in de meeste steden van Vlaanderen en Brabant; Brugge, Gent, Yperen en Leuven waren bekend voor hun laken en wollen stoffen, en Mechelen voor zijn verguld leer. De metaalnijverheid had haar hoofdzetel in de vallei der Maas : Dinant en Bouvignes waren beroemd voor hun koperwerken of *Dinantsch vaatwerk;* de smederijen en wapenfabrieken namen te Luik snel toe, nadat men, omstreeks het jaar 1200, belangrijke *kolenmijnen,* in de omstreken van

die stad, ontdekt had. — Al deze voortbrengselen werden te koop gesteld, niet alleen op de openbare markten, maar bovendien op de *kermissen*, die op een bepaalden dag, in verschillende plaatsen, gehouden werden. Deze samenkomsten waren zeer talrijk en bovendien zeer nuttig voor dien tijd, want daar ontmoetten elkaar een menigte koopers en verkoopers, die anders niet met elkaar in betrekking konden komen, gelijk wij heden, dank aan de post en het spoor. Van al de kermissen uit dien tijd, was die van Thourout de beroemdste. Zij lokte, telken jare, eene groote

Pl 17 — De kermis van Thourout.

menschenmassa naar deze stad. Verschillende dagen van te voren wemelden de wegen, die naar Thourout leidden, van reizigers en allerhande voertuigen : voerlieden, die de zware karren uit dien tijd, door zes paarden getrokken, begeleidden; platte wagens beladen met koopwaren, in de haven van Brugge gelost; sprooksprekers, muzikanten, marskramers, met stof van alle wegen van Europa bedekt. Deze troepen vreemdelingen bestormden de nauwe straten der stad, en de herbergen, die stampvol waren van 't volk, en waar men alle talen hoorde spreken. — Om overstelping te voorkomen en den handel te bevorderen, was voor iedere soort van koopwaar, een bepaalde verkoopdag aangewezen. Achtereenvolgens werden alzoo uitgestald : laken en leer; wapenen; voorwerpen in koper : potten en keukengereedschap : wijnen enz. Een menigte koopers wandelde

te midden der uitstallingen; ongelukkige verminkten, afzichtelijk met wonden bedekt, smeekten de voorbijgangers, om een aalmoes: en verder riepen de tooneelspelers van een theater in de open lucht, het publiek op ter bijwoning van het *Passiespel.*

Maar onder al de toenmalige handelssteden bekleedde Brugge voorzeker de eerste plaats. Het stond in verbinding met de haven van Damme, die toen ter tijde aan de Zwinsche golf gelegen was. Het is te Brugge, bijgenaamd *Venetië van het Noorden,* dat de kooplieden van alle naties, hunne wijnen uit het Zuiden, hun zijdestoffen en hun reukwerken uit het Oosten, kwamen ruilen tegen de stoffen en wapenen, door de gilden vervaardigd. — Dank aan de nijverheid en aan den handel, breidden de gemeenten zich uit en werden spoedig rijk. Brugge, Gent, Yperen Luik en Leuven telden meer dan 150,000 inwoners : andere steden, nu vervallen, als Meenen, Poperingen, Thourout weerklonken van het lawaai der gilden en van de menigte, die zich binnen hunne muren verdrong. Overal schitterde de rijkdom, de vrucht van hun arbeid en van de vrijheid; de gilden spreidden in hun feesten en optochten eene ongehoorde weelde ten toon, goud en edelsteenen glinsterden op de kleederen, en men haalt deze woorden aan van de koningin van Frankrijk, echtgenoote van Filips den Schoonen, bij hare intrede in Brugge : « Ik meende alleen koningin te zijn in deze streken, en ik zie er honderden om mij heen. » — De weelde vertoonde zich zoowel in hunne woningen, als op hunne kleederen : vazen en kostbare meubels prijkten in de zalen der burgers. De bouwkunst had bovendien groote vorderingen gemaakt, het

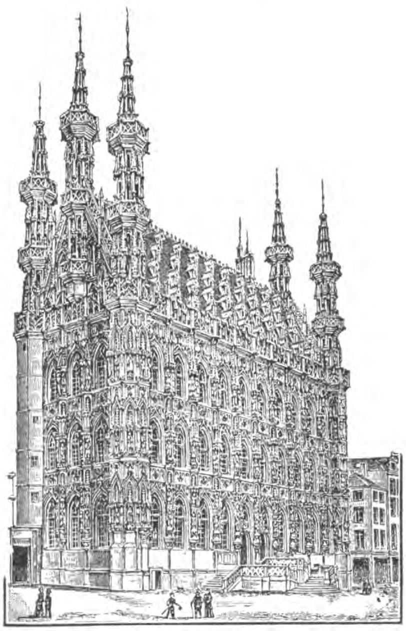

Pl 48 — Stadhuis van Leuven.

zijn de vrije burgers der gemeenten, die aan Belgie de schoonste openbare gebouwen geschonken hebben : de belforten van Gent en Brugge; de hallen van Yperen en Leuven; de stadhuizen van Brussel, Oudenaarden en Leuven; de kathedralen van Doornik, Antwerpen en Brussel. Na vijf eeuwen leggen deze bewonderenswaardige gebouwen nog getuigenis af van de pracht en de macht der gemeenten, die ze oprichtten.

HOOFDSTUK II.

ONTWIKKELING VAN HET GEMEENTESTELSEL.

Algemeen overzicht. — De gemeenten ontwikkelden zich vlug; vooral in *Vlaanderen, Brabant* en het vorstendom *Luik*, verkregen ze eene aanzienlijke macht. — Verschillende prinsen kenmerkten zich, door het verleenen van vrijheden aan de gemeenten en verwierven daardoor de dankbaarheid van hun volk. Zoo onder anderen : *Filips van Elzas*, in Vlaanderen; *Jan de Iste* in Brabant; — *Boudewijn III*, in Henegouwen; — *Albrecht van Cuyk*, in het vorstendom Luik, — en *Hendrik de Blinde*, in de graafschappen Namen en Luxemburg.

1° **Filips van Elzas.** — Filips van Elzas, die van 1168 tot 1191 over Vlaanderen regeerde, was een der knapste vorsten van zijn tijd. Bovenal beijverde hij zich, redelijke wetten aan zijn land te geven, waardoor hij zich den naam verwierf, van *eersten wetgever van Vlaanderen*. Te dien tijde bezaten de meeste steden van Vlaanderen reeds gemeentelijke vrijheden. Deze bekrachtigde hij en breidde die van Gent, Brugge, Yperen, Oudenaarden en Aalst nog uit; Orchies, Damme en Duinkerken gaf hij hun eerste keuren. — Maar zijn voornaamste werk bestond *in het samenbrengen in een enkel wetboek*, van de wetten en gewoonten van Vlaanderen en in ze bovendien dienstbaar te maken voor het geheele graafschap : deze algemeene voorschriften werden overal opgevolgd en werden inderdaad de keur van Vlaanderen. De bevoegheid der baljuws was er nauwkeurig in omschreven; deze beambten mochten eenen beklaagde laten aanhouden, maar het vonnis was voorbehouden aan de rechtbank der schepenen. Het beheer van het gerecht en het tegengaan der misdrijven, besloeg veel

plaats in deze keur, want Filips van Elzas wilde, op de eerste plaats, de rust des lands en de veiligheid van den handel verzekeren. Dezen laatsten begunstigde hij, door het verkrijgen van voorrechten, voor de Vlaamsche kooplieden, die in Holland of langs de oevers van den Rijn handel dreven; door het vermeerderen van het aantal kermissen en markten; en door het dieper maken of vergrooten der havens van Grevelingen, Duinkerken en Nieuwpoort, alsook van het kanaal van Veurne naar Dixmuide. Uitgestrekte moerassen bestonden nog, in het Westen van Vlaanderen, in de streken vroeger door den Oceaan overstroomd : Filips liet ze droogmaken en beloofde aan de landbouwers, die er zich kwamen vestigen, ontheffing van belastingen; ook liet hij er kerken bouwen. — Evenals de meesten der heeren van dien tijd, begaf zich Filips van Elzas naar Palestina om de Muzelmannen te bestrijden. Bij een eersten tocht, doodde hij, naar men zegt, een vijandelijken bevelhebber en bemeesterde zijn schild, waarop, op een gouden achtergrond, een zwarte leeuw gegraveerd was. Filips nam dit wapen aan, dat de *Leeuw van Vlaanderen* werd. — Later nam hij, met de koningen van Frankrijk en Engeland, deel aan den derden kruistocht. In dezen krijgstocht, droegen de Engelschen een wit, en de Franschen een rood kruis, om nu te laten zien, dat zijne Vlamingen een, van deze beiden wel onderscheiden volk vormden, liet Filips hen een groen kruis dragen. Het leger der Christenen ging te Ptolemaïs aan wal, maar een afschuwelijke pest dunde spoedig de troepen : Filips van Elzas werd er door aangetast en stierf voor deze stad, in het jaar 1191.

2° **Jan de Iste van Brabant.** — *Jan de Iste, de Overwinnaar*, bestuurde Brabant van 1261 tot 1294. Hij maakte zich beroemd door den vermaarden slag van *Woeringen*, welke leidde tot de vereeniging van Brabant en Limburg, in het jaar 1288. — Na deze overwinning, stond hij aan de Brabanders, ter belooning voor hun moed en toewijding, talrijke voorrechten toe. Er werd onder anderen beslist, dat aan de onderdanen van den hertog, zonder hun toestemming, geen belastingen konden opgelegd worden, en dat zij, in geval van een buitenlandschen oorlog, hoegenaamd niet tot den krijgsdienst konden gedwongen worden. — Evenals Filips van Elzas, wilde ook Jan de Iste, in zijn Staten orde en rust verzekeren; te dien einde, gaf hij een verzameling der wetten, *landkeuren* genaamd, uit : men kan ze beschouwen, als het Brabantsch wetboek van strafrecht. Zij bepaalden strenge straffen, tegen misdadigers en aanstichters van onlusten. Ziehier eenige der voorschriften : Bij verlies van een lichaams-

deel, zal men de wet der wedervergelding toepassen. — Indien een plattelandsbewoner eenen ridder slaat of trapt, zal men hem die hand of dien voet afsnijden. — Hij, die een afgekondigden wapenstilstand verbreekt, zal gevierendeeld worden en zijn ledematen zullen aan de vier hoeken der heerlijkheid ten toon gesteld worden. — Met zware boete of zelfs met de doodstraf, worden gestraft : diefstal, meineed, een aanval gewapenderhand en min of meer żware verwondingen.

Jan de I^{ste} bevorderde ook den landlouw, door een gedeelte van het Kempenland te laten ontginnen. Terzelfder tijd beschermde hij, handel en nijverheid, kunsten en wetenschappen : aan hem, alsook aan zijn vader en zuster, Maria van Brabant, dankt men merkwaardige gedichten. Onder zijne regeering werd het hof van Brabant, een der meest schitterende van Europa, en hij zelf was de volmaaktste vorst van zijnen tijd.

3° **Boudewijn III van Henegouwen.** — Valenciennes was, in de 12de eeuw, de belangrijkste stad van Henegouwen, en de hoofden van het graafschap hadden daar hunne verblijfplaats. Een van hen, *Boudewijn III,* ontving belangrijke bijdragen van de stad, en uit dank, gaf hij aan de inwoners eene beroemde keur, bekend onder den naam van *Vrede van Valenciennes.* Ziehier de voornaamste voorschriften : Ieder slaaf, sedert een jaar en een dag in de stad wonende, is vrij verklaard. — Een burger van Valenciennes is aan de rechtbank der schepenen; de ridders aan die, van den graaf en zijn raad, onderworpen. — De graaf is tegenover den burger, verantwoordelijk voor de schade, welke hij hem berokkend heeft. — Die ridder, die een burger beleedigt, of de openbare rust stoort, wordt met boete gestraft.

De vrede van Valenciennes diende tot model voor de keuren, welke de graven van Henegouwen, in latere tijden, aan hunne goede steden verleenden. Maar behalve in de voornaamste plaatsen, maakten de gemeentelijke vrijheden weinig vorderingen in Henegouwen, dat, met Haspegouw, het klassieke land der ridderschap bleef.

4° **Albrecht van Cuyk.** — Nog na Notger namen de vrijheden der Luikenaren toe. Een hunner beroemdste keuren is die, welke hun, omstreeks 1196, door den Prins-Bisschop *Albrecht van Cuyk,* geschonken werd. — Deze keur heeft men niet teruggevonden, doch men kent er de voornaamste voorschriften van, zooals : De burgers van Luik zijn vrije lieden en treden in deze hoedanigheid als getuigen op. — Zij kunnen slechts gevonnist worden, door de rechtbank der schepenen : en alleen op bevel van deze rechtbank, kunnen zij aangehouden worden. Hun woning is onschendbaar.

(Een arme man is koning is zijn huis). Het is niet geoorloofd, noch aan den meier, noch aan de schepenen, in een huis der stad binnen te treden, tenzij met goedvinden van dengene, die het bewoont. — De Luikenaren zijn vrij van het rechterlijk tweegevecht en kunnen als getuigen gehoord worden. — Het eigendom is onschendbaar; goederen kunnen niet verbeurd verklaard worden, zelfs die niet van ter dood veroordeelden. — De burgers van Luik, zijn noch belasting- noch leendienstplichtig en hebben ook geen buitengewonen cijns te betalen. — Zij zijn slechts verplicht met den bisschop ten oorlog te trekken, om hun grondgebied te verdedigen en wel eerst, nadat de krijgslieden van den prins veertien dagen te velde zijn.

Dank aan deze heilzame vrijheden, werd Luik spoedig een der bloeiendste steden van ons land; bekwame ambachtslieden kwamen er zich vestigen; men zag er smederijen, wapen- en lakenfabrieken verrijzen; en ten slotte bracht de ontdekking der kolenmijnen in de omstreken machtig veel bij tot de ontwikkeling der metaalnijverheid.

5° **Hendrik de Blinde en Ermesinde.** — *Hendrik de Blinde,* graaf van Namen en Luxemburg, voerde zijn geheel leven oorlog met zijn buren en stierf, bijna honderd jaar oud, in 1196. Deze ridderlijke prins wilde ook aan vele zijner goede steden vrijheidskeuren schenken. Die van Namen, welke ongetwijfeld tot aan het einde der 11de eeuw opklimt, is ons niet meer geheel bekend; doch zij diende tot model, voor die van *Floreffe* en van *Brogne,* die er de voornaamste voorschriften van weergeven. — In de eerste, in 1151, door Hendrik gegeven, lezen wij : « De bewoners van Floreffe betalen geen uitstallingsrechten, op welke markt ook : zij kunnen vrij beschikken, over het minderwaardig hout in de Marlagne en in de andere bosschen van mij; ... en kortom, *evenals de burgers van Namen,* zullen zij vrij blijven van het recht van uithuwelijking en van de doode hand. » — In het jaar 1154, kondigde Hendrik de Blinde *de wet van Brogne* ten gunste van deze gemeente af, welke de zetel was van de abdij van Brogne, door den *H. Gerardus* gesticht, ter plaatse waar nu het dorp van dien naam ligt. Zij bekrachtigde de voorrechten, reeds vroeger aan deze plaats verleend, en verklaarde « dat ieder slaaf, die een jaar en een dag te Brogne zal gewoond hebben, geheel vrij zal zijn, ten opzichte van zijn vroegeren heer, *op gelijke wijze als de burgers van den graaf van Namen vrijgesteld zijn.* » Vervolgens schreef zij verschillende maatregelen voor met betrekking tot het burgerlijk of strafrecht : Degene, die iemand tot bloedens toe slaat, betaalt zeventig stuiver. — Hij die een ander

een lichaamsdeel afrukt, of hem doodt, zal leven tegen leven, en lichaamsdeel tegen lichaamsdeel verliezen. — Alwie een ander schade berokkent, is verplicht dit te herstellen. — Voor den koop en verkoop van handelswaren, volge men geheel en al de voorschriften, te Namen in gebruik.

Ermesinde, dochter van Hendrik den Blinden, volgde haren vader op in het graafschap Luxemburg. Evenals hij, verleende zij talrijke voorrechten aan de gemeenten, en vrijheden aan de steden, Luxemburg, Echternach en Thionville. Tot dezen tijd klimt op, de beroemde *wet van Beaumont;* zij werd in 1182 aan de stad Beaumont in Frankrijk verleend, door den bisschop van Reims, en kwam spoedig, geheel of gedeeltelijk in gebruik, in de talrijke steden van Luxemburg. « Het is de eenige in België, zegt M. Kurth, die het beginsel van de ruimste, bijna van de meest souvereine, onafhankelijkheid der gemeente heeft verkondigd. » — Men oordeele : Het beheer der gemeente, wordt er in gezegd, wordt toevertrouwd aan eenige burgers, door de notabelen gekozen. — De bewoners krijgen in de gemeente den grond, noodig om in hunne levensbehoeften en in die hunner familie te voorzien. — Zij kunnen gebruik maken van het water en de bosschen der gemeente. — Zij zijn vrij van den krijgsdienst, mits betaling eener belasting aan den heer door ieder burger.

HOOFDSTUK III.

NAIJVER TUSSCHEN DEN ADEL DER STEDEN EN DE GILDEN IN DE 14de EEUW.

Na de stichting der gemeenten (zie bladzijde 45) vormden zich, in de meeste dezer, twee wel onderscheiden partijen : die der *Grooten* en die der *Kleinen.* Tusschen deze, braken lange burger-oorlogen uit, vooral in de 13de en 15de eeuw. Zij eindigden, in 't algemeen, met de overwinning van de volkspartij en met het verleenen, van beroemde keuren, door de vorsten : de *Vrede van Fexhe,* in het vorstendom Luik en de *Blijde Inkomst,* in Brabant.

I. — Het vorstendom Luik.

Hendrik van Dinant. — Ondanks de vrijheden door Albrecht van Cuyck aan de Luikenaren toegestaan, werd de rust der stad toch spoedig door

burgeroorlog verstoord. In het jaar 1253 namen de gilden en de kleine burgerij de wapenen op tegen den adel en den vorst. In dien tijd regeerde *Hendrik van Gelder*, een hoovaardig en eerzuchtig heer; hij voerde slecht den titel van *gekozene*, omdat hij nog niet de kerkelijke wijding ontvangen had. De edelen en rijke burgers konden slechts openbare ambten bekleeden : zij vormden eene bevoorrechte klasse en hadden gaarne het volk in dezen toestand van afhankelijkheid gehouden; maar de zaak der Kleinen vond een krachtigen voorvechter, in den persoon van *Hendrik van Dinant*. — Alhoewel gesproten uit eene adelijke familie, verdedigde hij de rechten van het volk, met evenveel ijver, als welsprekendheid, en hij verdiende genoemd te worden de *Waalsche tribuun*. Hij verkreeg zulk een overwicht op de menigte, dat de Grooten zijn invloed wenschten te ontzien en besloten aan de gilden toe te staan, twee *meesters der stad* te kiezen, wier benoeming zij, tot dan toe, aan zich zelf hadden voorbehouden. De Kleinen brachten hunne stem uit op hun leider, Hendrik van Dinant, die aldus, in het jaar 1253, de *eerste* burgemeester van Luik werd, door 't volk benoemd. Aanstonds bij zijn optreden, richtte hij het volk legersgewijze in : de stad werd verdeeld in zes *buurten* of kwartieren; aan 't hoofd van iedere buurt, stond een kapitein, die onder zijn bevel had, een zeker aantal *twintigmannen*, die ieder op hunne beurt, twintig man van dezelfde buurt of van dezelfde straat aanvoerden. Andere steden van het vorstendom, Hoei, Sint Truiden en Dinant namen onmiddelijk deze inrichting over. — Deze maatregelen wekten het wantrouwen op van den adel en van den prins, en de strijd ontbrandde tusschen de twee wedijverende partijen. Na, voor de eerste maal in het jaar 1254, verslagen en begenadigd te zijn, hernieuwde Hendrik van Dinant weer het verbond tusschen Luik, Hoei, Sint Truiden en Dinant en begon wederom den oorlog. Tegenover de troepen der gemeenten, stelde Hendrik van Gelder de vereenigde feudale troepen; de hertog van Brabant, die zich te Namen had teruggetrokken, de graafschappen Looz, Gelder en Gulik sloten hun troepen bij die van den prins van Luik aan. Sint Truiden en Hoei bezweken beurtelings; ook Dinant zag af van den strijd; en de Luikenaren, door hunne tegenstanders omsingeld, moesten onderhandelen en zich overgeven. Het verbond tusschen die gemeenten onderling, werd ontbonden verklaard en verboden; de indeeling in groepen van twintig werd afgeschaft en de benoeming der meesters, weer in handen der schepenen gesteld. — Hendrik van Dinant werd verbannen. Hij trok zich terug te Valenciennes, aan het

hof van Margaretha van Konstantinopel en eindigde daar in stille vergetelheid een korte en woelige loopbaan.

De Luiksche Metten (1312). — In het begin der volgende eeuw werd de strijd nog heviger tusschen de Grooten en Kleinen hervat. De burgeroorlog tusschen de Awanen en Waroux, die toen woedde, had reeds aan honderden dappere ridders het leven gekost en de macht der hoogere standen aanzienlijk verzwakt. — Eene andere droevige gebeurtenis bevestigde, tijdelijk, de nederlaag van de partij der Grooten. Deze laatsten immers, waren vast besloten, zich van hunne tegenstanders te ontdoen en zich van de stad meester te maken; daarom beraamden zij eenen aanslag en waagden stoutmoedig eene overrompeling. Zij kwamen overeen, om in 't geheim samen te komen en om, begunstigd door den nacht, de hoofden des volks en hunne voornaamste aanhangers, te overvallen en te vermoorden. Maar deze waakten. Op het oogenblik, dat de edelen, die te middernacht op de marktplaats bijeengekomen waren, de uitvoering hunner afschuwelijke plannen voorbereidden, werden zij plotseling door hunne tegenstanders aangevallen, juist toen zij meenden hen te verrassen. Te dapper, om te wijken of te ontvluchten, boden zij heldhaftig het hoofd aan de vijandelijke menigte. Slechts bij het aanbreken van den dag, trokken zij uitgeput en zeer in getalsterkte geminderd, doch altijd strijdend, door de straten der stad terug. Twee honderd van hen moesten een schuilplaats in de kerk van Sint Maarten zoeken. Daar werden zij aanstonds ingesloten : hout, stroo en andere brandbare stoffen werden voor de deur opgestapeld, en in brand gestoken, en weldra stond de heele tempel in vlam. Zij, die zich binnen bevonden, stikten, verbrandden of werden onder de puinen van het gebouw verpletterd. Deze droevige ramp heeft in de geschiedenis den naam gekregen van *Luiksche Metten* of ongelukkige dag van *Sint Maarten*.

Vrede van de Fexhe (1316). — Deze strijd eindigde met *den vrede van Angleur*, in 1313 gesloten. Deze schonk groote voordeelen aan het volk : hij bepaalde onder anderen, dat niemand meester of gezworene (beheerder der gemeente) kon zijn, tenzij hij ingeschreven was, in een der 25 (toen bestaande) goede gilden der stad. — Drie jaar later, nadat er weer nieuwe onlusten waren uitgebroken, bekrachtigde de bisschop Adolf de la Marck, door den *vrede van Fexhe*, de vroegere vrijheden van het land. Hier volgen de voornaamste voorschriften van deze gedenkwaardige keur, welke men waarlijk eene nationale grondwet kan noemen, wijl zij niet enkel op een of meer steden van toepassing was, maar het algemeen beheer van het geheele vorstendom regelde.

De vroegere vrijheden der goede steden en van het land in 't algemeen, worden gehandhaafd en zullen bewaard blijven. — Niemand mag aangehouden worden, tenzij op bevel der schepenen. Iedereen moet overeenkomstig recht en billijkheid behandeld worden. — De beambten van den bisschop, zullen bij het aanvaarden van hun ambt, moeten zweren, dat zij iedereen naar recht en billijkheid zullen behandelen; de bisschop verbindt zich iederen beambte te straffen, die zijn eed zal schenden; indien de bisschop zelf zijne belofte verbreekt, en het verdrag overschrijdt zal geheel het land zich tegen hem verheffen. — « Indien de wet en de gewoonten van het land, te ruim, te bekrompen of te eng bevonden worden, moet men er, op tijd en plaats, naar het *Gevoelen van het land* in voorzien. » Het gevoelen van het land nu, was de nationale wil, de eenparige meening der drie *Standen : geestelijkheid, adel* en *burgerij* van het vorstendom. Het behoorde dus, tot de bevoegdheid van het volk in zijn geheel, de wetten te maken, ze te veranderen en te verklaren. Zoo werd het *beginsel der volkssouvereiniteit* aangenomen.

De vrede van Fexhe, de *groote keur der Luikenaren* genoemd, werd de grondwet van het land van Luik. Vele geschillen echter ontstonden tusschen den Prins-Bisschop en verschillende zijner goede steden : om nu, op eene vreedzame wijze, de geschillen, die in 't vervolg konden rijzen, te vereffenen, stelde Adolf de la Marck, in 1343, *de rechtbank der XXII* in, zoo genoemd, wijl zij uit twee en twintig leden was samengesteld : vier afgevaardigden vertegenwoordigden er de geestelijkheid, vier den adel, en veertien andere de verschillende steden van het vorstendom. De burgerij was dus in de meerderheid : en wijl deze rechtbank de ernstigste aangelegenheden van Kerk en land beoordeelde, werd zij voor de Luikenaren, de kostbaarste waarborg, de beschermster hunner vrijheden.

II. — Brabant.

De Keur van Kortenberg (1312). — Onder de regeering van *Jan II*, zoon en opvolger van Jan I, den Overwinnaar, braken hevige twisten uit, tusschen den adel en de gilden, en onlusten bevlekten de voornaamste steden van Brabant met bloed. Om er een einde aan te maken, kondigde Jan II, in 1312, *de keur van Kortenberg* af : evenals de vrede van Fexhe, bekrachtigde zij eerst de vrijheden, vroeger verleend; zij bepaalde vervolgens, dat een raad, samengesteld uit veertien leden, waarvan vier voor den adel en tien

voor de Brabantsche steden, op geregelde tijden te Kortenberg, halverwege Brussel en Leuven, zou vergaderen : aan dezen was opgedragen, te waken voor de uitvoering der wetten, en de dwingelandij der heeren tegenover

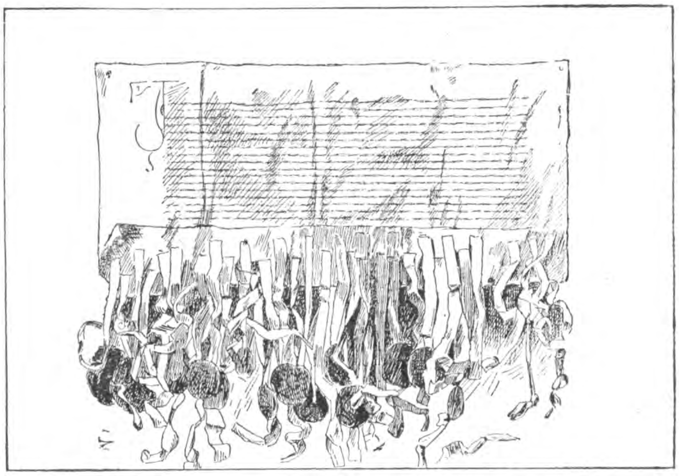

Pl 19
Keur van Kortenberg door Jan II, in 1312, aan de Brabanders gegeven.

het volk, te onderdrukken. De beslissingen en uitspraken van dezen raad — *Vergadering van Kortenberg* genoemd — hadden kracht van wet, door geheel Brabant.

De Blijde Inkomst (1356). — Jan III, opvolger van Jan II, stierf in 1355, en liet slechts dochters achter : de oudste, *Johanna*, welke haren vader opvolgde, huwde met *Wenceslaus van Luxemburg;* en zoo werden, voor eenigen tijd, de drie hertogelijke kronen van Brabant, Limburg en Luxemburg vereenigd. — Bij de troonsbestijging der nieuwe vorsten, besloten de steden van Brabant, in een enkel wetboek, de voornaamste vrijheden, welke hun de hertogen van Brabant op verschillende tijden geschonken hadden, bijeen te brengen : en dat noemde men *de Blijde Inkomst.* Johanna en haar echtgenoot, en later hunne opvolgers, namen eerst het bestuur in handen, nadat zij gezworen hadden de Blijde Inkomst na te leven; en deze beroemde keur bleef, tot aan het einde der vorige eeuw, de grondwet van Brabant. Juist als de grondwet, regelde zij alles, wat betrekking had op het algemeen beheer van het land. Hier volgen de voor-

naamste bepalingen, welke zij bevatte : Geene belangrijke beslissing mag genomen, geen verbond gesloten worden zonder toestemming der steden. De vorst kan geen oorlog verklaren, alvorens met de Staten overlegd te hebben. — De magistraten der gemeenten, moeten rekenschap geven van hun beheer. Zij zijn verantwoordelijk. — Niemand mag een openbaar ambt bekleeden, die niet geboren noch gevestigd is in Brabant. — De Staten van Brabant worden twee maal 's jaars samengeroepen. — De onafhankelijkheid der afgevaardigden en de vrijheid van stemmen worden gewaarborgd. — De beambten en de vorst zweren de Blijde Inkomst na te leven. — De Brabanders zijn van hunnen eed van gehoorzaamheid aan den vorst ontslagen, indien deze, de vrijheden, door de keur bekrachtigd, schendt.

Verval van Leuven 1383. — Wenceslaus echter was niet gelukkig in het binnenlandsch beheer van zijn hertogdom. In verschillende steden braken onlusten uit, tusschen het volk aan den eenen, en den adel en de rijke burgerij aan den anderen kant. Te Brussel verkreeg deze laatste partij gemakkelijk de bovenhand : maar te Leuven werden de gilden ondersteund door den meier *Pieter Coutereel*, en de hertog deed niets, om den opstand te dempen : men legde hem zelfs ten laste, dat hij de volkspartij begunstigde en er groote sommen gelds van trok. Maar later werd het oproer zoo schrikwekkend, dat hij zich genoodzaakt zag, streng tegen de muiters op te treden : deze immers hadden zich van zeventien magistraten van den adel meestergemaakt, sleepten ze naar de eerste verdieping van het stadhuis en wierpen ze door de vensters op de pieken der soldaten, die op het openbare plein verzameld stonden. Wenceslaus drong toen, aan 't hoofd zijner troepen, de stad binnen en toen de inwoners hem barrevoets en geknield, om vergiffenis smeekten, nam hij hunne onderwerping aan (1383). — Maar deze voortdurende woelingen en wanordelijkheden hadden de zaken te gronde gericht : onzeker van de toekomst, verliet het werkvolk de stad en bracht de lakennijverheid over naar het buitenland, voornamelijk naar Engeland. Toen zag men de stad Leuven, die ten tijde van haar bloei meer dan 100.000 inwoners geteld had, meer en meer vervallen.

Korten tijd daarna, stierf Wenceslaus op zijn kasteel te Luxemburg. Johanna behield Brabant en Limburg, die later aan 't huis van Bourgondië overgingen, wijl haar zuster, Margaretha, gehuwd was met den graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Male, schoonvader van Filips den Stouten eersten hertog van Bourgondië.

HOOFDSTUK IV.

STRIJD DER VLAAMSCHE GEMEENTEN TEGEN DEN KONING VAN FRANKRIJK.

—

I. — Breydel en De Coninc; — Zannekin.

Inlijving van Vlaanderen (1300). — Ten gevolge van de vrijheden, welke de gemeenten genoten en van den arbeid der gilden, was Vlaanderen, tegen het einde der 13de eeuw, een der bloeiendste streken van Europa geworden toen vatten de koningen van Frankrijk het plan op, hunne souvereine macht over dit graafschap, een der voornaamste leenen hunner kroon, te herstellen. Koning Filips de Schoone hitste de Vlamingen, door zijne listen, tegen hunnen graaf aan, en zoo vormden zich in Vlaanderen twee partijen. De eene, de Fransche partij, bestond voornamelijk uit groote heeren en rijke burgers : dit waren de *Leliaerts*, zoo genaemd naar het woord *lelie*, wegens de lelie, welke in het wapen van Frankrijk prijkte; de andere, de volkspartij, welke den graaf genegen was, omvatte de kleine burgerij en de gilden; zij werden de *Klauwaerts* genoemd, naar het woord *klauw*, zinspelend op de klauwen van den leeuw van Vlaanderen. — De eeuwenoude naijver, tusschen Frankrijk en Engeland, was reeds eene oorzaak van verdeeldheid dezer beide landen : bovendien zag Filips de Schoone, zeer ongaarne, de verloving van den prins van Wales met de dochter van *Guy van Dampierre*. Onder voorwendsel, afscheid te nemen van deze prinses, welke zijn petekind was, lokte Filips haar met haren vader naar Frankrijk en liet hen vervolgens beiden in de gevangenis werpen. Guy herkreeg niettemin zijne vrijheid en maakte er gebruik van, om met den koning van Engeland en den keizer van Duischland, tegen Filips den Schoonen een verbond te sluiten; deze nu, welke slechts naar eene gelegenheid zocht, om Vlaanderen te bemachtigen, beschuldigde zijn vazal van ontrouw, wierp hem opnieuw in de gevangenis en verklaarde het graafschap vervallen, ten voordeele van zijn kroon (1300). Het volgende jaar kwam hij met zijne echtgenoote, Johanna van Navarre, zijn nieuw gebied bezoeken, en deden beiden te Brugge hunne plechtige intrede : het volk hield zich koel en terughoudend tegenover den Franschen monarch; maar

de Leliaerts spreidden ter zijner eer zulk eene pracht ten toon, dat zij de souvereinen zelf verblindden.

Breydel en De Coninc : de Brugsche Metten (1302). — Op het punt Vlaanderen te verlaten, vertrouwde Filips de Schoone het bestuur van het graafschap toe, aan een heer, met name, *Jacob van Châtillon*, een oom der koningin. Dit was eene daad, die van weinig staatkundig doorzicht getuigde, want Châtillon was, evenmin als de officieren zijner omgeving, bekend met de zeden, instellingen en vrijheden der Vlaamsche gemeentebewoners. Bovendien maakten de Franschen zich spoedig, door hun verwaandheid gehaat, ja beproefden zelfs de stad Brugge hare oude voorrechten te ontnemen. Zoo prikkelden zij het volk tot hevig verzet, en twee Bruggelingen, *Pieter De Coninc* en *Jan Breydel* kwamen langs de oevers van het Zwin, met meer dan 5000 bannelingen overeen, den tegenstand te regelen : allen zwoeren, het vaderland van de vreemde overheersching te bevrijden. In den nacht van den 18 Mei 1302, keerden zij te Brugge terug : stilzwijgend verspreidden zij zich in de straten en bleven dan, in kleine troepen voor ieder huis, door Franschen bewoond, staan. Toen het sein gegeven werd, sloegen zij de deuren in, overvielen de vreemdelingen en vermoordden meedoogenloos al degenen, die niet behoorlijk de woorden, *schild en vriend*, konden uitspreken. Deze vreeselijke slachting duurde tot 's morgens vroeg en kostte aan meer dan 4000 Franschen het leven : in de geschiedenis heeft zij den naam van *Brugsche Metten* gekregen.

Pl. 20 — Standbeeld van Breydel en De Coninc te Brugge.

Slag der Gulden Sporen (1302). — Jacob van Châtillon was slechts met behulp eener vermomming aan den dood ontsnapt : in volle vaart rende hij naar den koning van Frankrijk, om hem het gebeurde mede te deelen. Bij het vernemen van dat bloedbad, zwoer Filips de Schoone, zich op schitterende wijze te wreken. Hij zond een leger van 60.000 man naar Vlaanderen, onder bevel van zijn neef Robert van Artois : in de gelederen stond de keur der

Fransche ridderschap; de fiere baronnen, in gulden wapenrusting, lieten hunne rijke vlaggen in de zon wapperen : allen brandden van ongeduld, want de koning had hun gelast de steden te plunderen, de landerijen te verwoesten, en de Vlaamsche bevolking uit te roeien. — Zonder weerstand te ondervinden naderden de Franschen Kortrijk : ten Oosten der stad, in de vlakte van *Groeninghe*, stonden zij, den 11 Juli 1302, plotseling tegenover de gesloten kolonnen der gemeenten, onder bevel van Breydel en De Coninc en ten getale van ongeveer 20.000 man. — Bij de eerste ontmoeting,

Pl. 21. — Slag van Groeninghe.

meenden de Fransche ridders deze geringe burgers, welke zij diep verachtten te verpletteren. Maar de Vlamingen streden voor hun goed en hun leven, voor de onafhankelijheid van hun land en de eer hunner families : en op het punt handgemeen te worden, terwijl hunne aanvoerders de H. Communie ontvingen, kusten de soldaten, vol eerbied, den Vaderlandschen grond, waarvoor zij gingen strijden, en dien zij bereid waren met hun bloed te kleuren. — Een beekje, dat door een moerassige weide stroomde, scheidde de beide legers : vol ongeduld, om slaags te raken, wilden de Fransche ridders in galop erover trekken, maar wijl zij zware wapenrustigen droegen, bleven zij met hun paarden in de modder vastzitten. Toen naderden de mannen der gemeenten, in dichte rijen, onder den kreet : *Vlaanderen den leeuw!* Zij sloegen de vijandelijke schutters terug en richtten een ver-

schrikkelijk bloedbad aan, onder de Fransche heeren : 63 prinsen, meer dan 7000 ridders en 20.000 man voetvolk, kwamen op dezen dag om : Robert van Artois en Jacob van Châtillon sneuvelden eveneens. Te midden der hoopen lijken, gekneusd, en met bloed en slijk bedekt, verzamelde men meer dan 700 gulden sporen, welke men aan 't gewelf der kerk van O. L. Vrouw te Kortrijk ophing : daar vandaan komt de naam van *Gulden Sporenslag*, welke aan deze groote overwinning der Vlaamsche gemeenten, op den koning van Frankrijk gegeven werd.

Slag van Mons-en-Pévèle (1304) : het verdrag van Athis-sur-Orge (1305). — Vlaanderen was gered! Het was wederom vrij : maar de strijd zou spoedig herbeginnen. Vol verlangen, de bloedige nederlaag van Groeninghe te wreken, kwam Filips de Schoone, in persoon, de Vlamingen aanvallen en leverde den slag van *Mons-en-Pévèle*, in 1304; maar de overwinning bleef onbeslist. De koning sloeg toen het beleg voor Rijssel : de bewoners des lands snelden, in menigte, naar deze plaats ter hulp en op het eerste gezicht, kon Filips zich niet weerhouden uit te roepen : « Waarlijk, ik geloof, dat het Vlamingen regent! » — Toen stelde hij hen voor, vrede te sluiten, doch onder zeer harde voorwaarden voor Vlaanderen : het graafschap moest den Franschen monarch, eene boete van 400.000 pond betalen, en eene jaarlijksche toelage van 20.000 pond : de koning mocht 3000 burgers tot lange pelgrimstochten veroordeelen : de vestingwerken van vijf groote Vlaamsche gemeenten, Gent, Brugge, Yperen, Ryssel en Dowaai moesten geslecht worden : drie steden, Ryssel, Dowaai en Orchies, bleven in handen van den koning, als waarborg voor de uitvoering van het verdrag, hetwelk gesloten werd te Athis-sur-Orge en door het volk bijgenaamd werd, het *verdrag der ongerechtigheden*. De oudste zoon van Guy van Dampierre, *Robert van Béthune*, tot dan toe gevangen gehouden, moest zeer harde voorwaarden aannemen, om zijne vrijheid te herkrijgen : maar Vlaanderen slaakte opnieuw een oorlogskreet en ten slotte, na bloedige vijandelijkheden werd, in 1320, te *Parijs* voor goed het verdrag gesloten, waarbij de afstand van Ryssel, Dowaai en Orchies aan Frankrijk bekrachtigd werd.

Zannekin : slag van Cassel (1328). — Robert van Béthune werd opgevolgd door zijn kleinzoon, *Lodewijk van Nevers* of *van Crécy*. Deze Lodewijk, in Frankrijk opgevoed, en slechts dit land beminnend, bovendien gehuwd met de dochter van den koning van Frankrijk, kon de wenschen der Vlamingen niet begrijpen : ook zijn beheer was immer onhandig en

rampspoedig. Gedurende zijne afwezigheid, braken onlusten uit in Vlaanderen, wegens de zware belastingen, welke hij er geheven had. De plattelandsbevolking stond op en plunderde een groot aantal kasteelen en groote hoeven. Dan stelden de opstandelingen aan hun hoofd een banneling uit Veurne, *Nikolaas Zannekin* genaamd; zij bemeesterden stad op stad en waren weldra meester van heel het Westelijk gedeelte van Vlaanderen. — Toen riep Lodewijk de hulp in van koning Filips van Valois, die juist tot den troon van Frankrijk geroepen was, om zijn gezag in Vlaanderen te herstellen : Filips kwam aan 't hoofd van een talrijk leger : aan den voet van den berg Cassel, stiet hij op een troep van 12.000 Vlamingen, onder bevel van Zannekin : bij het zien van het groot aantal hunner tegenstanders ontmoedigd, werden de Vlaamsche krijgers in de pan gehakt en hun aanvoerder kwam om in het krijgsgewoel (1328).

Pl. 22.
Standbeeld van Jacob Van Artevelde te Gent.

De dag van Cassel, welke den eersten slag toebracht aan de macht der gemeenten, herstelde in Vlaanderen het gezag van graaf Lodewijk van Nevers; maar korten tijd daarna deed de groote strijd, tusschen Frankrijk en Engeland, nieuwe moeilijkheden rijzen en toen vond hij een geduchten tegenstander, in den beroemden Gentschen volksleider, *Jacob Van Artevelde.*

II. — Jacob Van Artevelde.

Zijn jeugd. — *Jacob Van Artevelde* werd omstreeks het jaar 1285 te Gent geboren. Volgens sommigen, behoorde hij tot eene familie van rijke lakenkooplieden, volgens anderen, maakte hij deel uit van het gilde der brouwers. Zijne eenvoudige manieren in den omgang met de armen, zijn hoog en edel streven met de voornamen, deden hem spoedig het vertrouwen zijner medeburgers winnen; en in de uitoefening der openbare ambten,

waartoe zij hem riepen, werd zijn werken, voor de grootheid van zijn vaderland, met goeden uitslag bekroond.

Onzijdigheid van Vlaanderen. — Een lange en verschrikkelijke strijd, de honderdjarige oorlog was uitgebroken, tusschen Frankrijk en Engeland, en deze beide naijverige naties, zochten, als om strijd, een verbond met de rijke en machtige gemeenten van Vlaanderen te sluiten. Graaf Lodewijk van Nevers, die Filips van Valois uiterst genegen was, wilde de Vlamingen tot de partij van Frankrijk overhalen. Hij liet de Engelsche kooplieden, die zich in Vlaanderen bevonden, aanhouden : toen de koning van Engeland, Eduard III dit zag, verbood hij den uitvoer van wol; en wijl het vervaardigen van laken, de voornaamste tak van nijverheid voor Vlaanderen was, vernietigde hij de welvaart der Vlamingen, in haren oorsprong, want dezen hadden tot dan toe het grootste gedeelte der wol, welke zij voor hun werk noodig hadden, van Engeland betrokken. Het schietspoel viel den wevers uit de hand en het volk werd in vreeselijke ellende gedompeld (1338). In hunnen nood, snelden de Gentenaren naar Jacob Van Artevelde om raad : het viel den *wijzen man* niet moeilijk, hun aan te toonen, dat hun ware belangen, hen voor alles verplichtten, bevriend te blijven met Engeland, zonder daarom den strijd aan te binden met den koning van Frankrijk : in één woord men moest de *onzijdigheid,* ten opzichte der twee vijandelijke mogendheden bewaren. Iedereen was het met hem eens : aanstonds werd hij met het voeren der onderhandelingen belast en om hem daartoe de noodige volmacht te geven, kende men hem den titel toe van *hoofdman* der parochie van Sint Jan, met het opperbevel over de stad. Toen zag men dezen eenvoudigen burger met de twee machtigste monarchen van Europa onderhandelen en de onzijdigheid van Vlaanderen werd door beiden erkend en gewaarborgd : van toen af, werden de handelsbetrekkingen met Engeland opnieuw aangeknoopt : wederom verscheen de wol van over zee : het werk werd hervat en Van Artevelde, de redder en sedert dien, de afgod van het Vlaamsche volk, besliste voor immer over het lot van zijn land, zonder ooit een ander ambt uit te oefenen, dan dat waarmee men hem voor 't eerst had bekleed. — In 1339 slaagde hij er in tusschen Vlaanderen en Brabant *een verbond* te sluiten, waartoe, eenigen tijd later, ook de gemeenten van Henegouwen toetraden. Dit had ten doel, tusschen deze landen een duurzamen vrede te behouden, door middel van een aanvallend en verdedigend verbond, vrijheid van handel en eenvormig-

heid van munt. Deze *verdragen van 1339,* welke de zeven vorstendommen Vlaanderen, Brabant en Limburg, Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland verbonden, gaven, in het midden der 14de eeuw, ons in ruwe trekken, een beeld van onze toekomstige nationaliteit. Zij vermeerderden de betrekkingen van land tot land, van stad tot stad en de ellende week overal voor arbeid en welvaart.

Verbond met Engeland. — Te midden van deze algemeene welvaart, welke het werk was, van Jacob Van Artevelde, bewaarde deze steeds zijne eenvoudige zeden van eertijds, en bleef hij wonen in zijn bescheiden woning op het Mangelplein : « Wanneer gij mij een groot en weelderig huis ziet bouwen, zei hij tot zijne vrienden, hebt dan geen vertrouwen meer in mij, en zegt dan, dat ik veranderd ben. » Hij droomde slechts de macht van zijn vaderland te versterken en met dat doel voor oogen, kwam hij er ten slotte toe, een verbond met de Engelschen te sluiten. Eduard III, die den titel van Koning van Frankrijk had aangenomen, beloofde bovendien aan de Vlamingen, zoo zij met hem een aanvallend verbond sloten, belangrijke handelsvoordeelen, alsook de teruggave aan Vlaanderen der steden Rijssel, Dowaai en Orchies, welke bij de verdragen van Athis en van Parijs, aan 't graafschap ontnomen waren. Ten slotte, toen Lodewijk van Nevers, Sohier van Kortrijk, die de Engelsche afgevaardigden met grooten luister ontvangen had, had laten onthoofden, aarzelde Van Artevelde niet meer, en heel Vlaanderen sloot zich met hem bij de partij van Eduard III aan. — Eene laatste poging wilde Filips van Valois nog beproeven; hij slingerde zijn *Interdict* over het graafschap Vlaanderen : de bisschop van Senlis, kwam heel Doornik in den ban slaan; men sloot de kerken, de klokken werden niet meer geluid en de godsdienstige plechtigheden niet meer gevierd; het was alsof steden en dorpen in zwaren rouw gedompeld waren. Maar, ondanks hun vast geloof, weigerden de Vlamingen Engelands partij te verlaten.

Slag bij Sluis (1340). — Van nu af zeker van den trouw zijner bondgenooten, stuurde Eduard III zijne schepen naar de kusten van Vlaanderen : daar ontmoette hij een Fransche vloot van 140 groote bodems en door eene handige beweging, slaagde hij er in, ze in de haven van Sluis in te sluiten : met behulp der Vlamingen, boorde hij ze geheel in den grond. Van dezen gunstigen afloop, maakte de koning van Engeland gebruik en sloeg het beleg voor Doornik, te dien tijde een Fransche stad; maar spoedig stuitte een wapenstilstand den voortgang der vijandelijkheden. Jacob Van Arte-

velde, altijd bekommerd voor de belangen der Vlamingen, liet in dezen wapenstilstand, als voorwaarden opnemen, dat het Interdict zou opgeheven en de schulden van het graafschap, ten opzichte van Frankrijk, zouden vernietigd worden : deze bedroegen ongeveer 30 millioen, en de stukken werden op het openbaar plein van Gent verbrand.

Binnenlandsch beheer. — Deze kostbare voordeelen brachten in Vlaanderen rust en kalmte weer en vermeerderden bovendien den invloed van den wijzen man. Lodewijk van Nevers was naar zijne Staten teruggekeerd; maar, wijl de macht van den Gentschen volksleider hem in de schaduw stelde, aanvaardde hij spoedig de terugreis naar Frankrijk. Van Artevelde werd toen het beheer over het graafschap opgedragen; hij werd in zijne taak bijgestaan door de *drie leden van Vlaanderen;* zoo noemde men een college, samengesteld uit drie afgevaardigden van ieder der drie voornaamste steden van het graafschap, Gent, Brugge en Yperen. Hij moest waken voor de algemeene belangen des lands. — Van Artevelde beschermde ook den handel : hij liet het kanaal van Lieve herstellen, om het vervoer der koopwaren, welke in de havens van Damme en Sluis aankwamen, te vergemakkelijken : wegens den vooruitgang van den landbouw, bracht Vlaanderen zooveel graan voort, dat men groote hoeveelheden naar de naburige landen kon uitvoeren.

Dood van Van Artevelde (1345). — Als een bekwaam bestuurder, bevorderde Van Artevelde, vooral de nijverheid, welke voor Vlaanderen de hoofdbron van rijkdom bleef, doch hij kon den naijver en de geschillen tusschen de verschillende gemeenten, die 't zelfde voortbrachten, niet beletten : men zag stad tegen stad en gilde tegen gilde naar de wapenen grijpen. Te Gent raakten wevers en vollers op het Vrijdagsplein slaags en meer dan 500 man werden gedood. Te midden van deze verwoede gevechten, werd naar de stem van den volksleider niet geluisterd, en de burgers, eerzuchtig en afgunstig, namen iedere gelegenheid te baat, om zijn gezag te ondermijnen. In de maand Juli van het jaar 1345, begaf hij zich naar Sluis, waar hij een onderhoud had met Eduard III : aanstonds verspreidden zijne vijanden het gerucht, dat hij den Prins van Wales de kroon van Vlaanderen op 't hoofd wilde plaatsen, en anderen voegden er aan toe, dat hij zich, ten nadeele der schatkist van het graafschap, verrijkt had. — Bij zijn terugkeer, zag hij met droefheid, dat zijn vroegere partijgangers, op zijnen doortocht, het hoofd afwendden : toen hij in zijne woning terug was, hoorde hij de menigte schreeuwen, en die kreten werden

telkens herhaald : « Ter dood! ter dood! » — Vol woede, trok het volk naar zijn huis, de deuren werden ingeslagen; de volksleider trad naar voren, in de meening de menigte te bedaren, maar hij zag honderden armen zich gewapend en dreigend tegen hem verheffen : met een enkelen bijlslag sloeg Gerard Denijs, een persoonlijk vijand van hem, hem voor zijn voeten neer, op dezelfde plaats, waar acht jaar geleden, de Gentenaren hem tot hunnen leider uitriepen. Als razenden stortten zij zich op zijn lijk, overdekten het met wonden en wierpen het op een vuilnishoop. Toen werd zijn huis geplunderd en, in vreugdevuur, zijne meubels verbrand. Ten slotte werden zijne goederen door de Gentenaren verbeurd verklaard en zijne vrouw en kinderen verbannen. — Zoo kwam, als slachtoffer der ondankbaarheid van het volk, een der beroemdste zonen van België, om het leven.

Lodewijk van Nevers overleefde hem niet lang : het volgende jaar sneuvelde hij in den slag bij *Crécy*, waar hij onder het vaandel van den koning van Frankrijk streed : zijn zoon, *Lodewijk van Male*, volgde hem op. Ook deze moest onafgebroken strijden tegen de Vlaamsche gemeenten, welke een wakkeren verdediger in den zoon van den grooten volksleider, in *Filips Van Artevelde*, vonden.

III. — Filips Van Artevelde.

Lodewijk van Male. — Deze prins werd aldus genoemd, omdat hij op het kasteel van *Male*, bij Brugge, geboren was. In het begin, was zijne regeering gelukkig voor Vlaanderen : evenals Wenceslaus van Luxemburg, was hij gehuwd met eene dochter van Jan III, hertog van Brabant, en wijl zijn schoonbroer den bruidschat, aan zijne echtgenoote toegekend, weigerde te betalen, dwong Lodewijk hem het markiezaat van Antwerpen en de heerlijkheid Mechelen af te staan. — Van den anderen kant, haalde hij den koning van Frankrijk er toe over, de steden Rijssel, Dowaai en Orchies, reeds zoo lang opgevorderd, terug te geven. Tegen dezen afstand beloofde Lodewijk van Male van zijn kant, zijne dochter Margareta ten huwelijk te geven aan *Filips den Stouten*, hertog van Bourgondië en broeder van den koning van Frankrijk : dit huwelijk, dat voor ons land, zoo een groote gevolgen zou hebben, had plaats te Gent in het jaar 1369.

De witte Kaproenen. — Het duurde echter niet lang of Lodewijk van Male maakte de Vlamingen ontevreden, door zware belastingen van hen te eischen, welke hij dan in verderfelijke genoegens verkwistte. Ten slotte

weigerden de Gentenaren te betalen, maar de Bruggelingen boden aan, het te doen, op voorwaarde, dat zij een kanaal van Brugge naar Deynze mochten graven : zij rekenden er op, aldus de koopwaren aan Gent te onttrekken, welke er over de Lijs aankwamen. In deze laatste stad nu, vormde zich aanstonds eene partij, welke men *de witte Kaproenen* noemde, wegens de kap, welke zij als herkenningsteeken aannamen. Onder leiding van hun aanvoerder, *Jan Yoens,* de deken der schippers, verlieten de witte Kaproenen de stad, joegen de werklieden, die aan het kanaal bezig waren, op de vlucht en plunderden de kasteelen van den graaf en van zijne aanhangers. Maar kort daarna, stierf Yoens te Eecloo : zijne soldaten werden in hun stad teruggedreven, belegerd en tot hongersnood gebracht : in dezen hachelijken toestand, dachten zij aan *Filips Van Artevelde,* zij stelden hem aan 't hoofd en riepen hem uit, tot ruwaard of algemeen regent van Vlaanderen.

Slag van Beverhout (Mei 1382). — Van het oogenblik af, dat hij met de hoogste macht bekleed was, toonde Filips Van Artevelde zich den waardigen zoon van den grooten burger, wiens nagedachtenis bij de Gentenaren in eere was. Vooreerst slaagde hij er in, in de belegerde stad koren, meel en vee binnen te brengen; toen hij vervolgens zag, dat zijne nieuwe hulpmiddelen bijna uitgeput waren, haalde hij de Gentenaren over, liever een uitval te wagen dan zich te onderwerpen of van honger te sterven. Aan 't hoofd van 5000 koene burgers, verliet hij de stad en stiet op de troepen van den graaf, 40.000 man sterk, op de heide van *Beverhout* (1382). De Gentenaren stonden één tegen acht : maar zij streden zóó dapper, dat zij de overwinning behaalden. Zij vervolgden de vijanden tot Brugge en plunderden het paleis van Lodewijk van Male : de graaf dankte zijn leven, aan de toewijding eener oude vrouw, die hem onder een matras op een arm zolderkamertje verborg. Den volgenden morgen, kocht hij, in boer verkleed, een paard, maakte zich uit de voeten en ging tegen zijne onderdanen de hulp van den koning van Frankrijk inroepen.

Slag van Roosebeke (November 1382). — Aan het hoofd zijner groote vazallen en van een schitterend leger, kwam koning Karel VI hem ter hulp. Maar de Gentenaren hadden reeds alle steden van het graafschap voor hun zaak gewonnen. Filips Van Artevelde zag zich machtiger dan ooit zijn vader geweest was, en hij wachtte, vol vertrouwen, de naderende Franschen af. Men raakte slaags te *West-Roosebeke,* nabij Roesselare, in 1382 : voor de

Fransche ruiterij was het de wraak over Groeninghe : Filips Van Artevelde vond er den dood en de Vlaamsche krijgers werden in de pan gehakt. — Men verhaalt, dat toen Karel VI eenige Gentenaren liet ketenen, een van hen tot hem zeide : « Gij vergist u, Sire, wij zijn vrij : een koning van Frankrijk kan ons wel in boeien slaan : maar boeien kunnen wel onze armen binden, nooit ons hart en onze gedachte. » — De meeste steden moesten zich niettemin onderwerpen, en zoo werd Roosebeke, het eerste graf der vrijheden der gemeenten : het was aan het *huis van Bourgondië* voorbehouden, den laatsten slag aan hunne macht toe te brengen.

VI. — BOURGONDISCH TIJDVAK.

(1385-1482.)

Het huis van Bourgondië op den troon. — Lodewijk van Male stierf in 1384 en liet als eenige erfgename achter *Margareta van Male*. Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, werd alzoo van hoofd zijner vrouw, souverein van Vlaanderen, Artois, Mechelen, Antwerpen en Franche-Comté. Van toen af, bezaten de hertogen van Bourgondië, twee wel gescheiden en afzonderlijke groepen van staten : de eene, aan den voet der Jura gelegen, werd doorsneden door de Saone, en de andere, langs de Noordzee, omvatte de rijke gemeenten van Vlaanderen. — Door voordeelige huwelijken, vermeerderde Filips den invloed zijner familie : zijn oudste zoon, *Jan zonder Vrees,* huwde de dochter van den graaf van Henegouwen, Margareta van Beieren : de broeder van deze prinses, Willem van Beieren, trad in den echt met Margareta van Bourgondië, zuster van Jan, en werd kort daarna graaf van Henegouwen. Eindelijk Antoon van Bourgondië, tweede zoon van Filips den Stouten, werd tot vermoedelijken opvolger aangewezen door Johanna, hertogin van Brabant en Limburg, en weduwe van Wenceslaus. — Zoo werd langzamerhand voor *het huis van Bourgondië,* de weg der grootheid en macht gebaand.

Jan zonder Vrees : slag van Othée (1408.) — Bij den dood van Filips den Stouten, in 1404, volgde hem zijn zoon, *Jan zonder Vrees*, op. Deze prins,

die bijna altijd in Frankrijk vertoefde, waar de twist met de partij van Orleans hem weerhield, nam, slechts in de rampzaligste dagen, welke onze geschiedenis kent, werkzaam deel aan de zaken van ons land.Luik had toen als *magistraat*, een schoonbroer van Jan zonder Vrees, *Jan van Beieren*, een trotsch, aanmatigend en losbandig vorst. Zijne willekeurige handelwijzen en zijne losse zeden, deden de Luikenaren besluiten, hem uit hun stad te verdrijven; hij nu riep tegen hen de hulp in, van zijn broer en van zijn schoonbroer, den graaf van Henegouwen en den hertog van Bourgondië. Deze nu begaven zich op weg, aan 't hoofd van een schitterend leger, dat van Henegouwen, langs de oude Romeinsche heerbaan, naar het land van Luik trok : zij ontmoetten de Luiksche krijgers in de vlakte van *Othée*, in 1408. De botsing was verschrikkelijk, en van beide kanten werden er wonderen van dapperheid gedaan; maar ten slotte, werden de strijders der gemeenten op de vlucht geslagen : meer dan 12.000 Luikenaren bleven op het slagveld. — De magistraat trok van deze bloedige overwinning partij, om zich, op eene vreeselijke wijze, op zijn volk te wreken : wegens zijn wreedheid, verdiende hij den naam van *Jan zonder Genade*, evenals de dag van Othée aan zijn schoonbroer, dien van *Jan zonder Vrees*, bezorgd had. Zijn intrede in de stad Luik, kenmerkte zich door verschrikkelijke terechtstellingen : een menigte burgers, notabelen, zelfs vrouwen en grijsaards werden onthoofd, gevierendeeld of twee aan twee gebonden, in de Maas geworpen. — Bovendien beroofde een onrechtvaardig bevel, door den prins gegeven, de Luikenaren van hunne vroegere vrijheden; het luidde, dat alle magistraten voortaan, door den bisschop zouden benoemd worden : dat de gilden zouden afgeschaft en hunne vaandels vernietigd worden; dat een kapel zou gebouwd worden, ter eere der overwinnaars, op kosten der Luikenaren, en dat dezen aan den bisschop de overdreven som van 220.000 gouden kronen moesten betalen. — Evenals tot den rampzaligen slag van Othée, had Jan zonder Vrees ook zijn deel bij gebracht, tot dit hatelijk bevel : de Luikenaren, slachtoffers, zoowel van den eenen als van den anderen, zwoeren van toen af een onverzoenlijken haat aan het huis van Bourgondië.

Jan zonder Vrees, die naar Frankrijk terugkeerde, waar de strijd tusschen Bourgondiërs en Armagnacs heviger was dan ooit, bleef onkundig van de zaken hier te lande. Eens, toen hij zich naar *Montereau*, voor eene bijeenkomst met den Dauphin, begaf, werd hij op verraderlijke wijze aangevallen en gedood door lieden van de partij der Armagnacs, in 1419.

I. — Filips de Goede (1419-1467).

Oorlog in Frankrijk. — Jan zonder Vrees werd opgevolgd, door zijn zoon *Filips den Goeden*. Bij het vernemen van den aanslag te Montereau, riep Filips zijne vazallen te Atrecht bijeen en een prachtige begrafenis had plaats, ter eere van zijn vader. Toen liet hij, te midden der vergaderde heeren, een *fazant* brengen en volgens de gewoonte van den tijd, zwoer ieder op het dier den moord op Jan zonder Vrees te wreken. — Met dit doel sloot Filips een verbond met de Engelschen; te zamen, drongen zij Frankrijk binnen en brachten het koninkrijk bijna te gronde. Maar de Engelschen maakten hunnen machtigen bondgenoot ontevreden en deze trok zich terug uit den strijd; door den vrede van Atrecht, in 1435 gesloten, gaf de koning van Frankrijk ruimschoots voldoening, voor den moord op Jan zonder Vrees : hij stelde hem persoonlijk vrij, ten zijnen opzichte, van alle verplichtingen der leenmannen en stond hem, onder anderen, af, alle steden van Picardië, aan de Somme gelegen.

2. — Vereeniging der Belgische provincies onder de heerschappij der Bourgondiërs.

Filips de Goede, die bij zijn troonsbestijging het hertogdom Bourgondië en Franche-Comté, de graafschappen Vlaanderen en Artois, het markiezaat Antwerpen en de heerlijkheid Mechelen bezat, slaagde er in *alle staten der Nederlanden, onder zijn schepter te vereenigen* met uitzondering nochtans van het vorstendom Luik, dat een Kerkelijk goed was. Hij verkreeg achtereenvolgens het markiezaat Namen; — de hertogdommen Brabant en Limburg; — de graafschappen Henegouwen, Holland, Zeeland en de heerlijkheid Friesland — en eindelijk het hertogdom Luxemburg. Bovendien verhief hij zijnen neef *Lodewijk van Bourbon* op den Bisschoppelijken troon van Luik en deed zich zelf, *als bestendig en erfelijk momber*, over het vorstendom erkennen.

Pl. 22. — Filips de Goede.

1° **Het markiezaat Namen (1429).** — Willem II, markies van Namen, was te gronde gegaan, door de weelde welke hij

bij feesten en steekspelen ten toon spreidde. Om de schulden van zijn broeder te kunnen betalen, verkocht zijn opvolger, *Jan III*, zijn markiezaat, aan den hertog van Bourgondië, voor de som van 132.000 gouden kronen (meer dan een millioen in ons geld). Hij stierf in 1429 en Filips de Goede nam toen bezit van het land van Namen.

2° **Brabant en Limburg (1430)**. — Toen de hertogin Johanna in 1405 afstand deed van den troon, vervielen Brabant en Limburg aan *Antoon van Bourgondië*, broer van Jan zonder Vrees. Evenals deze, hield hij zich meer bezig met de zaken van Frankrijk, dan met die, van zijn hertogdom; hij sneuvelde te Azincourt, in 1415, en liet twee zonen na. De oudste, *Jan IV*, volgde hem op : hij huwde in 1418 met zijne nicht, Jacoba van Beieren, eenige dochter van graaf Willem van Henegouwen; maar dit ongelukkig huwelijk werd weldra ontbonden. Jan IV stierf in 1427, na eerst een jaar te voren de *Hoogeschool van Leuven* gesticht te hebben, welke in den loop der tijden zoo een groote vermaardheid verwierf. Daar hij geen kinderen had, volgde hem zijn broer, *Filips van Sint Pol* op. Deze stierf zelf kinderloos in 1430 : Brabant en Limburg vervielen toen aan Filips den Goeden, vollen neef der laatste hertogen.

3° **Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland (1433)**. — Na den dood van graaf Willem van Beieren, werden deze landen bestuurd door zijne dochter, *Jacoba van Beieren*. Deze prinses, beroemd om hare schoonheid en om hare ongelukken, was een dubbele nicht van Filips den Goeden, wijl hunne vaders elkanders zusters gehuwd hadden. De hertog van Bourgondië beijverde zich dan ook bijtijds, om zich, voor de toekomst, van de rijke erfenis zijner naaste bloedverwante te verzekeren. — Geen kinderen waren uit het huwelijk van Jacoba met Jan IV van Brabant gesproten : het was dus aan den Bourgondiër, dat de staten van Jacoba moesten vervallen. Maar deze ging, tijdens het leven van haar man, een nieuw huwelijk aan met een Engelsch heer, Humphrey, hertog van *Glocester*. Zij kwam met hem ter inhuldiging naar de steden van Henegouwen; maar Filips belegerde de jeugdige gravin te Bergen, nam haar gevangen en hield haar langen tijd in het kasteel van Gent opgesloten. Zij slaagde er echter in, met behulp van eene vermomming, te ontsnappen en keerde later weer terug in Holland : te *Brouwershaven*, werd zij nochtans verslagen en moest, in 1428, het *verdrag van Delft* teekenen, waarbij zij Filips, als haar eenigen erfgenaam erkende. Korten tijd daarna echter, huwde Jacoba nogmaals in 't geheim, met een Hollandsch ridder, *Frank van Borselen* genaamd; Filips hield

hem eenigen tijd gevangen en veinsde zelfs hem ter dood te willen brengen. Om nu het leven van haar derden man te behouden, stemde Jacoba er in toe, onmiddellijk al hare staten aan Filips den Goeden af te staan, voor haar slechts eenige magere inkomsten behoudend (1433) — Deze ongelukkige prinses stierf drie jaar later.

4° **Luxemburg (1443).** — Er restte den machtigen hertog nog slechts Luxemburg te bemachtigen. Dit hertogdom werd bestuurd door *Elisabeth van Gorlitz,* die achtereenvolgens gehuwd was, met Antoon van Bourgondië en den laaghartigen Jan zonder Genade, magistraat en tevens scheidsrechter van Luik. Daar zij geen kinderen achterliet droeg zij hare Staten aan haren neef, Filips den Goeden, over, tegen eene lijfrente van 8000 florijnen. Zij stierf in 1443, en Filips erfde den troon.

Macht van Filips den Goeden. — Filips vereenigde dus onder zijn schepter, behalve Bourgondië, het uitgestrekte en rijke land, sindsdien bekend onder den naam van *de Nederlanden.* Knap staatsman en machtig souverein, als hij was, werd hij geacht en geëerbiedigd door alle vorsten van Europa, die hem *den Grooten Hertog van het Westen* noemden. Ondanks al zijne macht, had hij toch meermalen te strijden tegen de voornaamste Belgische gemeenten, wier vrijheden hij wilde besnoeien.

B. — Strijd der Belgische gemeenten tegen Filips den Goeden.

1° **De Bruggelingen (1437).** — In het belang van den handel, wilden de Bruggelingen zich meester maken van de vestingen Damme en Sluis, welke door de officieren van den hertog van Bourgondië bezet waren. De hertogin zelf, die zich toen te Brugge bevond, beproefde hen tot bedaring te brengen : maar zij beantwoordden hare verzoenende woorden met beleedigingen. Aanstonds besloot Filips, aan 't hoofd van 1400 ridders, de stad binnen te dringen; maar nauwelijks was hij er met eenige mannen binnengereden, of de poorten werden achter hun rug gesloten : de gezellen van den hertog werden vermoord en hij zelf dankte zijn leven aan de toewijding van twee burgers, die, even de poorten openend, hem gelegenheid gaven naarbuiten te ontsnappen. Weldra strafte hij, door de naburige steden geholpen, de oproerstokers streng en bracht de Bruggelingen tot onderwerping.

2° **De Gentenaren : slag van Gavre (1453).** — De aanhoudende oorlogen van den hertog van Bourgondië en zijn weelderige hofhouding noodzaakten hem zware belastingen te heffen. Reeds had hij zich het wantrouwen des

volks op den hals gehaald, door het veranderen der munten, die niet meer dan twee derden van hun gewicht hadden. Ook wilde hij de Gentenaren een belasting op het zout doen betalen, doch zij geraakten in opstand. Eerst behaalden zij ernstige voordeelen : maar toen eenige verraders hun zeiden, dat de troepen van Filips aftrokken, wijl zij geen soldij kregen, wierpen zij zich vol vertrouwen in de vlakte van *Gavre*. Daar wachtte hen de hertog, die dit vernomen had, met geheel zijn leger op en zij moesten den strijd aanbinden. In hun langen rusttijd echter, hadden zij verleerd de wapenen te hanteeren en zij konden tegen de oude Bourgondische troepen niet stand houden : 20.000 der hunnen sneuvelden, en er was in Gent dien dag niet éene familie, die niet een vader, een zoon of een echtgenoot te beweenen had. Filips wilde het slagveld even afloopen : maar bij het zien van zooveel lijken, riep hij ontsteld uit : « Wat heb ik er mee gewonnen? Het waren mijne onderdanen! » — De stad Gent moest zich onderwerpen, aan den hertog de vaandels der gilden uitleveren en een som van 250.000 goudstukken betalen. De dag van Gavre was alzoo voor den hertog van Bourgondië, een beslissende overwinning op de groote Vlaamsche gemeenten.

3° **De Luikenaren : slag van Montenaeken (1465).** — Wij hebben gezien, welk een afgrond de slag van Othée en de verschrikkelijke wreedheden, welke erop volgden, tusschen de Luikenaren en het huis van Bourgondië gegraven hadden. Na de regeering van Jan zonder Genade, herkreeg Luik zijne oude vrijheden, en de rechtbank der XXII werd hersteld. Maar de benoeming van *Lodewijk van Bourbon*, den neef van Filips den Goeden, in 1455, tot *magistraat*, voorspelde nieuwen strijd. Lodewijk, ter nauwernood 18 jaar, was een hoogmoedig, verkwistend en kleingeestig vorst, die zich spoedig het wantrouwen en de verachting der Luikenaren op den hals haalde. Deze werden bovendien tot den opstand aangehitst door den koning van Frankrijk, Lodewijk XI, wiens macht door die van den Bourgondiër overschaduwd werd : eenparig verklaarden, geestelijkheid, adel en burgerij den magistraat van den troon vervallen, hij echter riep aanstonds de hulp van zijn oom in. De Luikenaren trokken te velde; maar zij werden door het leger van den hertog, bij *Montenaeken*, verslagen, in 1465. Luik, evenals Gent eertijds, moest zich aan den overwinnaar onderwerpen : Lodewijk van Bourbon werd op den bisschoppelijken zetel hersteld, en Filips deed zich, als *bestendig en erfelijk momber*, over het land van Luik erkennen.

4° **De inwoners van Dinant (1466).** — De inwoners van Dinant, onderdanen van den bisschop van Luik, wilden zich bij deze voorwaarden niet neerleggen en werden in hun opstand aangemoedigd door een groepje dwepende Luikenaren, bekend onder den naam van *Kloveniers*. Op hunne beurt, werden ook zij door de agenten van den koning van Frankrijk bewerkt; zij weigerden niet alleen te gehoorzamen, maar voegden er bovendien nog bloedige beleedigingen jegens het huis van Bourgondië aan toe : zij voerden een pop, voorstellend den graaf van Charolais, zoon van Filips den Goeden, tot onder de muren van Bouvignes, een Bourgondische stad, op den anderen oever der Maas gelegen. Deze hechtten zij aan een paal vast met deze woorden : « Ziedaar den valschen verrader, dien de koning van Frankrijk heeft of zal doen hangen. » — De hertog en zijn zoon Karel gingen Dinant belegeren : de bewoners der stad plaatsten toen op de muren der stad het beeld eener spinnende vrouw met dit opschrift :

Quand de filer cette femme cessera,
Le duc Philippe cette ville aura.

Maar het Bourgondisch geschut deed spoedig de wallen ineenstorten, de stad werd genomen en gedurende vier dagen geplunderd, vervolgens verbrand en ten slotte door de bewoners der naburige dorpen gesloopt, welke ieder drie stuiver per dag voor dit werk kregen. Bovendien werden, naar men zegt, acht honderd inwoners, twee aan twee gebonden, in de Maas geworpen; en Filips, bijgenaamd de Goede, schaamde zich niet, om zich naar den oever der rivier te begeven, om bij dit afschuwelijk schouwspel tegenwoordig te zijn. — De inwoners van Dinant, die aan die slachting ontsnapten, brachten naar Frankrijk en Engeland hunne nijverheid en kopergieterijen over, welke zoo lang den rijkdom van hun vaderland hadden uitgemaakt.

De slooping van Dinant was de laatste merkwaardige daad van de regeering van Filips den Goeden : hij stierf het volgende jaar te Brugge aan eene beroerte (1467). Hij had, bijna een halve eeuw, den schepter gevoerd en een der grootste daden uit onze vaderlandsche geschiedenis verricht : de *vereeniging der Belgische provincies onder het gezag van een en den zelfden vorst.*

II. — Karel de Stoute (1467-1477).

Karel de Stoute en Lodewijk XI. — Tijdens het leven van Filips den Goeden, had Lodewijk XI, toen dauphin van Frankrijk, door zijn vader verbannen, edelmoedig gastvrijheid gevonden op het kasteel van Genappe, hetgeen den koning deed zeggen : « Mijn neef van Bourgondië voedt den vos, die zijn kippen zal opeten. » Nooit bevatte eene voorzegging meer waarheid, want, van zijn troonsbestijging af, vond Karel in den koning Lodewijk XI een tegenstander, even gevaarlijk als geveinsd. Karel en Lodewijk waren bovendien twee geheel tegenovergestelde karakters : de eerste kenmerkte zich door zijne vrijmoedigheid en dapperheid : maar hij was trotsch, brutaal en driftig. Lodewijk XI integendeel, was geveinsd, valsch en verraderlijk, sluw en zeer bijdehand : de eerste ging recht af op hetgeen hem in den weg stond : de andere maakte bij voorkeur omwegen. — Karel had de vijandschap van Lodewijk XI te bekampen bij de twee groote feiten, welke zijn regeering kenmerken : 1° zijn strijd tegen *de Belgische gemeenten* en 2° zijn plan, om *een koninkrijk Bourgondië* te stichten.

A. — Zijn strijd tegen de groote gemeenten.

1° De Gentenaren. — Korten tijd na den dood zijns vaders, begaf Karel zich naar Gent, om er zijn intrede te doen. Het volk liep te hoop en eischte, luid schreeuwend, de afschaffing der belasting op het gemaal. Aanstonds verlaat de hertog, vertoornd, zijn paleis en baant zich met stokslagen een doorgang tusschen de menigte : op de Groote markt plein gekomen tracht hij, van af zijn balkon, de opgeruide bevolking te bedaren. Maar een burger, in wapenrusting gestoken, wist het balkon te beklimmen, en dreigde, slaande op de leuning, met een gebaar, den nieuwen hertog. Toen hij echter hoorde, dat het geschreeuw des volks verdubbelde en dat de zware pieken der Vlaamsche burgers op het plaveisel weerklonken, begreep Karel, dat hij moest toegeven. Met woede in 't hart, deed hij het, zich vast voornemend, later wraak te nemen : « Gij, Vlamingen met uwe harde hoofden, gij hebt altijd uwe vorsten veracht of gehaat; ik wil liever door u gehaat dan veracht worden. »

2° De Luikenaren : slag van Brusthem (1467). — Terwijl de Gentenaren aldus in opstand waren met hunnen nieuwen souverein, achtten de Luikenaren door den trouweloozen Lodewijk XI aangehitst de gelegenheid gunstig,

om wederom hunnen bisschop, Lodewijk van Bourbon, neef en bondgenoot van Karel, te verjagen. Hij trok zich te Namen terug, terwijl de Luikenaren zich meester maakten van Hoei en Sint Truiden : maar nabij deze laatste stad, te *Brusthem*, werden de soldaten der gemeenten, door de troepen van den hertog van Bourgondië, in de pan gehakt (1467). — Aanstonds gebruik makend van zijne overwinning, verraste Karel ijlings Luik en liet de muren, torens, poorten en wallen slechten : hij schafte de gilden en de voorrechten der stad af. Ten slotte liet hij, om het laatste spoor der gemeentelijke vrijheden uit te wisschen, de bronzen zuil, het *Perron* genaamd, welke de Luikenaren als het zinnebeeld hunner onafhankelijkheid beschouwden, naar Brugge overbrengen.

De 600 mannen van Franchimont : ondergang van Luik (1468). — Niettegenstaande deze verschrikkelijke verwoesting, namen de Luikenaren, het volgende jaar, de wapenen weer op tegen den hertog van Bourgondië : zij rekenden in dezen strijd op den steun van Lodewijk XI, die hen tot den opstand had aangespoord en hun hulp beloofd had. De koning van Frankrijk nu, bevond zich juist op het kasteel Peronne bij hertog Karel, toen deze het oproer te Luik en de trouweloosheid van zijn gast vernam. Buiten zich zelf van toorn, liet hij Lodewijk XI in den slottoren opsluiten en hij ging zelfs met de gedachte om, hem ter dood te brengen. Maar hij meende beter te doen, met hem deelgenoot zijner wraak te maken : hij stelde hem dus op vrije voeten, nadat hij hem had doen zweren, met hem tegen de ongelukkige Luikenaren op te trekken. Verrader en ondankbaar tevens, liet de koning lafhartig de ongelukkigen, die zich, om zijnentwille, in het verderf stortten, aan hun lot over en hij schaamde zich niet, zich bij den hertog van Bourgondië aan te sluiten, om zijne eigen bondgenooten te gaan bestrijden. — In de maand October 1468, sloegen de beide legers hunne legerplaats op, op de hoogten van Sinte-Walburge welke de stad Luik beheerschen. Deze nu had geen poorten, geen muren, geen grachten, geen kanonnen meer, viel dus in handen van den overwinnaar. Maar 600 mannen, die uit het land van Franchimont waren toegesneld, besloten de stad te bevrijden of te sterven. Aan het hoofd van dit kleine heldenleger, stonden twee wakkere aanvoerders, wier namen, evenals die van Leonidas, aan 't nageslacht verdienen overgeleverd te worden : het waren, *Vincent van Bueren* en *Goes van Strailhe*. In de duisternis eener regenachtige nacht, beklimmen zij in stilte den berg en bereiken het vijandelijke kamp, vermoorden terloops eenige schildwachten en ijlen naar het huis, door Lodewijk XI en den Bour-

gondiër bewoond. Zij waren op het punt er binnen te dringen, toen een stervende soldaat een kreet slaakte, welke hen op het gevaar attent maakte. Aanstonds was het kamp op de been : de Bourgondiërs, die aan een nieuw verraad van Lodewijk XI dachten, doodden zonder onderscheid Franschen en Luikenaren. Een verschrikkelijke strijd heeft plaats in de duisternis en duurt tot het aanbreken van den dag. De bondgenooten zagen toen, hoe gering het getal hunner vijanden was en zij vernietigden ze gemakkelijk : de mannen van Franchimont hadden gezworen te overwinnen, of te sterven, en zij stierven, tot den laatsten toe. — 's Anderendaags en de volgende dagen, werd de stad tot den grond toe vernield : alle huizen, alle gebouwen, uitgezonderd kerken en woningen van priesters en hunne dienaren, werden geplunderd en verbrand : een menigte Luikenaren werden gedood of in de Maas geworpen : anderen, die naar de bosschen in den omtrek gevlucht waren, werden als wilde dieren door de Bourgondiërs achtervolgd. Zoo was de stad Luik, eertijds zoo bloeiend en levendig, plotseling in een hoop puinen herschapen en van zijne moedige bewoners verlaten : Lodewijk XI had verklaard, dat « het beste middel, om de vogels te verjagen, was hun nest te vernielen. »

Onderwerping der Gentenaren. — De Gentenaren, door de verschrikkelijke bestraffing der Luikenaren afgeschrikt, haastten zich hunne onderwerping aan te bieden. Hunne afgevaardigden werden, na lang wachten in de sneeuw, in het paleis van den hertog te Brussel binnengeleid : daar vroegen zij, in tegenwoordigheid van eene menigte heeren en vreemde afgezanten, nederig vergiffenis aan Karel : vervolgens stelden zij hem hunne vaandels en de talrijke voorrechten hunner stad ter hand.

B. — Plan van een koninkrijk Bourgondie.

Plan eener monarchie. — De onderwerping der groote Belgische gemeenten, veroorloofde Karel den Stouten, zich bezig te houden met een plan, dat hij sedert lang overwoog. De twee belangrijkste statengroepen, welke hij bezat, waren door twee groote streken, het graafschap Elzas en het hertogdom Lotharingen gescheiden : Karel wilde nu, door de tusschenliggende landen te vermeesteren, Bourgondië met de Nederlanden verbinden en van geheel zijn grondgebied, eene uitgestrekte en machtige monarchie maken, en zich de titels laten toekennen van *koning van Bourgondië en vicarius van het keizerrijk.* — Indien hij dit schoone plan verwezenlijkt

had, zouden onze voorvaders ongetwijfeld, van dien tijd af, aan de vreemde overheersching ontsnapt zijn : ons land zou *het hart van een bloeiend koninkrijk* gevormd hebben, wijl het zeldzame bestanddeelen van welvaart bezat : wijnbergen in Bourgondië, onuitputtelijke mijnen in de hooger gelegen streken, vruchtbare velden en fabrieksnijverheid in Vlaanderen. Bovendien zou deze nieuwe en machtige staat, tusschen Frankrijk en Duitschland gelegen, ongetwijfeld in de toekomst, vele bloedige twisten en verwoede oorlogen tusschen deze twee landen, verhinderd hebben.

Pogingen om dit te verwezenlijken. — Nadat Karel Gelder veroverd en aldus zijn gebied noordwaarts vergroot had, kocht hij den Elzas van aartshertog Sigismund van Oostenrijk. Hij begaf zich toen naar Trier, waar Frederik III, keizer van Duitschland vertoefde, om van dezen souverein, den titel van koning van Bourgondië te verkrijgen. Frederik was in den beginne zeer geneigd, hem deze waardigheid te verleenen ; maar Lodewijk XI wist in 't geheim den keizer te beïnvloeden, door hem op het gevaar te wijzen van zulk een machtig vorst, tot vazal en buurman, te hebben. Door zijne listen en raadgevingen, bracht hij den monarch zoo goed van zijn eerste voornemen af, dat Frederik heimelijk de stad Trier verliet, den avond, voor dat de kroningsplechtigheid moest plaats hebben.

Slagen van Granson en Murten (1476). — Karel wikkelde zich vervolgens in een oorlog, ter wille van den Aartsbisschop van Keulen, die uit zijne Bisschopsstad verjaagd was : maar te vergeefs belegerde hij *Neuss*, dat meer dan vijftig aanvallen wist af te slaan. — Vervolgens deed hij een inval in Lotharingen en slaagde er in, de stad Nancy te bemeesteren, welke hij voornemens was, hoofdstad van zijn toekomstig koninkrijk te maken. — Ongelukkiglijk wendde hij zich van daar tegen de Zwitsers, die zijne tegenstanders ondersteund hadden. Eerst nam hij de stad *Granson* en liet de bezetting, 800 man sterk, ophangen. Toen de Zwitsers dit hoorden, snelden zij in grooten getale toe, om hunne broeders te wreken ; zij versloegen de Bourgondiërs bij Granson zelf en maakten zich van hunne schatten meester : de rijke Vlaamsche kanten verdeelden zij onder elkaar, en het goud, zilver en de edelgesteenten der overwonnenen, werden, met hoeden, boordevol, afgemeten. — Karel beval toen iederen zesden man in Bourgondië op te roepen en de klokken der kerken te smelten, om er kanonnen van te gieten. Met deze nieuwe krachten viel hij de Zwitsers bij *Murten* aan : maar hij leed eene laatste en bloedige nederlaag : de meeste zijner soldaten vonden er den dood : later verzamelden de Zwitsers hunne

Museum, te Brussel. Fig. 4. — Karel de Vijfde, kind, en de Gentenaren. A. De Vriendt.

beenderen en maakten er eene pyramide van, *het Knekelhuis der Bourgondiërs* genoemd.

Dood van Karel den Stouten (1477). — Door wanhoop verblind, wilde Karel de Stoute den strijd voortzetten. Met de handvol mannen, die hem restte, wilde hij Nancy hernemen op den hertog van Lotharingen, die in zijn hoofdstad was teruggekeerd : maar hij sneuvelde voor deze stad, den 5 Januari 1477. Eenige dagen later, vond men zijn lijk, in het ijs van een vijver vastgevroren : de wolven hadden hem half verslonden, en zijn gelaat was zoo verminkt, dat zijn eigen dienaren hem nauwelijks konden herkennen.

III. — Maria van Bourgondië (1478-1482).

Het Groot-Privilegie. — *Maria van Bourgondië* was nog geen twintig jaar oud, toen zij geroepen werd haar vader op te volgen. Jong en zwak, zonder ondervinding, zonder leger en zonder geld, had zij te strijden, tegelijker tijd, tegen de doodvijanden van het huis van Bourgondië : tegen de groote Belgische gemeenten en tegen den koning van Frankrijk. Inderdaad, aanstonds bij het vernemen van den dood van Karel den Stouten, eischten de voornaamste steden des lands het herstel hunner vroegere voorrechten. Maria haastte zich het hun dierbaar Perron aan de Luikenaren weer te geven, terwijl Brussel, Gent en Brugge de vrijheden, hun door Karel ontnomen, terugkregen. — Bovendien drongen de Staten Generaal, te Gent bijeengekomen, de jeudige vorstin, ter belooning voor hun hulp, een algemeene keur op, de *Groote keur* of het *Groot-Privilegie* genaamd. Deze handhaafde de vroegere vrijheden van iedere provincie : twee Bourgondische instellingen werden opgeheven, de Groote Raad van Mechelen en het Brugsche Vrije : een opperraad van 25 leden, welke de hertogin overal volgde, werd ingesteld : zij en hare opvolgers konden slechts den oorlog verklaren, na de Staten gehoord te hebben; de dienstplicht der vazallen hield bovendien, aan de grenzen des lands op : eindelijk de Staten, zoowel de Staten Generaal, als de afzonderlijke staten van iedere provincie, konden zonder machtiging vergaderen; en ieder edict in strijd met deze voorrechten was van geen waarde. — Van zijn kant, had Lodewijk XI eene zoo schoone gelegenheid, om zijne Staten te vergrooten en om het huis van Bourgondië te vernederen, niet laten voorbijgaan : hij zond geheime boden naar Vlaanderen, om het volk tegen de jeudige vorstin op te hitsen, terwijl zijne legers het hertogdom Bourgondië bezetten; — dat, als

erfdeel, aan Frankrijk verviel — en Picardië en Artois, die van krijgsvolk ontbloot waren, binnendrongen. — In deze allerhachelijkste omstandigheden, zond Maria naar den koning van Frankrijk een gezantschap, bestaande uit twee oude raadslieden van haar vader : de heeren *Hugonet* en *Humbercourt*, eenige Vlaamsche edellieden en de burgemeesters van Brugge en Gent. Lodewijk XI, die opperbest wist « te verdeelen om te heerschen » verzuimde niet, de Vlamingen tegen de hertogelijke raadslieden op te hitsen. Tijdens een nieuw gezantschap, dat dit maal enkel uit vertegenwoordigers der Staten Generaal bestond, wist de slimme souverein de afgezanten te winnen voor zijn wensch, om het huwelijk te sluiten van Maria van Bourgondië met den Dauphin en hij stelde Hugonet en Humbercourt voor, als vijandelijk tegen deze vereenignig gezind en tegen den vrede gekant. Bij hun terugkeer, lieten de Gentenaren de twee raadslieden aanhouden en op onwettige wijze hun proces opmaken door de schepenen, die hen ter dood veroordeelden. Het doodvonnis werd op den Vrijdag-Markt voltrokken, niettegenstaande de smeekbeden van Maria, die de tranen in de oogen en met loshangende haren, tot aan den voet van het schavot, genade voor hen kwam afsmeeken.

Haar huwelijk. (**1477**). — Deze jeugdige hertogin moest eenen echtgenoot hebben, die in staat was, haar te beschermen tegen zoo vele vijanden en de Nederlanden te verdedigen, tegen de aanvallen van Lodewljk XI : men haaste zich, haar in den echt te vereenigen met, aartshertog *Maximiliaan*, zoon van keizer Frederik III. Karel de Stoute had reeds, tijdens zijn leven, dit huwelijk beraamd : den 19 Augustus 1477, werd het te Brugge zonder de minste praal gesloten, wijl de hertogin nog in den rouw was voor haar vader. Dit huwelijk had ten gevolge, dat voor 't vervolg, ons land onder de *heerschappij kwam van het Oostenrijksche huis*, gelijk vroeger het huwelijk van Filips den Stouten met de erfgename van Vlaanderen, de troonsbestijging van het Bourgondische huis had voorbereid.

Haar dood (1482). — Bijgestaan door haren echtgenoot, die, door de overwinning van *Guinegate* (thans Enguinegate), de plannen van Lodewijk XI verijdeld had, legde de hertogin er zich op toe, hare onderdanen, wier afgod zij was, gelukkig te maken. Ongelukkig was hare regeering niet van langen duur. Evenals al de heeren en adelijke dames van dien tijd, hield Maria veel van de vogeljacht : eens toen zij hiermee bezig was in den omtrek van Brugge, viel haar paard bij het springen over een omver-

geworpen boomstam. Met geweld werd zij ter aarde geslingerd en zwaar gewond : den volgenden morgen stierf zij in den ouderdom van 25 jaar. — Met haar stierf dat machtige Bourgondische huis uit, dat bijna een eeuw over ons land had geregeerd.

IV. — Staatkundige, verstandelijke en maatschappelijke toestand van België onder het Bourgondische huis.

Staatkundige toestand. — Ofschoon onder een zelfden schepter vereenigd, behielden de verschillende staten van België toch hun eigen instellingen en hunne oude gewoonten, en hadden in den beginne slechts een gemeenschappelijken vorst. Maar langzamerhand trachtten de hertogen van Bourgondië *eenheid van bestuur* te verkrijgen, door instelling van : 1° de *Staten Generaal*, die voor den eersten keer in 1465 werden bijeengeroepen. Zij waren samengesteld uit de afgevaardigden der verschillende standen des lands : zij kwamen bijeen, bij feestelijke gelegenheden, zooals bij de huldiging van den vorst, om geldelijke bijdragen toe te kennen of wanneer eene belangrijke beslissing, met betrekking tot de algemeene belangen van alle Staten, moest genomen worden ; — 2° de *Groote Raad, die geen vasten zetel had*, ingesteld door Filips den Goeden, bij verordening van 1446. Deze hoogste rechtbank, vergaderd, waar de hertog zelf zich bevond, waakte voor het goed beheer des gerechts « door het bespoedigen der verzoekschriften, voornamelijk van die der armen en kleine luiden, die klachten uitbrachten tegen de rijken en grooten. » Zij besliste in hooger beroep, over de uitspraken der verschillende gerechtshoven van iederen staat. Karel de Stoute verving dezen raad in 1473 door het *Parlement* en vestigde zijn zetel te Mechelen : zijn doel was, er een soortgelijke instelling van te maken, als het Parlement van Parijs — 3° *de Rekenkamer*, eveneens te Mechelen gevestigd, bracht eenheid in het beheer der financiën. — Den 10 Januari 1430, stelde Filips de Goede, bij gelegenheid van zijn huwelijk met Isabella van Portugal, een beroemde orde in, genaamd het *Gulden Vlies*. Aan 't hoofd er van stond de hertog van Bourgondië, en als leden telde zij een en dertig der meest beroemde ridders van dien tijd. Het doel dier orde was, het verdedigen en beschermen van « het katholiek geloof, de rust en den voorspoed van den staat. » Hun voornaamste onderscheidingsteeken was een halssnoer, samengesteld uit sabeltjes of geweren, flikkerend van edelgesteenten, en waaraan was vastgehecht een gouden ramsvacht of vlies.

Verstandelijke ontwikkeling. — Kunsten en wetenschappen werden door Filips den Goeden aangemoedigd en schitterden in vollen luister, gedurende de regeering van dezen vorst : maar zoo was het niet meer gedurende de oorlogen en onlusten, welke de regeering van Karel den Stouten en van Maria van Bourgondië kenmerkten. Filips de Goede had de handschriften, in 't bezit zijner familie, en welke gedeeltelijk afkomstig waren van de graven van Vlaanderen, talrijk verrijkt. Hij maakte er de beroemdste verzameling van zijn tijd van : zij bestaat nog in de Koninklijke Bibliotheek van Brussel en is bekend onder den naam van *Boekerij van Bourgondië*. — Dit bloeiend tijdperk trok eveneens de aandacht, door de aanwezigheid van vele beroemde mannen. De kroniekschrijver *Filippe de Commines*, geboren in het dorp van dien naam, leefde lang aan het Fransche hof : hij schilderde in zijn verhalen de groote oorlogen van zijn tijd. Voor hem waren *George Chastellain* van Aalst en *Olivier de la Marche* reeds met de kroniek van Bourgondië begonnen. — Maar het onderwijs breidde zich vooral uit in de Nederlanden, nadat door de boekdrukkunst de werken der schrijvers vermenigvuldigd waren. *Thierry Maertens* van Aalst was het, die in deze stad, in 1473, de eerste boekdrukkerij van ons land stichtte. Hij had zich naar Italië begeven en studeerde daar, in eene werkplaats te Venetië, de verschillende wijzen, waarop deze nieuwe kunst, door Gutenberg uitgevonden, beoefend werd. In Aalst teruggekeerd, richtte hij eene eenvoudige drukkerij op en moest zelf de eerste letters gieten. Zijne werkplaats bevatte : eene handpers, welke door middel van een hefboom in beweging gebracht werd, een letterkas, een tafel en twee inktkussens, om de letters van inkt te voorzien. — Zoo kon hij in 1473 het eerste boek, dat in onze provincies verscheen, uitgeven. — Vervolgens ging hij zich te Leuven vestigen, waar hij voor de Professoren der Hoogeschool werkte. Tot het einde van zijn loopbaan, drukte hij niet minder, dan twee honderd werken, een buitengewoon aantal voor dien tijd.

Pl. 24. — Standbeeld van Thierry Maertens te Aalst.

De kunsten, welke grooten vooruitgang maakten, voegden aan den luister

van het hof der Bourgondische hertogen, nog nieuwen glans toe. Een groot aantal merkwaardige gebouwen, werden tijdens hunne regeering opgericht of voleindigd : zoo onder anderen de Kathedraal van Antwerpen, de stadhuizen van Brussel, Gent en Leuven, die hunne spitsen of hunne met beeldwerk overladen voorgevels in de lucht verhieven. — Begaafde schilders muntten uit, door hunne werken; de gebroeders Jan en Hubert *Van Eyck*, van Maeseyck, kwamen aan het hof van Filips den Goeden werken, en aan den eersten heeft men de uitvinding, om *met olieverf te schilderen*, toegeschreven : hij had bemerkt, dat noten- of lijnolie, met de verf vermengd, aan deze een merkwaardigen glans gaf en bovendien een groot opdrogingsvermogen bezat. *Hans Memlinc* schilderde voor het Sint Jans-Hospitaal te Brugge, doeken, waarlijk wonderfijn uitgevoerd. — Omstreeks den zelfden tijd begon het vervaardigen van kant, het fortuin van Brussel en Mechelen uit te maken. In 1476 vond de Bruggeling *Lodewijk Berchem* het middel, om *diamant te slijpen*, en eenige jaren later, maakte men in Aalst het eerste, tot dan toe bekende, *klokkenspel*.

Maatschappelijke toestand. — *a) Het hof en de adel.* — Filips de Goede, die, in macht, de meeste vorsten van zijn tijd overtrof, stelde allen in den schaduw, door de schittering van zijn hof : gelijk meer dan een groot veroveraar, wilde hij de slagen, door hem aan de vrijheid toegebracht, doen vergeten door het ten toon spreiden van een ongehoorde weelde en eene ongeloofelijke stoffelijke welvaart. Dikwijls werden prachtige maaltijden in het hertogelijk paleis gegeven : bij een van deze feesten verschenen achtereenvolgens geketende leeuwen, olifanten en eene ontzaglijke pastei, waarin een orkest van acht en twintig muzikanten. — De edelen, die de weelde van den vorst en van het hof navolgden, overlaadden hunne kleederen met goud

Pl. 25. — Hofdames van Filips den Goeden.

en edelgesteenten : bij de steekspelen legden zij eene ongehoorde pracht aan den dag : maar deze groote rijkdom was niet in staat het algemeen zedenbederf te verbergen, dat te dien tijde heerschte en dat zich van het hof over alle standen der bevolking verspreid had.

b) De burgerij. — Van hun kant wedijverden de inwoners der steden in weelde met de heeren. Zij richtten optochten en prachtige feesten in; zooals de *Landjuweelen*, door de gilden en de beroemde *Rederijkers-kamers* op touw gezet. Toen Filips de Goede zijn plechtige intrede in Brugge deed, stroomde er wijn uit de fonteinen, en er was een huis, waarvan de muren geheel met goud en zilver overdekt waren. Dat was, wijl de handel de burgers der gemeenten verrijkt had : ver weg zonden zij de voortbrengselen hunner nijverheid, laken, wapenen, en later, tapijten en kant, terwijl zij in hunne havens, vruchten en wijn uit het Zuiden en kostbare stoffen en reukwerken uit het Oosten ontvingen. De handel was zoo bloeiend, dat op een enkelen dag, meer dan 150 vreemde schepen de haven van Brugge binnenliepen : deze stad bleef de koningin van den handel in onze streken, Maar deze toestand veranderde onder de laatste Bourgondische vorsten, ten gevolge der aanhoudende oorlogen en der langzame verzanding van het Zwin : Antwerpen verdrong langzamerhand het zoolang bloeiende Venetië van het Noorden.

c) Het volk. — Gelijk wij gezien hebben brachten de eerste vorsten van het Bourgondische huis, den doodsteek toe aan de macht der gemeenten en aan de organisatie der gilden : deze laatste zagen herhaaldelijk hunne voorrechten afgeschaft en hunne vaandels vernietigd. En toen, tijdens de bange dagen van Maria van Bourgondië, de volksinstellingen voor een oogenblik hersteld werden, braken er ongehoord hevige opstanden uit in de meeste steden : de notabelen, de rijke burgers, werden beschuldigd de penningen der schatkist verspild te hebben en vervolgens door een opge-wonden menigte ter strafplaats gesleurd. Zoo werd de afgrond tusschen de burgerij en het volk steeds dieper en dieper. — Onder Filips den Goeden, was de algemeene welvaart aan den stoffelijken toestand der gildelieden ten goede gekomen : welstand heerschte er, zoowel in de eenvoudige woning van den werkman der steden, als in de hutten der landlieden. Maar onder zijne opvolgers brachten de rampzalige oorlogen, de aanhoudende troepenlichtingen en de belasting, overal ondergang en ellende : benden boosdoeners zetten de weerlooze bewoners geld af en verspreidden schrik en verwoesting over het weleer zoo bloeiende land.

VII. — BELGIË

ONDER HET OOSTENRIJKSCH-BOURGONDISCHE HUIS.

(1482-1555).

Filips de Schoone (1482-1506). — Maria van Bourgondië liet bij haren dood twee kinderen achter : *Filips,* bijgenaamd *de Schoone* en *Margareta.* Maximiliaan deelde de voogdijschap over hen met de Staten van Vlaanderen, tot op het oogenblik, dat de dood van Frederik III, hem naar Duitschland terugriep: daar werd hem de keizerskroon op het hoofd gezet (1493). Filips de Schoone was toen zestien jaar oud. Zijn jeugd, de herinnering nog steeds levendig aan zijne moeder, zijn beminnelijk uiterlijk en de geheel nationale opvoeding, welke hij ontvangen had, hadden hem vroegtijdig dierbaar gemaakt aan zijne toekomstige onderdanen. Korten tijd na zijne inhuldiging, huwde hij de Infante, *Johanna van Spanje,* dochter van Ferdinand van Arragon en Isabella van Castilië, terwijl zijn zuster Margareta in den echt trad met *Don Juan,* broeder van deze prinses en troonopvolger van Spanje. Maar bij den dood van Don Juan in 1498 vervielen de rechten van dezen aan zijne zuster, en zoo werd Filips de Schoone de vermoedelijke erfgenaam der uitgestrekte en rijke Spaansche bezittingen. — Maar hij stierf in 1506 en zijne echtgenoote was zoo bedroefd, dat zij, naar men zegt, van smart krankzinnig werd : in de geschiedenis heeft zij den naam van *Johanna de Krankzinnige* behouden.

Karel de Vijfde (1506-1555.) Zijne jeugd. — Karel, den 25 Februari van het jaar 1500 te Gent geboren, was slechts zes jaar oud, bij den dood van zijn vader, Filips den Schoonen : zijne moeder was niet bij machte te regeeren, hij werd onder voogdij gesteld van zijn grootvader Maximiliaan. Maar wijl deze Duitschland niet kon verlaten, vertrouwde hij het regentschap en de opvoeding van dèn jongen prins toe, aan zijne dochter *Margareta van Oostenrijk,* met wier wijs beheer wij verder zullen kennis maken.

Adriaan Boyens, hoogleeraar der Godgeleerdheid te Leuven, later Paus onder den naam van Adrianus VI, werd met de letterkundige opvoeding van Karel belast. — Zijne krijgskundige opvoeding werd toevertrouwd aan *Willem van Croy,* heer van Chièvres, die hem den wapenhandel en de

rijkunst leerde, waarin Karel uiterst veel liefhebberij had. — Ten slotte wilde zijne tante Margareta zelf, zijne staatkundige opvoeding op zich nemen : door deze wijze en bekwame prinses geleid, maakte hij zich langzamerhand vertrouwd met de kennis der zaken en met de werkzaamheden van het beheer.

Pl. 26. — Karel de Vijfde.

Zijne macht. — Zoo bracht Karel de Vijfde zijne kinder- en eerste jongelingsjaren in onze streken door. Op den leeftijd van vijftien jaren, werd hij meerderjarig verklaard en als souverein der Nederlanden erkend (1515). Het volgende jaar, bracht de dood van Ferdinand van Aragon, hem in 't bezit van Spanje, de beide Siciliën, en de rijke nog pas ondekte landen van Amerika. In 1519, bij het overlijden van zijn grootvader Maximiliaan, erfde hij de Oostenrijksche erflanden en werd, ondanks den naijver van Frans den 1sten, koning van Frankrijk, door het college der Duitsche keurvorsten, te Frankfort vergaderd, tot keizer van Duitschland uitgeroepen, onder den naam van *Karel V.* — De jeugdige gekozene, die toen in Spanje was, keerde terug naar de Nederlanden en begaf zich over Brussel naar Aken, om zich daar de keizerskroon op het hoofd te plaatsen : de Staten stemden, voor deze gelegenheid, eene buitengewone toelage, en een gedeelte van den adel begeleidde hem met grooten luister door onze gewesten. — Nauwelijks twintig jaar, was Karel reeds de machtigste monarch van Europa, en zou hij met reden hebben kunnen zeggen, dat « de zon in zijne Staten niet onderging. »

Regentschap van Margareta van Oostenrijk. — De regeering van Karel den Vijfden wordt geheel in beslag genomen door de oorlogen, welke hij ondernam tegen *Frankrijk*, de *Turken* en de *Protestanten*. Deze opeenvolgende oorlogen riepen den keizer, nu eens in Italië, dan weer in Afrika, Spanje of Duitschland: hij kon dus al zijne zorgen niet wijden aan het beheer onzer gewesten, die, evenals gedurende zijne minderjarigheid, onder het bestuur bleven van zijne tante Margareta van Oostenrijk. Deze

verstandige en wijze prinses bracht, in dezen tijd van vrede, veel bij, tot den bloei der letteren, kunsten en wetenschappen. In dit tijdperk toen, wegens de Renaissance, de nevelen der Middeleeuwen langzamerhand verdwenen, was Margareta voor onze gewesten, hetgeen Leo X voor Italië en Frans I voor Frankrijk waren : de edelmoedige beschermster aller talenten. Mechelen, de verblijfplaats der Landvoogdes, zag prachtige optochten door zijne straten trekken : aan het schitterende hof der vorstin, kwamen de knapste mannen van dien tijd bijeen : de dichter *Molinet*, secretaris en levensbeschrijver der prinses, de wijsgeer *Erasmus*, de grootste denker van zijn tijd; *Granvelle* en de schilder *Bernard Van Orley*. Margareta, eene hartstochtelijke liefhebster der Letteren en der muziek, had hare eigen fluit en vioolspelers: zij zelve beoefende de dichtkunst en vervaardigde romancen en rondeelen. — Fijn en scherpzinnig van geest, kende zij de kronkelwegen der staatkunde : herhaalde malen, werd zij dan ook tot scheidsrechter bij de twisten der heeren gekozen; door slimme onderhandelingen bereidde zij de verkiezing van haren neef tot keizer voor, en behalve verschillende verdragen ten voordeele van het Oostenrijksche huis, sloot zij, in 1529, met de koningin-moeder, Louisa van Savoye, *den vrede der Dames*, die voor een tijdje Karel den Vijfden en Frans den 1sten verzoende. Het volgende jaar stierf zij: haar dood werd door alle Belgen betreurd : de stad Mechelen richtte, ter gedachtenis aan deze begaafde vrouw, een standbeeld op.

Maria van Hongarije : opstand der Gentenaren (1539).—Maria van Hongarije, zuster van Karel den Vijfden, volgde Margareta van Oostenrijk op, doch bezat niet dezelfde bekwaamheid in het regeeren. De verre oorlogen, door den keizer ondernomen, hadden belangrijke toelagen noodzakelijk gemaakt : maar de Gentenaren steunend op hunne oude voorrechten, welke zij bij de troonsbestijging van Maria van Bourgondië verkregen hadden, weigerden den gevorderden steun te betalen. Zij brachten de zaak voor den Grooten Raad van Mechelen en werden veroordeeld. Terwijl de burgerij op het punt was zich bij deze uitspraak neer te leggen, vormde zich te Gent een volkspartij, voor een groot gedeelte uit wevers bestaande en *creesers* of *schreeuwers* geheeten. Zij stookten onrust door de heele stad, hielden de meest gematigde magistraten aan, brachten een van hen op het schavot en wilden zelfs de stad onder het gezag van Frankrijk stellen. Toen Karel de Vijfde, die zich in Spanje bevond, het gebeurde vernam, trok hij, op uitnoodiging van Frans den Isten door Frankrijk : vergezeld van de landvoogdes

Maria en door een indrukwekkend gevolg begeleid, deed hij, als rechter en als meester, zijne intrede in zijn geboortestad. De *creesers*, plotseling door schrik bevangen, smeekten om genade : maar Karel beval de poorten te sluiten en alle toegangen te bewaken. Toen deed hij de magistraten, voor zich verschijnen, zes man van iedere gilde en de vijftig voornaamste oproermakers; deze laatsten hadden slechts hun hemd aan en bovendien een koord om den hals : van dezen werden er zes en twintig aan den beul overgeleverd; de Gentenaren moesten onmiddelijk 150.000 gouden carolus betalen, en telken jare eene blijvende rente van 6.000 carolus. — Eene nieuwe keur, de *Concessio Carolina* genaamd, veranderde geheel en al de inrichting, van de meest vrije, der Vlaamsche gemeenten : de stad verloor al hare voorrechten; het aantal gilden, welke tot eenvoudige nijverheidsvereenigingen waren teruggebracht, daalde van 53 tot 21, en de benoeming der schepenen, werd aan den vorst toegekend (1540). Ten slotte bouwde men, om de Gentenaren in bedwang te houden, op kosten der stad, eene versterking, op de plaats waar vroeger de wijk St. Bavo was. — Deze verschrikkelijke afstraffing wijst op het einde van de macht en de vrijheden der gemeenten, welke in ons land toch zoo diep wortel geschoten hadden.

Aanwinst van grondgebied : de XVII provincies der Nederlanden. — Aan het gebied van zijn vader in de Nederlanden, voegde Karel achtereenvolgens toe : in 1521 Doornik, dat hij den koning van Frankrijk ontnomen had; in 1528, de heerlijkheden Utrecht en Overijsel welke hem werden afgestaan; in 1536 Drente en het land van Groningen, welke zich aan hem overgaven; in 1543, het hertogdom Gelder en het graafschap Zutphen, waar Karel de Stoute zich eertijds meester van gemaakt had en dat de keizer bij verdrag terugkreeg. — Zoo werden *de XVII provincies der Nederlanden*, onder het gezag van Karel den Vijfden vereenigd. Zij omvatten de vier hertogdommen Brabant, Limburg, Luxemburg en Gelder : de zes graafschappen Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland en Zutphen; de twee markiezaten Namen en Antwerpen; de vijf heerlijkheden Mechelen, Utrecht, Overijsel, Friesland en Groningen. — Karel de Vijfde had, misschien wel, onder invloed der Bourgondische overlevering, het plan opgevat, om de Nederlanden tot een koninkrijk, onafhankelijk van het keizerrijk, te verheffen; hij zou aan dezen nieuwen Staat als vorsten gegeven hebben, zijne dochter Maria en den jeudigen hertog van Orleans, zoon van Frans den I^{sten}, wier huwelijk onder deze voorwaarde zou zijn gesloten geworden. Maar dit plan werd niet ten uitvoer gelegd. — De Nederlanden werden,

onder den naam van *Bourgondische Kreits*, met het keizerrijk verbonden. In 1549 bepaalde de *Pragmatieke Sanctie*, dat de XVII provincies een *onverdeeld en ondeelbaar* geheel zouden uitmaken, erfelijk in de mannelijke linie bij eerstgeboorterecht. Zij bleven niettemin *kleine afzonderlijke Staten*, onder een zelfden vorst, maar ieder met zijn eigen grondwet.

Bestuur. — De keizer gaf aan onze gewesten eene staatkundige inrichting, welke, bijna onveranderd, tot aan de Fransche Omwenteling bleef voortbestaan. — De vorst, die gewoonlijk in het buitenland vertoefde, werd in ons land vertegenwoordigd door een *algemeenen landvoogd* — of eene algemeene landvoogdes — bijgestaan door *drie raden* : de *Raad van State*, voor de meest belangrijke staatkundige zaken : de *Geheime Raad*, voor de regeling van en het toezicht op het gerecht, en de *Raad van Financiën*, voor het beheer der schatkist. — De *Provinciale Staten* waakten in iedere provincie voor het goed bestuur des lands; de afgevaardigden ter algemeene vergadering van alle provincies, vormden de *Algemeene Staten* : ten slotte deed de *Groote Raad van Mechelen*, als hoogste rechtbank, in hooger beroep, uitspraak over de vonnissen der *Gerechtshoven* van iedere provincie.

De Hervorming. — In de eerste jaren der regeering des keizers, drong de Hervorming door in de Nederlanden. Om deze te bestrijden, vaardigde Karel de *plakkaten* uit en vernieuwde en verscherpte ze onophoudelijk.

Bloei van Antwerpen. — Niettegenstaande de noodlottige oorlogen, welke Karel de Vijfde in het buitenland had ondernomen, was België onder zijne regeering zeer welvarend, wegens de bescherming van zijn nijverheid, landbouw en handel. Van af het einde der 15de eeuw, was het brandpunt van verkeer in ons land, overgeplaatst van Brugge naar Antwerpen, : de haven van Damme was voor een gedeelte ondiep, wegens de aanhoudende verzandingen, en de kooplieden hadden de onlusten, welke zoo dikwijls te Brugge, onder het Bourgondische bestuur, uitbraken, ontvlucht. De meesten onder hen hadden zich te Antwerpen gevestigd, dat wil zeggen zoowel in het hartje des lands als aan een breeden en diepen stroom, welke hun eene gemakkelijke verbinding met de zee verzekerde. Zoo werd deze stad, in korten tijd, de eerste handelsplaats der wereld en telde spoedig onder hare inwoners, zeer vele schatrijke kooplieden. Men zegt dat een hunner, Jan Daens genaamd, Karel den Vijfden, wien hij een aanzienlijke som gelds geleend had, aan zijn tafel genoodigd had. Bij het einde van den maaltijd liet hij een kostbaar houtvuur aanleggen en wierp er het briefje, dat de

keizer hem onderteekend had in, terwijl hij zeide : « Sire, ik ben reeds voldoende betaald door de eer welke Uwe Majesteit mij aangedaan heeft door heden met mij het middagmaal te gebruiken. » — Ongelukkig verminderde deze welvaart spoedig onder de regeering van Filips II, wegens de aanhoudende onlusten, waarvan ons land, tijdens de *Omwenteling der 16de eeuw*, het tooneel was.

Afstand en dood van Karel den Vijfden. — Ontmoedigd, bij het zien van den voortdurenden vooruitgang, welke de hervorming maakte, het heerschen moe, bovendien afgemat, door het voeren van zoo lange oorlogen en door zwakte gebroken, besloot Karel zijne laatste levensjaren in rust door te brengen. Den 25 October 1555, verliet hij zijn kleine woning, gelegen waar tegenwoordig het Paleis der Natie staat, om in tegenwoordigheid der vergaderde Staten afstand te doen van den troon. Leunend op den schouder van den Prins van Oranje, die later eene zoo groote rol zou spelen in de geschiedenis, ging hij, vergezeld van zijn zoon *Filips* : hem droeg hij de Nederlanden, en het volgende jaar, Spanje met zijne koloniën over, terwijl hij zijn broeder, Ferdinand de keizerskroon gaf. — Vervolgens scheepte hij zich te Vlissingen voor Spanje in en trok zich terug in het klooster van *Yuste*, in de heerlijke vallei der Estramadura gelegen. Daar leefde hij eenige jaren in zoete en stille afzondering en stierf den 21 September 1558.

VIII. — SPAANSCH TIJDVAK

(1555-1714).

HOOFDSTUK I.

FILIPS II EN DE OMWENTELING IN DE NEDERLANDEN.

(1555-1598).

Oorzaken. — Karel de Vijfde, die geliefd was in België, bovendien een machtig vorst en door het volk bemind, liet de Nederlanden na, aan zijn zoon Filips II, die aan ons land vreemd en vijandig was. In Spanje opgevoed, stond hij niet in de gunst bij zijne onderdanen uit het Noorden, en hij kende zelfs hun taal niet. Hij was droefgeestig van karakter, zijne manieren waren koud en terughoudend, hij sprak zelden en dan nog kort en barsch; in één woord, alles in hem maakte de Belgen afkeerig van een vorst, die vijandig gezind was jegens alles, waar zij aan hielden. — De Nederlanden, evenals de naburige landen, hadden te lijden van de godsdienstige onlusten, welke het gevolg waren van de invoering der Hervorming, en Filips II toonde zich onverzoenlijk in het onderdrukken der ketterij. — Het verblijf der Spaansche troepen in onze gewesten; de benoeming van een vreemdeling, Granvelle, tot voorzitter van den Raad van State voerden ten slotte de algemeene ontevredenheid ten top.

Bovendien werden alle maatregelen, door den koning genomen, tot de verstandigste toe, verkeerd uitgelegd en tegen hem aangewend.

I. — Margareta van Parma.

Vertrek van Filips II. — Op het punt, de Nederlanden te verlaten, om naar Spanje terug te keeren, riep Filips II te Gent eene vergadering der Staten bijeen : en deelde hen vervolgens mede, dat hij het bestuur over onze gewesten toevertrouwde aan zijne zuster, *Margareta van Parma.* De

Staten maakten van deze gelegenheid gebruik, om bij den koning op het vertrek der 3000 Spaansche soldaten, die zich nog in België bevonden, aan te dringen; dit verzoek wekte het wantrouwen op van Filips, die dit als het werk van den Prins van Oranje beschouwde. Men verhaalt, misschien ten onrechte, dat hij, toen hij zich te Vlissingen inscheepte, tegen hem in verwijten losbarstte, en toen de Prins de schuld dezer beslissing op de Staten wierp, antwoordde de koning hem ruw : « Het zijn niet de Staten, maar gij, gij alleen! ».

De Raad van State. — Alvorens België te verlaten, wilde Filips II het een krachtig en degelijk beheer geven. Met dit doel, had hij al zijne zorgen gewijd aan de samenstelling van den Raad van State, wiens taak het was Margareta in het bestuur der zaken bij te staan. Hij bestond uit zes leden, voor het meerendeel, uit de hechtste dienaren des lands gekozen. Het waren : *Granvelle,* bisschop van Atrecht; *Viglius,* een bekwaam rechtsgeleerde en voorzitter van den Geheimen Raad; de graaf *van Berlaimont,* een knap financier; de graven *van Egmond* en *Hoorne,* de toekomende slachtoffers van den hertog van Alva; ten slotte, de Prins van Oranje, *Willem de Zwijger.* — Filips II verkreeg ook van den Paus de oprichting van veertien nieuwe bisdommen in de Nederlanden. In onze gewesten hadden Gent, Brugge, Yperen, Antwerpen en Namen een bisschop en Mechelen werd de aartsbisschoppelijke zetel, welke aan Granvelle met den kardinaalshoed gegeven werd. — Vervolgens beval de koning de plakkaten van Karel den Vijfden tegen de hervormers in al hun gestrengheid uit te voeren.

Verbond der Edelen : de Geuzen (1566). — Een groot aantal edelen, waaronder *Hendrik van Brederode* en *Filips van Marnix,* heer van Sint Aldegonde pleegden overleg, om de afschaffing der plakkaten te verkrijgen en teekenden het verdrag, beroemd gebleven onder den naam *Verbond (Compromis) der Edelen.* Den 5 April 1566 begaven zij zich, ten getale van meer dan twee honderd, naar het paleis van Margareta van Parma, om haar een smeekschrift aan te bieden : daar de landvoogdes zich over dezen stap scheen te verontrusten, zeide de graaf van Berlaimont tot haar : « Vreest niets, Mevrouw, het zijn slechts Geuzen! » — Het besluit was genomen en, eenige dagen later, namen de samengezworenen aan een feestmaal in het paleis van Kuilemburg vereenigd, den naam aan van *Geuzen.* Als kenteekenen droegen zij een napje in het haar, en een

gouden medaille hing om hun hals : aan den eenen kant stond de beeltenis van den koning, aan den anderen kant twee samengevouwen handen, houdende eenen bedelzak; er onder, deze zinspreuk : « In alles getrouw aan den koning, tot den bedelstaf toe. » — Het smeekschrift der heeren eischte de opheffing der plakkaten tegen de hervormden: na het voorgelezen te hebben, stelde Hendrik van Brederode het de landvoogdes ter hand, welke beloofde haar uiterste best te doen, om van haar broeder verzachtende maatregelen te verkrijgen.

De Beeldstormers. — Maar in dien tusschentijd ontstonden er in de Nederlanden ernstige wanordelijkheden. In de omstreken van Yperen hadden de hervormden, toen zij zich naar de preek begaven, beelden, kruisen en andere godsdienstige voorwerpen, welke zij op hun weg ontmoetten, met bijlslagen vernield. Deze barbaarsche manier van handelen, werd op verschillende punten des lands herhaald en zoowel buiten, als in de stad, zag men dweepzieke protestanten het volk tot het plunderen der kerken aansporen. Troepen ellendige vrijbuiters gingen, te zamen met het lage gepeupel, kerken, kapellen en kloosters plunderen en verwoesten. Men heette ze *Iconoclasten*, dat wil zeggen beeldstormers : zij sloegen de altaarversierselen in stukken, verscheurden de schilderijen en wierpen de hosties te midden der puinhoopen, in hun vernielingswoede opeengestapeld. In eenige weken verspreidden zij verdelging en schrik door het land. — Bij het vernemen van deze buitensporigheden riep Filips uit : « Bij de ziel mijns vaders, deze misdaden zullen hun duur te staan komen! » En in zijn woede, zond hij naar België, den wreeden hertog van *Alva,* aan 't hoofd van 20.000 Spaansche soldaten. Bij zijn aankomst verlieten meer dan 100.000 personen ons land. De prins van Oranje gaf al zijn ambten prijs en trok zich in Duitschland, in zijn hertogdom Nassau, terug.

II. — De hertog van Alva.

Onthoofding van Egmond en Hoorne (1568).—Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van Alva, was een der beroemdste generaals uit de oude legers van Karel den Vijfden; maar hij kenmerkte zich vooral, door zijn hoogmoedig, onverzoenlijk en wreed karakter. Hij deed zijn intrede in Brussel den 22 Augustus 1567, en wijl de koning hem, met bijna vorstelijke waardigheid bekleed had, vroeg Margareta van Parma, aanstonds verlof, om België te verlaten. — Den 10 September, richtte de hertog van Alva, in strijd met

de grondwettelijke vrijheid, te Brussel een rechtbank op, *den Raad van Beroerte* geheeten; deze had de opdracht niet alleen al degenen, die aan de jongste troebelen hadden deelgenomen maar ook hen die deze niet belet hadden, te vonnissen en te veroordeelen. Eerst een menigte ambachtslieden, dan edelen, werden voor deze rechtbank gedaagd; wegens de talrijke doodvonnissen, kreeg zij spoedig den naam van *Bloedraad.* De graven Egmond en Hoorne werden er de vermaardste slachtoffers van : bij het verlaten eener zitting van den Raad van State, werden zij aangehouden en naar het kasteel van Gent overgebracht. Een onderzoek werd ingesteld in deze stad; na twee maanden gevangenis, werden zij voor den Raad van Beroerte gedaagd, die hen ter dood veroordeelde wegens majesteitsschennis. Deze onbillijke uitspraak werd den 5 Juni 1568 ten uitvoer gebracht : dien dag verlieten de beide graven het *Broodhuis* waar zij de laatste dagen hunner gevangenis hadden doorgebracht; moedig beklommen zij het schavot, op de Groote Markt, tegenover het stadhuis van Brussel opgericht, te midden eener ontzaglijke menigte, welke een driedubbele haag Spaansche soldaten niet vermocht te weerhouden.

Pl. 27. — Standbeeld der graven Egmond en Hoorne te Brussel.

Algemeene opstand. — De wreedheid van den hertog van Alva, deed een algemeenen opstand in de Nederlanden ontstaan. De ontevredenheid nam nog toe, toen de landvoogd, wegens geldgebrek, twee overdreven belastingen wilde heffen : den *Twintigsten penning*, op den verkoop van onroerende goederen, en den *Tienden penning*, op dien der koopwaren. Volksoproeren braken in verschillende steden uit en spoedig zag men onder den naam van *Watergeuzen* en *Boschgeuzen*, zich troepen hervormden aaneenscharen, om een guerilla -oorlog tegen de Spanjaarden te beginnen. — Gemakkelijk verwierven zij den steun hunne geloofsgenooten, in de naburige landen. Van alle kanten te gelijk, werd de hertog van Alva aangevallen; in het Noorden, door de Geuzen, die zich van den Briel hadden meester gemaakt; in het Oosten, door Willem van Oranje, die aan het hoofd van 20.000 huurlingen naderde; in het Zuiden, door Lodewijk van Nassau,

broeder van den Zwijger, die Bergen overrompeld had, en hij liep zeer groot gevaar; maar hij dankte zijn behoud aan den moord op de Fransche protestanten, bekend onder den naam van de *Sint Bartholomeusnacht*. Bergen werd hernomen; de meeste, in opstand gekomen steden, moesten zich overgeven of werden stormenderhand genomen en verschrikkelijk bestraft : doch te vergeefs sloeg de hertog van Alva het beleg voor Leiden. — In 1573 keerde hij, vervloekt door het volk, dat hij zoo wreed en onmenschelijk behandeld had, naar Spanje terug; gedurende de zes jaren van zijn bestuur waren meer dan 2.000 hoofden, onder het zwaard van den beul gevallen.

III. — Requesens; Don Juan van Oostenrijk; Alexander Farneze.

Requesens. — De hertog van Alva werd opgevolgd door *Don Lodewijk de Requesens*. Zacht en vreedzaam van aard trachtte deze, door verzachtende maatregelen, de kalmte in het land te herstellen : hij kondigde eene algemeene amnestie af, hief den Raad van Beroerte op en schafte de hatelijke belastingen, door den hertog van Alva geheven, af. Niettemin moest hij den oorlog in Holland voortzetten, en sloeg wederom het beleg voor Leiden : de stad werd dapper verdedigd door hare bewoners, die een vreeselijken hongersnood te doorstaan hadden. *Lodewijk Boisot*, een Brusselsch edelman, die door de opstandelingen tot Admiraal van Zeeland benoemd was, deed, na vergeefs beproefd te hebben de belegeraars te verdrijven, de dijken doorsteken; het water overstroomde de velden en Boisot noodzaakte met zijn vloot, de Spanjaarden van post op post terug te trekken. Ter belooning voor deze heldhaftige verdediging, ontving de stad Leiden eene hoogeschool, die weldra beroemd werd. — Het volgende jaar wilde Requesens zich zonder schepen van het eiland Schouwen, in Zeeland, meester maken. Bij ebbe beproefden zijne troepen den zeearm, die Schouwen van het vasteland scheidt, te doorwaden : enkel het gros des legers slaagde er in en vermeesterde Zierikzee, de voornaamste plaats van het eiland; wat de 500 man der achterhoede betreft, deze werden door de golven verzwolgen. Boisot stierf, terwijl hij trachtte Zierikzee ter hulp te komen. — Requesens zelf overleed korten tijd daarna (1576).

Bevrediging van Gent (1576). — De Spaansche troepen echter, die van twee en twintig maanden soldij vorderden, wilden zich zelf betalen door onze gewesten te plunderen. Antwerpen, de hoofdstad van den handel in de Nederlanden, werd door zijn eigen bezetting vernield : meer dan

7.000 personen werden vermoord en meer dan 500 huizen verbrand; in het lokaal der Hanze zag men de soldaten, met wijn, bloed en goud verzadigd, op de trommels de sommen, welke zij den Antwerpenaars afgeperst hadden, verdobbelen. Dit moorden en verwoesten heeft in de geschiedenis den naam behouden van *Spaansche furie*. — Om een einde aan deze verschrikkingen te maken, kwamen de Algemeene Staten, in 1576, overeen om de *Bevrediging van Gent* te teekenen. Dit merkwaardig stuk kondigde eene volledige amnestie af, voor de voorbijzijnde onlusten, en een vereeniging der zeventien gewesten, om het vreemd soldatenvolk te verdrijven, schorste bovendien de uitvoering der plakkaten tegen de ketterij, totdat de Algemeene Staten eene nadere beslissing genomen hadden.

Don Juan van Oostenrijk. — Het verdrag was ternauwernood gesloten, toen men de aankomst vernam, in Luxemburg, van den nieuwen algemeenen landvoogd, *Don Juan van Oostenrijk*. Te Marche-en-Famenne gekomen, kondigde hij het *Eeuwig Edict* af, waarbij hij zich verbond de Spaansche troepen terug te zenden : maar, wijl hij, van den anderen kant, aan de hervormden geen vrijheid van godsdienst kon toestaan, voldeed het Edict aan de Staten niet, en een strijd ving aan, tusschen hen en Don Juan. Deze versloeg het leger der Staten bij Gembloers, leed een kleine nederlaag te Rijmenam, bij Mechelen, en trok zich terug in zijn kamp te Bouges, bij Namen, waar hij kort daarna stierf (1578).

Alexander Farneze. — Don Juans opvolger was *Alexander Farneze*, zoon van Margareta van Parma. Bij zijn aankomst in onze gewesten, vond hij de Nederlanden in volslagen bandeloosheid. Terwijl de afgevaardigden der Staten van Artois en Henegouwen, alsook der steden Rijssel, Dowaai en Orchies, het *Verbond van Atrecht* teekenden en verklaarden, dat zij overeenkwamen enkel den Katholieken godsdienst te handhaven, vormden de provinciën Holland en Zeeland, waarbij zich onmiddellijk of later, Gelderland, Utrecht, Overijssel, Friesland en Groningen aansloten, de *Unie van Utrecht*, in 1579, welke men als de grondslag kan beschouwen van de Republiek der *Vereenigde Provinciën*. In deze beroemde akte, beloofden zij elkaar onderlingen bijstand tegen den vreemdeling, en kondigden vrijheid van geweten af voor het geheele gebied der Unie. De Prins van Oranje, die de ziel der omwenteling was geweest, werd met de hoogste waardigheid bekleed, met den titel van *Stadhouder*. — De helft der Nederlanden was voor altijd voor Spanje verloren, maar Farneze, een knap veldheer, wist al de steden der Zuidelijke provincies, die nog in de macht der hervormden

Museum Brussel. Fig. 5. — Aartshertog Albrecht. Rubens.

Museum Brussel. Fig. 6. — Aartshertogin Isabella. Rubens.

waren, te heroveren. Te Doornik echter ondervond hij hevigen weerstand, van den kant van *Christina van Lalaing,* prinses van Epinoy. Deze heldhaftige vrouw had, bij afwezigheid van haar man, den stadsvoogd, het bevel over de bezetting genomen; altijd op de bres, vuurde zij, gelijk een dapper bevelhebber, de soldaten aan en gaf slechts, op het uiterste gekomen, de stad over. Ter herinnering aan deze schoone verdediging, heeft de stad Doornik voor de prinses van Epinoy een standbeeld opgericht. — In 1584, sloot Farneze Antwerpen in, dat door Filips van Marnix verdedigd werd; om de Hollanders te beletten, over de Schelde de stad ter hulp te komen, liet hij een reusachtige brug over de rivier slaan, van Galloo, op den linker oever, naar Oordam, op den rechter oever. De belegerden beproefden te vergeefs ze, met branders en helsche machines te vernietigen. Ten slotte moesten zij, bij gebrek aan levensmiddelen en wijl zij wanhoopten er te krijgen, de stad overgeven; en zoo teekende Filips van Marnix, die, in het Verbond der Edelen, de eerste verklaring der Omwenteling der 16de eeuw geteekend had, ook de eindakte, de overgave van Antwerpen. De inneming van deze stad, het laatste bolwerk der hervorming in België, maakte de herstelling van de macht van Filips II, over de Zuidelijke provincies der Nederlanden volkomen.

Gevolgen der omwenteling in de 16de eeuw. — De omwenteling was geëindigd. Maar, al had zij ook aan Holland vrijheid en macht bezorgd, voor België had zij de treurigste gevolgen. Gedurende dertig jaren, had het bloed ons land overstroomd, de werkmansbevolking had voor langen tijd, onlusten, moord en de verschrikkingen van den oorlog ontvlucht; landbouw en nijverheid waren bij gebrek aan werkkrachten en veiligheid, in verval geraakt. De braam- en doornstuiken hadden de velden en bouwvallige huizen overdekt: troepen hongerige wolven vertoonden zich zelfs, aan de poorten der ontvolkte steden; eene menigte bedelaars belegerde den drempel der kloosters, en troepen stoutmoedige boosdoeners maakten het land onveilig. De handel en bloei van Antwerpen waren voor twee eeuwen vernietigd ten voordeele van Amsterdam en Rotterdam.

Onder het Spaansche juk teruggebracht, beleefde België echter rustige dagen, onder het bestuur der aartshertogen, *Albrecht* en *Isabella.*

HOOFDSTUK II.

ALBRECHT EN ISABELLA.

(1598-1621.)

De Aartshertogen souvereinen van België. — De opvolger van Alexander Farneze was aartshertog Ernest van Oostenrijk, die na drie jaren stierf en vervangen werd door zijn broeder, aartshertog *Albrecht*. Philips II, die voor dezen de hand zijner dochter *Isabella* bestemde, gaf aan zijnen toekomstigen schoonzoon, een som van vier millioen dukaten in gouden staven, en een leger van 3.000 man keurtroepen. Met deze hulpmiddelen ontnam Albrecht aan de Hollanders de stad Hulst en aan de Franschen Calais. — Vervolgens begaf hij zich naar Spanje, om aldaar met de Infante Isabella in het huwelijk te treden. Filips II stierf : maar, aan den rand van het graf, had hij eene gedachte, door zijn vader langen tijd gekoesterd, weer opgevat, en de Nederlanden in *onbeperkte souvereiniteit* aan de aartshertogen afgestaan. De Belgen, reeds sedert zoo lang door vreemde vorsten als een overwonnen volk behandeld, begroetten deze tijding met vreugdekreten. Ongelukkig had Filips dezen maatregel aan voorwaarden onderworpen, die ten gevolge hadden, dat er alle voordeelen van vernietigd werden : want onze gewesten moesten aan Spanje terugkeeren, indien de aartshertogen kinderloos stierven.

Beleg van Ostende (1601-1604). — In België teruggekeerd, begon de aartshertog Albrecht zijn bestuur met het aanvallen, van een Hollandsch leger, in de duinen bij Nieuwpoort, dat onder bevel van *Maurits van Nassau*, zoon van den Zwijger, aan wal gegaan was. Maar hij werd verslagen en moest gewond en zonder leger naar Brussel terugkeeren. — Het volgende jaar deed hij, van zijne echtgenoote vergezeld, eene nieuwe poging en sloeg het beleg voor *Ostende*, dat door de Hollanders bezet was. De stad, die van den zeekant versterking kreeg, bood gedurende drie jaren aan alle aanvallen weerstand en men zegt, dat meer dan 50.000 man den dood vonden, bij dit moordend beleg. Ten slotte gaf de plaats zich over, maar het was niet meer dan een hoop puinen. Ondanks al de pogingen der aartshertogen, om ze weer te bevolken, bleef zij toch langen tijd nog in den toestand van een verlaten vlek.

Twaalfjarig Bestand (1609-1621).—Dit gedenkwaardige beleg deed den oorlog met de Vereenigde Provinciën niet ophouden; de vijandelijkheden werden voortgezet tot het jaar 1609. Na lange onderhandelingen stemden de Hollanders er in toe, een wapenstilstand van twaalf jaar te sluiten, waarbij de koning van Spanje hunne nationale onafhankelijkheid erkende.— Wat België betreft, dat kwam ten slotte, na zooveel verwoede oorlogen, in het genot van de, voor de nijverheid en handel, zoo noodzakelijke rust en veiligheid. Onder den weldoenden invloed van den vrede, zag men arbeid, orde en rijkdom herleven steden, kerken en hoeven herrezen uit hunne puinen; nieuwe dijken beveiligden de Vlaamsche kusten tegen overstroomingen en de velden, wederom bevolkt, prijkten weer in vollen oogst.

Bloei der letteren, kunsten en wetenschappen in de 16de en 17de eeuw. — In dit tijdperk leefde een groot aantal beroemde mannen, die, met de voortbrengselen van hun geest, den roem en de eer van ons land verre verspreidden. Op het gebied der kunsten verwierf zich, op de eerste plaats, *Pieter-Paul Rubens* (1577-1640), het hoofd der Vlaamsche school, eene vermaardheid. Door Isabella met verschillende diplomatieke zendingen bij vreemde hoven belast, verrijkte hij de schoonste kunstverzamelingen van Europa met zijne prachtige schilderijen : de *Kruisafneming*, welke zich in de Kathedraal van Antwerpen bevindt, wordt als zijn meesterstuk beschouwd. Leerling van Otto Venius, had hij zelf tot leerlingen kunstenaars, die zelf beroemde meesters werden : *Van Dijck*, (1599-1641) vooral bekend als portretschilder; *Jordaens* (1593-1678), wegens de kracht van zijn penseel beroemd; de beide *David Teniers*, die uitmuntten in het voorstellen van tafereelen uit het Vlaamsche leven; hunne kermissen en hunne binnenplaatsen van herbergen zijn onovertreffelijk. De beeldhouwer *Frans Duquesnoy* (1594-1642) blonk uit in het weergeven, in zijne werken, van de natuurlijke bevalligheden der kinderen. De musicus *Orlando di Lasso* (1520-1594), uit Bergen, had zijn kunst met merkwaardige muziekstukken verrijkt. — Op het gebied der letteren noemen wij den geleerde *Justus Lipsius* (1547-1606), hoogleeraar aan de hoogeschool van Leuven; *Filips van Marnix* (1538-1598), te Brussel geboren, zoowel dichter als prozaschrijver, en den Jezuiet *Jan Bolland*, die, in 1643, de uitgave van eene beroemde verzameling, de *Acta sanctorum*, begon, welke na hem door de Bollandisten werd voortgezet. — Onder de geleerden, onderscheidden zich de aardrijkskundige, *Mercator* (1512-1594) te Rupelmonde geboren, die, in 1569, de eerste kaart in 't licht gaf, geteekend volgens de projectie,

waaraan hij zijn naam gegeven heeft; zijn vriend *Ortelius* (1527-1598), van Antwerpen, die den eersten tot dan toe bekenden atlas samenstelde; de plantkundige *Dodoneus* (1517-1585), van Mechelen en de natuurkundige, *Van Helmont* (1577-1644), van Brussel; de wiskunstenaar *Simon Stevin* (1548-1620), van Brugge, die het gebruik der tiendeelige breuken verspreidde; en boven allen de beroemde *Andreas Vesalius* (1513-1564), de vader der ontleedkunde. Te Brussel geboren, was hij langen tijd de geneesheer van Karel den Vijfden; hij trotseerde de vooroordeelen van zijn tijd en was een der eerste, die de menschenlijken durfde ontleden, om alzoo de geheimen van ons organisme en onze ziekten te ontsluieren, waardoor zich talrijke en hevige aanvallen tegen hem verhieven. Bij zijn terugkeer van een pelgrimstocht naar Palestina, werd hij door een storm op de kusten van het eiland Zante geworpen en stierf er van honger.

Dood der aartshertogen. — Het twaalfjarig Bestand was nog niet ten einde, toen de dood van Albrecht, die zoo dierbaar aan de Belgen geworden was, hen kwam bedroeven. Wijl hij geen kinderen naliet, kwam ons land weer onder de heerschappij van Spanje en, tot overmaat van ramp, begon de oorlog wederom met de Vereenigde Provinciën. Isabella, landvoogdes der Nederlanden geworden voor haar broeder Filips III, kon niet beletten, dat de Hollanders zich meester maakten van de steden, 's Hertogenbosch, Venlo, Roermond en Maastricht. Zij stierf in 1633, en liet, ondanks de pogingen van haar beheer, het land verarmd en zonder verdediging achter.

Slag van Rocroy (1643). — Terwijl België zoo wederom onder het Spaansche juk gebracht werd, ontbrandde de dertigjarige oorlog in Duitschland tusschen de Protestanten en keizer Ferdinand II. Kardinaal Richelieu, die toen de politiek van Frankrijk leidde, verbond zich met de hervormden van Duitschland en van de Vereenigde Provinciën, om het huis van Oostenrijk, dat zoowel te Weenen als te Madrid regeerde, te verzwakken. De Spaansche troepen uit de Nederlanden sloegen het beleg voor *Rocroy;* maar de jeudige hertog van Enghien — later prins van Condé — raakte met hen slaags, onder de muren dezer stad in 1643. Francisco de Mello, landvoogd der Nederlanden, werd totaal verslagen.

Vrede van Munster (1648). — In 1648 namen de vijandelijkheden een einde, door den beroemden *vrede van Westfalen.* Hij maakte, door het verleenen van ernstige voordeelen, het succes, door de protestanten en hunne bondgenooten behaald, duurzaam; in Duitschland, werd de vrijheid

van godsdienst wederom aan de hervormden gewaarborgd, en de verbrokkeling van dat land, in 350 onafhankelijke staten, verkleinde, voor langen tijd, de macht van het Oostenrijksche huis. — Door het afzonderlijke verdrag van *Munster*, behielden de Hollanders al hunne veroveringen, dat wil zeggen, het grootste gedeelte van Noordelijk Brabant : het bestaan der Vereenigde Provinciën werd plechtig door Europa erkend; uit haat tegen het huis Oostenrijk-Spanje, handhaafden de mogendheden, ten gunste van Holland, het *sluiten der Schelde*, dat feitelijk reeds bestond sedert de inneming van Antwerpen door den hertog van Parma. Deze maatregel bracht den doodslag toe aan den handel van Antwerpen, en daardoor aan den bloei onzer gewesten. Reeds hadden de handelslieden de onlusten, waarvan België onophoudelijk het tooneel was, ontvlucht, om in de steden van Holland een toevlucht te zoeken; de schepen ontweken de haven van Antwerpen en deden Rotterdam en vooral Amsterdam aan, dat, in korten tijd, de eerste handelsplaats der wereld werd. Yverig, bekwaam en vrij, in 't bezit van eene machtige vloot en van rijke koloniën, plukten de inwoners de Vereenigde Provinciën, al de vruchten van den strijd, die ons zooveel krachtsinspanning en bloed gekost had. Wat België betreft, teruggebracht onder het juk der dwingelandij en beroofd van zijn voornaamste afzetplaats aan zee, bleef het gedurende langen tijd buiten het handelsverkeer en kwijnde het meer dan ooit van gebrek en verwaarloozing. — En nochtans bij deze rampen bleef het niet, nieuwe oorlogen zouden zijn grondgebied met bloed bevlekken en het vervolgens verbrokkelen, onder de regeering van *Lodewijk XIV*, koning van Frankrijk.

HOOFDSTUK III.

OORLOGEN VAN LODEWIJK XIV IN BELGIË.

Vrede van de Pyreneëen (1659).—De vrede van Munster had de vijandelijkheden tusschen Spanje en Frankrijk, wier legers nog verscheidene gevechten aan onze grenzen leverden, niet doen ophouden. De landvoogd der Nederlanden, Don Juan van Oostenrijk, zoon van Filips IV koning van Spanje,

verloor tegen Turenne den slag der *Duinen*, in 1658. — Het volgende jaar, kwamen de gevolmachtigden van Frankrijk en Spanje op het Fazanteneiland, in de monding der Bidassoa bijeen, en sloten er den *vrede der Pyreneeën* : deze bepaalde, dat Lodewijk XIV met de Infante Maria Theresia, dochter van den koning van Spanje, zou huwen, en dat Artois, als huwelijksgift dezer prinses, aan Frankrijk zou afgestaan worden.

Vrede van Aken (1668). — Dit was een eerste verbrokkeling onzer gewesten ten voordeele van Frankrijk. Lodewijk XIV, door eerzucht gedreven en verlangend zijn gebied noordwaarts uit te breiden, trad, sedert dien, dikwijls tegen België op, wiens toestand voor zijne plannen zeer gunstig was : en het gelukte hem, stukje voor stukje, ten slotte een belangrijk grondgebied te bemeesteren. Zoo vorderde hij in 1665, bij den dood van zijn schoonvader, den koning van Spanje, uit hoofde zijner vrouw, Maria Theresia, het grootste gedeelte der Nederlanden. Om zijne aanspraken kracht bij te zetten, zond hij een Fransch leger naar Vlaanderen, hetwelk zich in één veldtocht van het land meester maakte. Maar de Vereenigde Provinciën en Engeland joeg dit vlugge voortrukken schrik aan en zij dwongen Lodewijk XIV, in 1668, den *vrede van Aken* te teekenen : de Fransche monarch behield bijna al zijne veroveringen in België, dat wil zeggen Charleroi, Binche, Ath, Doornik, Oudenaarde, Kortrijk en Rijssel.

Vrede van Nijmegen (1678). — Lodewijk wilde zich toen op Holland wreken en terzelfder tijd zijn koninkrijk vergrooten, door dit rijke gebied bij zijne Staten in te lijven. Met Turenne en Condé stak hij, bij Nijmegen, den Rijn over en drong in de Vereenigde Provinciën binnen. Maar de Hollanders staken de dijken, die hun zooveel werk gekost hadden, door : het water overdekte den grond en de velden boden weldra niets anders aan het oog, dan eene uitgestrekte, ondiepe zee. De Franschen waren genoodzaakt terug te trekken en zij brachten den oorlog naar België over, waar zij den slag van *Seneffe* wonnen. De vijandelijkheden eindigden in 1678 door den *vrede van Nijmegen*, waarbij aan ons land Charleroi, Binche, Ath, Oudenaarde en Kortrijk, in ruil tegen Valenciennes en verschillende andere steden van Henegouwen teruggegeven werden.

Vrede van Rijswijk (1697). — Lodewijk XIV was niet tevreden met hetgeen hij achtereenvolgens bemeesterd had, maar eischte weldra gewapenderhand Straatsburg, Luxemburg en verschillende andere steden, welke *eertijds* behoord hadden tot het gebied, dat hij reeds ingelijfd had of

waarop hij nog aanspraak maakte. Maar bijna geheel Europa spande samen om tegen hem op te trekken : niettemin wist hij, zegevierend, op al zijne, grenzen den strijd vol te houden. Niettegenstaande het verlies, dat zij te *Walcourt* in 1689 leden, maakten de Franschen zich in België meester van Bergen en Namen, en versloegen de bondgenooten bij *Fleurus, Steenkerken* en *Neerwinden*. Onder bevel van Maarschalk de Villeroi, sloegen zij vervolgens het beleg voor Brussel : de stad moest een verschrikkelijk bombardement doorstaan, waarbij meer dan vier duizend huizen vernietigd werden (1695). Deze oorlog, welke nog rampspoediger was, dan de voorgaande, eindigde eerst in 1697, door den *vrede van Rijswijk*, waarbij Fransch Vlaanderen en Artois aan Lodewijk XIV bleef. Van toen af, waren deze gewesten, evenals Fransch Henegouwen, *voor altijd voor België verloren*.

Vrede van Utrecht (1713), van Rastadt (1714) en het Barrière-tractaat (1715). — Korten tijd daarna, in 1700, daalde de koning van Spanje, Karel II, ten grave, na tot zijn opvolger te hebben aangewezen, een kleinzoon van Lodewijk XIV, die den naam aannam van *Filips V*. De Spaansche Nederlanden erkenden den jeugdigen vorst; maar de groote mogendheden van Europa verhieven zich opnieuw tegen den Franschen heerscher. Ook dezen keer was België nogmaals, voornamelijk het tooneel van den oorlog, die van alle kanten met woede gevoerd werd. De hertog van Marlborough, de hoofdaanvoerder der bondgenooten, behaalde in 1706 de groote overwinning van *Ramillies* op de Fransche troepen, die onder bevel stonden van den Maarschalk de Villeroi. Met behulp van Prins Eugenius, de bevelhebber van het keizerlijke leger, bracht hij den Franschen twee nieuwe bloedige nederlagen toe, te *Oudenaarde* in 1708, en te *Malplaquet* in 1709. Lodewijk XIV, overal verslagen, vroeg den vrede, en de overwinning, door zijn troepen te *Denain* behaald, deed de bondgenooten tot den vrede van *Utrecht* besluiten. — In 1713, werd de vrede van Utrecht geteekend, welke een einde maakte aan de vijandelijkheden en door den vrede van *Rastadt*, in 1714 en het *Barrière-Tractaat*, in 1715, vervolledigd werd. Krachtens deze overeenkomsten, kwamen de Spaansche Nederlanden onder de heerschappij van Oostenrijk en van keizer Karel VI; het sluiten der Schelde, werd ten voordeele der Hollanders gehandhaafd; deze laatsten hadden bovendien het recht een bezetting te leggen in grensplaatsen van ons land : Namen, Doornik, Meenen, Waarten, Yperen en Veurne : om een voormuur *(Barrière)* te stellen, tegen de

nieuwe ondernemingen van Frankrijk, tegen het Noorden; vervolgens werd bepaald, dat een jaarlijksche bijdrage van 1.250.000 gulden tot onderhoud van deze vreemde bezetting, ten laste zou komen van onze gewesten. — Ten slotte waren wij slechts van meesters veranderd.

IX. — OOSTENRIJKSCH TIJDVAK.

(1714-1794.)

I. — Karel VI.

(1714-1740.)

De markies de Prié. — Ter belooning voor de diensten, welke Prins Eugenius, in de voorgaande veldtochten, hem bewezen had, vertrouwde keizer Karel VI aan dezen generaal het bestuur toe, over de gewesten, die hem ten deel waren gevallen en die den naam aannamen van *Oostenrijksche Nederlanden*. Maar Prins Eugenius, toen bezig de Turken te bestrijden, liet zich in ons land vervangen door den markies *de Prié* : dit was een edelman uit Piémont, heerschzuchtig en onverzettelijk van karakter. Gewoon aan de onbeperkte heerschappij der vreemde hoven, kon hij de wenschen der Belgen, die hun vroegere vrijheden niet vergeten hadden, niet begrijpen, en hij maakte zich spoedig gehaat, door eene daad even schandelijk als onstaatkundig : de terechtstelling van *Anneessens*.

Pl. 28. — Standbeeld van Anneessens te Brussel.

Anneessens. — *Frans Anneessens*, een der edelste slachtoffers der vreemde dwingelandij, was een eenvoudig ambachtsman van Brussel. Maar hij had zich, door zijn verstand en door veel te lezen,

een kennis verworven, zeer zeldzaam bij een man van zijn tijd en van zijn stand. Vooral de herinnering aan de dagen van weleer, aan den roem van het vaderland, was in hem levendig, en, zijn dagwerk geëindigd, hield hij er van, zijn makkers, evenals hij zelf mannen uit het volk, te onderhouden over de vrijheden en de macht der vroegere gemeenten. Zijne uitgebreide kennis, zijne minzame manieren en zijn volkswelsprekendheid, maakten hem bemind bij de lieden der gilden, die hem tot hoofd van het St Nikolaas-Gilde kozen, een der negen groepen van gilden der stad Brussel.

Zijne aanhouding. — Ofschoon de gilden reeds langen tijd van hunne oude voorrechten beroofd waren, hadden zij toch het recht behouden, de gemeentelijke belasting te stemmen. Toen de markies de Prié, door geldnood gedreven, nieuwe belastingen wilde heffen, verzetten zich de gilden er tegen, wijl zij de verdeeling onrechtvaardig vonden. De hoofden der gilden weigerden zelfs den nieuwen eed af teleggen, welke men van hen vorderde, en wijl er wanordelijkheden bij deze gelegenheid hadden plaats gehad, maakte de markies de Prié van dit voorwendsel gebruik, om verschillende afdeelingen Oostenrijksche soldaten in de stad binnen te voeren. De vijf voornaamste hoofden werden aangehouden, onder hen bevond zich Anneessens, die het slachtoffer van een verraad werd : bij een Oostenrijksch kolonel geroepen voor eene levering, zijn vak betreffend, begaf hij er zich vol vertrouwen heen. Maar nauwelijks was hij binnengetreden of men maakte zich van zijn persoon meester : leidde hem vervolgens, tusschen twee rijen vreemde soldaten, naar de Steenpoort-gevangenis, waar hij in eene nauwe cel werd opgesloten.

Rechtsgeding en veroordeeling. — Zijn rechtsgeding, even onrechtvaardig en afschuwelijk als zijn aanhouding, begon aanstonds. Anneessens was aangeklaagd, het volk tot plunderen en oproer te hebben aangespoord : men weigerde hem niet alleen een verdediger, maar bovendien pen en inkt om zijn verdediging neer te schrijven. Hem werd het stiptste stilzwijgen opgelegd, en men liet zelfs een metselaar komen, om de kleine venstertjes in zijn ellendige cel dicht te metselen. — Ondanks de onderwerping der gilden, die zoo hoopten het medelijden der rechters op te wekken en het leven van Anneessens te redden, werd hij ter dood veroordeeld. Te vergeefs smeekten de invloedrijkste leden van den adel, der geestelijkheid en der burgerij, den landvoogd voor hem om genade : de markies de Prié was onvermurwbaar en hij beval de onmiddellijke terechtstelling van hem, dien hij het hoofd des oproers noemde.

Zijne terechtstelling (1719). — Deze had plaats den 17 September 1719. Aan handen en voeten gebonden, werd Anneessens, als de laagste der misdadigers, op de kar der veroordeelden, voor zijne rechters gevoerd, om zijn doodvonnis te hooren voorlezen. En zich naar de rechtbank richtend zeide hij : « Gij hebt mij 8000 gulden aangeboden, om den nieuwen eed af te leggen; ik heb geweigerd, en ziedaar waarom ik hier ben. » Toen de kanselier van Brabant de lezing der uitspraak geëindigd had, vroeg men, volgens gewoonte, aan Anneessens om deze te teekenen en het gerecht om vergiffenis te smeeken : « Nooit! » riep hij uit. — Dit was zijn laatste woord. Dan steeg hij weer op den noodlottigen wagen, en werd naar de Groote Markt geleid voor datzelfde stadhuis, waar hij zoo dikwijls in de raden der gemeente gezeten had, en op dezelfde plaats, waar, anderhalve eeuw geleden, de graven van Egmond en Hoorne, evenals hij, edele slachtoffers der vreemde onderdrukking, ter dood gebracht waren. Op het schavot aangekomen, wilde hij tot het volk spreken, maar tromgeroffel maakte hem onverstaanbaar : toen legde hij zich op het blok en aanstonds deed de bijl van den beul zijn eerbiedwaardig hoofd ter aarde vallen. — Het volk, dat uit natuurlijke aandrift den moedigen verdediger zijner belangen beminde, beweende hem, als een martelaar voor de vrijheid. Den dag na de terechtstelling had in alle kerken van Brussel, te midden van eene ontzaglijke en stil peinzende menigte, een lijkdienst plaats. Bij het einde van den dienst, begaven zich een groot aantal personen naar de plaats der terechtstelling; vol eerbied verzamelden zij de zandkorrels, nog met bloed van den volksheld geverfd.

Indische Compagnie. — De terechtstelling van Anneessens verdubbelde slechts den afkeer des volks, jegens den markies de Prié. Deze trachtte toen deze afschuwelijke daad van dwingelandij te doen vergeten, door het begunstigen der handelsbetrekkingen in België. Sedert de vrede van Munster het sluiten der Schelde bepaald had, hadden de handelsschepen de reede van Antwerpen verlaten. Zij zouden echter onze kusten nog hebben kunnen aandoen, want de haven van Ostende bleef voor hen open; in 1720 ontscheepte er een schip, *de Prins Eugenius*, dat van Indië kwam, eene lading, die voor 500.000 gouden kronen verkocht werd en aan de reeders honderd procent winst opleverde. Deze gelukkige onderneming moest den lust voor andere opwekken en, in 1723, machtigde keizer Karel VI de oprichting der *Indische Compagnie*, wier zetel te Ostende gevestigd werd : zij had ten doel den zeehandel van ons land, met Bengalen

en met de zeer rijke landen in het verre Oosten. Verschillende schepen werden aanstonds door de vereeniging uitgerust: maar de eerste gelukkige uitkomsten dezer opkomende onderneming, wekten den naijver op der Vereenigde Provinciën en van Engeland, die er reeds den ondergang van hun handel in zagen. Zij vorderden van Karel VI de afschaffing der Compagnie van Ostende en, om de goedkeuring dezer twee mogendheden voor de *Pragmatieke Sanctie* te verkrijgen, kondigde de keizer, in 1727, de opheffing der vereeniging af, en vervolgens, in 1731, de ontbinding; zoo werden onze dierbaarste belangen weer opgeofferd, aan de eischen der buitenlandsche staatkunde. Ondanks deze verwaarloozing, beleefden onze voorvaderen echter gelukkige dagen, onder de heilzame regeering van *Maria Theresia.*

II. — Maria Theresia.

(1740-1780).

Vrede van Aken (**1748**). — Wijl keizer Karel VI geen zoon had, wilde hij de opvolging verzekeren aan zijne oudste dochter, *Maria Theresia,* door middel van de *Pragmatieke Sanctie.* Maar nauwelijks had hij, in 1740, de oogen gesloten, of Maria Theresia werd van alle kanten aangevallen : de Franschen, onder anderen, wierpen zich op de Oostenrijksche Nederlanden. Onder bevel van den Maarschalk van Saksen, maakten zij zich meester van Doornik en behaalden, in 1745, de groote overwinning van *Fontenay* op de Engelschen en Hollanders, de bondgenooten van Maria Theresia. Deze gunstige uitslag maakte het hen mogelijk tegen Brussel op te trekken, dat zij vermeesterden: koning Lodewijk XV deed, persoonlijk, zijn zegevierenden intocht in de stad en verklaarde de Oostenrijksche Nederlanden bij Frankrijk ingelijfd. Gedurende drie jaren werden onze gewesten, welke als veroverd gebied behandeld werden en aan de hebzucht van den overwinnaar overgeleverd waren, door allerlei soort belastingen, aanslagen en afpersingen gedrukt. Ten slotte maakte de *vrede van Aken,* in 1748 gesloten, een einde aan den bloedigen strijd, welke Europa sedert acht jaar teisterde, en deed België weer komen onder de heerschappij van Oostenrijk.

Stoffelijke vooruitgang. — Wijl de keizerin haar hoofdstad niet kon verlaten, had zij, in 1744, het bestuur over onze gewesten, toevertrouwd aan haar schoonbroeder, *Karel van Lotharingen.* Zij zou geen betere keuze hebben kunnen doen, want Karel was een wijs en verstandig vorst,

met een edel en grootmoedig hart. Hij deed zijn best de wonden te heelen, welke de vroegere oorlogen geslagen hadden; en hem danken wij, dat de regeering van Maria Theresia nog heilzamer was, dan die van Albrecht en Isabella, na de rampzalige omwenteling der 16de eeuw. — De nieuwe landvoogd begunstigde de handelsbetrekkingen, door het aanleggen van groote wegen en het graven van nieuwe kanalen, zooals dat van Leuven naar de Rupel, dat in 1753 voltooid was. De Durme en de Dender werden ook tot kanalen gemaakt, en men verbeterde het kanaal van Gent naar Ostende, dat op verschillende plaatsen verzand was. Karel deed de nationale nijverheid herleven, hij voerde uit Weenen de wagenmakerij in ons land in, en moedigde het vervaardigen van tapijten, laken en kant aan. — Brussel vooral dankte aan Karel van Lotharingen, talrijke verfraaiingen : op zijn bevel werd het Park in eene openbare wandelplaats veranderd en door grootsche straten omgeven, heden ten dage de *Koningstraat* en de *Wetstraat* geheeten. In laatstgenoemde straat bouwde men, op de plaats, waar eertijds de woning van Karel den Vijfden stond, het huis van den Raad van Brabant, dat later het Paleis der Natie werd. Al deze verbeteringen verschaften werk aan de arbeidende klasse, en België verheugde zich, in eene stoffelijke welvaart, sedert lang ongekend.

Verstandelijke vooruitgang. — Niet minder belang hechtten de keizerin en haar schoonbroer, aan de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het volk. Maria Theresia stelde de *koninklijke onderwijcommissie* in, om het onderwijs in al zijne afdeelingen te regelen. Krachtdadig beschermde zij de hoogeschool van Leuven en stichtte te Antwerpen eene krijgsschool; ter vervanging der Jezuieten-Colleges, die met de opheffing der Societeit van Jesus verdwenen waren, richtte zij, in de voornaamste steden, scholen op, *Theresia-scholen* genoemd, waar de jeugd voor de hoogere studies werd opgeleid. — De letteren, kunsten en wetenschappen, in eere gehouden door onze vorsten, namen eene hoogere vlucht; onder de geleerden en kunstenaars van dien tijd, kunnen wij met trots aanhalen : onze landgenooten *Grétry*, de groote Luiksche musicus : de beeldhouwers *Delvaux*, van Gent, en *Godecharle*, van Brussel; en de bouwkundige *Laurent Dewez*, die talrijke abdijkerken herstelde. Om de verstandelijke ontwikkeling des volks nog meer in de hand te werken, stichtte Maria Theresia, in 1779, te Brussel eene *Keizerlijke Academie :* welke met de jaren meer en meer levensvatbaar werd en heden onze geleerde *Koninklijke Belgische Academie* is. — Terzelfder tijd gaf de keizerin, in overleg met den land-

voogd, zich moeite, om door wijze maatregelen de misbruiken uit te roeien, en om overal, naast welgesteldheid, vrede en rechtvaardigheid te doen heerschen.

Dood van Karel van Lotharingen en van Maria-Theresia (1780). — De Belgen, die nooit zoo een geluk gekend hadden, waren met hart en ziel gehecht, aan hunne vorsten, die hun al deze weldaden bewezen. Tijdens het leven zelf van hun landvoogd, hadden zij hem te Brussel een standbeeld opgericht en ofschoon Maria Theresia nooit in België geweest was, stond zij zeer in de gunst bij het volk : onze voorouders eerden haar als de *moeder des vaderlands*. Zoo was dan ook de openbare rouw, bij het vernemen van den dood van Karel van Lotharingen, spoedig gevolgd door dien der keizerin (1780), oprecht en diep gemeend. — Met hunne vereerde vorsten verdween, voor de Belgen, een tijdperk van vrede en bloei, dat zij slechts vijftig jaar later zouden terugkrijgen.

III. — Jozef II.

(1780-1790.)

§ 1. — Zijne regeering in België.

Eerste daden zijner regeering. — Nauwelijks ten troon gestegen, haastte Jozef II zich, om de versterkte plaatsen, welke de Hollanders, krachtens het Barrière-tractaat, nog altijd in België bezetten, te doen ontruimen, en vervolgens te ontmantelen. Dan eischte hij vrijheid van scheepvaart op de Schelde en de heropening van deze groote zeeader, welke zoo noodzakelijk was voor de welvaart onzer gewesten. Maar zonder vloot kon hij niet met gunstig gevolg strijden tegen de Vereenigde Provinciën en Engeland, welke, voor hun handel, de mededinging der haven van Antwerpen duchtten; de onderhandelingen werden aangeknoopt maar konden niet tot een gunstigen uitslag leiden, en Jozef II stelde zich tevreden met eene schadevergoeding van tien millioen gulden, waarbij hij alleen voordeel had : de Schelde bleef gesloten.

Zijn karakter. — Jozef II, die een vriend was van de wijsgeeren der 18de eeuw en een overtuigd aanhanger hunner leerstellingen, was vooral een hervormer, een verklaard tegenstander der nationale gewoonten en der vroegere gebruiken. Vorst van een uitgestrekt keizerrijk, veinsde hij, na zijne troonsbestijging, een overdreven eenvoud en een uiterste geringschatting der beleefdheidsvormen : zoo trok hij, bij zijne troonsbestijging in

België, in een tweewielig rijtuig door onze gewesten en deed zeer eenvoudig uitgerust, zijne intrede in onze goede steden : hij liet verlichtingen en feesten, welke de Belgen ter zijner eere ontworpen hadden, af bestellen. Te Brussel schepte hij er vermaak in, om te voet en zonder begeleiding, door de straten te wandelen, en om zonder plichtplegingen aan de tafel van een of anderen goeden burger aan te zitten; eindelijk, wanneer hij zich naar de Sint-Gudula begaf, gewaardigde hij zich over 't algemeen niet op den keizerlijken troon plaats te nemen, maar zette zich eenvoudig op een stoeltje, gelijk de eerste de beste.

Zijne hervormingen. — Bezield door het verlangen, dat zijn tijd kenmerkt, om nieuwigheden in te voeren, begon Jozef II de maatschappij van die dagen geheel en al te hervormen. Dit was een reusachtig werk, een taak verre boven zijne krachten, want hij wilde dit in *een ommezien tot stand brengen*, eenvoudig door besluiten, zonder rekening te houden met de zeden, gewoonten en de eeuwenoude instellingen van ons volk. Het betaamt nochtans op te merken, dat de meeste hervormingen, door Jozef II beproefd, na hem zijn verwezenlijkt geworden en sinds lang in onze wetgeving prijken. Onder anderen : de vrijheid van godsdienst, die de keizer door het *Tolerantie* (verdraagzaamheid) *Edict* van 1781 afkondigde en waarbij de protestanten, evenals de katholieken tot het bekleeden van openbare ambten werden toegelaten : de verdeeling des lands in negen provinciën of kreitsen, welke op gelijke wijze beheerd werden : de hervorming der rechtspraak en de oprichting van rechtbanken van eersten aanleg, van beroep en van herziening of vernietiging : de teruggave aan de magistraten der registers van den Burgerlijken Stand, tot dan toe door de geestelijkheid gehouden : de instelling van het burgerlijk huwelijk : de afschaffing der vroegere gilden der gemeenten, en het verbod in de kerk te begraven en kerkhoven binnen de stad te bouwen. — Van den anderen kant, hief de keizer alle bisschoppelijke seminaries op en om deze te vervangen, stichtte hij te Luxemburg een *hulpseminarie* en een *algemeen* seminarie te Leuven. Die geestelijke orden, welke hij als « nutteloos » betitelde, schafte hij af, maar liet bestaan diegene, welke tot doel hadden de jeugd te onderwijzen of de zieken te verplegen. Hij verbood de ommegangen, de volksoptochten en de oude Vlaamsche kermissen; zelfs wilde hij den datum en de vermaken der plaatselijke feesten vaststellen, en de plechtigheden van den eeredienst, den zang in de kerken, de kleedij der kloosterzusters, ja zelfs het aantal kaarsen, welke op de altaren brandden, regelen; hetgeen den

koning van Pruisen aanleiding gaf hem spottenderwijze te noemen, den *koning-koster*.

Ontevredenheid der Belgen. — Deze hervormingen wierpen de staatkundige en godsdienstige inrichting van ons land, zoowel als de volksgewoonten en overleveringen, geheel en al omver. Bovendien waren er verschillende *onwettig*, wijl zij de grondwet van verscheidene Staten schonden en wijl de keizer ze *eigenmachtig* had afgekondigd. Ook verwekten zij in België overal misnoegen, zoowel bij het volk en de burgerij, als bij de geestelijkheid en den adel. Van dag tot dag nam het verzet toe; en in 1787 weigerden de Staten van Brabant en het volgende jaar, die van Henegouwen, de bijdragen te stemmen; de keizer ontbond ze. Een groot aantal Belgen trokken zich in de naburige landen terug en bereidden daar de *Brabantsche omwenteling* voor.

§ 2. — De Brabantsche Omwenteling (1789-1790).

Slag van Turnhout (1789). — Zoo juist zagen wij de oorzaak dezer omwenteling, welke, na een gelukkig begin, toch mislukte wegens de verdeeldheid onder de Belgen. De uitgewekenen, waarvan eenige te *Breda*, andere te *Hasselt* samengekomen waren, hadden een klein leger gevormd, en het opperbevel daarover toevertrouwd, aan een dapper officier van Meenen, den kolonel *Van der Mersch*. Deze drong, aan 't hoofd van ongeveer 3.000 man, de Kempen binnen tot in de nabijheid der poorten van Turnhout. — Toen vernam hij, dat een Oostenrijksch leger hem te gemoet trok en zich reeds in de omstreken dier plaats bevond. Met deze slecht gewapende en slecht uitgeruste troepen, mocht hij er niet aan denken, den vijand in open veld aan te vallen; daarom besloot hij, zich in de stad te versterken . verschansingen werden opgeworpen door wagens, meubels en tonnen opeen te stapelen : soldatenposten werden bij de inwoners, die deze vaderlandlievenden zeer genegen waren, uitgezet. Met behulp van eenige kanonstukken slaagden de Oostenrijkers er in de verschansingen te verbreken en de stad binnen te dringen. Dat was hun ondergang : hun ruiterij en artillerie konden zich in de nauwe straten niet vrij bewegen : de vrijwilligers maakten zich zelfs meester van hunne kanonnen en keerden ze tegen hen. Vervolgens overstelpte een hevig geweervuur, van uit de vensters, kelder-gaten, kerkhof en kerktoren, hen met een stortvloed van kogels : zij stonden door vijanden omringd, midden in een kring van vuur. Ten slotte

ontstond er wanorde in hunne rijen en zij trokken af. — Bij het vernemen van deze overwinning geraakten ook Vlaanderen en Brabant in opstand : binnen eenige weken waren de Oostenrijkers uit Brugge, Gent, Brussel, Leuven en Bergen verdreven en de heele streek, ten Noorden der Maas gelegen, was van het juk des vreemdelings bevrijd. De afgevaardigden der provincies, te Brussel samengekomen, kondigden de onafhankelijkheid der *Vereenigde Belgische Staten* af (1790).

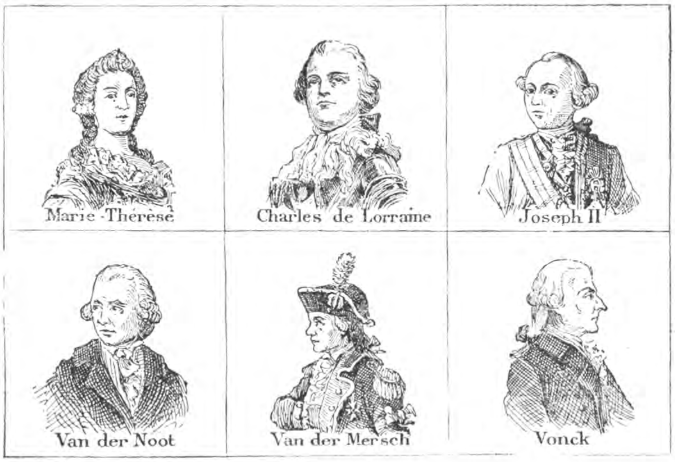

Pl 29.

Van der Noot en Vonck. — Maar toen het er op aankwam, dezen nieuwen Staat in te richten, konden de Belgen het onder elkaar niet eens worden : er vormden zich twee partijen, met twee advokaten van Brussel aan 't hoofd, *Van der Noot* en *Vonck*, die beiden werkzaam deel genomen hadden, aan de Brabantsche omwenteling. Van der Noot wilde terugkeeren tot de vroegere gebruiken en de oude instellingen des lands weer herstellen : hij eischte onder anderen de handhaving der drie standen en het katholiek geloof als de eenige godsdienst. De *Vonckisten*, die geringer in getal waren, vroegen in tegendeel afschaffing der voorrechten, dat is te zeggen, burgerlijke gelijkheid, uitbreiding der openbare vrijheden, voornamelijk godsdienstvrijheid. — Terwijl deze naijver wanordelijkheden te Brussel veroorzaakte, namen de Oostenrijkers, die Luxemburg niet verlaten hadden, de gelegenheid te baat, om weer aanvallend op te treden en al onze gewesten te heroveren. Wat de opstandelingen betreft,

sommige onderwierpen zich, andere verlieten het land, en langzamerhand verdwenen de laatste sporen dezer vruchtelooze Brabantsche omwenteling.

Jozef II was in dien tusschentijd, den 20 Februari 1790, na een veel bewogen regeering van tien jaren, uitgeteerd van verdriet, gestorven. « De inneming van Gent was mijn doodstrijd; het verlies van Brussel, mijn dood. » Zei hij, stervende. Het volgend grafschrift, dat goed zijn leven samenvat, zou hij gewild hebben : « Hier rust een vorst, die in al zijne ondernemingen ongelukkig was. » — Hij werd opgevolgd door zijn broeder *Leopold II*, die hem slechts twee jaar overleefde en vervangen werd door keizer *Frans II*.

IV. — Het Vorstendom Luik.

Onzijdigheid van Luik. — Na den rampzaligen strijd tegen het Huis van Bourgondië, besloten de Luikenaren zich niet meer te mengen in de twisten hunner buren. In 1477 bij den dood van Karel den Stouten, den laatsten Bourgondischen vorst, van wien zij zooveel te lijden hadden gehad, kwamen zij overeen zich met geen buitenlandsche geschillen meer te bemoeien : zoo werd de *onzijdigheid van Luik* afgekondigd, welke door de naburige mogendheden in 1492 werd aangenomen en erkend.

Dikwijls werd zij door de oorlogvoerenden geschonden en somwijlen, door de Luikenaren zelf niet nagekomen, maar slechts een enkelen keer werd zij opgeheven : in 1518, haalde Erard de la Marck het volk over, de onzijdigheid prijs te geven, om een verbond te sluiten met Karel den Vijfden. Maar nauwelijks zestig jaar later, begonnen zij terug te verlangen naar hunne vroegere onzijdigheid en sedert 1577 kondigden zij er de hernieuwing van af.

Zij duurde vervolgens zoolang als het vorstendom zelf, dat is te zeggen tot 1794. Niet altijd echter beschutte zij de Luikenaren, tegen de verschrikkingen van den oorlog; niettegenstaande deze onzijdigheid, werd het land herhaaldelijk overrompeld, bezet en geplunderd. Verschillende veldslagen werden er geleverd. Maar zoodra de oorlog geëindigd was, beriep zich het vorstendom op zijne onzijdigheid, om zich van den vreemdeling te ontdoen, weer zijn eigen meester te worden en zijne vrijheid te herkrijgen. Al werd ook de onzijdigheid slecht geëerbiedigd, toch was zij voor de Luikenaren een onschatbaar voordeel, want zij bewaarde het grondgebied ongeschonden en handhaafde de onafhankelijkheid des vaderlands.

De Prins-Bischoppen van Beieren; Chiroux en Grignoux. — Te gelijk met het begin der 17de eeuw vangt ook het tijdperk der Prins-Bisschoppen van het huis van Beieren aan; *Ernest, Ferdinand* en *Maximiliaan van Beieren* volgden elkaar op den bisschoppelijken zetel op. Deze vorsten waren bisschoppen van Luik en tevens van verschillende andere Duitsche vorstendommen. Dit was een ramp voor het land : bijna altijd afwezig en bovendien heerschzuchtig, waren zij geheel onbekend, met de verlangens der Luikenaren en het duurde dan ook niet lang of zij geraakten in twist. De strijd der stad, die er op uit was onafhankelijk te zijn, tegen deze vreemde Prinsen, richtte in het vorstendom een bloedbad aan, gelijk in die rampzalige tijden van den twist tusschen de Grooten en de Kleinen. In minder dan een halve eeuw, werd er een burgemeester vermoord en beklommen er vijf het schavot, allen slachtoffers van hun liefde voor de zaak der volks. De eerste en degene, die het meest door het volk bemind werd, was *Sebastiaan La Ruelle.* Hij werd, op een feestmaal, verraderlijk vermoord door den graaf de Warfusée, en Spaansch uitgewekene, die door dezen aanslag de gunst van den Prins-Bisschop hoopte te verwerven (1637).

De dood van la Ruelle verbitterde slechts den strijd tusschen de *Chiroux* en de *Grignoux :* zoo noemden zich de partijgangers van den Prins-Bisschop van den eenen kant, en hunne tegenstanders van den anderen kant. Het was vooral aan den steun der Duitsche troepen, welke de Prins-Bisschop in zijne vorstendommen aan den Rijn lichtte, dat de strijd eindigde met de uitroeiing der Grignoux en de vernietiging der volkseischen. Door zijn *verordening van 1684* maakte Maximiliaan van Beieren een einde aan de onlusten. Hij voerde voor de gemeenteraadsverkiezingen een stelsel in, waardoor het beginsel der volkssouvereiniteit, door den Vrede van Fexhe erkend, vernietigd werd. Luik hield op eene onafhankelijke gemeente te zijn en met iedere staatkundige bedrijvigheid, was het voor een eeuw lang gedaan.

De Luiksche Omwenteling (1789-1791). — Dit tijdperk van rust en kalmte duurde eene geheele eeuw. In dien tusschentijd valt het wijs bestuur van Prins-Bisschop *Veldbruck*, den beschermer van kunsten en wetenschappen. Maar onder den voorlaatsten vorst, *Hoensbroeck*, begon de staatkundige beweging opnieuw De gebeurtenissen, welke zich te dien tijde in Frankrijk afspeelden, bleven niet zonder invloed op het vorstendom. In 1789 werd op onmiddellijk bevel van den Prins een speelhuis te Spa gesloten en bij die

gelegenheid braken er onlusten uit. De ontevredenen eischten de afschaffing der verordening van 1684 en de wederinvoering van het stelsel van den Vredex van Feche.

Hetgeen gebeurde op den 18 Augustus 1789, had de Luiksche Omwenteling ten gevolge. Op aansporen van Bassenge en andere « Vaderlandschgezinden » stroomde het volk naar het Stadhuis, eischte de afzetting der dienstdoende magistraten en riep tot burgemeesters uit, Fabry en de Chestret. Vervolgens begaf zich een gezantschap naar Seraing, buitenverblijf der Prins-Bisschoppen : Hoensbroek werd naar Luik teruggevoerd en gedwongen de benoeming der nieuwe burgemeesters te bekrachtigen. Maar korten tijd daarna week de Prins naar Duitschland uit. In zijne afwezigheid benoemde de vergadering der Staten een momber en maakte eene grondwet, die de instellingen, welke voor de Verordening van 1684 bestonden, herstelde. Hoensbroeck weigerde die te erkennen. Intusschen kwam de keizer tusschen beiden. Den 12 Januari drongen de Oostenrijksche soldaten, zonder slag of stoot, de stad binnen en de voornaamste « Vaderlandschgezinden » verlieten de stad, om een toevlucht in Frankrijk te zoeken.

Einde van het vorstendom : 1794. — De gebeurtenissen volgden elkaar spoedig op. Kort daarna maakten zich de Republikeinsche troepen van geheel ons land meester : in 1794, werd het vorstendom Luik bij Frankrijk ingelijfd en zijn laatste Prins-Bisschop, *Mean*, die Hoensbroeck was opgevolgd, ging op zijne beurt in ballingschap.

X. — BELGIË

ONDER DE FRANSCHE OVERHEERSCHING.

(1794-1814)

Verovering van België. — Terwijl de Brabantsche omwenteling in België woedde, liep er eene andere, veel belangrijker wegens hare gevolgen, in Frankrijk ten einde : het koningschap was afgeschaft en vervangen door de Republiek (1792). Maar Oostenrijk en Pruisen hadden het voor koning Lodewijk XVI opgenomen; de oorlog brak uit en, heel natuurlijk, was er

België nogmaals het tooneel van, België, dat men zoo juist het *slagveld van Europa* genoemd heeft. Verschillende Fransche legers rukten ons land binnen; generaal Dumouriez behaalde, in 1792, de beroemde overwinning van *Jemappes* op de Oostenrijkers en deed zijn intrede in Luik : zijne overwinningen bezorgden Frankrijk, het bezit der Oostenrijksche Nederlanden en het vorstendom Luik.

Het schrikbewind in België (1793). — Maar de Republikeinen maakten zich spoedig in ons land gehaat, door hunne geweldenarijen en hunne buitensporigheden. Het hatelijk *schrikbewind,* dat ronw en schrik over geheel Frankrijk bracht, deed zijn intrede in België. Aansluitend aan de legers, hadden zich een menigte ellendelingen, het schuim der Parijsche bevolking, op ons land, als op een stellige prooi, geworpen. Geheel België werd door deze dolle benden uitgeplunderd : roofzuchtig en wreed als zij waren, stelden deze lieden, steden en dorpen op losgeld, staken de hoeven, de abdijen en kasteelen in brand en verspreidden schrik over het geheele land. Terzelfder tijd werden de edelen, die in verdenking stonden, door de leden der Conventie, die hunne goederen verbeurd verklaarden, verdreven; de priesters, die den eed op de grondwet weigerden, werden met al de strengheid der Republikeinsche wetten vervolgd. Vervolgens werden de godsdienstplechtigheden verboden : de kruisen der kerken werden neergehaald en de klokken gesmolten, om er kanonnen en muntstukken van te maken. — De gevolmachtigden der Fransche Republiek maakten later België arm, door hunne vorderingen in geld en van voortbrengselen van allerlei aard : meer dan tachtig millioen, welke grootendeels op karren naar Parijs werden gevoerd, ontnamen zij aan onze gewesten. — Bovendien werd men in België gedwongen de *assignaten* aan te nemen, welke spoedig slechts meer het honderste gedeelte hunner waarde hadden. De schade, die daaruit volgde, was onberekenbaar, en de magistraten van Brussel beklaagden zich, bij de Fransche regeering in de volgende woorden. « Wanneer gij ons al ons leer, ons linnen en laken hebt afgenomen, kunnen wij dan met assignaten schoenen, kleederen en hemden maken? Kunnen wij assignaten eten, wanneer wij geen brood meer hebben? Spoedig zullen zelfs onze werklieden geen gereedschappen meer hebben, om te werken, en er zal ons niets meer overblijven, dan onze oogen om te weenen, totdat de dood ze sluit. »

Veldslagen van Neerwinden en Fleurus. — Te midden van zulke aanhoudende afpersingen, werden de Oostenrijkers, die België wederom binnen-

rukten, door het volk als bevrijders begroet. De veldmaarschalk van Coburg, oom van onzen eersten koning, behaalde op de Franschen, in 1793, de overwinning van *Neerwinden*, die onze gewesten weer, voor een oogenblik, onder de macht van Oostenrijk terugbracht. — Maar ten gevolge van den slag van *Fleurus*, door generaal Jourdan, in 1794, gewonnen, kwam België weer opnieuw en voor goed, onder de Fransche overheersching. Den 1sten October 1795 verklaarde de Conventie de Oostenrijksche Nederlanden en het vorstendom Luik bij de Fransche Republiek ingelijfd : twee jaar later werd deze toestand bekrachtigd, door het verdrag van *Campo-Formio*, tusschen generaal Bonaparte en keizer Frans II.

Inrichting van België. — Zonder uitstel, hielden onze nieuwe meesters zich bezig met de inrichting van België, wiens lot, van nu af, verbonden was aan dat van Frankrijk. Onze geboortegrond werd, evenals het Fransche gebied, in departementen verdeeld, welke hunnen naam aan een of andere eigenaardigheid der natuur ontleenden. Zij waren negen in getal, en kwamen ongeveer overeen met onze tegenwoordige provinciën : het departement van de *Dijle* had tot hoofdstad Brussel : dat van *Jemappes*, Bergen; de *Leie*, Brugge; de *Schelde*, Gent; de *Twee Nethen*, Antwerpen; de *Beneden-Maas*, Maastricht; de *Ourthe*, Luik; *Sambre-en-Maas*, Namen; en de *Bosschen*, Luxemburg. — De departementen der Twee Nethen en der Schelde, reikten tot aan de oevers van dezen laatsten stroom, en de Conventie, die de *vrijheid der Schelde* afgekondigd had, gaf daardoor weer nieuw leven aan den handel van Antwerpen. — De *conscriptie*, die reeds in Frankrijk ingesteld was, werd ook in ons land ingevoerd, en onze voorvaders dienden de Republiek, evenals later het Keizerrijk, door geheel Europa. — De strengheid der conscriptie, evenals het verbod van den katholieken godsdienst uit te oefenen, gaven, in 1798, aanleiding tot een opstand der boerenbevolking van Vlaanderen, der Kempen, en van het Duitsch gedeelte van Luxemburg : dit was de *Boerenoorlog*, waaraan door de republikeinsche kolonnen, die naar de oproerige streken gezonden werden, niet zonder bloedige gevechten, een einde gemaakt werd. — In 1801, sloot de eerste consul Bonaparte met Paus Pius VII het *Concordaat*, waarbij de katholieke godsdienst hersteld werd en de kerken hun vroegere bestemming herkregen. Deze overeenkomst kende aan den staat het recht toe, de bisschoppen te benoemen en aan den Paus, ze overeenkomstig de regelen der kerk, in te wijden, en verzekerde bovendien aan de geestelijkheid eene jaarlijksche bezoldiging.

Napoleon I en België. — Onder het keizerrijk namen de Belgen op roemrijke wijze deel, aan de veldtochten van Napoleon I : de herinnering aan dezen grooten veldheer, den afgod zijner soldaten, is dan ook langen tijd in ons land, onder zijne vroegere trouwe strijdmakkers, levendig gebleven. Ongelukkiglijk, als ook al Belgisch bloed stroomde over de velden van Austerlitz, bij de muren van Saragossa, en op twintig andere plaatsen, het was van geen nut voor het vaderland : België had toen het verlies te betreuren van duizenden zijner kinderen, die van den huiselijken haard werden weggerukt, om de leegten in de keizerlijke legers weer aan te vullen. — Maar van den anderen kant kenmerkte zich de regeering van Napoleon door nuttige hervormingen, voor het meerendeel samengevat in den *Code civil*, die in geheel het keizerrijk van kracht was. België dankte ook aan den keizer het ten uitvoer leggen van groote werken, van algemeen belang. Herhaalde malen bezocht Napoleon ons land, dat, in zijn gedachten, het bolwerk van zijn strijd tegen Engeland, zijn eeuwigen vijand, moest worden. Antwerpen vooral, was hem belangrijke verbeteringen verschuldigd : hij liet er twee groote dokken graven, een tuighuis en scheepswerven bouwen. Wegens de ligging van deze stad tegenover London, noemde hij ze « een pistool op het hart van Engeland gericht, » en hij wilde er de eerste krijgshaven van zijn uitgestrekt rijk van maken. — Napoleon koesterde niet minder het vurig verlangen, om Engeland op economisch gebied te bestrijden daarom had hij het continentaal stelstel uitgevaardigd, en werd hij de ijverige beschermer van onze binnenlandsche nijverheid. Sedert het einde der 18de eeuw, hadden de Engelschen de spinmachines of *Mull Jenny* uitgevonden, en hadden strenge straffen bepaald tegen dengene, die dit nieuwe werktuig in den vreemde zou bekend maken. *Lievin Bauwens* echter bracht er, in 1800, het model van mee naar Gent : en aanstonds hielp Napoleon in Vlaanderen talrijke spinnerijen oprichten, en de katoennijverheid geraakte, in korten tijd, tot zeer grooten bloei.

Het Congres van Weenen (1815). — Maar de val van Napoleon, door den rampzaligen veldtocht naar Rusland teweeggebracht, veranderde opnieuw het lot van België. Wegens zijne bloedige nederlagen, moest de keizer afstand doen van den troon en hij trok zich terug op het eiland Elba, in 1814. Het volgende jaar, kwamen de afgevaardigden der groote mogendheden in congres bijeen te Weenen, en herstelden den staatkundigen toestand der verschillende Staten, op grondslag van het Europeesch

evenwicht. Frankrijk werd tot zijne vroegere grenzen teruggebracht en de aangrenzende landen werden versterkt, om aanvallen in de toekomst te beletten : zoo werd België met Holland vereenigd, om het *koninkrijk der Nederlanden* te vormen, onder het gezag van *Willem I*.

Slag van Waterloo (1815). — Napoleon had echter, om zijn macht te herwinnen het eiland Elba verlaten en landde juist in Frankrijk, van alle kanten door het volk toegejuicht. In minder dan twee maanden verzamelde hij een ontzaglijk leger, waarmee hij zich in België wierp : de vereenigde strijdkrachten van Engeland, Pruisen en Nederland vielen hem, den 18 Juni 1815, te *Waterloo* aan. Een verschrikkelijk gevecht had plaats : en ondanks de wonderen van dapperheid, welke het Fransche leger verrichtte, werd het verslagen en Napoleon moest in ballingschap terugkeeren en stierf, in 1821, op het eiland Sint Helena. — De Belgen, met de bondgenooten vereenigd, namen op roemrijke wijze deel aan dezen gedenkwaardigen dag. In het hevigst van den strijd, werd de Prins van Oranje, die over hen het bevel voerde, door een vijandelijke afdeeling omsingeld : aanstonds schoten zij hem ter hulp en slaagden er in hem te bevrijden. Toen greep de prins het kruis, dat zijne borst versierde, wierp het in hun midden en riep uit : « Mijne vrienden, gij allen hebt dit verdiend! »

Pl. 30. — De Leeuw van Waterloo.

XI. — BELGIE.

GEDURENDE ZIJNE VEREENIGING MET HOLLAND.

(1814-1830)

Rijkdom der Nederlanden. — Het koninkrijk der Nederlanden kon, zooals het nu samengesteld was, een zeer bloeiende Staat worden. België bracht tot dit gezamenlijk werk bij, de vruchtbare landerijen van Vlaanderen, zijn rijkdom aan delfstoffen en de talrijke voortbrengselen zijner nijverheid. Van zijn kant, bezat Holland een grond, met eene spreekwoordelijk geworden vruchtbaarheid, talrijke havens, eene machtige vloot, en belangrijke koloniën in alle werelddeelen. België bracht voort; Holland voerde uit: het eene vulde aan, hetgeen aan het andere ontbrak. Bovendien bezaten beide landen eene verstandige, zedelijke en werkzame bevolking, in een woord, eene bevolking in staat, om deze ontzaglijke hulpmiddelen met vrucht te gebruiken. België en Holland, onder een wijs bestuur vereenigd, zouden voorzeker *een der schoonste rijken van Europa* gevormd hebben.

Openbare werken. — In het begin zijner regeering, wist koning Willem van deze kostbare voordeelen gebruik te maken; hij begunstigde de stoffelijke welvaart des lands, evenals den vooruitgang van het volksonderwijs : langzamerhand volgden op de rampen van den oorlog, de weldaden van den vrede en van den arbeid. — De Schelde bleef open, wijl zij van nu af door de provinciën van een zelfde land stroomde en Antwerpen zag zijne handelsbetrekkingen vermeerderen. Evenens werden Gent en Brugge rechtstreeks met de zee in verbinding gesteld, door kanalen, die hen met de havens van Terneuzen en Sluis verbonden. Een kanaal van Pommeroeul naar Antoing werd gegraven, om het mogelijk te maken, dat de koopwaren, van Bergen met de boot verzonden, in de Schelde konden komen, zonder Fransch gebied aan te doen. Het kanaal van Brussel naar Charleroi verbond de beddingen onzer beide rivieren, en zoo kon men tot in het hartje des lands, de rijke ladingen uit Indië en de duizende voortbrengselen onzer gemeenschappelijke koloniën, ontschepen.

Nijverheid. — Willem I deed zich ook kennen, als een ijverig beschermer onzer binnenlandsche nijverheid; de spinnerijen van Gent,

evenals de lakenfabrieken van Verviers en Dison, en de ontginningen van steenkolen in Henegouwen en in het land van Luik breidden zich meer en meer uit. In 1817 richtte een Engelschman, *John Cockerill* genaamd, te Seraing eene fabriek op, die heden een der eerste inrichtingen is, voor metaalbewerking van de gansche wereld. In de hooger gelegen en boschrijke streken van ons land, onder anderen te Gouvin en in Luxemburg, werden hoogovens opgericht, om twee rijke voortbrengselen, tot dan toe weinig ontgonnen, het eene door het andere, te verwerken : het ijzererts en de houtskool. Welstand, de vrucht van handel en nijverheid, heerschte bij alle standen der maatschappij.

Het onderwijs. — Van den anderen kant, maakte het onderwijs, dat in Holland veel hooger stond dan in België, in ons land merkbare vorderingen. Voor de zuidelijke provincies werden hoogescholen gesticht, te Luik, Gent en Leuven : zeevaartscholen werden te Antwerpen en te Ostende in het leven geroepen; ten slotte hervormde de regeering vooral de landbouw- en volksscholen en deed er door bekwame meesters onderwijs geven.

Echter al de vruchten dezer wijze maatregelen, gingen verloren door de onrechtvaardigheid van koning Willem tegenover de Belgen. Deze nu, gekrenkt door zijn eigenmachtig optreden en zijne partijdigheid, deden rechtmatige klachten hooren, waarnaar hij niet wilde luisteren. Toen scheidden zij zich van Holland af en verklaarden zich een onafhankelijk volk door de *Omwenteling van 1830.*

XII. — BELGIE ONAFHANKELIJK.

HOOFDSTUK I.

DE OMWENTELING VAN 1830.

Oorzaken. — Niettegenstaande het verschil in zeden, taal en godsdienst, en den historischen haat, wegens het sluiten der Schelde, den ondergang van den Belgischen handel, en wegens de lastige bepalingen van het Barrière-tractaat, zouden de Belgen en Hollanders ongetwijfeld, op den duur, een

eensgezind en machtig volk hebben kunnen vormen. Maar eene breuk kon niet uitblijven van het oogenblik af, dat de bewoners der zuidelijke provincies, eerder als een overwonnen volk dan, als burgers van een vrij land behandeld werden. Zoo zond België, met drie millioen inwoners, en Holland, dat er nog geen twee millioen had, evenveel afgevaardigden naar de Algemeene Staten, welke in den Haag zetelden. — De burgerlijke betrekkingen, evenals de rangen in het leger, werden, bij uitstek aan de Hollanders toegekend, en men telde nauwelijks een Belgisch officier op zeven Hollandsche. Om hun deel der Hollandsche schuld te betalen, die twee milliard bedroeg, hadden de Belgen buitengewoon zware lasten te dragen : zooals de belasting op *het gemaal* en *het geslacht*, welke vooral brood en vleesch troffen. — Het Nederlandsch werd de officieele taal, in dien zin, dat zij verplichtend werd voor alle beambten. — Terzelfder tijd schond de koning openlijk de grondwet van het koninkrijk : *op eigen gezag* kondigde hij de afschaffing der jury af en de rechterlijke besprekingen waren niet meer openbaar; hij verving de seminaries door het college voor wijsbegeerte te Leuven, en hief de vrijheid van drukpers op; schrijvers werden tot verbanning veroordeeld, omdat zij de rechten, bij de grondwet gewaarborgd, opvorderden.

Begin der omwenteling. — Deze willekeurige daden brachten in België eene algemeene ontevredenheid te weeg. Spoedig vormde zich *de Unie van 1828*, samengesteld uit burgers van alle partijen : zij had ten doel, de klachten der Belgen voor den koning te brengen en hem het ontslag van zijn minister Van Maanen, die de hoofdoorzaak van al die onrechtvaardigheden was, te vragen. Maar de koppige koning weigerde alles : hij behandelde de indieners van dit verzoekschrift als *muiters*, en hij beval dubbel streng te zijn tegen de schrijvers, die rechtvaardigheid eischten. — Bij het vernemen van dit antwoord, nam het verzet toe. De omwenteling van Juli 1830, die zoo juist koning Karel X van den Franschen troon stootte, verdubbelde nog de gisting der gemoederen. Den 25 Augustus was er eene voorstelling van *la Muette de Portici* in den Munt-Schouwburg te Brussel. De geheele zaal begroette met daverend handgeklap het beroemde duo :

Amour sacré de la patrie,
Rends-nous l'audace et la fierté !

De geestdrift deelde zich naar buiten mede en verspreidde zich over de menigte, die zich op het Munt-Plein bevond. De Brusselaars begaven zich in

grooten getale naar de woning van Van Maanen en van de voornaamste Oranjegezinde beambten, en hunnepal eizen werden door de opgewonden menigte verwoest. De gisting, verre van te bedaren, nam nog toe de volgende dagen : den 12 September, door de eerste uitvoering van het *Belgisch Volkslied,* was de lont in het vuur geworpen. De omwenteling was reeds in de gemoederen bewerkt : op straat zou zij voltooid worden.

De dagen van September 1830. — Aanstonds bij het vernemen, van hetgeen in Brussel gebeurde, had Koning Willem een leger, onder bevel zijner zonen, Prins Frederik en den Prins van Oranje, België doen binnenrukken. De Prins van Oranje, eertijds de afgod der Belgen, was vast besloten, geheel alleen, de omwenteling te onderdrukken : enkel vergezeld van vier Hollandsche officieren, reed hij de stad binnen, door de opgebroken straten en langs de door het volk opgeworpen verschansingen : maar, tegen verwachting, werd hij slechts koel door de zwijgende menigte, die in de straten opeengehoopt stond, ontvangen. — Aanstonds vertrok hij naar den Haag, om zijn vader van de moeilijkheid van den toestand op de hoogte te brengen. De koning wilde de *muiters,* zoo noemde hij de Belgen, straffen :

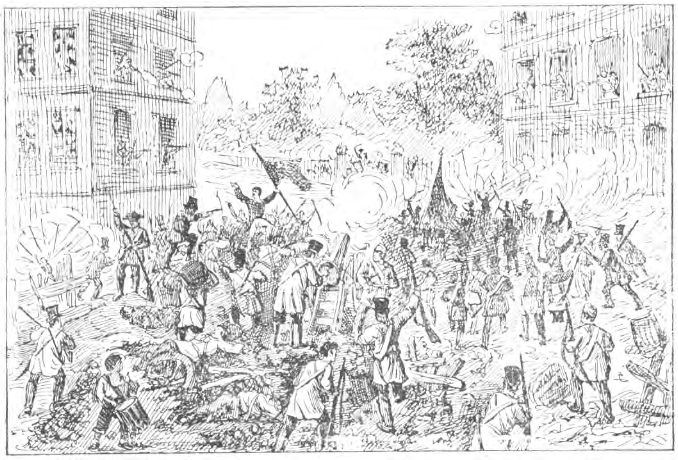

Pl. 31. — Aanval op het Park.

ten slotte stemde hij er echter in toe, zich van Van Maanen los te maken; maar het was te laat. Prins Frederik was aan het hoofd zijner troepen Brussel binnengerukt, om de Brabantsche kleuren, welke van alle gebouwen

wapperden, te doen verdwijnen. Hij slaagde er in, zijne soldaten in het Park en omstreken te legeren; maar spoedig kwamen drie honderd Luikenaren, onder bevel van Karel Rogier, te Brussel aan, om aan de zijde hunner Brabantsche broeders te strijden. Een bloedige slag begon den 23 September en duurde vier dagen : in den morgen van den 27sten vond men het park verlaten : de Hollanders hadden gedurende den nacht de stad ontruimd.

Bevrijding van het land. — Deze overwinning was het teeken tot een algemeenen opstand in België : overal vormden zich troepen vrijwilligers en vaderlandschgezinden. Binnen enkele dagen, waren de vreemde bezettingen uit alle Belgische steden verdreven : in 't begin van October waren alleen Maastricht en Antwerpen nog in handen der Hollanders. De Belgen trokken tegen deze laatste stad op, rukten, na eerst stormenderhand de brug bij Waelhem genomen te hebben, de Rupel over : en drongen vervolgens, door de voorstad Berchem, Antwerpen binnen, daar sneuvelde graaf *Frederik de Merode*, roemrijk, op het veld van eer. — De Hollandsche bezetting werd in de citadel teruggedreven : om zich te wreken beschoot generaal Chassé, die er het bevel voerde, de stad gedurende zeven uren : hij stichtte een ontzaglijken brand, die ontelbare rijkdommen verslond en de bloeiendste stad des lands in puinhopen veranderde.

Maar het vaderland was vrij! België bestond! Het was meester over zijn eigen lot, van nu af zou het als een onafhankelijk volk leven, onder de schutse van de vrijste grondwet en van den wijsten vorst van Europa.

Het voorloopig bestuur. — In de laatste dagen van September, had zich op het stadhuis te Brussel een *Voorloopig Bestuur* samengesteld, om den goeden uitslag der omwenteling te verzekeren. De leden, die er deel van maakten, waren : *Baron van Hooghvorst, Karel Rogier, Graaf Felix de Merode, Alexander Gendebien, Sylvaan Van de Weyer, Jolly, De Potter, Van der Linden,* schatbewaarder, *de Coppin* en *Nicolaï*, schrijvers. — België zal ten eeuwigen dage, deze flinke mannen dankbaar blijven, wier toewijding en werken voor het vaderland, in moeilijke dagen, het land bevrijdden van de vreemde overheersching en van volksbandeloosheid. Bij den aanvang der omwenteling, bleven deze moedige burgers, dag en nacht vergaderd, om eene ellendige withouten tafel, in een beneden zaal van het stadhuis van Brussel : twee maanden later, gaven zij het land, van verdrukking en dwingelandij bevrijd, in handen hunner opvolgers. Zij hadden den triomf der omwenteling verzekerd, de onafhankelijkheid van

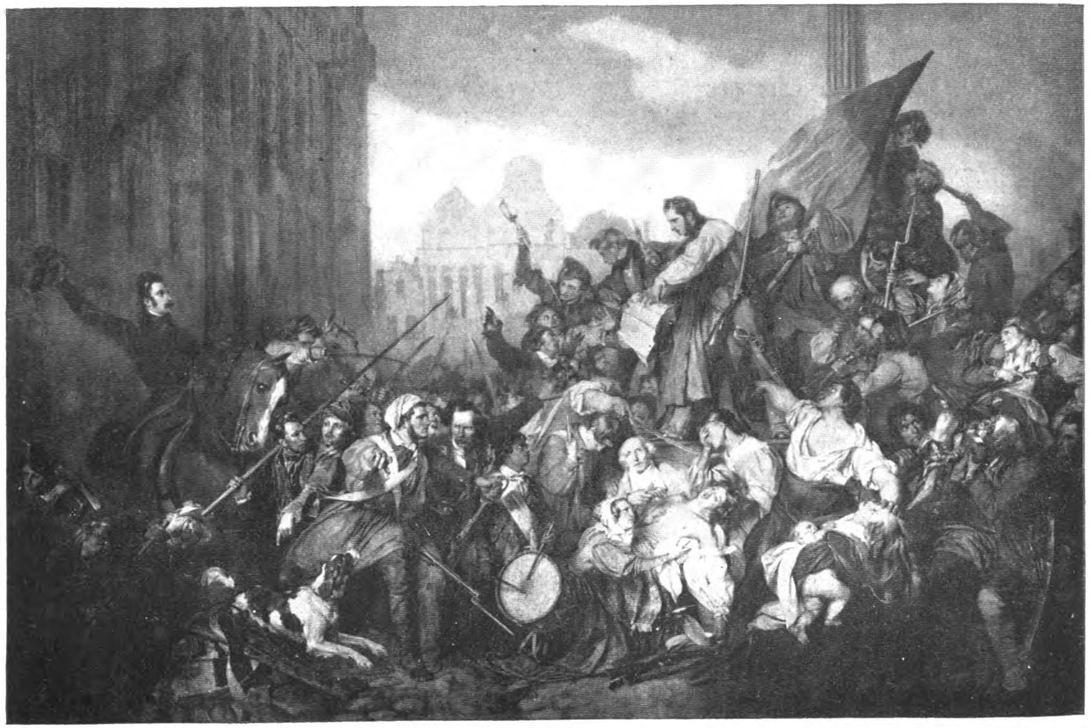

Museum te Brussel. Fig. 7. — Aanval op het Park. Wappers.

België uitgeroepen, en onze voornaamste vrijheden afgekondigd. Zij zetten de kroon op dit groote werk, door de bijeenroeping van het *Nationaal Congres.*

Het Nationaal Congres. — Deze beroemde vergadering, bestaande uit twee honderd leden, hield hare eerste zitting te Brussel, den 10 November 1830. Na bewonderendswaardige besprekingen, stemde zij de *Belgische Grondwet,* welke den 7 Februari 1831 bekrachtigd werd. Door hare kostbare rechten, welke zij den burgers waarborgde, heeft deze keur, de roemrijkste uit heel onze geschiedenis, België tot een der vrijste landen der wereld gemaakt : reeds verschafte zij ons drie kwart eeuw van vrede, geluk en voorspoed. — Er restte nog het land eenen vorst te geven. In afwachting van eene beslissende keuze van een hoofd van den Staat, stelde het Congres een regentschap over het koninkrijk in, hetwelk aan Baron *Surlet de Chokier* werd toevertrouwd. Ten slotte ging de vergadering over tot de keuze van een vorst voor België : den 4 Juni 1831, werd Prins Leopold van Saksen-Coburg tot koning der Belgen, met den naam *Leopold den I^{sten}*, gekozen.

HOOFDSTUK II.

REGEERING VAN LEOPOLD DEN Isten.

(1830-1865.)

I. — Prins Leopold van Saksen-Coburg.

Zijne kinderjaren en zijne studies. — In het midden van Duitschland, niet ver van de Elbe, ligt het hertogdom Saksen-Coburg. De stad *Coburg,* hoofdstad van dezen kleinen Staat, was de bakermat van ons nationaal vorstenhuis : daar werd, den 16 December 1790, Prins *Leopold,* de toekomstige koning der Belgen, geboren. Hij was het zesde kind van hertog Frans van Saksen-Coburg en zijn naam werd hem gegeven, door keizer Leopold II, die juist den troon beklom. — Vroegtijdig legde de jeudige prins zich toe, op de studie der geschiedenis, der wetenschappen en der talen, welke in Europa gesproken werden : met ijver wijdde hij zich aan zijn lievelings vakken : plantenkunde, teekenen en muziek, waartoe hij zich altijd zeer-

aangetrokken-bleef gevoelen. — In zijne studies, zoowel als in zijne betrekkingen, kenmerkte hij zich door een vluggen geest, een vast oordeel en eene groote scherpzinningheid : meer nog dan zijne geboorte, openden deze hoedanigheden voor hem den weg naar de hooge bestemming, welke hij eens zou bereiken.

Zijne jeugd. — Twee groote rampen, welke kort na elkaar hem troffen, kwamen hem van zijne rustige bezigheden wegrukken. In 1806 maakten zich de Fransche legers, welke Duitschland binnendrongen, van het hertogdom Coburg meester. Terwijl Leopold bij het ziekbed zijns vaders waakte, verdedigden zijne broeders dapper den vaderlandschen bodem. Maar dit was te vergeefs, het hertogdom werd door Napoleon in beslag genomen, en herto Frans stierf korten tijd daarna. Zoo verloor Leopold, nauwelijks zestien jaar oud, zijn vader, dien hij teer beminde, en zag zijne familie van het erfgoed zijner voorvaderen beroofd. — Het volgenden jaar echter, herkreeg zijn oudste broeder, hertog Ernest, de vroegere bezittingen. Bij deze gelegenheid begaf zich Prins Leopold naar Parijs, waar zijn schrander uiterlijk en zijne voortreffelijke manieren, den keizer troffen : « Indien ik me goed herinner, zei hij langen tijd daarna, op de rots van Sinte Helena. dan is hij de schoonste jonge man, dien ik op de Tuileriën gezien heb. » Hij had hem aan zich als adjudant willen verbinden : maar zoowel uit eigen neiging, als door zijne familiebanden, voelde hij zich meer aangetrokken tot Tsaar Alexander den I^sten^. Hij ging in het Russische leger, waar hij den rang van generaal der ruiterij bekwam. — Na den merkwaardigen Russischen veldtocht, nam hij roemrijk deel aan den slag bij *Leipzig*, waar Napoleon gedwongen werd naar Frankrijk terug te trekken. De bondgenooten, zoowel Russen als Oostenrijkers, achtervolgden den verwonnen alleenheerscher en in den bloedigen strijd, welken zij te voeren hadden, onderscheidde zich generaal Leopold van Saksen-Coburg door zijne bekwaamheid en dapperheid : den 31 Maart 1814, trok hij, aan't hoofd zijner dappere kurassiers, Parijs binnen. Hij was er getuige van den val van den grooten keizer, en, kort daarop, verliet hij Frankrijks hoofdstad, om in de hoedanigheid van adjudant, den Tsaar, die zich naar Engeland begaf, te vergezellen.

Zijn huwelijk (**1816**). — Deze reis besliste over zijn lot. Te Carlton-House, verblijfplaats der koninklijke familie ontvangen, trok hij de aandacht van prinses *Charlotte*, eenige dochter van den regent van Engeland en erfgename van het Britsche keizerrijk : onder al de hooge aanzoekers, die naar hare

hand dongen, verkoos zij hem tot haar echtgenoot. Het huwelijk werd den 2 Mei 1816 voltrokken en de jonge echtelieden vestigden zich op het kasteel Claremont. Maar hun geluk zou van korten duur zijn : den 6 November 1817 ontrukte de dood Charlotte en haren eerstgeborenen aan zijne teedere genegenheid, en dompelde Engeland in diepen rouw.

Hij weigert de kroon van Griekenland (1830). — Den dood in het hart, leefde de Prins gedurende geruimen tijd te Claremont in volkomen afzondering : de herinnering aan die gelukkige dagen en de genegenheid van het Engelsche volk weerhielden hem in zijn nieuw vaderland. Van den anderen kant trad zijne zuster Victoria in het huwelijk met den hertog van Kent, broeder van den regent; uit dat huwelijk werd, in 1819, prinses *Victoria* geboren, die, als koningin van Engeland, eene der langste en schitterendste regeering uit de geschiedenis zou beleven. — Prins Leopold scheen dus voor goed in zijn tweede vaderland gevestigd te zijn, toen men hem, in 1830, de kroon van Griekenland kwam aanbieden. In den beginne, nam hij de souvereiniteit over dat land aan, dat, na een heldhaftigen strijd, het juk der Turken had afgeschud : maar, toen hij zag, dat hij meer een, den Grieken door de groote mogendheden opgedrongen vorst, dan *een vrijwillig door hen gekozen*, koning was, deed hij afstand. — Eene nieuwe toekomst opende zich bovendien voor hem.

II. — Leopold de I^ste, koning der Belgen.

De Belgische afgevaardigden te Londen (1831). — België, dat het eerst de verdragen van 1815 overtrad, had zich met geweld van Holland losgescheurd en zich onafhankelijk verklaard : bovendien dwong het wantrouwen van Europa, tegenover dezen nieuwen staat, het Nationaal Congres, onmiddellijk en voor goed, een nieuwen vorst over België aan te stellen. Wijl nu de naam van prins Leopold van Saksen-Coburg grooten bijval ondervond, werd een gezantschap van vier leden naar Londen gezonden, om zijn gevoelen te vernemen. Leopold aanhoorde de afgevaardigden met groote welwillendheid en aandacht. « Mijn innigst verlangen, zei hij hun, is het geluk mijner evenmenschen uit te maken. Ik heb nimmer begeerd te regeeren dan om goed te doen, en wel een goed, dat blijft. »

De Voorwaarden der scheiding. — Hij ontveinsde hen evenwel niet, dat hij niet *onmiddellijk* en *onvoorwaardelijk* het koningschap, dat men hem aanbood, kon aanvaarden. Eén hinderpaal vooral stond in den weg :

de Conferentie van Londen, welke de eischen, voor het tot stand komen van den nieuwen Staat, wilde vaststellen, had de *voorwaarden der scheiding* tusschen de twee landen bepaald : België moest aan Holland het Oostelijk gedeelte van Limburg en Luxemburg afstaan, en 16/31 der openbaar schuld van Nederland betalen. Deze schikkingen stuitten den Belgen zeer tegen de borst en Leopold wilde, van het oogenblik, dat hij den voet op Belgischen grond zou zetten, voor hen geen oorzaak zijn van tweedracht : « Opdat mijne verkiezing mogelijk en voor uwe zaak nuttig zij, zeide hij tot de afgevaardigden, moet zij noodzakelijker wijze de oplossing der moeilijkheden over de grensscheiding en de geldmiddelen met zich mee brengen, België en zijn koning, moeten door Europa kunnen erkend worden. » — Nadat men te Brussel mededeeling, van hetgeen hij gezegd had, ontvangen had, ging het Congres, den 4 Juni 1831, over tot de keuze van een vorst : zonder den geringsten invloed uitgeoefend te hebben, kreeg Prins Leopold 152 van de 196 stemmen.

De achttien artikelen. — Hij wachtte nog slechts, alvorens zich naar België te begeven, tot het Congres de bepalingen der Conferentie van Londen had aangenomen. Door den invloed van Leopold gewijzigd, waren zij veel gunstiger voor België, dan de eerste scheidingsvoorwaarden. Zij werden dan ook, den 9 Juli, onder den naam van *Verdrag der achttien artikelen*, aangenomen. — De koning werd van dezen uitslag in kennis gesteld, en onmiddellijk vertrok hij naar België. Den 16 Juli nam hij afscheid van Engeland en scheepte zich te Dover voor Calais in : van dat oogenblik af, is zijn bestaan met dat van België vereenzelvigd, en zijne geschiedenis, gelijk die der goede koningen, vormt een geheel, met die van zijn volk.

Aankomst van Leopold in België. — Te Calais ontscheept, begaf zich koning Leopold naar zijn nieuw vaderland. Bij zijn aankomst aan de Belgische grens, werd hij, aan de kust der zee, door het gezantschap, dat het Congres hem ter begroeting gezonden had, ontvangen; vervolgens, van daar naar Brussel, over Veurne, Ostende, Brugge, Gent en Aalst, was zijn reis slechts eene langdurige openbare volkshuldiging. De vreugde blonk op aller gelaat, alle harten waren vol hoop. De steden wedijverden met elkaar, om den uitverkorene van het Belgische volk met luister te ontvangen : maar nog treffender was het te zien, dat, tot in de armste gehuchten, de hutten versierd waren met groen, slingers en bloemen. De bewoners der dorpen, snelden in menigte toe, om den koninklijken stoet te zien voorbijtrekken, iedereen juichte den vorst toe, die, men voelde het, spoedig vrede en veiligheid in het land zou terugbrengen.

Inhuldiging van Leopold den I^{sten} (21 Juli 1831). — Eindelijk brak voor België die schoone dag, 21 Juli aan, welke ons nog ieder jaar herinnert, aan de inhuldiging van onzen eersten koning. Onder den glans van een vroolijk zonnetje en te midden der algemeene vreugde, deed de koning zijn intocht te Brussel. Hij begaf zich te paard naar het Koninklijk Plein, waar

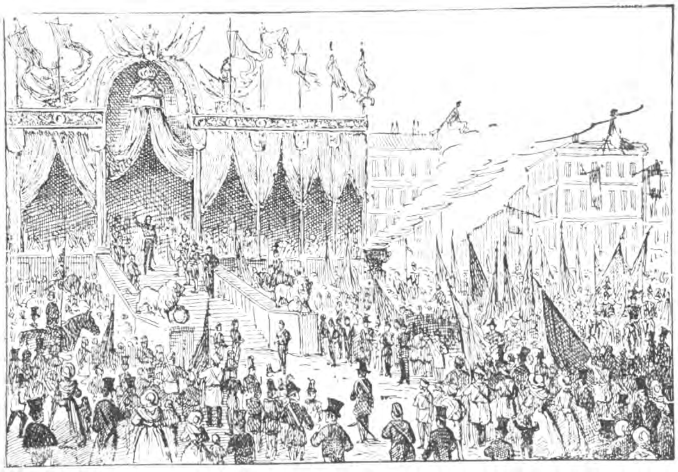

Pl 32 — Inhuldiging van Leopold den I^{sten}.

men een prachtig versierde verhevenheid geplaatst had : daar zat hij neer, tusschen M. de Gerlache, voorzitter van het Congres, en M. Surlet de Chokier, regent van België. Deze laatste legde de macht, waarmee het Congres hem bekleed had, aan de voeten van den troon neer, en riep uit : « Ik heb den dageraad van geluk over mijn land zien opgaan, ik heb genoeg geleefd. » — Dan werd er voorlezing gedaan van de Grondwet en de koning sprak met vaste stem vol overtuiging den eed, waaraan hij zoo goed getrouw gebleven is : *Ik zweer de Grondwet en de wetten van het Belgische volk na te leven, de nationale onafhankelijkheid en de onschendbaarheid van het grondgebied te handhaven.* Dan richtte zich M. de Gerlache tot den koning en zeide hem : « Sire, beklim den troon! » — Daar staande, op de treden van den koninklijken troon, hield Leopold eene toespraak, die op alle harten een diepen indruk maakte : « Als Belg door u aangenomen, zeide hij, zal ik het mij tot een plicht rekenen, het altijd te zijn, ook door mijn politiek. Mijn hart kent geen ander verlangen,

dan u gelukkig te zien. » — De menigte, welke zich op het plein bevond, beantwoordde deze woorden met luide toejuichingen, en 's avonds sloot een feestmaal, door den koning voorgezeten, dezen merkwaardigen dag, zooals men er nog geen kende, in de geschiedboeken van België.

Tiendaagsche veldtocht (Augustus 1831). — Spoedig zouden echter ernstige gebeurtenissen deze vaderlandsche vreugde komen storen en plotseling de gemoederen weer verontrusten. Willem de I^{ste}, die zich met het verlies der Belgische provincies niet kon vereenigen, weigerde zijn goedkeuring aan het verdrag *der achtien artikelen* : den 2 Augustus, trok een Hollandsch leger over de grenzen, maakte zich meester van Turnhout en Diest, en trok op tegen Brussel. — Koning Leopold was toen te Luik, voor de feesten ter zijner eer gegeven ; zonder tijd te verliezen, geeft hij kennis van dezen plotselingen en oneerlijken inval aan de groote mogendheden, en stelt zich in aller ijl aan het hoofd der Belgische soldaten : « Ieder aanval tegen België, had koning Lodewijk-Filips gezegd, zal gelijk staan met eene oorlogsverklaring aan Frankrijk. » — Maar de Hollandsche troepen, 50000 man sterk, goed gewapend en goed geoefend, waren langen tijd op dezen veldtocht voorbereid geworden. Leopold kon hun slechts twee zwakke legerafdeelingen tegenoverstellen, dat der Schelde en dat der Maas : in 't geheel 25.000 man, slecht uitgerust, niet gehard en onvoldoende geoefend. De koning had zijn hoofdkwartier te Mechelen gevestigd, met het doel, om den Hollanders den doorgang te versperren, maar het Maasleger werd bij Hasselt op de vlucht geslagen en moest op Luik terugtrekken, hetgeen Leopold deed besluiten op Leuven samen te trekken, om de hoofdstad te dekken. Ondertusschen trok een Fransch leger, onder bevel van maarschalk Gerard, België binnen : toen de Hollanders dit vernamen, trokken zij terug, en den 20 Augustus, hadden zij geheel het land, met uitzondering van Antwerpen, ontruimd. Gedurende dezen korten veldtocht, had de koning getoond op de hoogte te zijn van het gevaar, dat België dreigde ; zijn moed, zijn koelbloedigheid, zijne vaderlandschgezindheid hadden de bewondering van iedereen gaande gemaakt : zonder hem, was het leger vernietigd. Iedereen zag in hem den redder van de opkomende natie, en de banden, die hem aan het Belgische volk bonden, werden nog aangehaald, door de moeilijkheden, welke zij samen doorleefd hadden.

Tweede huwelijk van Leopold (1832.) — Het volgende jaar, ging voor België eene blijde gebeurtenis in vervulling : den 9 Augustus 1832, huwde koning Leopold, op het kasteel Compiègne, prinses *Louisa-Maria,* dochter van

koning Lodewijk Filips. Dit huwelijk verzekerde ons de vriendschap van Frankrijk en beantwoordde aan de wenschen van geheel het volk : bij hun aankomst op het kasteel te Laeken, werden koning en koningin, dan ook met levendige vreugdebetuigingen ontvangen. — Uit dit huwelijk werden achtereenvolgens geboren : 1° een jeudige prins, die, den 24 Juli 1833

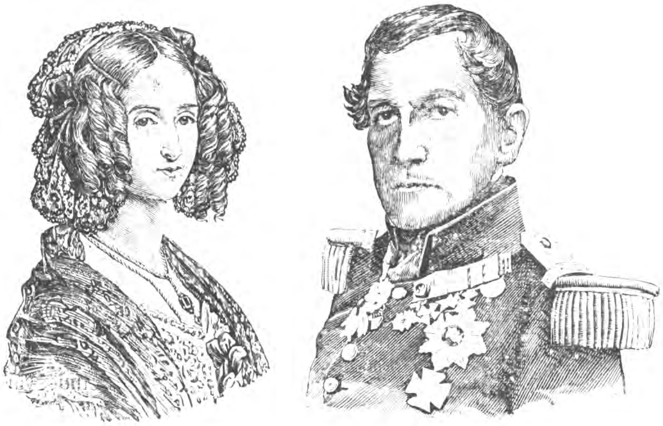

Pl. 33. — Leopold de Iste en Louisa-Maria.

geboren, na acht maanden aan de liefde zijner doorluchtige ouders werd ontrukt; — 2° prins *Leopold*, geboren te Brussel, den 9 April 1835, hertog van Brabant, en tot kort geleden koning der Belgen onder den naam van *Leopold II*; — 3° prins Filips, graaf van Vlaanderen, geboren te Laeken, den 24 Maart 1838, gestorven den 17 November 1905; — 4° prinses *Charlotte*, geboren te Laeken, den 7 Juni 1840, later keizerin van Mexico. — De Belgen zagen met blijdschap, dat zoo het voortbestaan van hun vorstengeslacht verzekerd werd, en zij omgaven alle leden der koninklijke familie met eenzelfde gevoel van liefde en vereering.

De vier en twintig artikelen. — Nieuwe verwikkelingen zouden echter weldra de vaderlandschgezindheid van het volk weer op de proef stellen. Wijl koning Willem het Verdrag der achtien artikelen weigerde aan te nemen, verving de Conferentie het door een ander, bekend onder den naam van het *Verdrag der vier en twintig artikelen* : zij verklaarden, deze bepalingen, de laatste en onherroepelijk. Deze nieuwe overeenkomst werd door de Belgische kamers aangenomen. Maar de koning van Neder-

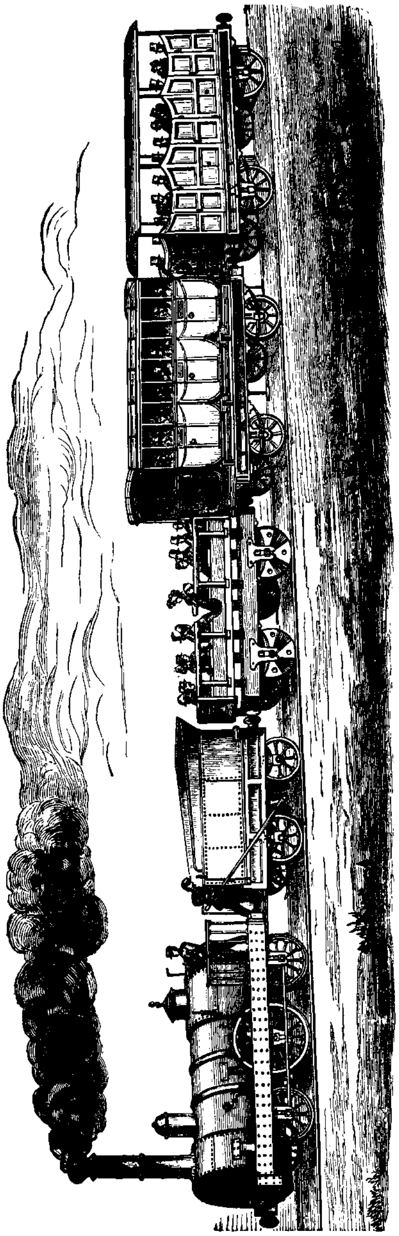

Pl. 34. — De trein van 1835.

land wanhoopte er nog niet aan, België terug te krijgen en schoof de zaken op de lange baan. Hij wijgerde onder anderen, overeenkomstig de bepalingen van het verdrag, de citadel van Antwerpen te ontruimen; maar de groote mogendheden besloten hem er toe te dwingen : een Engelsch eskader verscheen aan de Hollandsche kusten, en een Fransch leger, onder bevel van maarschalk Gerard, sloeg het beleg voor de citadel van Antwerpen.

Beleg van Antwerpen (1832.) — Tegen het einde van November 1832, begonnen de Franschen met hunne loopgraven voor Antwerpen, stelden hun geschut op en vingen aan met de citadel te beschieten. Van haar kant, liet de Hollandsche bezetting een regen van bommen en granaten neervallen op de stad, welke zoo weer een herhaling zag van de verschrikkingen van de beschieting van 1830. Koning Leopold had zijn hoofdkwartier te Lier gevestigd : dikwijls bezocht hij de voorposten, en het was däär, dat hij, met eigen hand, een dapper Fransch genie-soldaat ridderde, wiens been

juist door een kanonskogel werd afgeschoten. — Hoewel door ziekte gedwongen binnen in eene kazemat te blijven, bood generaal Chassé, bevelhebber der citadel, hardnekkig weerstand : maar ten slotte moest hij zwichten : na een beleg van drie weken, gaf de bezetting zich over, en het Belgisch leger nam bezit van de citadel van Antwerpen.

Inrichting van België (1831-1839.) — Terwijl de koning op het slagveld België verdedigde, hield hij zich tevens bezig met het land in te richten en het geluk zijner onderdanen uit te maken. Hij verbeterde de bewapening der troepen, verschafte nieuwe paarden aan de ruiterij, voorzag de magazijnen van voorraad en vulde de kaders van het leger aan. De regeering vervaardigde een nationale munt, stelde de *Leopoldsorde* in, ter belooning van verdiensten en het *Yzeren Kruis*, voor de strijders van 1830. — Den 1sten Mei 1834, bekrachtigde de koning de wet, tot aanleg van een spoorweg tusschen Antwerpen en Duitschland, over Mechelen, Leuven, Luik en Verviers. Deze lijn, evenals die van Mechelen naar Brussel, werd onder leiding van den ingenieur Simons, gelegd : den 5 Mei 1835, liep tusschen Brussel en Mechelen de trein, de eerste op het vasteland : zoo zag men een volk, nauwelijks de kinderschoenen ontwassen, den weg openen voor groote eu nuttige hervormingen, door, ondanks allerhande vooroordeelen, gebruik te maken van de nuttigste en wonderbaarste uitvinding der nieuwere tijden. — In 1835, kwam de wet tot stand, waardoor twee Staatshoogescholen, te Gent en te Luik, gesticht werden : het jaar daarvoor, waren reeds twee vrije hoogescholen opgericht, de eene te Brussel, en de andere te Mechelen : deze laatste werd kort daarna naar Leuven overgeplaatst. — De provinciale en de gemeente wet (1836), de stichting der krijgsschool en de oprichting van den raad van gezworenen, vermeerderden nog het groot aantal gelukkige, wijze en vooruitstrevende hervormingen, die tot den bloei van België moesten bijdragen.

Uitvoering der vier en twintig artikelen. (1839.) — De overgave der citadel van Antwerpen, had den Hollanders niet verhinderd, hunne bezettingen in de versterkingen der Schelde te handhaven : daarentegen bleven Limburg en Luxemburg in hun geheel deel uitmaken van België, en hunne afgevaardigden naar de kamers van Brussel zenden. Eene geheime overeenkomst, door de groote mogendheden goedgekeurd, liet de zaken voorloopig alzoo. De koning had nog hoop, dat te verwachten gebeurtenissen, als onlusten in België, samenzweringen der Oranjegezinden, of de val van Lodewijk Filips, hem ten slotte weer in het bezit zouden stellen

van die schoone gewesten, welke hij door zijn onverstandige politiek verloren had. — Wat de Belgen betreft, zij waren tevreden met de voorloopige overeenkomst, en zij vleiden zich met de hoop, dat een toestand, die reeds zes jaren bestond, zou gehandhaafd worden : maar de ontgoocheling zou des te wreeder zijn. In 1838, eischte Willem de I[ste] plotseling de uitvoering der vier en twintig artikelen, dat is te zeggen, de ontruiming door de Belgen der afgevallen gedeelten, en de betaling van 1 1/2 gulden per ton, voor ieder schip, met bestemming voor Antwerpen. De besluiten der groote mogendheden van Europa, waarmee graaf de Theux de kamers in kennis stelde, werden door de wetgevende macht aangenomen, niettegenstaande een hevig verzet, en de stem van M. Gendebien, welke beroemd gebleven is : « Neen, had hij gezegd, 380,000 maal neen, voor de 380.000 Belgen, welke gij aan de vrees opoffert! » — Door de onderteekening van het eindverdrag te Londen, den 18 April 1839, werd het offer voltrokken : ongetwijfeld een ontzaglijk, en smartelijk offer, maar van den anderen kant, een zeer noodzakelijk wijl het ons jong volksbestaan van den ondergang redde, en onherroepelijk de onafhankelijkheid en veiligheid des vaderlands waarborgde.

Gebeurtenissen van 1848. — De jaren, die volgden, waren niet altijd gelukkig. In 1846 mislukte de oogst, en de ziekte onder de aardappelen, veroorzaakte eene groote verwoesting : koning en koningin hielpen de ellende, door gebrek aan levensmiddelen veroorzaakt, verzachten, en verwierven alzoo de dankbaarheid des volks. — Twee jaar later werd in Frankrijk Lodewijk Filips onttroond, en de republiek te Parijs uitgeroepen. De storm der omwenteling teisterde beurtelings alle landen van Europa, de volken stonden tegen hunne koningen op en wierpen, in naam der vrijheid, de tronen omver : ongeveer België alleen, ontsnapte aan dien storm : geschaard om hun koning, als om hun krachtigsten steun, zagen de Belgen het onweer, dat boven anderen rondom hen losbarstte, wegdrijven. Eenige honderden Fransche republikeinen wilden België binnendringen : maar zij werden teruggeslagen te *Risquons-Tout* bij Mouscron. — En, om de algemeene vaderlandschgezindheid nog meer te versterken, werden de nationale feesten van September, dat jaar, met ongewonen luister gevierd : een prachtige optocht had plaats, waarbij de negen provincies met elkaar in pracht wedijverden : vervolgens reikte de koning, door de koningin en zijne kinderen omringd, aan de troepenafdeelingen der burgerwacht van het koninkrijk, plechtig de vaandels uit. Het was een treffend schouwspel

te zien, hoe de burgers-soldaten het geweer presenteerden, en de vaandels, bij het voorbijtrekken der koninklijke familie, vooroverneigden, terwijl de trommels geroerd werden, het kanon dreunde, en de klokken der kerken uit alle macht luidden. Het zien van dit jeugdige volk, dat aan zooveele oude rijken toonde, hoe orde en vrijheid kunnen samengaan, deze eensgezindheid van volk en koning, beiden trouw aan hun eed, stemden heel Europa welgezind tegenover België.

Hervormingen van 1850. — Na behouden dien hevigen crisis, welke Europa in beroering gebracht had, doorgemaakt te hebben, bleef België echter niet stilstaan op den weg van den vooruitgang. De Nationale Bank werd gesticht en de eerste electrische telegraaflijnen gelegd. — Den 1sten Juni 1850, teekende Leopold de wet op het Middelbaar Onderwijs, waarbij tien koninklijke Athenea en vijftig Staats Middelbare scholen werden opgericht. Sedert dien werd deze wet, door die van den 15 Juni 1881 aangevuld, waarbij het aantal dezer scholen aanzienlijk vermeerderd en het middelbaar onderwijs voor meisjes geregeld werd. — Ten slotte legde de koning, bij de feesten van September den eersten steen der Congreszuil, een gedenkteeken door de algemeene dankbaarheid opgericht, ter eere der roemrijke vergadering, waardoor onze nationaliteit gegrond werd.

Dood der koningin (II October 1850.) — Iets ontbrak er echter bij dit schoone feest : de tegenwoordigheid der koningin door eene wreede ziekte te Ostende weerhouden. Rekenend op den weldoenden invloed der zeelucht, had zich de koninklijke Familie in deze stad gevestigd : maar den 11 October 1850, sliep de koningin, door de haren omringd, zachtjes in, in den ouderdom van 38 jaren. Algemeen was de droefheid door geheel België : iedereen herinnerde zich de edele gevoelens, de engelachtige zachtheid, de onuitputtelijke liefdadigheid, welke het hart der koningin vervulde : want Louisa Maria vereenigde in haar al de deugden der vrouw, echtgenoote, moeder en vorstin : « Haar dood, zeide de koning, was heilig als haar leven. » Overeenkomstig den wensch der doorluchtige overledene, werd haar lichaam naar Laeken overgebracht en in de eenvoudige kerk der koninklijke verblijfplaats ter aarde besteld. Sedert dien werd het naar den grootschen tempel, uit koninklijke genegenheid en uit dankbaarheid van het Belgische volk, ter nagedachtenis van Louisa Maria opgericht, overgebracht.

Vijf en twintigste verjaardag (1856). — Den 21 Juli 1856, vierde het volk met allen luister den vijf en twintigsten verjaardag der inhuldiging van den

koning. Glanzend als in 1831 kwam de zon op; evenals toen ook, verliet Leopold het kasteel van Laeken en begaf zich naar het Koninklijk Plein. Daar bevonden zich, de nog in leven zijnde leden van het Congres : bij het zien van deze edele schare vaderlandschgezinden, kon de koning zijne ontroering niet onderdrukken, hij ontblootte het hoofd en, met tranen in de oogen, toonde hij zijne zonen die roemrijke burgers, die hem tot den troon geroepen hadden. Vervolgens, op dezelfde plaats en als op een zelfden dag, vijf en twintig jaar geleden, werd hij nogmaals toegesproken, door M. de Gerlache : « Sire, zei de vroegere voorzitter van het Congres, het geheele volk komt met mij getuigen, dat, gedurende deze regeering van vijf en twintig jaren, zijn koning geen enkele wet geschonden, geen enkele aanslag op zijne vrijheden gedaan, en geene wettige aanleiding tot klacht aan geen enkelen zijner medeburgers gegeven heeft. » — Drie dagen lang duurden de vreugdefeesten in de hoofdstad, dan bezocht de koning de hoofdplaatsen der provincies en ondervond, overal op zijn doortocht, de treffendste bewijzen van genegenheid van alle Belgen.

Tijdvak van 1856-1865. — Korten tijd daarna, maakten nieuwe gebeurtenissen het koningschap, waaronder het steeds in bloei toenam, nog dierbaarder aan België. In 1859 opende Leopold plechtig den spoorweg van Groot Luxemburg, welke, ten koste van ontelbare moeilijkheden, door de meest bergachtige provincie van het koninkrijk was aangelegd. — Het volgende jaar werden de *octrooien* afgeschaft; eindelijk, in 1863 werden, door het *afkoopen van den tol op de Schelde*, de laatste hinderpalen weggenomen, die de vrije vaart op dezen schoonen stroom belemmerden : mits betaling eener som van 36 millioen franken door de betrokkene Staten, zag Nederland van zijn recht, dat het tot dan toe geeischt had af; deze gelukkige maatregel, door Baron Lambermont aangeprezen en door Karel Rogier verwezenlijkt, gaf een nieuw leven aan den handel van Antwerpen, en bijgevolg, rijkdom en grootheid aan België.

Dood des konings (10 December 1865). — Maar een wreede gebeurtenis zou weldra dat volk, zoo gehecht aan zijn vorst, in rouw dompelen. In 1862 was de koning, ten gevolge van eene reis naar Engeland, erg ziek geworden; in de lente van 1865, begaf hij zich wederom naar zijne nicht, koningin Victoria; maar de mist aan de oevers van den Theems deed hem veel kwaad. Teruggekeerd in België, zei hij : « Waarschijnlijk zal ik niet meer lang leven : maar, na eene lange regeering, kan ik zeggen, dat ik een gelukkig koning geweest ben. » — Zijne voorspellingen zouden zicht slechts te zeer verwe-

zenlijken. Een uitsapje, dat hij in November naar zijn kasteel in de Ardennen maakte, was voor hem noodlottig : te Laeken teruggebracht, voelde hij zijn toestand met den dag verergeren. De onrust in het land nam toe, bij het lezen der beangstigende berichten, welke het *Staatsblad* dagelijks bekendmaakte. Spoedig was de toestand van den doorluchtigen zieke hopeloos : Zondag 10 December 1865 gaf Leopold I den geest, omringd door de Koninklijke Familie, de ministers en de voorzitters der wetgevende Kamers. — Aanstonds was dit droevig nieuws te Brussel bekend en de telegraaf verspreidde het over alle punten des lands, waar het een ontzaglijken, oprechten en diepen rouw veroorzaakte. Den 12 December werd het lijk des konings naar het paleis te Brussel overgebracht, waar het volk voor den laatsten maal zijn welbeminden vorst kon zien. Eindelijk, den 16, hadden de uitvaartplechtigheden, te midden van een ontzaglijken toeloop van volk, plaats; de lijkwagen werd gevolgd door de Koninklijke Familie, prinsen en vreemde gezanten, de groote Staatslichamen en eene zwijgende en ingetogen menigte. De lijkkist des konings werd in de kerk van Laeken bijgezet, naast die der koningin, en in een grafkelder, welke de minister van Justitie vezzegelde.

Door zijne buitengewone hoedanigheden, zijne wijsheid, en diensten, welke hij aan België bewees, verdiende Leopold I den roemrijken titel van *Vader des Vaderlands*. — Hij had een, hem waardigen, opvolger in zijn oudsten zoon, die, den 17 December 1865, tot koning der Belgen werd uitgeroepen, onder den naam van *Leopold II*.

HOOFDSTUK III.

REGEERING VAN LEOPOLD II.

(1865-1909.)

Leopold II : zijn jeugd en zijn huwelijk. — Leopold II werd te Brussel geboren, den 9 April 1835. Als vermoedelijke troonopvolger, kreeg hij eerst den titel van *Hertog van Brabant*. In 1853, op den leeftijd van 18 jaren, was hij meederjarig : België, gelukkig en fier, wijl het de hoedanigheden zijner vorsten in hunne kinderen zag herleven, begroette deze gebeurtenis

met vaderlandsche vreugde. Leopold kwam toen, krachtens de grondwet, in den Senaat, en nam ijverig deel, aan de werkzaamheden dezer vergadering. — In hetzelfde jaar huwde hij te Brussel met aartshertogin *Maria Hendrika* van Oostenrijk. Deze lieftallige prinses, afstammend van keizerin Maria Theresia, werd in België, onder blijken eener treffende genegenheid, ontvangen. Op den troon geklommen, zou zij den Belgen herinneren, aan de weldoende regeering harer roemrijke grootmoeder, evenals aan de zachte en edele deugden onzer eerste koningin. Uit dit huwelijk werden geboren : 1° prinses *Louisa*, geboren te Brussel den 18 Februari 1858 en gehuwd den 4 Februari 1875 met prins Filips van Saksen-Coburg-Gotha ; — 2° de koninklijke prins *Leopold*, graaf van Henegouwen, geboren te Laeken den 12 Juni 1859 en ontrukt aan de liefde zijner doorluchtige ouders en van gansch België, den 22 Januari 1869 ; — 3° prinses *Stephanie*, geboren te Laeken den 21 Mei 1864, gehuwd den 10 Mei 1881 met aartshertog Rudolf, toen vermoedelijke erfgenaam van het keizerrijk Oostenrijk-Hongarije; — 4° prinses *Clementine*, geboren te Laeken den 30 Juli 1872.

Pl. 35. — H.H. M.M. Leopold II en Maria Hendrika.

Zijne reizen. — Kort na hun huwelijk, ondernamen de Hertog en de Hertogin van Brabant eene reis naar het Oosten ; de goede naam van Leopold den I^sten^ was hun daar voorgegaan en overal werden zij met levendigen bijval ontvangen. Deze reis en verschillende andere, welke

de Prins vervolgens maakte, brachten hem tot de overtuiging, dat België in den vreemde een afzetgebied voor de voorbrengselen zijner nijverheid moest zoeken. In zijne redevoeringen in den Senaat, vestigde hij herhaalde malen de aandacht van het land op de voordeelen, die er voor de fabrikanten waren, handelsbetrekkingen met de havens van het Oosten, met Indië, China en Japan, aan te knoopen. Deze overtuiging, welke hem door eene verstandige vaderlandsliefde werd ingegeven, is dezelfde gebleven gedurende heel het leven van onzen koning : van daar de bescherming, welke hij altijd verleende aan de ondernemingen, die tot doel hadden, België en zijne voortbrengselen in den vreemde, te doen kennen.

Inhuldiging van Leopold II (17 December 1865). — Den dag na de begrafenis van Leopold den I^{sten}, werd de Hertog van Brabant, als Koning der Belgen ingehuldigd, met den naam van *Leopold II*. Vergezeld van de Koninklijke Familie, in grooten rouw, werd hij te midden der vereenigde Kamers ontvangen en toegejuicht; dan legde hij, met bewogen, maar vaste en zekere stem, den eed op de grondwet af. Vervolgens richtte hij zich tot de volksvertegenwoordigers, en beloofde hun steeds de stappen te drukken van den vorst, dien het land zoo juist verloren had, — « Al beloof ik ook aan België, zeide hij, noch eene lange regeering als die van hem, die zijne onafhankelijkheid stichtte, noch een grooten koning als dengene, dien wij beweenen, ik beloof het ten minste een koning, Belg van hart en ziel, wiens geheele leven aan België toebehoort.... Als eerste koning der Belgen, wien België zelf het leven schonk, heb ik, van mijne jeugd af, gedeeld in al de vaderlandschgezinde gevoelens van mijn land. Gedurende de laatste vijf en dertig jaren, heeft België dingen zien tot stand komen, welke, in een land van een uitgestrektheid als het onze, zelden door een enkel geslacht zijn verwezenlijkt geworden. Maar het gebouw, waarvan het Congres de grondslagen gelegd heeft, kan nog hooger en zal nog hooger opgetrokken worden. Gaarne verzeker ik mijn steun aan allen, die aan dit werk hun verstand en beste krachten zullen wijden. » — Het volgende jaar maakten Koning en Koningin hun inhuldigingsreis door de provincies : overal werden zij, onder blijken van de levendigste vreugde, ontvangen en begroet als vorsten bemind en geëerd door een vrij volk.

De Fransch-Duitsche oorlog (1870-1871). — In 1870 ontbrandde de oorlog tusschen onze twee machtige naburen, Frankrijk en Pruisen. In deze omstandigheden, riep de Koning de Kamers bijeen : en deelde hun mede, dat de groote mogendheden, op aansporen van Engeland, opnieuw en op

uitdrukkelijke wijze, de onzijdigheid van België hadden erkend : en, wijl het land in staat moest zijn, deze onzijdigheid te verdedigen, werd het leger op voet van oorlog gebracht. Onze troepen werden trapsgewijze langs de zuidelijke grens opgesteld, met de opdracht de korpsen, welke zouden beproeven de grens over te trekken, te ontwapenen en desnoods terug te slaan : maar de twee oorlogvoerende legers eerbiedigden ons grondgebied. — Gedurende den heelen duur van dezen bloedigen strijd, vonden eene menigte gewonde soldaten van beide naties een toevluchtsoord in België, waar zij met de treffendste en innigste zorg behandeld werden : en zoo werd ons land, dat zoolang het oorlogsveld van Europa geweest was, een gastvrij toevluchtsoord voor de slachtoffers van den oorlog.

Honderdjarig bestaan der Academie. — Gedurende de vreedzame jaren, welke op deze veel bewogen volgden, legde Koning Leopold er zich op toe, meer en meer de liefde van het Belgische volk, voor de werken des geestes, te ontwikkelen. In 1872 nam hij deel aan de plechtige viering van het honderdjarig bestaan der Koninklijke Belgische Academie, een eeuw geleden door Maria Theresia gesticht. Na de diensten, door dit eerste wetenschappelijk lichaam des lands bewezen, herinnerd te hebben, voegde hij er aan toe : « Zet voort, het geen u opgedragen is, duidt de wegen aan geeft vertrouwbare voorbeelden aan geheel deze brave, werkzame, verstandige en vaderlandschgezinde jeugd, die slechts vraagt te werken voor het welzijn en de grootheid van België. » — Twee jaar later stelde hij, voor geheel den duur zijner regeering, een koninklijken prijs in van 25.000 franken, met het doel de werken des geestes aan te moedigen : deze prijs is de belooning van een prijsvraag, welke telken jare, over een onderwerp door de regeering bepaald, wordt uitgeschreven.

Beschavingswerk in Afrika. (**1876.**) **Stichting van den Onafhankelijken Congostaat** (**1885.**) **Belgisch Congo** (**1908.**) — Vervolgens ondernam Leopold, zijn blikken naar het buitenland richtend, een ander beschavingswerk, dat op zich zelf voldoende zou zijn, om een menschenleven beroemd te maken. De binnenlanden van Afrika, zoo lang onbekend, waren door koene ontdekkingsreizigers onderzocht, en vooral door den Engelschman *Livingstone :* en zoo vernam men, dat deze uitgestrekte streken uiterst vruchtbaar waren, maar nog door barbaarsche volkstammen bewoond. Toen vatte de Koning het plan op, deze uitgebreide streken, zoo begunstigd door de natuur, voor de beschaving en den handel van Europa toegankelijk te maken. Alle volkeren juichten deze edele onderneming toe : in September 1876 riep

Leopold in het paleis te Brussel, bekende personen uit alle landen, vooral ontdekkingsreizigers, aardrijkskundigen en geleerden ter beraadslaging te zamen. Met hen, stichtte hij de *Internationale Vereeniging voor de beschaving van Midden — Afrika* : zij had ten doel, deze streek te onderzoeken, er den slavenhandel af te schaffen en handelsstations op te richten. Tot een eersten onderzoekingstocht werd aanstonds besloten en overgegaan : hij stond onder bevel van kapitein *Crespel* en was slechts uit eenige personen samengesteld : was zulk eene geheel vreedzame onderneming niet beter dan de zegetocht van groote veroveraars? Andere volgden onder bevel van Cambier, Stanley en een groot aantal Belgische officieren : en op den dag van heden, bevinden zich belangrijke aanlegplaatsen langs de oevers der meeren en stroomen van Midden — Afrika, als zooveele brandpunten van beschaving. — In 1878 werd, door de stichting van de *Vereeniging ter bestudeering van den Opper Congo,* welke later den titel aannam, van *Internationale Vereeniging van den Congo,* het doel van den Koning der Belgen nauwkeuriger omschreven. — Maar Koning Leopold wilde nog meer : hij hield er aan den toestand van dat uitgestrekt grondgebied, tegenover Europa te regelen en wilde bovendien, dat de handel en nijverheid van België, zijn voordeel zou trekken uit de rijkdommen dezer streken. Door de algemeene Akte van Berlijn van den 25 Februari 1885, werd de *Onafhankelijke Congostaat* gesticht, erkend en onzijdig verklaard, door de vertegenwoordigers van veertien mogendheden, met Koning Leopold als vorst. — Sedert dien, is het land ontzaglijk vooruitgegaan; behalve den spoorweg van Matadi naar Stanley-Pool, welke het eerst werd aangelegd, kwamen er nog andere lijnen, om op sommige punten, waar de Congo niet bevaarbaar was, hulp te bieden, en om aan beide zijden der rivier, toegang te verschaffen naar het hart des lands. Met wegen voor automobilen, is men op het oogenblik gereed en men is tot de ontdekking gekomen, dat de rivier met hare zijtakken, op natuurlijke wijze, over het land een netwerk vormt van bevaarbare stroomen, ter lengte van meer dan 18.000 kilometer. — De handel tusschen België en den Congo neemt met den dag toe en werd in 1908, geschat op een totaal van 74 millioen franken, waarvan voor een bedrag van 54 millioen, aan voortbrengselen uit den Congo ingevoerd, voornamelijk caoutchouc en ivoor, en voor een waarde van 20 millioen, aan verschillende goederen uit ons land verzonden. — In 1890 schonk de Belgische Staat den Congostaat een renteloos voorschot van, 25 millioen,

waarvan 5 millioen onmiddellijk betaald werden en het overige in tien jaarlijksche aflossingen van 2 millioen : van den anderen kant had België, zes maanden, na de storting van de laatste jaarlijksche aflossing, het recht om den Congostaat met al de goederen, rechten en voordeelen aan de souvereiniteit van dezen Staat verbonden, in te lijven. — Dit recht heeft België niet uitgeoefend, bij het eindigen van den vastgestelden termijn van tien jaren, in 1900. Eerst in 1908 stemden de wetgevende Kamers, hetgeen door den koning bekrachtigd werd, de inlijving van den Congo, welke sedert dien een Belgische kolonie is.

Groote openbare werken. — Hoewel druk bezig met zijne bescha, vingsideeën, zorgde Koning Leopold toch, voor het stoffelijk welzijn van zijn land. Om dit nog te doen toenemen, begunstigde hij met alle kracht den landbouw en de nijverheid : de belangrijke werken, gedurende zijne regeering uitgevoerd, hebben bijgedragen tot de verbetering van den gezondheidstoestand en tot de verfraaiing der steden, tevens verschaften zij, aan een groot aantal ambachtslieden, werk en brood. Noemen wij onder anderen : *het afdammen der Gileppe*, om aan de stad en aan de fabrieken van Verviers water te verschaffen ; — de havenwerken van *Antwerpen*, *Brugge* en *Brussel*, en de verbreeding van het *kanaal van Gent naar Terneuzen*, welke den handel van België bevorderden ; — het *Middenkanaal* en zijne *liften*, verbindend de havens van Charleroi met de Borinage ; — de grootsche stations van Brussel, Charleroi, Doornik, Brugge Antwerpen enz ; — *het Standbeeld van Leopold I*, te Laeken ; — eindelijk te Brussel, de *Overwelving van de Senne* en den aanleg van prachtige singels in het midden der stad ; de *Handelsbeurs ;* het *Paleis van Schoone Kunsten* en *het Paleis van Justitie*.

Zilveren bruiloft des konings en der koningin (1878). — De vreugde zoowel als de smart onzer vorsten wordt door het volk gedeeld. Men weet met welk een droefheid de Belgen, den 22 Januari 1869, den dood vernamen van den jeugdigen Koninklijken Prins Leopold, door allen, om zijne zachtheid, bemind. — Maar nimmer was deze gehechtheid zoo duidelijk, als bij de zilveren bruiloft onzer vorsten. Bij deze gelegenheid, werden er groote feesten in de hoofdstad gevierd, van den 22 tot den 24 Augustus 1878. — Vervolgens bood, uit naam der 2500 gemeenten van het Koninkrijk, een gezantschap van Belgische dames, een prachtigen zilveren diadeem aan de Koningin aan. Ten slotte zette een treffende optocht der scholen, op waardige wijze, de kroon op deze vaderlandsche feesten : eene menigte

kinderen, van alle kanten van België bijeengestroomd, trokken voor onze vorsten voorbij en begroetten hen met vreugdevolle toejuichingen.

Vijftigste verjaardag der Nationale Onafhankelijkheid (1880). — Twee jaren na deze zilveren bruiloft, vierde België den vijftigsten verjaardag zijner onafhankelijkheid. Sedert eene halve eeuw, verheugde zich ons land in een volkomen vrede, na zoo lang de verschrikkingen van den oorlog doorstaan te hebben; het was vrij, na zooveel eeuwen van vreemde overheersching. Deze zoo zeldzame en kostbare weldaden, *vrede en vrijheid*, die bezat België eindelijk, en gedurende deze vijftig jaren, hadden zij ons vaderland gelukkig en bemind gemaakt. Nooit hadden de Belgen een zoo lang bloeitijdperk gekend, als dat van 1830 tot 1880. En al deze weldaden was het volk verschuldigd, aan zijn *Grondwet* en aan zijn *Vorstenhuis* : daarom wilde het beide op een waardige wijze eeren. — Men kan zeggen dat België, den geheelen zomer van het jaar 1880, in feest was. Overal hadden openbare vermakelijkheden plaats : volksspelen, verlichtingen, vuurwerk, muziekfeesten, enz. — De koning hield eene wapenschouwing der burgerwacht en van het leger, een schitterende *geschiedkundige optocht* trok door de straten van Brussel : deze bestond uit ruiters en wagens, voorstellende de voornaamste tijdperken en personen uit onze geschiedenis, als ook de belangrijkste soorten van nijverheid van ons land. — Een groote *Nationale Tentoonstelling*, de eerste in België, werd te Brussel geopend. Alle voortbrengselen der Belgische nijverheid waren in een prachtig paleis, dat zich midden op het vroegere exercitieveld verhief, bijeengebracht. Duizenden en nogmaals duizenden bezochten deze ontzaglijke zalen, waar, de rijkdommen van onzen bodem en de duizenden voortbrengselen onzer nijverheid : machines, meubels, verzamelingen van allerlei soort tentoon waren gesteld. — Te midden van deze wonderen der menschelijke werkkracht, vierde men, den 16 Augustus een groot vaderlandsch volksfeest. De gezanten der vreemde mogendheden, de ministers, de Kamers, verschillende waardigheidsbekleeders, het leger, de afgevaardigden der provincies en der gemeenten, en eene menigte vereenigingen namen plaats op een verhevenheid, tusschen de twee vleugels van het tentoonstellingspaleis, opgericht. Bij het voorbijgaan werden zij allen door de ontzaglijke menigte, die zich op het terrein bevond, toegejuicht; de nog in leven zijnde leden van het Congres en de strijders van 1830, met hunne oude vaandels van kogels doorboord, waren bovenal het voorwerp eener warme hulde. Bij de aankomst des Konings en der Koninklijke Familie werd de geest

drift onbeschrijflijk : een storm van toejuichingen brak los, en uit honderdduizend kelen weergalmde *het volkslied*. De groote Staatslichamen kwamen achtereenvolgens hun hulde neerleggen aan den voet van den troon : vervolgens gingen duizenden vaandels en bannieren de Koninklijke Familie begroeten. Met eene bewonderendswaardige redevoering, welke de korte doch zeer welsprekende samenvatting is, van de vijftig eerste jaren van ons onafhankelijk volksbestaan, beantwoordde de Koning de gelukwenschen des lands. Hij eindigde met deze verheven woorden : « Ik zal mijne krachten met de uwe vereenigen, om te werken aan de gemeenschappelijke taak. Mijn eenig verlangen is mijn vaderland te dienen, zooals ik het bemin : met geheel mijn hart en met geheel mijne ziel! »

Grondwetsherziening (1893). — In 1893, werden verschillende artikelen der Grondwet herzien, en het stemrecht voor de Kamers aan alle burgers, boven de 25 jaar, verleend : het algemeen stemrecht werd nochtans door het meervoudig stemrecht getemperd. Eindelijk, in 1899, werd de evenredige vertegenwoordiging der partijen, voor de wetgevende Kamers, in de kieswet opgenomen. — Sedert dien, zijn er belangrijke wetten gestemd ten gunste van de arbeidende klassen, waarbij de spaarkasten, de onderlinge verzekeringen, de beroepsbonden enz begunstigd werden. Voorschriften voor de werkplaatsen, dragen zorg, voor het leven, de vrijheid en de belangen der werklieden ; de verzekeringen tegen ongevallen zijn verdubbeld; de maatschappelijke levensvoorwaarden overal verbeterd, en er is bijna geen land, waar de arbeiders der steden en van den lande in 't genot zijn, van zooveel voordeelen als in ons vaderland.

Laatste jaren. — Meermalen en kort na elkaar, werd de Koninklijke Familie in rouw gedompeld : den 23 Januari 1891, sloeg de mare van den dood van Prins Boudewijn, den oudsten zoon van den graaf van Vlaanderen en die, als zoodanig, eenmaal kon geroepen worden om te regeeren, het land met smartelijke ontzetting. — Den 19 September 1902, overleed koningin Maria Hendrika te Spa, en het stoffelijke overschot werd naar Laeken overgebracht en bij dat der eerste koningin der Belgen bijgezet. Drie jaar later, den 17 November 1905, daalde de graaf van Vlaanderen, broeder van Leopold II, op zijne beurt ten grave. Maar indien ons volk in deze laatste jaren droevige uren heeft gehad, het heeft vaak dagen van vreugde en openbare vermakelijkheden gekend. In 1905 heeft België, op roemrijke wijze en met prachtige feesten, den vijf en zeventigsten verjaardag zijner onafhankelijkheid gevierd en de *Algemeene Tentoonstelling te Luik*, in dat jaar geopend, heeft op

nieuw getuigenis afgelegd van zijne werkkracht en zijn rijkdom. — De inlijving van den Congo, in 1908, maakte ons kleine België tot een der groote koloniale mogendheden van den aardbol. Eindelijk kenmerkten zich de laatste regeeringsdagen door een gedenkwaardig feit : den 16 December 1909, verscheen, in het *Staatsblad*, de nieuwe krijgswet, welke den persoonlijken dienstplicht invoerde en waarbij één zoon per familie onder de wapens geroepen wordt.

Dood van den Koning (1909). — Sedert geruimen tijd wekte de gezondheidstoestand van den Koning, toen vijf en zeventig jaar oud, ernstige ongerustheid. Een zware operatie werd noodzakelijk geacht en de doorluchtige vorst onderging deze, ondanks zijn ouderdom, met bewonderenswaardige wilskracht. Zijne geneesheeren wanhoopten er niet aan hem te genezen, toen er andere moeilijkheden bij kwamen : Vrijdag, den 17 December werd Leopold II, te Laeken, plotseling uit het leven weggerukt door een hartkwaal, waaraan hij reeds langen tijd lijdende was. — De begrafenisplechtigheden werden, overeenkomstig de bepalingen bij het overlijden van onzen eersten Koning vastgesteld, geregeld : het stoffelijk overschot werd den volgenden dag naar het Paleis te Brussel overgebracht en 22 December in de kerk te Laeken ter aarde besteld.

Den volgenden morgen bracht onze tegenwoordige Koning, in zijn inhuldigingsrede, als volgt, hulde aan den overleden vorst : « De vorst, » welken wij op het oogenblik beweenen, nam bij zijne troonbestijging, de » verplichting op zich, om België schooner en grooter te maken. Edel » streven, hetwelk hij tot zijn roem verwezenlijkt heeft. Nauwelijks dertig » jaar geleden zag men op het vasteland van Afrika een ontzaglijk grond- » gebied, tot dan toe ondoordringbaar, waar de slavernij een toestand van » verwoesting bestendigde. Dit was een vlek op de wereldkaart. Nu » heerscht er vrede in dat land, wijd voor de beschaving geopend. Wie » heeft dat wonderwerk tot stand gebracht ? Koning Leopold II door zijn » vooruitzien en zijn volhouden, daarin in ruime mate bijgestaan, door de » toewijding van zooveele onzer landgenooten. De herinnering daaraan zal » gegrift blijven in de geschiedenis der volkeren. »

HOOFDSTUK IV.

REGEERING VAN ALBERT.

Albert : zijne jeugd en zijn huwelijk. — Albert werd geboren te Brussel den 8 April 1875. Hij volgde zijn oom Leopold II op, en werd den 23 December 1909 ingehuldigd. — Hij was het vierde kind van graaf Filips van Vlaanderen, broeder van Leopold II, overleden in 1905, en van prinses Maria van Hohenzollern, welke nog in leven is : bij den dood van zijn oudsten broer, Prins Boudewijn, werd hij de toekomstige troonopvolger van België. Den 2 October 1900, trad hij in het huwelijk met prinses Elisabeth van Beieren : uit dit huwelijk zijn drie kinderen geboren : prins *Leopold*, geboren te Brussel den 3 November 1901; — prins *Karel*,

Pl. 36. — H.H. M.M. Albert en Elisabeth.

geboren te Brussel den 10 October 1903; — prinses Maria-José, geboren te Ostende den 4 Augustus 1906. Koning Albert heeft zich, op moeitevolle wijze en met een nauwgezetheid, waardoor hij zich innige genegenheid verwierf, voorbereid tot de hooge taak, welke hij geroepen is te vervullen. Aan de krijgsschool heeft hij zijne degelijke studies, waarmee hij zeer

jong begon, voltooid. In 't bijzonder heeft hij zich bezig gehouden met maatschappelijke vraagstukken en met kwesties op staatshuishoudkundig gebied, welke heden ten dage van zoo groot belang zijn. Evenals zijn oom en voorganger, heeft hij zijne kennis van menschen en zaken uitgebreid door zijn reizen in den vreemde, zoowel in Europa als in Amerika : het heeft niemand verwonderd, dat hij, eenige maanden voor zijn troonsbestijging, het verlangen te kennen gaf en het plan ten uitvoer legde, om, op de plaats zelf, het koloniaal domein in Afrika, hetwelk wij aan het vernuft van Leopold II danken, te gaan bestudeeren. De bijval, waarmee hij bij zijn terugkeer onthaald werd, heeft bewezen, dat zijne landgenooten zijn verheven moed op prijs stelden en dat zij bovendien zijne gedachte begrepen hadden.

Zijne inhuldigingsrede van den 23 December 1909 baarde opzien en leeft nog steeds voort in de herinnering van allen. Hij herinnerde er aan, dat in een tijdsverloop van drie kwart eeuw, België gelukkig en rijk geworden was, en hij voegde er aan toe : « Maar rijkdom legt aan de volkeren zoowel » als aan de afzonderlijke personen plichten op : *Alleen de verstan-* » *delijke en zedelijke krachten van een Volk maken zijne welvaart* » *vruchtbaar.* — Verder herinnerend aan de taak, welke het Belgische volk op zich genomen heeft, bij het aannemen der souvereiniteit over het Congogebied, gaf hij in deze woorden zijne opvatting van de koloniale politiek weer : « Het is een politiek van menschlievendheid en van vooruit- » gang. Voor een volk met rechtvaardigheidszin, *kan eene volkplanters* « *zending geene andere zijn, dan eene zending van hooge beschaving.* » Te midden van geestdriftige toejuichingen, eindigde hij zijne fraaie toespraak aldus : « Ik heb een zeer duidelijk begrip van mijne taak. De plicht » der vorsten wordt door de ziel der volkeren aan hun geweten voorge- » schreven, want indien de troon zijn voorrechten heeft, hij heeft vooral » zijne verantwoordelijkheid. De vorst moet met volkomen oprechtheid » boven de partijen staan Hij moet waken voor de handhaving der levende » krachten van zijn volk : hij moet, steeds lettend op het algemeen gevoelen » des lands en uiterst bezorgd voor het lot der armen, de dienaar zijn van » het recht en de steun van den maatschappelijken vrede.

» Moge God mij helpe deze zending te vervullen! Wat mij betzeft, ik zal » steeds bereid zijn de pogingen van hen te steunen, die werken voor de » grootheid des vaderlands en die, doordrongen van den geest van een- » dracht en maatschappelijken vooruitgang, het verstandelijk en zedelijk

» peil des volks verheffen, de opvoeding en het onderwijs verbeteren, en » aan de menigte een grooter welzijn verzekeren.

» Ik bemin mijn land!

» De Koningin deelt deze gevoelens van onwankelbare trouw aan » België. Wij doordringen er onze kinderen van, en wekken bij hen op, » de liefde voor hun geboortegrond, de liefde voor hun familie, de liefde » voor het werk, de liefde voor het goede! Dit zijn de deugden, welke » de volkeren sterk maken. »

Moge de voorzienigheid aan onzen derden vorst, *Albert I*, de vervulling zijner hooge zending gemakkelijk maken! Moge de koninklijke mantel licht wegen op de schouders onzer koningin *Elisabeth*, die alleen door de kracht harer goedheid en van haren glimlach, reeds alle harten voor zich heeft weten te winnen.

BESLUIT.

In dit *Handboek der Geschiedenis* in drie deelen, hebben wij het verloop der beschaving, door de eeuwen en in de verschillende landen van den aardbol, geschetst. Wij hebben het leven der beroemdste mannen en de geschiedenis der merkwaardigste gebeurtenissen verhaald. Ten slotte hebben wij geschilderd, de lotgevallen van het Belgische volk in de groote tijdperken van zijn bestaan, alsook de onophoudelijke pogingen onzer voorvaderen, om de kostbare vrijheden, welke wij heden genieten, te bemachtigen. — Wij kunnen dus nu het geluk waardeeren, *van te leven in de 20ste eeuw, in het vrije België.* — Denken wij aan die millioenen menschen, die, in vroegere eeuwen, in slavernij en ellende hebben gezucht; die gestorven zijn, als slachtoffers der bloedige oorlogen, of der verschrikkelijke rampen der barbaarsche tijden : de pest, de melaatschheid en den hongersnood. Denken wij aan al diegenen, die op onze dagen nog leven in de wilde landen, ten prooi aan de onwetendheid en slavernij, terwijl bij de beschaafde volkeren vrede, onafhankelijkheid en welvaart heerschen. Vergeten wij niet, dat deze laatstgenoemde weldaden in België, te danken zijn aan de wijsheid van onze Grondwet, van onze vorsten en van het volk zelf, en nemen wij tot devies dit schoone refrein van ons *Volkslied :*

De Koning, de Wet, de Vrijheid.